

24-25.
SZÁM

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

24-25.
SZÁM

DR. MOTZ ATANÁZ A NÉMET IRODALOM TÖRTÉNETE

BUDAPEST
SZENT ISTVÁN
TÁRSULAT
KIADÁSA

A
NÉMET IRODALOM
TÖRTÉNETE

IRTA

Dr. MOTZ ATANÁZ

CISZT. R. SZENT-IMRE FŐGIMN. TANÁR

SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1925.

Kiadja a Szent-István-Társulat.

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.

Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. — Nyomdaigazgató : Kohl Ferenc.

BEVEZETÉS.

NÉMET nép a többi germán népekkel együtt az indogermán (áriai) népek nagy családjába tartozik, mely a Kaspi-tenger vidékén lakott. Még a történelem előtti időkben elhagyták őshazájukat és több ágra szakadtak. Az indek, perzsák, örmények délfelé vonultak, míg a görögök, italog, kelták, szlávok, germánok nyugaton kerestek új hazát.

A germánok őshazáját az Elbától keletre az Oderáig, a mai Schleswig-Holsteinban, a Keleti-tenger partvidékén, Brandenburg területén kell keresnünk. A germán törzs lassanként feloszlott egy északi, egy keleti és egy nyugati csoportra. Az északihoz tartoznak az izlandok, svédek, norvégek és dánok, a keleti csoport legméltóbb képviselője a gót, míg a nyugati germánok további két ágra: egy felnémet és egy alnémet részre szakadtak. Az alnémetbe tartozik a fríz, az angolszász, melyből román és kelta elemek hozzávegyülésével az angol származott és az alsófrank. A felnémet részben három csoportot különböztetünk meg: a frank, a sváb-alemann és a bajor-osztrák csoportot.

Röviden meg kell emlékeznünk a magyarországi német telepítésekről. A Karolingok frank telepítése idejéből fennmaradt nyugatmagyarországi németek az Árpád-házi királyok alatt megsaporodtak. Szent István feleségével, Gizellával sok német telepedett le az ország nyugati részén. II. Géza királyunk nemcsak a Szepességbe és Erdélybe, hanem Nyugatmagyarországba is

telepített németeket. Ezeket Henrik (Heinz) német-újvári gróf jobbágyairól közös néven hienceknek nevezték el. Kivétel a Rába-Lapincs völgye, mely stájer beszivárgás által lett németté. II. Géza alatt a Felvidékre thüringiaiakat, szászokat, svábokat, morvákat és sziléziaiakat telepítenek be és ez a bevándorlás a XII—XIII. századig tart. Ugyancsak II. Géza hívta be a keleti határ védelmére a rajnai frankokat Erdélybe, akik hospites theutonici néven szerepelnek és közönségesen *szászoknak* nevezik, bár a szóval nem származásukat jelezték, hanem gyűjtőfogalomnak használták, mint manapság pl. a sváb elnevezést. Budára a tatárjárás után svábokat telepítenek, de ez a bevándorlás tart a későbbi századokban is. Röviddel Buda visszafoglalása után (1686.) 1690. és 1750. közt Budapest környékét népesítették be. 1713—1736. között Tolnában, 1750—1760. közt Fejérmegyében létesülnek német telepítvények. A baranyamegyei telepesek 1711—1721. között jöttek a rajnai frankok vidékéről. A bánáti és bácskai első telepítést 1717—1734. közt Mercy Claudius Florimond gróf vezette, a második Mária Terézia alatt 1762—1772. közt jött létre, egy harmadik pedig II. József alatt 1780—1790. közt ment végbe. A telepeseket közös néven sváboknak nevezik, de ez az elnevezés helytelen, mert a községek Németország legkülönbözőbb katolikus vidékeiről valók, melyek német voltak ellenére is nyelvjárásilag meglehetősen izolálva vannak.

A német nyelv történetében három korszakot különböztetünk meg: az ófelnémet kort, mely 1100-ig tart, a középfelnémet kort: 1100-tól Luther fellépéséig, a harmadik az újfelnémet kor.

Irodalmi nyelvről a XII. századig beszélni sem lehet. Még a középfelnémet korban is leginkább a nyelvjárások uralkodnak, de lassanként odairányul a törekvés, hogy a nyelvjárási különbségeket kiegyenlítő irodalmi

nyelvet alkossanak. A XIV—XV. században végre a császári kancellária vette a kezébe a dolgot és olyan nyelven írta okmányait, melynek alapjait a felnémet nyelv alkotja ugyan, de amelyet az északi és déli tartományok egyformán értettek. A nyomdák, melyek eleinte a vidéki kancelláriai nyelvet használják, lassanként szintén a császári kancelláriához igazodnak. A kancellária nyelvét használja Luther is bibliafordításában, mely így a nép széles rétegeiben terjedt el. Ezen a nyelven írtak Opitztól kezdve a költők is, ezt fejlesztik, csiszolják, úgy hogy most a nyelvjárásokon kívül beszélhetünk egy újfelnémet (hochdeutsch) irodalmi nyelvről.

A régi germánok írásjelei a *rúnák* voltak, melyeket kőbe, fába véstek, ép ezért tört vonalakból álló jelek voltak. A kereszténységgel együtt behozták a latin betűket is, melyeknek szögletes, cikornyás alakjait, mint *gót betűket*, a németek nemzeti hagyományként ma is őrzik és használják.

A nemzet szellemi, különösen pedig költői tevékenysége szoros összefüggésben van annak politikai és társadalmi viszonyaival. Rabszolgasorban élő népnél, örökös belső villongásokkal küzdő nemzetnél nem várhatjuk az irodalom és költészet felvirágzását. A szellemnek életet a szabadság, a szellemi életnek erőt és lendületet a társadalmi rend és béke ad. A német költészet kétszeri virágzást mutat fel, először, mikor a birodalom hatalmának tetőpontján állott, mikor az egyházi építészet legszebb remekeit alkotta és a keresztény filozófia a keresztény miszticizmussal a legnagyobb szellemeket kielégítette. Mielőtt egy Dante megszületett volna, a németeknek már nemzeti eposzuk van: a Nibelung-ének, melyhez foghatót csak a görögök a homerosi költeményekben mutatnak fel. A francia troubadourok mellé odaállíthatjuk a német minnedalosokat, a kül-

földi lovagi epika mellé egy Wolfram von Eschenbachot vagy Gottfried von Strassburgot. És ezt a virágkort a német nemzet elérte a középkorban, annak egységesen keresztény világnézete alapján.

Mikor a nemzet politikai nagysága tünőfélben volt, vele együtt hanyatlott a költészet is. Mikor pedig a politikai hatalom majdnem teljesen elveszett, az irodalom is idegen befolyás alá került. De a német szellem mégis kiküzdötte szabadságát. Az idegen költészet vállain addig tört a magasságok felé, míg eléggé megerősödött s most már nemhogy nem szorult idegen támogatásra, hanem az irodalom irányításában is részt vehetett. Egyet azonban nem sikerült visszaszereznie: lelki integritását.

A német irodalom történetében két határkövet állíthatunk fel: a keresztesháborúkat 1150. és a reformációt 1500. A továbbiakban tíz korszakra osztottuk fel az irodalmat.

1. A pogány kor. 750-ig.
2. Az ófelnémet kor. 750—1050.
3. Az első keresztesháborúk kora. 1050—1180.
4. A középfelnémet költészet virágkora. 1180—1250.
5. A középfelnémet költészet hanyatlása. 1250—1500.
6. A reformáció és humanizmus korának irodalma. 1500—1624.
7. A tudós renaissance- és barokk-költészet kora. 1624—1748.
8. A klasszikus költészet kora. 1748—1805.
9. A romantizmus kora. 1805—1848.
10. Realizmus, naturalizmus, szimbolizmus, Heimatkunst. 1848-tól napjainkig.

A német nemzeti irodalom története nem öleli fel a nemzet összes szellemi termékeit, legkevésbé annak tudományos irodalmát, hanem csak azt a részét, amelyben a német szellem, érzés és gondolatvilág a leggazda-

gabban jut kifejezésre; ez pedig a költészet, minden nemzet legrégibb és legsajátosabb nyelve.

A mű megírásánál monografikus műveken, értekezéseken kívül a következő kézikönyveket használtam fel:

Heinrich Gusztáv, A német irodalom története. 2 kötet. Budapest, 1889. Egyedüli magyarnyelvű irodalomtörténet az Egyetemes irodalomtörténetben ugyancsak tőle megírt német irodalomtörténeten kívül. Nagy előnye, hogy a magyar vonatkozásokra mindenütt kitér, de kár, hogy nem teljes és nem mindenben objektív.

Bartels A., Deutsche Dichtung der Gegenwart. Leipzig, 1921.
Biese A., Deutsche Literaturgeschichte. 3 kötet. München, 1916.

Brugier-Hamann, Geschichte der deutschen Literatur. Freiburg, 1910.

Eichendorff-Kosch, Geschichte der poetischen Literatur Deutschlands. Kempten, 1914.

Heinemann K., Deutsche Dichtung. Leipzig, 1911.

Lindemann W., Geschichte der deutschen Literatur. 2 kötet. Freiburg, 1917.

Nadler J., Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften. 3 kötet. Regensburg, 1912—1918.

Nagl-Zeidler, Deutschösterreichische Literaturgeschichte. 2 kötet. Wien 1898—1914.

Paul H., Grundriss der germanischen Philologie. 3 kötet. Strassburg, 1911.

Salzer A., Illustrierte Geschichte der deutschen Literatur. 3 kötet. München, 1913.

Scherer W., Geschichte der deutschen Literatur. Berlin, 1908.

Soergel A., Dichtung und Dichter der Zeit. Leipzig 1916.

Vogt-Koch, Geschichte der deutschen Literatur. 2 kötet. Leipzig, 1911.

Részletművek:

Baechtold J., Geschichte der deutschen Literatur in der Schweiz. Frauenfeld, 1893.

Baumgartner A.-Stockmann A., Goethe. 2 kötet. Freiburg, 1913.

Berger K., Schiller. 2 kötet. München, 1918.

Bielschowsky A., Goethe. 2 kötet. München, 1915.

Bleyer J., Gottsched hazánkban. Budapest, 1909.

Csázzár E., A német költészet hatása a magyarra a XVII—XVIII. században. Budapest, 1913.

Ehrhardt A.-Necker M., Fr. Grillparzer. München, 1910.

Golther W., Die deutsche Dichtung im Mittelalter. Stuttgart, 1914.

Heusler J., Das Nibelungenlied. Berlin, 1923.

Kosch W., Geschichte der deutschen Literatur im Spiegel der nat. Entwicklung 1813—1918. München, 1922. skk.

Könnecke G., Bilderatlas zur Geschichte der deutschen National-Literatur. Marburg, 1895.

Kühnemann E., Herder. München, 1912.

Meyer R. M., Die deutsche Literatur im 19. Jahrhundert. Berlin, 1905.

Muncker F., Klopstock. Berlin.

Schmidt E., Lessing. 2 kötet. Berlin, 1916.

Schönbach A., Walter von der Vogelweide. Berlin, 1909.

Stockmann A., Die deutsche Romantik. Freiburg, 1921.

Walzel O., Deutsche Romantik. 2 kötet. Leipzig, 1916.

E helyen is köszönetet mondok volt tanáromnak, Bleyer Jakab dr. Öexcellenciájának, aki jóakarató tanácsaival mindenben szíves készséggel támogatott.

I. rész. Pogány kor. (750-ig.)

1. §. Az ősgermánok.

A Kr. e. 113. évben Rómában híre ment, hogy a Dunától délre egy kalandozó, harcias nép jelent meg s ez a harcias nép a közel 13 évig tartó csatározásokban legyőzte a római légiokat. Marius (Kr. e. 156—86.) hadi művészete leverte ugyan a cimberék és teutonok seregeit, mégis a rómaiakban megrendült a saját legyőzhetetlenségükbe vetett hit és félelemmel, aggodalommal néztek a germánok részéről fenyegető veszély elé. A germánok előnyomulását nyugaton csak Julius Caesar (Kr. e. 100—44.) tartóztatta fel, aki Kr. e. 58-ban Ariovistus vezérüket megverte és seregét a Rajna jobbpartjára vetette vissza. A kiváló hadvezérnek sikerült egy ideig távoltartani a fenyegető veszélyt, sőt a germán törzsek egyenetlenkedéseit arra használta fel, hogy seregeivel Germánia szívéig hatolt el. A germánok azonban idővel megerősödtek és Germánia megmentője, *Arminius* (Kr. e. 17—Kr. u. 17.), a cheruskok vezére, Kr. u. 9-ben P. Quintilius Varus légioit a teutoburgi erdőben megsemmisítette.

A léha erkölcsű, romlásnak induló, elpuhult, szolgalelkű rómaiakat a minden előnyökkel megáldott, szabad, vitéz germánokra teszi figyelmessé *Tacitus* (55—117.), a nagy történetíró, aki Kr. u. 98-ban *Germaniá*-jában a germánok eredete, szokásai és erkölcsének eszményi leírását adja. Leírja állami, társadalmi berendezésüket, családi életük tisztaságát, erkölcsaik egyszerűségét, életmódjuk igénytelenségét. Megemlíti, hogy a germánok-

nak voltak dalaik, melyeket részint csata alkalmával, részint vidám lakománál énekelnek. Ezekben a dalokban, melyek egyszersmind évkönyveik és krónikáik is, dicsőítik Tuiscot, a földszülötte istent és fiát, Mannust, a nép alapítóját és törzsatyját. Énekszóval indultak csatába és hogy hangjuk minél erősebb és félelmetesebb legyen, paizsukat tartották szájuk elé. Ezzel az ének-móddal, melyet barditusnak hívtak, igyekeztek övéiket harcra tüzelni, az ellenséget pedig megfélemlíteni.

A germánok ezeket a dalokat karban adták elő. Jelle-gük, amennyiben érzelmeiknek adtak kifejezést, lírai volt, de akad bennük, mivel istenekről, hősökről is énekelnek és e dalokat külön előadással is kísérték, sok epikai és drámai elem is.

A karének mellett volt egy másik költői műfajuk is, mit egyesek adtak elő. Ezek még az indogermán ősidőkből származnak és többrendbeli változás után gyógyító hatású vagy bajt okozó varázsigék alakjában maradtak ránk. Idetartozik a X. században leírt, de a keresztény szellemtől még teljesen érintetlen két német nyelvű varázsigé, melyeket felfedezésük helyükről *merseburgi varázsigék* néven ismerünk. Az egyik a bilincsekbe vert hadifogoly kiszabadítására szolgál, a másik a ló kifiamodott lábának meggyógyítására. Mindkettő egy-egy eset elbeszélésével kezdődik, melynek végén ott van a varázsigé alkalmazása. Ezek a versek alliterációs hosszú sorokban (Stabreim) vannak írva. Az alliterációt a IX. századig használták, mikor aztán áttértek a végrímrre.

Isten helyes ismeretéről, tiszteletéről a germánoknál sem szólhatunk, de megvan mégis az egy örök Istenben való hit. Ezenkívül a természet megmagyarázhatatlan hatalmas jelenségeit megszemélyesítvén, náluk is megtaláljuk az istenségek sokaságát, úgy, mint a többi ókori népeknél. Ami azonban elsősorban feltűnik, az az istentiszteletük egyszerűsége. Templomuk az erdő zöld

kupoláival, karcsú oszlopcsarnokaival. Van azután istentiszteletükben valami magasztos, amit az ókor vallásaiban nem találunk. A görögök, rómaiak isteneiket lehozták a földre az emberi szenvedélyek körébe. Mennyivel nagyobb, fenségesebb Zeusnál, Jupiternél, kik telve vannak emberi gyarlóságokkal, az ősgermánok atyja, Tiwaz, később Wotan, aki mint a legfőbb bíró és az igazságtalanság kérlelhetetlen megbosszulója, az emberi világtól távol, tiszta magasságban él. Mellette ott van a villám és dörgés istene, Donar. Mily erős a halhatatlanságba vetett hitük! A görögök alvilága a földi életnek csak bizonytalan, ködös árnyképe, a germánoké Walhalla, ahová a walkürok viszik a harcban elesett hősöket, a boldogság helye, ahová eljutni mindenkinek legfőbb vágya volt.

Mithológiájuk, mely az északgermán Edda-dalokban maradt ránk, sajátosan mélyértelmű. Az élet fája alatt, mely gyökereit leereszti minden mélységbe, ágaival befonja az egész világot, ott harcolnak a világosság hősei a sötétség hatalmaival. De ezek a sötét hatalmak pusztulásra vannak szánva. Az istenek alkonya közeledik, még egyszer győz a sötétség, míg végre új istenség emelkedik fel mennyei ragyogásban.

A kereszténység hajnalától elhalványultak azok a pogány istenségek, elhallgatott ama kor költészete és csak két varázsigé maradt fenn, mint titokzatos maradványai egy elsüllyedt világnak.

2. §. A népvándorlás. A hősmonda.

Események, melyek mélyen belenyulnak a nemzet életébe, a költészetben is nyomot hagynak. A germánság életében, fejlődésében legnevezetesebb a népvándorlás, az a hatalmas áramlat, mely a kereszténység első századaiban megindult, a régi Európát szétzúzta, a római biroda-

lom romjain új államokat alapított. Európa ez újjáalakításánál a germánoknak döntő szerep jutott a világtörténelemben. A hőstettek, miket véghezvittek, növelték öntudatukat és az a sok új dolog, mit a római provinciákban megismertek, nagymértékben izgatta fantáziájukat. Az eseményeket költői szemmel nézték s emléküket énekbe foglalták. Minél jobban a múltba szállnak az események, minél jobban eltávolodnak azok színhelyétől, annál szabadabban működhetett a fantázia, annál hatalmasabb és emberfölöttibb alakban rajzolta meg hőseit és a monda is annál sűrűbb fátyolt vonhatott alakja körül. Így keletkeztek a hősmonda eszményi alakjai, akik nagyságukat, hírnevüket tekintve, a mythikus hősökhez lettek hasonlókká. A régi német költészetben a germán istenhitnek majdnem teljesen nyoma veszett, míg a hősmonda alakjai különösen kedveltek voltak a nép előtt. A talán mythikus eredetű Siegfried és a Nibelungok hősén, a sötét Hagen-en kívül a hősmondák, hősköltemények alakjai nagyrészt mind történelmi személyek.

A német hősmonda emlékei a IV—VI. századig nyulnak vissza. Mikor a húnok 374-ben a keleti gót birodalomba betörtek, a gótok ősz királya, Ermanarich, látva országa pusztulását, saját kezével vetett véget életének. Négy évtizeddel később a burgundok Worms környékén birodalmat alapítottak, mely Galliát állandóan veszélyeztette. A burgund király, Gundahari, meg-megújította veszélyes támadásait. Ekkor a római hadvezér, Aëtius, a húnokat uszította a burgundokra, akik óriási vereséget szenvedtek. Gundahari és a burgundok színe-java ott pusztult a csatatéren. Kevés évvel rá Attila vette át óriási birodalmának kormányzását. Alattvalói közt sok volt a szláv és germán; utóbbiak közül különösen a keleti gótok, kiknek királya, Theodimir, Attila udvarában élt. Góteredetű volt Attila neve, gót

volt a nyelv, szokások, környezet. A leigázott népek fellélegzettek, mikor ez az «Isten ostora» Ildikóval tartott lakodalma éjszakáján 453-ban hirtelen meghalt. A következő években már széthullott a hún birodalom. Több, mint húsz évvel rá, 476-ban, Odovakar az utolsó római császárt, Romulus Augustulust trónjáról letaszította és Itáliában alapította meg birodalmát. Ennek a birodalomnak nemsokára véget vetett egy hatalmasabb úr, Theodorik, Theodomir fia, ki keleti gótjaival betört országába, ostrom alá fogta Veronában (Bern) és 493-ban megölte. 38 évvel később a frank Clodvig fiai feldűlték a thüringiaiak virágzó országát, melynek utolsó királya Irmenfried volt. Végül Alboin, a longobardok vezére, hosszas kalandozás után 568-ban Itália felső-részén alapítja meg országát.

Ezek az események tartalmazzák azokat a csírákat, melyekből a német hősmonda hatalmas fája kisarjadt. Mivel ezek az események csak közszájon forogtak a nép között, ezért az emlékezetben egyes személyek és események eltoíódtak. Évtizedek, évszázadok által egymástól elválasztott hősök mint kortársak szerepelnek: Ermanarich a mondában a történelmileg 180 évvel fiatalabb Theodorik nagybátyja lesz és Odovakar személyével összeolvad. Gundahariból Gunther, Attilából Etzel, Ildikóból Kriemhilde, Theodorikból berni Detre lesz.

Ezek a mondák lassanként egyes hősök köré csoportosulnak, így keletkeztek a különböző mondakörök. A német hősmonda a következő öt főbb mondakörre oszlik: 1. A keleti gót mondakör, melynek régebbi főalakja Ermanarich; az újabb keletű monda főhőse Nagy Theodorik, ki a mondában berni Detre néven szerepel. 2. A frank mondakör főhőse Siegfried, kinek atyja a Rajna melletti Xanthenben székel. 3. A burgund mondakör, melynek alakjai a Wormsban élő Gunther, Gernot, Giselher nővérükkel, Kriemhildával.

4. A hún mondakör hőse Attila, a mondában Etzel, akit a vendégbarátságában élő gótok hagyományai szelid, békés uralkodónak tüntetnek fel, a nyugatnémet és innen északra vándorolt mondák pedig a burgundiai események hatása alatt vérengző zsarnoknak rajzolnak.

5. A longobárd mondakör Rother, Ortnit, Hugdietrich és Woldietrich királyaival.

Ezek a mondák a német nép ajkán dal és elbeszélés alakjában éltek. Az egész virágzó hősköltészetből azonban csak egy emlékünkn maradt: a *Hildebrand-ének*. Két fuldai szerzetes örököltette meg számunkra 800 körül e költeményt, melynek vége csonka. Hildebrand, berni Detre fegyvertartója, urával Odovakar elől a hún királyhoz, Attilához menekül. Harminc év múlva tér vissza hazájába. Eközben kis fia, Hadubrand, erős férfivá fejlődött. Mikor meglátta Hildebrandot kíséretével, rosszat sejtett és fegyverrel állta útját. A két hős egymás nevét, származását tudakolja. Hadubrand megmondja nevét, mire Hildebrand is megismerteti magát. De a fiú nem hisz atyja szavának, kit már halottnak gondol. Erre az atya arany karkötőt ajándékoz fiának, hogy bizalmát megnyerje. A fiú azonban ravasz húnnak nevezi atyját és ilyen ajándékot csak fegyverrel akar viszonzni. Lándzsával törnek egymásra, de ezek a paizsokról lepattannak. Majd leszállnak lovaikról és karddal hadakoznak, míg a paizsokat teljesen összeaprították. Itt megszakad a szöveg. Az ének mindenestre a fiú halálával ér véget.

A Hildebrand-ének szintén alliterációs hosszú sorokban készült. A költemény nemcsak mint nyelvemlék érdemel említést, hanem mint költői alkotás is felkelti csodálatunkat. Az elbeszélést a népvándorlás hőseinek szelleme hatja át. A cselekmény fejlődése, a tragikus vég előkészítése a hősök jellemzése által történik. Természetük ellentétes. Az atya nyugodt, megfontolt,

a fiú hirtelen, hevesvérű. Az atya békülékenységet gyávaságra magyarázza. Hildebrandot viszont megsértett harci becsülete kényszeríti, hogy fiával felvegye a harcot.

A kibékítő befejezés, melyet a monda későbbi feldolgozásai feltüntetnek, olyan időből való, mikor a harci becsületről való ősgermán felfogás a szelidebb erkölcsök hatása alatt már idegenné vált.

3. §. *A germánok megtérése.*

A kereszténység felvétele a legfontosabb fordulópont a német nemzet történetében. Ez a nagy esemény még jórészt a népvándorlás idejére esik. Az egyes germán törzsek vándorlásaik következtében elszakadtak pogány kultúrájuk emlékeitől. Látták a nagy zavarban isteneik tehetetlenségét és felébredt bennük az egy Isten segítségébe vetett reményük, kit a római birodalomban már teljes fénnel tiszteltek. Az egyes törzsek, különösen pedig vezérek szinte gondviselésszerűen érezték, hogy óriási feladat vár rájuk Európában és ezt a feladatot úgy teljesíthetik a legjobban, ha a keresztény népek kultúrközösségbe lépnek. Ezek lehettek az okok, melyek a germánokat a kereszténység felvételére indították.

Ez a folyamat elsősorban a gótoknál indult meg, akik a görögök és rómaiakkal való érintkezésük és magas szellemi képességeiknél fogva alkalmasak voltak arra, hogy a keresztény római kultúrát felvegyék és ápolják. A negyedik század közepe táján ott találjuk őket a Duna alsó folyásánál. Nagy apostoluk és püspökük *Wulfila* (gör. Ulfilas), ki hűveivel a pogányságban megmaradt többi gótok közül kiválva, Constantius császártól Moesiában kapott lakóhelyet. 311-ben született és úgy hatalmas egyéniségevel, mint tudásával tünt ki. 341-ben az ariánus keresztény gótok püspöke

lett és hosszú, tevékeny munkálkodás után 383-ban, Konstantinápolyban, zsinat alkalmával meghalt. Hívei számára gót nyelvre lefordította a Szentírást, mely több, kisebb-nagyobb töredékben maradt reánk. Legdíszesebb példánya a bíborszínű pergamenre arany- és ezüstbetűkkel írt: Codex argenteus, melyet az upsalai egyetem könyvtárában őriznek. A fordítás minden hűsége mellett sem szolgál, sőt nyelve sokszor költőileg emelkedett; az egészet szent lelkesedés hatja át és mindenütt csodáljuk a fordító mély theologiai és nyelvi tudását, aki nemcsak három (gót, görög és latin) nyelven tudott szónokolni, hanem vallásos tárgyú tudományos munkálkodást is fejtett ki.

A többi germán törzsek rövidebb-hosszabb ideig ellenálltak, míg a kereszténységhez megtértek. Nem akartak lemondani pogány nemzeti jellegükről, miért is a rómaiakkal állandó harcban voltak. Különösen a frankok nyugtalanították őket már régóta, míg végre Clodvignak sikerült a római hatalmat Galliában megtörni. A frankok hatalma csak erősödött, mikor a zül-pichi ütközet után 496-ban Clodvig felvette a keresztiséget. Ez az esemény döntő befolyással volt a nyugati germánok megtérése és egy nagy germán nemzeti birodalom megalapítására. A frankok lettek az egyház védői, királyaik a római szent birodalom fejei s ezért szinte kötelezve érezték magukat arra, hogy a kereszténységet mindenütt terjesszék. Munkájukban nagy segítségükre voltak a külföldről érkező szerzetesek. Ir és angolszász hittérítők érkeztek német fajtestvéreikhez, hogy felvegyék a kereszténység nagy családjába. Megjelenik a németek apostola, Winfried is, kit láng-lelkű buzgalmaért a pápa Bonifácusnak (675—755.) nevez. Behatol társaival az erdők mélyébe, lerontja a pogány áldozati oltárokat és Wotan szent tölgyéből kápolnát emel. Ahol letüzi a keresztet, ott eloszlik a

pogány homály és a kultúra világossága árad szét. Megszervezi a német egyházat, apátságot alapít Fuldában, mely a német kulturális élet kiindulópontja lesz. A cél elérésére még sok munkára és fáradozásra volt szükség. De az alap meg volt vetve és amit Bonifácius megkezdett, azt szellemi örököse, Nagy Károly folytatta.

II. rész. Ófelnémet kor. (750—1056.)

1. §. A Karolingok. (750—919.)

Nagy Károly (768—814.) uralkodásával új világ kezd kibontakozni. Isten országa, egy szent birodalom eszméje, amint azt szent Ágoston elgondolta, lebegett szemei előtt, melynek megvalósítására egész életet szentelte. Merész volt a feladat, nehéz a megoldása. A germán törzseknek Clodvig által tervezett egyesítése, az utódai alatt beállott zavarok miatt szinte lehetetlennek látszott. Nagy Károly akarateréje azonban nem ismer nehézségeket. Helyreállítja a belső nyugalmat, biztosítja birodalma határait külső ellenség ellen, letöri a pogány százszok hatalmát, bevezeti őket a kereszténységbe s így befejezi szent Bonifác munkáját. Mikor aztán a 800-ik év karácsonyán Leó pápa a császári koronát teszi fejére, megalakul a német római szent birodalom — das heilige römische Reich deutscher Nation. A császár az Egyház védője lett, aki nagy méltóságából eredő jogainak és kötelességeinek teljes tudatában is volt.

Itáliai útjai, a pápával, a longobárd fejedelmekkel, tudósokkal való sűrű érintkezése nagyban fokozták kultúrtörökvéseit. Római mintára, de a nemzeti jelleg szigorú szemmeltartásával alakult ki a gazdasági élet. Az antik művészet inspirációjára fellendült a tudomány és művészet, mely keresztény világnézeti alapon felépült reneszánszt fakasztott. Népeinek alacsony műveltségi foka kötelességévé tette, hogy teljes odaadással, buzgalommal lásson hozzá a keresztény-római kultúra

terjesztéséhez. Udvarába gyűjtötte kora nagy tudósait, hogy azoknak, kik elsősorban vannak hivatva a nép oktatására, nevelésére, vezetésére, magasabb műveltséget, képzettséget adjon. Udvari iskolát állít fel e célra Aachenben, a *schola Palatinát*, melynek tanulói sorába ő is belép. Az iskola lelke, Károly jobbkeze, bizonyos értelemben az első német kultuszminiszter *Alkuin* (735—804.) volt, aki az antik kultúrát frank-német szellemmel egyesítette és férfiakat nevelt, kik a civilizáció emelésében és terjesztésében hatalmasan közreműködtek. Mellette kitűnt *Paulus Diaconus*, a történetíró, *pizai Péter*, a császár nyelvtanítója, *Theodulf* és *Angilbert* költők, *Eginhart*, a császár életírója. Ezek a tudósok a császár udvarával irodalmi kört alkottak, olvasták szent Ágostont, Jeromost, Izidort, Bedát, sőt Ovidiust és Vergiliust is, költeményeket adtak elő, énekeltek és hárfáztak, hogy az észet fejlesszék, a szívet nemesítsék.

Az udvari iskola hatása elsősorban a kolostorokban, Nagy Károly munkájának legerősebb támaszaiban mutatkozik. Első volt *St. Gallen*, melyet csakhamar túlszárnyalt *Fulda*, mikor *Hrabanus Maurus*, a primus praeceptor Germaniae, Germánia első tanítója került élére. Hasonló tevékenységet fejtettek ki *Reichenau*, *Monsee*, *Tegernsee*, *St. Emmeram*, *Corvey*, *Weissenburg* kolostorok iskoláiban. A teológián kívül tanították a *triviumot* (nyelvtan, vitatkozást, ékesszólást), mely formális képzést és a *quadriviumot* (számтан, mértan, csillagászat, zene), mely reális képzést adott. A kolostori, továbbá a káptalani és plébániai iskolákban kezdik a német nyelvet is művelni és a császár különös gondot is fordított erre. Elrendelte egy német grammatika megírását, Eginhartot pedig utasította a régi hősköltemények összegyűjtésére. Ebben a korban olvassuk egy pápai okiratban először e szót: *theutiscus*. Ennek az ófelnémetben megfelelő diutisk, a középelnémetben diutisch, diutsch, a mai

nyelvben : deutsch. Ezzel jelölték a nép nyelvét (gót thiuda, ófn. diota = nép), szemben a latinnal, mely az állam, egyház, tudósok hivatalos nyelve volt.

A latinnyelvű irodalom mellett lassankint kezd ki-fejlődni a német próza is. Eleinte csak egyes szavakkal, magyarázatokkal, *glosszákkal* találkozunk, melyeket a latin szöveg fölé írnak. Utóbb már külön választják a szövegtől és betűrendbe szedik. A térítés munkájánál már összefüggő szövegre is van szükség. Lefordítják a hitvallást, a keresztségi fogadalmat, a miatyánkot, a szerzetesek számára szent Benedek reguláját. Szerkesz-tenek imádságokat, gyónási tükröt, szentbeszédvázlatot, katekizmust.

Minél mélyebben hatolt a kereszténység a hívő lelkébe, annál jobban szeretett volna megnyilatkozni a betanult formákon kívül saját alkotásokban is. A költészet feladata most az, hogy a nép kedélyére hasson, a hittérítőt munkájában támogassa. A költői forma még a pogánykori alliterációs vers, de fellép már a végrím is. A költészet tárgya a Szentírás.

Mintha valami hősi dalba fogna, úgy hivatkozik a költő a szóbeli hagyományra egyik imádság bevezetésében, melyet *Wessobrunni imádság* néven ismerünk. «Hallottam — így kezdi — mint a csodák legnagyobbikát említeni, hogy sem föld, sem ég, sem fa, sem hegy nem volt, sem a nap nem süttött, sem a hold nem világított, sem a tenger nem létezett. És mikor még sem vég, sem határ nem volt kiszabva, a mindenható egy Isten már létezett, a férfiak legnemesbike s vele a jó szellemek sokasága . . . »

A világ végét festi le keresztény szellemben, de sok pogány fogalommal vegyítve az alliterációs költészet egy másik maradványa, a *Muspilli* (világégés). A meghalt ember lelkeért két hatalom viaskodik, az angyalok és ördögök. Az Antikrisztus küzd Illés prófétával. Amaz

elesik, de ez is megsebesül. A prófétának földre hulló vére lángba borítja a világot, minden víz kiszárad, az égbolt megolvad, a hold leesik, a földet fölemészti a tűz. Végül megharsan a trombita és az örök Biró hatalmas seregtől kísérve elindul a végső ítéletre.

A Muspilli már *Jámbor Lajos* (814—840.) uralkodásának idejébe visz. Atyja nyomdokain haladva, azon fáradozott, hogy a kereszténység necsak külsőségekben nyilvánuljon, hanem áthassa az emberek érzés- és gondolatvilágát. Ki akarta törölni a pogányságnak még az emlékét is. Innen magyarázható ellenséges magatartása a hősköltészettel szemben, mely a pogánysággal szoros kapcsolatban állt. Elhallgattak a pogány dalok, hátterbe szorultak a hősköltészet emlékei és helyükbe a kolostorokban egyháziaktól művelt keresztény költészet lépett. Fuldában lefordítják *Tatianus* evangéliumharmoniaját, Krisztus életírását a négy evangélium alapján, mely két költői műnek, a szász *Heliand* és a frank *Krisztus* megírására adott biztatást.

A *Heliand* ószász nyelvű evangéliumharmonia, melyet Jámbor Lajos felszólítására ismeretlen szerző írt. A költemény 6000 alliterációs hosszú sorból áll. Bármennyire is meglátszik, hogy tudós, egyházi férfiú a szerzője, a népies hangot a legszerencsésebben eltálatla. Amint a nép gondolkozásmódjához igazodik, mely nemrég még pogány ideológiában élt, közbe-közbe kifejezéseket használ, melyek némiképp a régi vallásba kapcsolódnak. Így a sátánnak láthatatlanná tevő sisakja van ; a Szentlélek galamb alakjában Krisztus vállára száll, épúgy mint Odin vállán a mindentudóság jelképe, a holló szokott ülni. A végítélet tüze a muspilli. A szent történet színhelye Németországba van áttéve. A zsidók városai erős várak, ahol a nép vezérei laknak. A terem, amelyben Heródes lakomát tart, a germánoknak nagy, fából készült csarnoka ; a vendégek padokon, a király trónján ül.

A hajó, mely Jézust a Galileai-tengeren viszi át, a germán tengeri hősök magasorrú hajója. A napkeleti bölcsék bátor hősök, kik Isten fiának hűbéri esküt tesznek. A betlehem-i pásztorok lovakat őriznek. Krisztus hatalmas nemzeti király, ki bejárja országát, apostolai bátor hősök, kik vazallusi hűséggel ragaszkodnak hozzá. A hegyi beszédnél is mint király jelenik meg, ki fejedelmeivel és hercegeivel az egész nép jelenlétében szabad ég alatt tanácskozik. Itt készítik a haditervet, mely az ember üdvére, a pokol fejedelme ellen irányul. A nép nagy figyelemmel hallgatja urának szavát, ki ott ül köztük, kék szemei a tömeg szívébe látnak, szavai kedvesek, arca szelíd, jóságos. Nem mindnyájan értik beszédét, csak a bölcsék, a népek tanítói, az apostolok. Általában a költő arra törekszik, hogy Krisztust, apostolait hatalmasoknak rajzolja, hogy csodálattal tekintsen rájuk az ifjú keresztény nép, amint annak idején bámulta a pogány hősöket.

A Messiással új hősi eszmény jött a világra. Csodákkal bizonyítja be istenségét és elhomályosítja a pogány hősök legnagyobb tetteit. Bámulattal tekintenek a századok a fényes jelenségre, ki világosságot gyújtott a sötétségben, melyben eddig jártak. Csodálattal szemléljük az előadás méltóságát, a kifejezés erejét, a nyelv könnyedségét, a gondolkodás emelkedettségét, egy szóval csodáljuk a népköltészet nemességét, mely ebben a költeményben találta meg legmagasztosabb témáját.

Jámbor Lajos halála után fiai, *Német Lajos*, *Kopasz Károly* és *Lothár* közt viszályok támadtak a birodalom felosztása körül. Lajos és Károly szövetkeztek Lothár ellen, ki nemcsak a császári koronát, hanem az egész birodalmat magának követelte. Sok harc után 841-ben Strassburgban a testvérek megújították esküjüket Lajos francia, Károly német nyelven. A verduni szerződés értelmében azután 843-ban a birodalom három részre szakadt.

Német Lajosnak ajánlotta az első német költő, kit névszerint ismerünk, *Otfried*, a weissenburgi kolostori iskola vezetője, ófelnémet nyelven írt költői művét, az evangéliumharmóniáját. Heliandban csendül fel utoljára a pogány költészet alliterációja, *Otfried* Krisztusában már a végrímet használja, mely román behatás alatt először a rajnai frankoknál honosodott meg. Míg a Heliand az evangéliumok tartalmát összefüggően adja elő, addig *Otfried* az elbeszélést gyakran megszakítja reflexiókkal, erkölcsi elmélkedésekkel. A Heliand mindvégig megtartja epikus jellegét, *Otfried*nél ellenben sok a lírai és didaktikus részlet. De hisz *Otfried* nem is akart époszt írni, hanem epikus tanköteményt. A Heliand a nép széles rétegeit tartotta szem előtt, *Otfried* a művelt osztálynak ír. Tudományos műkötemény ez, tudósok számára és mint ilyent is kell méltatnunk. A nagy római műköltőket, kiket nemzeti lelkesedésében művével háttérbe akart szorítani, nem érte el, de már maga a törekvés, hogy velük versenyezzen és hozzájuk méltó németnyelvű művet állítson, dicséretet és elismerést érdemel.

Otfried legnagyobb érdeme a nyelvalkotásban van. A legnagyobb nehézségeket győzelmesen leküzdötte és utat nyitott egy német irodalmi nyelv megalkotására. Sajnos, követője nem akadt még az arra hivatott körökben sem. Az udvar és klérus nagyobb élvezetet talált a latin költészetben és így az irodalmi nyelv kifejlődése, bármennyire hasznos lett volna már csak a német törzsek egyesítése szempontjából is, halasztást szenvedett.

Otfried ritmusbeli újításait, a végrímet megtaláljuk néhány köteményben, melyek vagy egyidejűleg, vagy *Otfried* munkájának megjelenése után keletkeztek és többé-kevésbé az ő hatása alatt állnak. Szerzőik egyháziak, tartalmuk vagy tisztán vallási, vagy történelmi tárgyú vallásos színezettel. Ilyenek: *Könyörgés Szent*

Péterhez, talán a legrégibb német egyházi népének, *Ének szent Györgyről*, mely a szent életét és vértanúhalálát írja le. Egy III. Lajost dicsőítő költemény, a *Ludwigslied*, a 881-iki Saucourt melletti csata tűzébe visz, ahol az alig 18 éves Lajos derék frank seregével a rabló normannokat szétverte.

A 870-iki szerződés szerint, melyet Német Lajos és Kopasz Károly kötöttek, a karoling birodalomban a nyelvi elkülönülés után most már a politikai szétválasztás is bekövetkezik. III. Károly még rövid időre egyesítette a két részt, de 887-ben véglegesen megtörténik a szétválás. Arnulf a keleti, Odo a nyugati rész királya. A külső ellenségek, a belvillongások miatt a gyenge uralkodók sehogysem tudnak tekintélyre szert tenni, míg végre Konrád (911—918.) lemond a koronáról egykori ellenségei, a szászok javára. Ezentúl ők veszik kezükbe a birodalom sorsának intézését.

2. §. A szász és az első frank uralkodók kora. 919—1056.

A nyugatrómai birodalom felújítása nem volt marandó intézmény. Franciaország, Olaszország, Németország önálló államokká alakulnak s ezzel a nemzeti irodalom fejlődése elő volt készítve. *Madarász Henrik* (919—936.) a királyi méltóság emelésével rendet teremtett az országban, ellenségeivel vívott győzelmes harcaival pedig kifelé is tekintélyt szerzett magának. Utóda, *Nagy Ottó* (936—973.) megerősítette a királyi hatalmat, megújítja Károly nagy törekvéseit: fejére teszi a császári koronát, felkutatja az antik műveltség emlékeit, virágzása magaslatára emeli az ókori kultúra felújítását, melyet már Károly megindított és megteremt a középkor reneszánszát. Németország és Itália közt az érintkezés ismét megindul. Felvirágzik a keres-

kedelem, városok épülnek, az egyháziak vezetése alatt hatalmas épületek emelkednek a római és germán elemekből összetett *román stílusban*.

Fellendül az irodalom, költészet is, de idegen a tárgy, idegen a nyelv. A hősmonda parlagon hever, a német költészet póriassá vált a vándorhegedősök rímeléseinben, a legjobb tehetségek latin versek írására pazarolták erejüket, mellyel a nemzeti költészetet hatalmas virágzásra juttathatták volna.

A kolostorok ismét középpontjai a tudományos és művészi életnek. Első helyen áll St. Gallen, mely a legnehezebb időkben is hű maradt kultúrmissziójához. Itt írja 930 körül egy kolostori növendék, a későbbi I. Ekkehard, latin nyelvű hexameteres hőskölteményét: *Waltharius manu fortis*. (Az erőskezű Walter.) Nem annyira a költői ihlet műve ez a szép eposz, mint inkább iskolai feladat a latin stílus és vers begyakorlására. Mint a kolostori iskola növendéke, különösen Vergilius és Prudentius hatása alatt áll. Honnan merítette tárgyát, szóbeli hagyományból vagy írásbeli feljegyzésből, nem tudjuk. A monda mindenesetre gót eredetű, erre vall Attila nemeslelkűsége, aki ugyan a világ urának vallja magát, de nem az a vérengző zsarnok, ahogy az északi germán mondák beállítják. Mi benne a mondai elem és mi a költő találmánya, nem állapítható meg. Bármint áll is a dolog, a mondaelemek művészi összekapcsolása, az egyre fokozódó cselekmény a költő érdeme.

Attila, a húnok hatalmas királya, megindul Pannoniából, hogy a nyugati népeket leigázza és adófizetőivé tegye. Ezek nem is fejtenek ki nagyobb ellenállást, hanem megadják magukat sorsuknak és túszoikat küldenek a hún király udvarába: a frankok királya Gibich, kiskorú fia, Gunther helyett vitézét, Hagent ajánlja nagy kincs kíséretében, a burgund király Hildegund leányát, az aquitánok királya Walter fiát, ki gyermek-

korában már Hildegunddal volt eljegyezve. Pannoniában a túszoikat szívesen fogadják és minden jóval ellátják. De hiába, a honvágy elfogja őket. Elsőnek Hagen menekül el, mikor hallja, hogy Gibich meghalt és Gunther nem akar adót fizetni. Később aztán Walter és Hildegund is szerencsésen elszöknek, sőt a frankok kincsét is magukkal viszik. Mikor Gunther megtudja, hogy a kincs náluk van, Hagennel és 12 emberével üldözőbe veszi őket. Amint Walter egy völgykatlanban megpihen, rárontanak a fegyveres emberek. Walter egyenkint levágja őket, csak Gunther és Hagen maradnak még életben. Ezek nyílt területre csalják a hőst, rátámadnak, félnapig is tart a küzdelem, mígnem valamennyien belefáradnak és harcképtelenné válnak. Hildegund bekötözi és ápolja a három sebesültet, kik tréfálkozva és borozva régi barátságukat megújítják. Walter pedig hazavezeti menyasszonyát és atyja halála után még harminc évig boldogan uralkodik.

A hősmondák mellett a németek az állatmeséket is szívesen hallgatták. Az állatok testi ereje, képességeik, a velük vívott harcok már korán magukra vonták az emberek érdeklődését. Hajlamokat, ösztönöket, jellemző tulajdonságokat figyeltek meg rajtuk. Ehhez járultak még mythikus vonások is, a lélekvándorlás hite, az embernek állattá való változása, amit a hősmonda is mindig szívesen vont tárgykörébe. Forrásuk a görög Aesopus (Kr. e. 600 körül), kinek meséi latin átdolgozások útján általánosan elterjedtek. Már a VII. században egy krónikás említést tesz a szarvasról, melynek nincs szíve. A kolostorokban is szívesen foglalkoznak velük, a vándorénekesek meg a hősmonda mellett énekelnek a farkas és a róka ősi ellenségeskedéséről. Az első ilyen állateposz a X. század első feléből származó latin rímes hexameterekben írt: *Ecbasis cuiusdam captivi* (Egy fogoly menekülése), melyben egy szerzetes állatmese

keretében mondja el megtérésének históriáját. Vidáman mentek ki az állatok a legelőre. A kis borjú azonban elmarad és a farkas hatalmába kerül. Ez mint remete lemondott már a húsetelről; most azonban gonosz vágyai feltámadnak és jó reggelit akar magának készíteni. Az egész éjszakát álmatlanul tölti, hű társai a sűn és a sikló, időtöltésből a farkas és a róka örökös ellenségeskedéséről mesélnék neki. Ezalatt a róka vezetése mellett megostromolják az ellenség várát. A vár elesik, a farkast agyonütik, a borjú pedig örül, hogy megszabadult és visszasiet nyájához, melyet könnyelműen elhagyott.

Ennek a keretes elbeszélésnek alapeszméjét a Clugnyból kiinduló szerzetesi reformok és azok hatásai szolgáltatják. Sok erdei remeteségben élő farkas kísérelte meg, hogy a kolostorok jámbor lakóit magához csalogassa és a reformok ellen izgassa. A mű fontossága abban áll, hogy szakít az állatmesék tanító célzatával és az egyházi és politikai események allegorikus-symbolikus előadásával új irányt szab a későbbi állat-eposzoknak.

A szász uralkodók az antik kultúra iránt való lelkesedésük mellett sem feledkeztek meg a keresztény élet emeléséről. Előmozdítják a kolostorok szellemi tevékenységét s élénk összeköttetésben állnak velük. Különösen szoros volt a kapcsolat Gandersheimmal, mely fénypontját *Hrotsvitá*-val érte el. Ő az első német költőnő, kit névleg ismerünk. Életéről keveset tudunk. 935 körül született és már korán kolostori fátyolt öltött. Hrotsvita tudós és olvasott nő volt. A keresztény írókat és költőket jól ismerte, az ókoriak közül Horatiust, Vergiliust, Ovidiust, Terentiust. A latin nyelvet versben és prózában könnyen kezeli. Múzsáját Isten szolgálatába állította. Költészetének főfeladatául tűzte ki az erény és kegyelem diadalát a világ csábításai és a durva erőszak felett. Irodalmi működését két bibliai tárgyú elbeszélésével és hat legendával kezdi meg. Költői hírnevét azonban

hat drámájával alapította meg. Szomorkodva látta, hogy sok keresztényt megtévesztett Terentius vígjátékainak külső szépsége, melyeknek tárgya sérti és veszélyezteti az erkölcsöket. Ezért Terentius stílusát, előadásmódját követve, szent szűzek erényeit akarja dicsőíteni, mint ellenfele vígjátékaiban a ledér nő gyengeségeit tette gúny tárgyává.

Hrotsvita drámái inkább elbeszélések, hiányzik a bonyodalom, jellemzés, hármasság, de részeiben van sok elevenség, párbeszédei ügyesek, hatásosak. Művei feledésbe mentek, csak a reneszánsz idejében kerültek napvilágra és részesültek abban a méltatásban, melyet kortársai megvontak tőle.

A békés, társadalmi életbe visz a *Ruodlieb* című költemény, melyet latin rímes hexameterekben írt egy bajor szerzetes. Ruodlieb különböző uraknál szolgál, végül hűségével egy hatalmas afrikai király háláját érdemelte ki. Búcsúzáskor két kenyeret kap, melyeket csak lakodalmára szabad megszegnie. A király még 12 jótanáccsal látja el, a többek között, hogy vörös embernek ne higgyen, bosszúját halassza reggelre, templom előtt imádság nélkül ne menjen el, járt utat a járatlanért el ne hagyjon stb. Mindezek a tanácsok az elbeszélés folyamán beváltak. Mikor aztán otthon lakomát tart, a megszegett kenyerekből arany és ezüst tűnik elő. A költemény, mely sajnós, töredékes, már magán viseli az udvari epika vonásait és egy új idő megváltozott izlését tünteti fel, mely a hősök világát lassankint alkonyba borítja. A költő az akkori társadalmat a legkülönbözőbb változtaiban mutatja be és nagy szeretettel, gyengédséggel vázolja a mindennapi, reális életet. Méltán nevezhetjük ez érdekes emléket a világirodalom első lovagregényének.

A latin nyelvű epika után nemsokára a latin nyelvű világi líra is szárnyat bont. Virágkora tulajdonképp a XII. századba esik, de előfutárjai már ebben a korban

tűnnek fel. Művelői többnyire szerzetesek, kik a reformokkal nem akarnak megbarátkozni és ezért vándoréletre adják magukat. A frank császárok és a Hohenstaufok alatt ezeknek a művelt költőknek a száma nagyon megnövekedett. Az egyetemek alapításával az egész közoktatásügy mélyreható változásokon ment át. A kolostori és káptalani iskolák elvesztették egykori hírüket. A tudományszomjas ifjúság egyetemekre készült, bejárta fél Európát, hogy Salernóban az orvosi tudományokat, Bolognában a jogot, Párisban a theológiát hallgassa és általános műveltségre tegyen szert. Utiköltségüket úgy koldulták össze a kolostorokban és várakban, falvakban és városokban, hol részben latin énekekkel, részben csodálatos történetek elmesélésével és mindenféle mutatványokkal szórakoztatták közönségüket. A diákok nagy része theológiára készült, ruhájuk az egyháziakéhoz hasonló, ezért *klerikusoknak* is hívták. Ezt az elnevezést lassankint mindenféle egyetemi hallgatóra alkalmazták. Aránylag kevesen jutottak be az egyházi rendbe. Részint nem volt számukra hely, részint a sok vándorlás közben hivatásukat veszítették s ezért, hogy valahogyan megélhessenek, mindenféle munkára vállalkoztak. Nagyrészüik azonban tele volt ifjú lelkesedéssel és mikor látták, hogy az élet tervüket keresztülhúzta, csalódva és a létért való nehéz küzdelemben elkeseredve, vad társaságba verődtek össze, kik vándorklerikusok, *clerici vagi* vagy goliárdok néven szerepelnek a XII. és XIII. században.

Magasabb képzettségük tudatában latin nyelven írnak, ami költészetüknek bizonyos nemzetközi jelleget adott. A népdalokhoz hasonlóan a szerzők nevüket elhallgatják, mert énekeiket közkinsnek tekintették. A dalok tartalma a lehető legváltozatosabb. Kedvesen énekelik meg a tavaszt, mely mindent életre fakaszt és a szigorú telet nehéz küzdelem után legyőzi ; sok gyen-

gédséggel szólnak a szerelem hatalmáról; feljajdulva panaszozzák el az élet nehézségeit; lelkes hangon szólítják fel a hívőket a kereszteshadjáratokra, bájos himnuszokban zengik el a szent Szűz dicséretét. Emellett azonban felcsendülnek néha vidám, sokszor azonban duhaj, féktelen bordalok; Bacchusról, Epikurról, Venusről mint szentekről énekelnek, tomboló mámorukban gyakran átlépik a tisztesség határát és durva, nyers, trágár, izléstelen nótázásban törnek ki. Kikelnek a társadalom hibái ellen és maró gúnnyal ostromoznak sokszor olyant is, ami nemes és szent. Az egyház a legszigorúbban elítélte ezt a hangot, míg végre a XIII. században a *clerici vagi* is letűnnek és ma már létezésüket csak a Benediktbeuernben talált énekgyűjtemény, a *Carmina Burana* jelzik, meg az a néhány kedves dal, melyek részint eredetiben, mint a *Gaudeamus igitur*, részint pedig német átdolgozásokban jutottak ránk.

A költészet nyelve az Ottók alatt szinte kizárólag a latin volt. Csak a X. század végén akad egy férfiú, aki egész életét a német nyelv művelésének szentelte: *Notker Labeo*, a stgalleni kolostor tudós szerzetese. Fordít a klasszikusokból, a keresztény latin költők műveiből. Zsoltárfordítása még a későbbi időknek is egyik legelterjedtebb könyve. Irodalmi munkássága nem önálló művek írására irányul, hanem fordításra és magyarázatokra. Benne látjuk a német próza megalapítóját, az első nagy német grammatikust és stilművészt. Megállapítja a hangsúly törvényeit, gazdagítja a német nyelvet új szavakkal. Az idegen szöveget nem követi szolgailag, hanem szabadon bővít vagy rövidít, amint a nyelv sajátja kívánja és legfőbb célja a világosság. Követője neki sem akadt, utódai ismét csak glosszákkal dolgoznak és így azok az alapok, melyeket ő rakott le a német irodalmi nyelv megteremtésére, az iskolai tanítás megreformálására, tehetség vagy megértés híján befejezetlenül maradtak.

III. rész. Az utolsó frank uralkodók és az első keresztesháborúk kora. (1056—1180.)

1. §. Általános áttekintés.

1056-ban halt meg III. Henrik császár. Alatta érte el a császárság hatalmának tetőpontját, a német birodalom legnagyobb kiterjedését. IV. Henrik alatt megindul a harc a császárság és a pápaság között és hűsz évre rá a kereszténységé az izlámmal. Mindkét harc szoros összefüggésben áll az egyházi reformokkal, melyek egyrészt a clugnyi bencéskolostorból, másrészt a ciszterciektől indultak ki. A hosszú investituraharcnak az 1122-i worms-i konkordatum vetett véget, mely biztosította az egyház függetlenségét és emelte a vallásos szellemet. A bencések mellett ott találjuk már a cisztercieket és prémonstreieket is, kik a hitélet emelésén, az egyház felvirágoztatásán, a műveltség terjesztésén, a tudomány ápolásán hatalmasan közreműködtek. A keresztesháborúk alkalmat adtak a nemességnek, hogy lovagi tettvágyát kielégítse s emellett vallási lelkesedését is ápolja. A hatalmas vállalkozás célt ugyan nem ért, az izlám továbbra is tartotta magát, de a titokzatos Kelet feltárult és óriási mértékben gazdagította Nyugat anyagi és szellemi kultúráját.

Az egyházi és világi ideál felé való törekvés legjobban visszatükröződik ennek a kornak a költészetében. A theologiai aszkétikus irány hatalmas vallásos irodalmat teremtett, mely szakít az iskolák latin irányával és a nép nyelvén szólaltatja meg alkotásait. De fel-

lendül a világi költészet is. A spielmann, ez a régi vándor-énekes, aki mint a nemzeti hősmonda hű öre, egyrészt ennek költői feldolgozásával nyújt szórakozást hallgatóinak, másrészt azonban ismeri az udvar, a lovagok megváltozott izlését is, miáltal a nemesi várak termeibe nyer bebocsátást. Ilyenformán az egyházi költőknek a spielmannban erős ellenfelük támad s hogy olvasóközönségüket el ne veszítsék, ellesik költői fogásait és előadásmódját, hozzányúlnak világi profán tárgyakhoz is, melyeket leginkább a franciából vettek át. Ezzel utat nyitnak a francia befolyásnak, mely jórészen még a XIII. század lovagi költészetében is uralkodik.

2. §. Vallásos költészet.

A vallásos tárgyú költészet a birodalom minden részében megjelenik, legdúsabban mégis ott virágzik, ahová a XI. és XII. századok reformeszmei elhatottak. Szellemi középpontjai a püspöki székhelyek és kolostorok, művelői az egyháziak. Forrása a biblia, a szentek élete, szentírásmagyarázatok, az egyház imái és prédikációi. A költők arra törekednek, hogy olvasóikat, hallgatóikat, egyházit, világit egyaránt, a megváltás nagy titkaira oktassák, intsék, figyelmeztessék, hogy örök célukat soha szem elől ne tévezzék. A földi élet nem más, mint előkészület a halálra. Memento mori, ez a vezérmotívum, mely felcsendül minden költeményben, akár a mennyország boldog örömeit, akár a pokol szörnyű kínjait festi. Az Üdvözítő kereszthalála, az utolsó ítélet a leggyakrabban feldolgozott téma. A legszebbek egyike *Ezzo* bambergi papnak szentföldi útja alkalmával Krisztus csodáiról írt éneke, mellyel a hétezer főből álló zarándokcsapatot biztatta, buzdította, lelkesítette. Megrázó, szinte visszataszító szinekkel festi *Heinrich von Melk* azoknak túlvilági életét, kik a világi élvezetek

hálójába kerültek. Az Antikrisztus országáról, szemfényvesztéséről, hatalmáról és bukásáról ír *Ava asszony*.

Felcsendül a középkor egyik legbájosabb alkotása, a *Mária-költészet*. Minden ajkon felhangzik a szent Szűz dicsérete. Templomok és oltárok emelkednek tiszteletére, ecset és véső hirdeti szépségét. A költők végiglapozzák a Szentírást, hogy hasonlatokat keressenek, átkutatják a természet birodalmát, lesik, hallgatják a fák, a virágok titkos suttogását, hogy képeket alkossanak, melyekkel Mária istenanyai méltóságát, szeplőtelen szépségét, fenségét és édesanyai gondoskodását méltóképen megénekelhetik. Líra és epika egyaránt hozzájárul a szent Szűz dicsőítéséhez.

Különös szeretettel olvasták a *legendákat*. Óriási volt a választék az Üdvözítő és Mária életétől kezdve egészen ama kor bájos jelenségéig, thüringiai szent Erzsébetig. Ezekben a legendákban nincsenek kalandok és vitézi tettek, sem hatalmas események és szenvedélyek harcai, sokszor még csak költői lendületet sem találunk bennük. Az a mély, bensőséges lelkesedés, mely a gót dómokra egész életet áldozott, hogy egy kis tábernákulumot vagy szárnyas oltárt cizelláljon, azután Isten jutalmában bízva névtelenül visszahúzódott; az a mélységes hit, mely a középkori missálék miniatürjeiben a tisztaságos Anyát, a vértanú csendes türelmét, az angyal égi ragyogását örökítette meg: az a vallásos lélek alkotta azokat az egyszerű költői képeket, öröme tellett benne és nem kíván más elismerést, mint hogy a dicsőített égi királyné vagy szent a szegény földi vándorról meg ne feledkezzék. A mi korunknak más ideáljai vannak, de a középkor megértésére a legendák nélkülözhetetlenek. Lassankint egész gyűjtemények keletkeztek, melyekből a költők bőségesen merítettek. A legnevezetesebbek közül valók *Jacobus a Voragine* aranylegendája, *Heisterbach* *Caesar* gyűjteménye. De visszanyulnak régebbi forrásokhoz, az

apokrif iratokhoz is és mindegyikkel azt az egy célt szolgálták, hogy az olvasó elé keresztény ideálokat állítsanak, hogy azok szellemével saját életüket is átalakítsák.

3. §. Világi epikus költészet.

A szigorú aszkétikus életfelfogás mellett, mely önmegtagadást és a világtól való elzárkózást kívánt, egy másik is akart magának érvényt szerezni. Ez is megkövetelte az Egyház előírásának pontos betartását, de nem akart teljesen lemondani az élet örömeiről sem. A vallásos költészet mellett, sőt sokszor helyette szívesen hallgatták a vándorénekesek, a spielmannok előadását, akik nagy ügyességgel, élénk előadásmódjukkal a képzeletet izgatni és az érdeklődést lekötni tudták. Ezt látva az egyháziak, vallásos költészetükbe sokszor világi motívumokat vittek bele és követik a spielmannok előadásmódját. De itt nem állapodnak meg, hanem a világi elemet lassankint egészen költői működésük körébe vonják. Középutat választanak, szórakoztatnak és épülésre akarnak szolgálni. Legalkalmasabb tárgy erre a történelem. Az *Anno-dal* és a *Császárok krónikája* előfutárjai a későbbi részint rövid rímpárokban, részint prózában megírt krónikáknak.

A sok krónika, évkönyv fontos adatokat szolgáltatnak az egykorú történelem ismeretéhez. Annál több csodálatos és képtelen dolgot hordanak össze, mikor az ókorról van szó. Dehát krónikát előzmények, ókor nélkül elképzelni sem lehet. Különös szabadságot engednek meg maguknak a rímes krónikák szerzői. Az *Anno-dalban* monda, történet, legenda vegyesen fordul elő. A költő rövid megjegyzése után, hogy nem hősokeket és harcokat akar leírni, hanem az embereket az örök üdvösségre előkészíteni, megkezdí elbeszélését a világ teremtésével és a bűnbeeséssel. Beszél aztán Krisztus születéséről,

az apostolokról, szentekről, kiknek sorában ott tündöklék Anno kölni érsek is. A Köln névvel kapcsolatban áttér a városok és várak alapítására, Ninus és Semiramisra, Dániel próféta négy világbirodalmára, Julius Caesarra, ki derék német vitézeivel Pompeiust megverte. Következik Köln alapítása, a kereszténység elterjedése és Köln szentéletű érsekének jelleme, csodái, üldöztetései, boldog halála és megdicsőülésével záródik a költemény. Az Anno-dallal rokon a nagyterjedelmű *Kaiserkrönik* (Császárok krónikája), mely a római és német császárok történetét Romulustól kezdve egészen 1140-ig meséli el. Az óriási történelmi anyagot számos anekdota, monda, legenda tarkítja.

A lovagság a keresztesháborúk folyamán teljesített nagy szolgálatai következtében hatalomra, tekintélyre tett szert. Befolyását a társadalmi és irodalmi életben egyaránt érvényesítette. Lovagi erényeit dicsőítve, megénekelve akarta látni. Egyházi, világi költők egyaránt azon vannak, hogy a lovagság óhajának, ízlésének megfelelő költői művekről gondoskodjanak. *Lamprecht pap* Nagy Sándort állítja oda mintaképül az *Alexanderlied* (Sándor-dal) c. művében. Nagy Sándor története, hadjáratai, nagy sikerei az ókor csodálatát keltették fel és úgy a görög, mint a latin írók méltó emléket akartak neki állítani. Később már nem elégedtek meg a történelmi anyaggal, hanem mondákkal övezték a hadvezér alakját. Így került Nagy Sándor regényes élettörténete Európába, hol kedves olvasmány lett. Nagy Sándor bejárja az egész Keletet, minden népet meghódolásra bír. A király hatalma tetőpontján áll, elbizakodottságában már a paradicsom kapuit döngeti, hogy az angyalokat is megadóztassa, mikor egy ősz ember figyelmezteti, hogy a paradicsomot nem karhatalommal, hanem önmegalázással lehet elnyerni. Nagy Sándor magába tér, visszafordul és csakhamar meg is hal. A költő

népies nyelve, erőteljes epikus stílusa kedveltté tették művét. Persze antik szellemnek, világnak nyoma sincs a költeményben. Hősei francia lovagok, honnan a költő tárgyát vette, az egész művet pedig a kereszténység humanizmusa és a kereszteshadjáratok szelleme hatja át.

A pogány Nagy Sándorral szemben *Konrád pap* Nagy Károlyt állítja oda mint a keresztény lovagok ideálját *Rolandslied* (Roland-dal) c. költeményében, mely a francia remek Chanson de Roland nyomán készült. Nagy Károly Spanyolországba indul, hogy a pogányokat megtérítse. Győzelmesen nyomul előre Saragossáig, hol Marsilie király uralkodik, ki kész is felvenni a keresztséget. Hogy szavainak igazságáról meggyőződjék, követséget küld a királyhoz és e célra öccse, Roland tanácsára ennek mostohaatyját, Genelunt szemeli ki. Genelun abban a hiszemben, hogy Roland azért tette indítványát, hogy őt kitegye a biztos halálnak, bosszút esküszik. Ráveszi Marsilie királyt, hogy látszólag hódoljon meg, majd a császárt hamis hírrel arra bírja, hogy Spanyolországból vonuljon ki, Rolandot pedig az utócsapattal hagyja vissza az országban. Alig vonult ki a császár, Rolandot Roncevalles völgyében megtámadják. A herceg Olifant nevű kürtjébe fúj, Károly mérföldekre is meghallja a hívást, segítségére siet, de már későn: Roland hű embereivel egy szálig elesett. A császár erre a pogányokon véres bosszút áll. A Rolanddal hősei erő, bátorság tekintetében vetekednek az ősgermán hősökkel, de már nem dicsőségre való törekvés acélozza izmaikat, hanem kitűzött célért, a pogányok megtérítésén fáradoznak. Ettől a céluktól sem család, sem vagyon nem téríti el őket. Inkább készek a kitűzött feladat mellett még halál árán is hőiesen kitartani, mint a gyávaságnak még a látszatával is életüket megmenteni.

A XII. század első feléig szinte kizárólag az egyháziak a tudomány, művészet, irodalom művelői. Nagyrészt

latinul írnak, de a nép szükségletének kielégítésére megpróbálkoznak német költői művekkel is. Az egyháziak mellett lassankint világi elemek is, a spielmannok lépnek műveikkel a nyilvánosság elé. A keresztesháborúkkal rengeteg költői, mondai anyag kerül Európába. Háttérbe szorulnak a nemzeti hősmonda alakjai és a népies költészet tárgyai új alakokat nyernek; keleti mesék és csodák összefolynak német nemzeti hagyományokkal; korok és vidékek határai eltűnnek és az új alkotások a legellentétebb elemekből alakulnak. A császárok krónikája már ismeri az anyag nagy részét, csak a felfogás, az előadás új. A vándorénekesek merészen nyulnak a költészet és monda anyagához, nagy ügyességgel alkotnak regényes történeteket és kapcsolják össze az ismert hagyományokkal. E költemények legkedveltebb motivumai ezek: egy hatalmas király nősülni akar. Szép, hozzá méltó feleséget ajánlanak neki, aki azonban rendszerint valami keleti uralkodónak, legtöbbször a görög császár leánya, kit atyja szigorúan őriz. A követeket lekicsinylőleg fogadják és elzárják. Most a császár szánja rá magát a veszélyes útra. Ravaszság és erőszak a menyasszony birtokába juttatják. Ha a hős legyőzi ellenségeit, ezren hullanak el, ha a keresztény vallás elfogadására kényszeríti, ezren keresztelkednek meg, ha veszélybe kerül, csak csodákkal határos körülmények mentik meg életét. Szerkezet, ízlés dolgában e művek eléggé kifogás alá esnek, de szerzőik költői tehetsége félreismerhetetlen. Jól tudnak mesélni, elevenen leírni, az érdeklődést ügyesen ébrentartani és fokozni.

A legnépszerűbbek *Rother király* és *Ernő herceg* történetei. Rother alsóitáliai király, aki a görög császár leányát akarja elvenni. Változatos, nehéz kalandok után a leány tényleg övé lesz. Ernő herceg nagybátyjával, a császárral összeveszett, mire bujdosnia kell. A Szent-

föld és Konstantinápoly felé veszi útját. A keleti világ összes csodái össze vannak hordva Ernő útjában. Mesés népek szerepelnek itt mesés tulajdonságokkal: darúfejű, hosszúfülű emberekkel, gigászokkal és ciklopokkal, hős griffekkel küzd és hajótörést szenved a mágnes-hegynél. Keresztülhatol a gyémánthegyen, legértékesebb darabja most is ékesíti a császári koronát, végül eléri a Szentföldet és miután a kereszténység dicsőségére nagy dolgokat vitt véghez, visszatér hazájába, ahol a császár ismét kegyeibe fogadja. Ilyen még az *Orendel király*, mely Krisztusnak Trierben őrzött varratlan kabátjának eredetét akarja megmagyarázni, *Oswald király*, mely Angliába viszi át a történetet, *Salman* és *Morolf*, mely Salamonnal, a bölcsesség képviselőjével a nép józan eszének egy képviselőjét, aki spielmann, állítja szembe.

A spielmannokat lassankint háttérbe szorítják a lovagi költők, kik idegentárgyú költői művekben dicsőítették a lovagi erényeket. Így szállt át a XII. század vége felé költészet művelése az egyháziaktól a lovagokra s így nyert ismét otthont és támogatást a világi költészet, mint az ősgermán időkben, a német fejedelmek udvaraiban.

IV. rész. A középfelnémet költészet virágkora. (1180—1250.)

1. §. Általános áttekintés.

Az a kor, mely a gotikának égbetörő, kővirágos templomait emelte, virágba borította a német költészetet is. Ha szabad hasonlaltat élnünk, a költészetnek ezt az újonnan megnyílt birodalmát szeretnők hasonlítani egy lovagvárhoz, melynek bájos vidéke elragadó látványban gyönyörködteti mindazokat, kik onnan szétekintenek. Tágas termei barátságos otthont nyújtanak a fáradt vándornak és a deli vitézeknek; kegyelettel őrzi az ősök drága, mondákban gazdag hagyatékát. A kertben csillogó források csobognak, árnyas lugasok lombjai sutognak, az udvaron fürge apródok űznek lovagi tornát, a magányos cella boltívei alatt a várkaplán nagy, rézveretű fóliánsokat forgat, leírja a messzire szállt lovag kalandjait, a kápolna nyitott ajtaján keresztül pedig egy szent szelíd arca int feléje. A költészet csodálatos gazdagságban virágzik: legendák és hősi eposzok, a líra kimeríthetetlen skálája, didaktikus költemények díszítik a művészetnek ezt a virágos kertjét. Beköszöntött a német költészet tavasza, aranykora.

A muzsák leginkább az ország déli részein tűnnek fel: Ausztria, Tirol, Bajorország, Svájc, a svábok és frankok földje kedves tartózkodó helyük. A felnémet nyelv adja erre az összekötő kapcsot. Nagy szorgalommal csiszolják, simítják a verset, rithmust, rímet, úgyhogy a rithmus kellemes hangzása, a rímek tiszta csengése,

a strófák művészi szerkezete tekintetében a XIII. század költőit korunkig sem tudták túlszárnyalni.

Minden költészet erősen belegyökerezik korába s ennek hű képét adja. Hogy a középkori német költészet tartalmát megérthessük, ismernünk kell azokat az okokat, melyek ezt a tavaszt életre hívták és melyek már az előző korban mint termékenyítő és hatóerők szerepeltek. A kereszténység az emberekben hússá és vérré vált. Az egyház fénye a német kedélyt is megragadta. A pogány szokásoktól elfordulva becsülni tanulták a keresztény vallás áldásait; a nagy nemzeti erények a kereszt eleven fáján erőteljesen kisarjadzottak. Erős hittel, szent lelkesedéssel ragaszkodtak Krisztus és az Egyház tanításához és boldogok, megelégedettek voltak. Ilyen gyermeki hit, szent rajongás, mennyei béke költészetre ihlettek. A szív bőségéből áradozott az ajk. A lovag a szerzetessel versenyzett, hogy a vallási költészet legillatosabb virágait az Úr oltárára, a szentek, különösen pedig Szűz Mária képei elé ültessék. Még a világi költészetben is visszatükröződik a költők lelki harmoniája, gyermeki vallásossága. Maguk is érzik, mily kincs a lelki béke és óva intenek a kételkedéstől, mely a szív nyugalma feldúlja.

A hit erejéből és a hit egységéből indultak ki a kereszteshadjáratok. Mikor Barbarossa Frigyes egykori szövetségesét, Fülöp kölni érseket haddal akarta megtámadni, a Szentföldről jövő segélykiáltások megszüntették az ellenségeskedést. A keresztesháborúk elterelték a figyelmet kicsinyes viszálykodásoktól, melyek a pápákat és királyokat, egyházit és világit egymástól elválasztották és magasztosabb, nemesebb célt tűztek ki, mely méltó a fáradságra, méltó a lelkesedésre. Megfeledeztek az egyéni bosszúról, hogy az Üdvözítőért síkra szálljanak. És micsoda új, eddig ismeretlen, nem is sejtett világ nyílt meg szemek előtt! Francia lovagok

fényes fegyverzetben, boldog reménvtől indíttatva vonultak át a német területeken. A németek eleinte csodálkozva szemlélték e jelenséget, de csakhamar bennük is fellobban a szent lelkesedés és a Szentföld felé vezető utakon nemsokára császártól vezetett német keresztetek zászlói lobognak.

A Kelet az ő csodáival, Palesztina szent helyeivel többé már nincsenek elérhetetlen távolságban. A hosszú vándorutakon a germán és román népek legjobbbbjai találkoztak, kik egyikek voltak a célban, ha nem is mindig egyik a véleményben. A műveltebb provenszálok szellemi vívmányai, a kelták mondái, a normannok költészete immáron nem többé hét pecséttel lezárt könyv. És hogy a germán szellemben megvan az a sajátságos erő, hogy más egyének, egy más népnek szellemi életét kellőképpen méltányolni, annak mélyébe hatolni és elsajátítani tudja, ezt a keresztesháborúk a legfényesebben igazolták.

De áthatotta a költőket a német nemzet nagyságának büszke öntudata is. És joguk volt rá; hiszen sokan még most is csodálattal tekintenek a Hohenstaufok idejére. Ha a császárok vállalkozásainak és ama kor politikai viszonyainak pártatlan vizsgálásánál lelkesedésünk talán némiképp csökken, a kor művészete elkápráztató perspektívákat mutat. A fejedelmek köre, a harcias Welfek, a dicsőségben gazdag osztrák hercegek, a költői lelkületű thüringiaiak mind kivették részüket a német szellem fényének emelésében. A nemzet egységes volt állami életében, egységes vallási érzületében, a hősök letűnt fényes világának dalba öntött mondái nemzeti közkinccsé váltak, melyek egy nemzeti eposz alapjait vetették meg. Mindezek a behatások csak elősegítették a német irodalom virágzását és elmondhatjuk, hogy gazdagabban, teltebben még nem zengett a költői lant Németországban. Népköltészet és műköltészet, epika, lira, tanítóköltészet, amelyek az elmúlt

korban alig hogy bimbót fakasztottak, most mintegy varázsütésre virággá nyilva árasztják illatukat és fényes tanúságot tesznek a középkor mély gondolkozásáról, emelkedett érzéséről, fejlett művészi izléséről.

2. §. A lovagi epika.

A kereszteshadjáratok, az olaszországi utak, a szomszédokkal való harcok bőséges alkalmat nyújtottak a lovagoknak, hogy vitézségüket kimutassák. A három lovagrendben: a templáriusok, johanniták és a német lovagrendben nyeri a lovagság legnemesebb alakját. A középkor legnagyobb nemzeti ünnepe, az 1184-ben tartott mainzi birodalmi gyűlés, az ott összesereglett lovagok ezrei, a fényes harcjátékok mind azt mutatták, hogy a lovagság hatalmának, virágzásának tetőpontját érte el. Lassanként ők veszik át a német költészet vezetését is, a papság visszavonul és inkább a latin irodalmat műveli.

Az a francia izlés, mely a francia eredetű Rolandlieddel, Alexanderlied-del Németországba került, most teljesen meghonosodik. Francia forrásból meríti tárgyát a lovagi vagy udvari epika, a provancei lírát mintázza a minnedal.

A francia epika német feldolgozásai azonban nem elégednek meg a puszta fordítással, hanem a szereplő személyek cselekedeteit lélektanilag motiválják s így a tárgyat elmélyítik. A középkor legjelesebb mesélője, *Hartmann von Aue*, nemes gondolkozású, józan és derült életbölcseességű, vallásos ember, minden tulzás ellen-sége, a máze, az önmérséklésnek, illendőségnek minden téren és minden tekintetben szóvivője és képviselője. Ugyanezt a tárgykört érinti *Gottfried von Strassburg*, az emberi szív kitűnő ismerője, ki művével valóságos lélekrajzot alkotott, melyben az általános emberi érzel-

mek a halk sejtelemtől egészen a vad szenvedélyig fokozódnak. Még mélyebben pillantott bele az emberi szív belsejébe *Wolfram von Eschenbach*, ez a mélygondolkozású művész, aki Parziváljában nemcsak a világi és egyházi lovagrend életét festi, hanem azt az emberiség küzdelmeinek, törekvéseinek egyetemes képévé szélesíti.

A lovagi epika megindítója, atyja, utódainak tanító-mestere *Heinrich von Veldeke*. Maastricht közelében született. 1170 körül írja nagy, *Eneit* c. époszát, mellyel Vergilius Aeneisét lovagregénnyé alakította. Forrásul az Aeneis francia átdolgozását vette. Az eposz felfogása, szelleme a lovagvilág izlését tükrözteti vissza, hőseiben a XII. század lovagai jelennek meg és mindenütt tág teret ad a lovagi nőtiszteletnek, a minnenek. Heinrich von Veldeke eposza kihatott az egész középkor lovagi epikájára, de szorosabb értelemben véve azoknál ismerhető fel a hatása, akik vele együtt thüringiai Hermann pártfogása alatt antik tárgyú mondákat, a trójai háborút, Ovidius átváltozásait választották.

A Veldeke által megkezdett irány a XIII. század elején művészi tökéletességét éri el három, már említett nagy képviselőjében: Hartmann von Aue, Wolfram von Eschenbach, Gottfried von Strassburgban. Műveik útján jutnak a német irodalomba a brit mondák, melyek hosszú időn át a legnagyobb közkedveltségnek örvendtek.

Az első költő, ki a brit mondákat Németországba hozta, a lovagi életet műveiben eszményi magaslatra emelte, a lovagi epikának klasszikus költői alakot adott, *Hartmann von Aue* volt. Nemes egyszerűség, mesterkéletlenség, könnyedség és természetesség, a rímek csodálatos tisztasága és változatossága, az előadás világossága, a költő nyugodt, kedves modora, szelid természete, melyet szenvedélyek nem zavartak, komoly, vallásos gondolkozása, mely csak Isten dicsőségét és a lélek üdvét tartja szemelőtt, az érzelmek gyöngéd-

sége és mélysége, gyermeki lelkülete mind valami csodálatos melegséget adnak költészetének. Költőtársai dicsérik, szeretik, a lovagok szívesen hallgatják, annál csodálatosabb, hogy életéről oly keveset tudunk. Szegény sváb lovagi családból származott és körülbelül 1170—1220 között élt. A kolostori iskolában kapott képzettsége sokkal nagyobb volt, mint sok társáé. Tudott írni, olvasni, ismeri a bibliát, az iskolai klasszikusokat, mint lírikus és epikus pedig francia mintákon halad. *Erek* c. művével az első német Artus-époszt írja meg.

Az Artus-monda történelmi eseményeken alapuló hősmonda, melyben a briteknek a piktek-skótokkal és az angolszászokkal vívott harcok emlékei élnek tovább. A britek vezérei között van Artus is. A monda Britanniában nem tudott kifejlődni, hanem a Bretagneban avatták Artust mondai hőssé, ahonnan aztán a francia irodalomba is kerül. A monda szerint Artus nem halt meg, hanem a csatában nyert gyógyíthatatlan sebével Avalon szigetén tengődik, ahonnan el fog jönni, hogy népét diadalra vezesse. A monda az idők folyamán nagy változásokon ment át. A francia Artus-költemények megalkotója, Chrestien de Troyes, a mondát teljesen a lovagi szellemnek megfelelően alakítja át. Artus békességben uralkodó király, a lovagi fejedelmek mintaképe feleségével, Ginevrá-val udvart tart Caridolban. A legderekabb lovagok és a legszebb asszonyok veszik körül. A királyi udvar legfőbb díszé a lovagok kerekasztala, a Tafelrunde, melynél a 12 legbátrabb lovag foglal helyet. Mint az apostolok Krisztus körül, úgy ülnek itt a kiválasztottak Artus körül. A leghíresebbek közülük: Gawein, Iwein, Erek, Tristan, Wigalois, Parzival, Lanzelot. Nagyobb vágya lovagnak nem lehetett, mint hogy ebbe a társaságba kerüljön, de nagyobb gyálság sem érhet senkit, mintha innen valakit kitalásznak. A lovagok feladata a keresztény hitet védeni,

a nőket oltalmazni, a kevélyeket megalázni, a világot mindenféle szörnyetegektől megszabadítani. Jutalmuk ezért valamely szép asszony keze és egy hatalmas birodalom.

A költők hőseiket a legváltozatosabb kalandokon viszik keresztül, individuálizásra, jellemzésre csak kevés gondot fordítanak. Feltűnő, hogy a női alakok, akik pedig a lovagi élet középpontjában állnak és nagy szerepet is visznek, teljesen elmosódva jelennek meg.

Francia közvetítő úton jutottak ezek az Artus-mondák német területre, ahol a lazán összefüggő kalandokból álló történetek belső művészi kidolgozást és mély alapeszmét nyernek. Az Artus-mondával szoros összefüggésbe került két másik monda is: a szent Grál legendája és Tristan és Izolde szerelmi története.

Hartmann von Aue első műve *Erek*, Chrestien hasonló-névű francia Artus-regényének átdolgozása. A költő forrásművét nem egyszerűen lefordította, hanem alaposan átdolgozta. Chrestien kissé realiztikus előadásmódját a lelki jelenségek finom rajzával pótolja és az egész művet annak a problémának a megoldására fordítja, vajjon összhangzásba hozhatók-e azok a kötelességek, melyeket egyrészt a lovagi becsület, másrészt a házastársi szeretet a lovagtól követelnek. A történet folyamán kitűnik, hogy az igaz szerelem és lovagi becsület nem ellentétek, sőt szoros kapcsolatban vannak: aki a becsület követeléseit elmulasztja, az könnyen elveszíti a szeretett nő becsülését is.

Sokkal kiforrottabb és szerkezetileg is művésziesebb Chrestien egy másik Artus-költeményének átdolgozása, az *Iwein*, mely ugyanazt az alap gondolatot fejezi ki, mint *Erek*, csak más oldalról világítja meg. Iwein, a Tafelrunde lovagja egy csodaforrás órét harcban megöli és feleségét, Laudinét elveszi. Nehogy *Erek* sorsára jusson, kalandokra megy és megigéri feleségének, hogy

egy év múlva visszatér. A lovag azonban nem tartja be szavát, mire felesége visszaköveteli gyűrűjét, mert nem méltó többé szerelmére. Iwein tehát époly helytelenül jár el, mint Erek, ki neje karjai közt tétlenül élt. Csak az lehet boldog, aki az önmérséklés, a máze szabályait követi, aki szenvedélyein uralkodni, kettős kötelességeit összeegyeztetni és mindkettőnek megfelelni tud.

A két Artus-költemény után Hartmann elfordul a világi költészettől és a vallásos irányra tér át, ahová kedélye, lelkiülete is vonzotta. Keresztény Oedipusmondát dolgoz fel *Gregorius auf dem Stein* legendájában. Gregorius egy testvérpár gyermeke, ki szülei rettenetes bűnét még azzal tetézi, hogy édesanyját, kit nem ismer, feleségül veszi. Tizenhét évig a tenger sziklájához láncolva vezekel bűneiért, míg a hosszú bűnhődés, igaz bánat által bűneitől megtisztulva a legfőbb egyházi méltóságra emelkedik és pápává lesz. A költemény alapgondolata, hogy kemény vezeklés, igazi bűnbánat a legnagyobb bűnöst is kiengeszteli Istennel.

Még jobban, mint a Gregoriusban, kitűnik a lovagi és vallási élet közti ellentét az *Armer Heinrich*-ben, mellyel Hartmann költői működését be is fejezte. A költő forrását valószínűleg az Aue-család házi krónikájából vette, melynek udvarában mint lovag élt. Heinrich von Aue gazdag lovag szép vagyonnal, fényes lovagi erényekkel, kit embertársai szeretete vett körül. A világi élvezetek között megelégedik Istenről és büntetésül rettenetes poklosság lepi el testét. Barátjai elhagyják, a salerno egyetem leghíresebb orvosai pedig azzal fogadják, hogy csak egy tiszta hajadon szíve vére gyógyíthatja ki bajából. A hú majoros leánya odaadó gonddal ápolja s amikor megtudja, hogyan gyógyulhatna meg gazdája, rászánja magát az áldozatra. Isten azonban nem kíván ily hősie elhatározást, megbocsát

a lovagnak, ki szenvedései alatt visszatért hozzá, sőt egészségét is visszaadja. A leány pedig odaadó szeretetének jutalmául a lovag felesége lesz.

Hartmann e költeményt a legtisztább erkölcsi eszmék keretévé tette. Szabad az életet élveznünk, de nem Isten nélkül. Aki Istentől megfélelkezik, azt sújtja büntető keze, bármily magas állású legyen is. A szív titkos vonzalma erőt ad a gyengéknek, az önmegtagadó, önfeláldozó szerelem pedig lerontja azokat a társadalmi korlátokat, amelyek a nemest a szolgától, a gazdagot a szegénytől elválasztják. Ez a legtisztább középfelnémet nyelven írt 1500 soros költemény a középkori német költészet egyik legszebb gyöngye.

Az Artus-mondával van összekötve a középkor legsebb, legjelentősebb mondája, a *Szent Grál mondája*. Nemcsak az őskinyilatkoztatásban, hanem minden jelentékenyebb pogány nép mythoszában él az elveszett paradicsom hite. Kell lennie egy helynek, hová inség és gond, nyomor és félelem még be nem tolakodott. Van egy szent hely, hol a vágyak némák, mert kielégítették, ahol a remény pihen, mert beteljesült. A keresztény középkor vallásos mély lelke is tudta, hogy elveszítettük a paradicsomot, de annak lényegét az istenközeltségben látta s mivel tudta, hogy bűn által veszítettük el, az üdvözülés egyik feltételét a lélek tisztaságában és tisztulásában, a másik feltételét pedig az eléje siető isteni kegyelemben látta.

A középkor költészete is így indult el a Szent Grál keresésére. Maga helyett küldte Parzivált, a szeplőtelen lovagot, akit naiv hitében, csalogásaival és botlásaival együtt is úgy szeretett, mint önmagát és vele bűnön és tisztítóúton át meg is találta az örök életnek, békének és boldogságnak forrását.

A legfőbb boldogság a Szent Grál. Drága jaspisból csiszolt tálat értettek rajta. Ezt használta Krisztus,

mikor az utolsó vacsorán a kenyeret megtörte, ebben fogta fel arimatheai József a Megváltó oldalából kihulló szent vért. József halála után angyalok vették a kincset őrizetükbe és ég és föld között lebegve tartották, mígnem egy Anjou királyfi, Titurel, Monsalvatsch-hegyén (mons Salvationis, üdvösség hegye), a spanyolországi Salvaterra mellett a Grálnak fényes várat emelt. Ott őrzik a Szent Grált és Longinus lándzsáját, mely az Üdvözítő oldalán sebet ejtett. Minden nagypénteken fehér galamb száll alá az égből és megújítja a Szent Grálon az ostyát, Krisztus testét. Körülötte éjjel-nappal lovagok, szűzek teljesítenek szolgálatot. A szent titok őre csak az lehet, aki hű, önmegtagadó, önzetlen, tiszta, alázatos, férfias és bátor. A Grál királya az alázatosak közt a legalázatosabb, a tiszták közt a legtisztább. A lovagokat templáriusoknak nevezik, mert egyedüli teendőjük a Grál-templom őrzete. Az öröket Isten hívja meg és senki sem találja meg a Grálhoz az utat. A Grál várába érve, a lovagnak a Grál csodái után kell kérdezősködni. Ha közömbös hallgatásba merül, méltatlanná válik a nagy tisztségre.

A második Grál király Frimutel, a harmadik Amfortas volt. Ez nagyot vétkezett a Grál ellen. Világi dicsőségre pályázott, jelszavául a világi szerelmet választotta. Ezért el kellett buknia. Egy pogány mérgezett lándzsája megsebezte, azóta nincs orvosság sebére. Bajából csak úgy szabadulhat, ha majd eljön az a lovag, aki egészen tiszta, akit Krisztus annyira szeret, hogy magához vonzza, idehívja anélkül, hogy sejtene, hova jön és fel-szólítás nélkül kérdezősködik a Szent Grál titkai után. Ezt a lovagot énekli meg a németek egyik legnagyobb költője, az emberi lélek csodálatos ismerője, *Wolfram von Eschenbach* a középkor leghíresebb lovagi époszában, a *Parziválban*.

Wolfram von Eschenbach lovagi családból született

1170 körül a bajor Eschenbachban. Nem volt vagyonos, legnagyobb kincse istenadta művészetében rejtett. Ez barátságos fogadtatást biztosított neki az udvarokban anélkül, hogy vándoréletre kellett volna magát adnia. Megfordult Hermann thüringiai őrgróf művészetkedvelő udvarában, ahol a német líra mesterével, Walter von der Vogelweideval is megismerkedett. Kissé sajátosnak tünik, hogy a lovagi készségekben annyira jártas költő sem írni, sem olvasni nem tudott. Értett franciául, a költeményeket apródjai olvasták fel s maga is műveit úgy diktálta. Három nagyobb költői munkát hagyott hátra: a Parzivált, a Titurel-strófákat és Willehalm eposzát.

A költő ismeri a franciák kalandoktól átszótt mondait, a lovagok harcait, de ez nem elégíti ki, mélyebben akar behatolni az emberi lélek belsejébe, gondolatokat, eszméket, problémákat akar olvasóinak adni. Parziváljában eposzt írt, melyben az ember belső harcát teszi a mese középpontjává; eposzt, mely magasztosabb célt ismer, mint a harcjátékot és szerelmet; eposzt, mely harcra állítja a hitet a kételkedéssel, melyben a hős a gyermeki naiv hitből a kételkedés útvesztőjébe téved, de ebből kiszabadulva az öntudatos meggyőződés boldog birodalmába száll.

Wolfram költeménye pszichológiai eposz, amint Goethe Faustja pszichológiai dráma. Ha az utóbbinak előnye, hogy cselekménye gyorsabb, eseményei meglepőbbek, tényei magukban véve megragadóbbak, Parziválnak viszont nagyobb a teljessége, gazdagabb az anyaga, átlátszóbb a kifejlődése. Ha Faust drámája úgy, amint birjuk, azért nincs lezárva, mert nem meri kimondani az utolsó szót, addig a Parzivál belső igazságának, a diadalmas, örök, keresztény igazság biztos tudatában közelít befejezése és a gondolkodó olvasó legmélyebb megnyugtatósa elé. Ha Goethe Faustja hű, eleven képe

a modern kornak, mely egy erős, élénk, energikus, izgatott lélek összes tehetségével keresi, de meg nem találja az igazságot, akkor Parzival gazdag alakítású színes terméke egy olyan századnak, mely nemcsak kereste, hanem meg is találta az igazságot és birtoklása teljes élvezetében testileg-lelkileg megnyugodott.

Parzival Gamuret és Herzeloide fia. Atyja kalandvágyai miatt korai halállal fizetett. Özvegye lemondott a trónról, fiát elvitte erdei magányba, ahol távol a világ csábításaitól és a fegyverek zajától, a gyermek lelkében a szelidebb érzelmeket ápolgatta. Örökölt kalandvágya azonban egy napon teljes erővel kitör, mikor az erdőben csillogó fegyverzetű lovagokkal találkozott, kik Artus udvarába csalogatták. Anyja kérései mitsem használnak, hiába öltözteti fel bohócruhába, hiába látja el mindenféle furcsa tanácsokkal, hogy visszatérésre bírja. A fiú eltávozik és a szegény anya szíve fájdalomtól megszakad. Útközben legyőzi a vörös lovagot, fegyvereit elszedi és beállít Artus udvarába, aki örömmel fogadja a szép ifjút. Az öreg Gurnemanz a lovagi életre oktatja, üdvös tanácsokat ad neki, többek között azt is, mely későbbi életére oly végzetessé vált: ne kérdezzen felesleges módon, ha pedig kérdezik, tudjon illendően felelni. Lovagi próbája letelte után kalandokra indul, feleségül veszi Conduiramurt, kinek várát az ostromlóktól megszabadítja, végül a Grál várába érkezik, hol a beteg Amfortas király, anyai nagybátyja, segítséget vár tőle. Parzival tulságos udvariasságból az elhatározó pillanatban elmulasztja a kérdést, mely a Szent Grál dicsőségének birtokába juttatta volna és így eljátszotta boldogságát. Nehéz megpróbáltatás napjai következnek a lovagra. Artus várában épen a kerek asztal lovagjai közé akarják felvenni, mikor megjelenik a Grál követe, Kundrie s megátkozza. Az egymást érő csapások Parzivált kétségbeejtik, megingatják Istenbe vetett hitét.

Négy évig bolyong a hős Istentől elfordulva, hitetlen-ségtől körülveve. A kiengesztelődés nagy napján, nagy-pénteken egy jámbor remetéhez, Trevrizenthez kerül. A remete kioktatja Istentől, megmagyarázza a szent Grál csodáit s kijelenti neki, hogy a Grál királyának szánta. Parzivál kételkedése eloszlik, elbizakodottsága elhagyja, szívét a megbocsátó Isten kegyelme járja át. Győzelmes harcban leveri Gaweint, a világi lovagság képviselőjét. Artus ismét felveszi a Tafelrunde-ba, a Grál hírnöke megjelen és tudtára adja, hogy őt szemelte ki királynak. Még egy utolsó küzdelmet kell vívnia egy pogánnyal, kiben testvérére, Feirefizre ismer. Mikor aztán feleségét és két fiát, Kardeiszt és Lohengrint is megtalálta, elmegy a Grál várába, résztvevő szavakkal érdeklődik Amfortas betegsége iránt, mire ez meggyógyul és Parzivál veszi át az uralmat. Ez időtől kezdve a Monsalvatschból jövő lovagot nem szabad megkérdezni származása felől. Feirefiz is megkeresztelkedik, keletre megy, hol fia, János pap, keresztény birodalmat alapít.

A Parzivál-eposzban a bűn és erény, a kevélység és alázatosság, a kételkedés és hit küzdenek egymással és a küzdelem középpontjában áll a szenvedő, csálódó, bűnbeeső és megtisztuló ember : Parzivál. Maga a költő adja meg műve alapeszméjét : Boldog az, aki hű marad Istentől és az emberekhez. De jaj annak, akit a kételkedés eltántorít. Az ég és pokol viaskodnak érte ; Isten legyen az oltalmazója.

A Parzivált a Grál-legenda a legkatholikusabb költeményné teszi. Egy világot átölelő katolikus szellem hatja át. Tér és időbeli, földrajzi, történelmi, teológiai, néprajzi átfogója bámulatosan széles. Pogányok és keresztények, tiszták és bűnösök, mórak és európaiak, az ó- és újszövetség nemcsak átvonulnak benne, hanem egy magasztos egységben találkoznak a Szent Grál körül. A szent titok körül felvonulnak a keresztény világnézet

főbb elvei. Parzivál sokáig Isten nélkül keresi boldogulását és kudarcot vall. Végre elereszti kantárszárát: Istenre bízva útjait és célt ér. A Mons Salvationis szenvedése a világ szenvedésének képe. Amint a Grál királyt csak az érdeklődő szeretet és részvét válthatja meg szenvedéseitől, úgy a világ is szenvedni fog mindaddig, míg Jézus szólítására az őszintén érdeklődő szamaritánus lélek részvéte és szeretete meg nem váltja a nyomortól, tudatlanságtól és a bűn gonoszságától. Úgy hat ránk a költemény hatalmas arányaival, mint egy dóm, mely a mindennapi élet széles alapjaira helyezkedve, magasba törő virágfüzéreken a tisztább régiók ünnepies csendjébe száll, ahová nem hat el a mélység morajló, nyüzsgő élete, ahol csak kőbe vésett szentek komoly tekintete int felénk, míg végre az egész építmény a leszálló nap sugaraitól bearanyozott lilimos keresztben egyesül.

A Parzivál kiegészítésére szolgálnak a *Titurel-törödékek*, ezek a bájos lírai jellegű epikus költemények. Körülbelül 50 évvel Wolfram halála után egyik földije, *Albrecht*, a töredéket a grálbirodalom összefüggő, terjedelmes történetévé bővítette ki, melyet *Der jüngere Titurel* néven sokáig Wolfram művének tartottak. A Grálmondával szorosan összefügg és a Parzivál hatásának köszönhető a *Lohengrin* című költemény, melyet ismeretlen költő írt a XIII. század végén. Lohengrint, Parzivál fiát a Grál Brabanti Elza segítségére küldi. Hattyútól vont csónakon jön az országba. Legyőzi Elza ellenségét, Telramond Frigyst, a leányt eljegyzi, de a tartós boldogság feltételül kiköti, hogy sem nevét, sem származását ne kutassa. Majd Henrik császárral harcol a magyarok ellen és dicsőségesen tér haza. Ezalatt egy hercegnő gúnyolódó szavai gyanút keltettek Elza szívében Lohengrin származására vonatkozólag, megfedkezik ígérétéről és Lohengrin nevét és származását tudakolja. Lohengrin felfedi magát, de megjelenik a

csodás hattyú is, hogy a lovagot visszavigye a Grál várába. Elza bánatában meghal. Wagner Richárd úgy a Parzivált, mint a Lohengrint operájában új életre keltette és a legszélesebb körökben ismeretessé tette.

Wolfram utolsó műve *Willehalm*, mely orangei Vilmos őrgrófnak a mohamedánok ellen vívott harcait énekli meg. Említésreméltó az a türelmes hang, mely a költeményt áthatja, valamint elismerő megjegyzései a pogányok lovagi erényei iránt. Nem gyűlöletet hirdet, hanem szeretetet és emberiséget.

Abban az általános elismerésben, csodálatban, melylyel a Parzivál költőjét elhalmozták, egy költő nem osztozott s ez *Gottfried von Strassburg* volt. A köztük levő ellentét költői előadásmódjuk különbözőségében és ellentétes életfelfogásukban rejlik. Gottfried kifogásolja Wolfram nehézkes nyelvét, homályos kifejezéseit, vad történetek hajhászását, melyek mind külön magyarázatra várnak. És dicséretére legyen mondván, amit Wolframról mondott bírálatának negatív részében kifogásol, azt maga fényesen megoldotta.

Gottfriednél nincsenek vad, fantasztikus, csodálatos történetek az egy varázsital kivételével, mely azonban az értelem veszélyeztetése nélkül könnyen ki is hagyható. Semmi mellékkörülmény nem vonja el figyelmünket a főhősöktől, szokatlan hasonlatok nem zavarják élvezetünket, magyarázatra, tolmácsra sehol sincs szükségünk. Áttekinthetően szövődik a mese, előadásmódja világos, nyelvezete, versei, rímei tiszták. Míg Wolframot csak nehezen tudjuk követni az erdők mély homályába, melynek rejtélyes, sötét ösvényeit csak itt-ott egyengeti járhatóvá, addig Gottfried könnyű csónakján virágos, napsugaras partok közt visz át kristálytisztá hullámok felett. És ebben a csónakban nincs más, mint a hallgató, a költő s a szerelmes pár. Ezek boldogságukról sutognak, a költő lágy énekhangokkal szakítja meg

a szerelmesek ömlengéseit, a hallgatót pedig elbűvöli ez egyszerű s mégis oly csodálatos jelenségek varázsa.

Gottfried emberei hangulatemberek, kik a pillanat hatása alatt cselekesznek, Wolfram hősei a röpke benyomásokon felülemelkedő, állandó, szilárd jellemek. Gottfried csak egy célt ismer: az élet örömeinek élvezetét. Wolfram a tisztulás által elért lelki békében látja az élet értelmét. Gottfried szellemes, de erkölcsében laza, Wolfram komoly és szigorúan erkölcsös.

Gottfried egyetlen alkotása *Tristan és Isolde*, mely az Artus-monda egyik mellékhatása. Az eposz középpontjává a szerelmet teszi, mely körül kápráztató színekben bontakozik ki az udvari élet. Ez a szerelem azonban nem a hitvestársak nemes ragaszkodása, nem is egy ifjú pár tiszta érzülete, hanem Tristannak házasságtörő, bűnös szenvedélye Isoldéhez, nagybátyja feleségéhez. A forró szenvedélyek féktelen, ellenállhatatlan hatalma tombol végig a költeményen, melynek ereje előtt maga a költő is meghajol. Más erkölcsi törvényt, mértéket nem ismer, mint a külső illendőség megóvását. Ez a szenvedély annyira elvakítja a szerelmeseket, hogy más kötelesség-érzet nem is támadhat lelkükben, épen azért erkölcsi törvény megsértéséről a költő szofisztikus gondolkodása szerint nem is lehet szó. Wolfram is ismeri a szenvedély hatalmát, de tudja azt fékezni és a magasabb erkölcsi-ségnek alárendelni, amint azt a keresztény hit előírja.

Tristan Riwalin és Blanscheflur gyermeke. Atyja korai halálával nagybátyja, Marke király vette a fiút magához, előkészítette a lovagi életre és örökösének szánta. Egy ütközet alkalmával Tristan mérges lándzsától megsebesül és Irország királynéjának udvarában keres gyógyulást. Itt megismerkedik a királyleánnyal, Isoldével, kit lantpengetésre oktat. A sors úgy hozta magával, hogy a már idős Marke házasodni készült és a szép Isoldét akarta elvenni. Kérőnek öccsét, Tristant

választotta. Tristan és Isolde szíve teljesen szabad volt, de a Marke királynak szánt varázssital, melyet a hajón véletlenül ittak, úgy megbontotta eszüket, hogy ettől fogva erős szerelem kapcsolta őket össze.

A megcsalt Marke királyt a legügyesebb ámításokkal vezetik félre, különösen Isolde udvarhölgye, Brangäne, kinek vigyázatlanságából itták a varázssitalt, segíti a fiatalokat. A lehetetlen viszony csakhamar kitudódik, mire az ifjakat az udvarból száműzik. A király visszahívja őket, de Tristannak csakhamar el kell hagynia az országot. Itt egy második Isoldét is talál, kit feleségül vesz.

Itt megszakad Gottfried költeménye, melyet követői folytattak. Tristan harcban megsebesül, sebét csak az igazi Isolde képes meggyógyítani. Érte is küldenek, de mire megérkezik, Tristan már halott. Isolde is követi Tristant a halálba. Csak most tudja meg a király ennek a bűnös szerelemnek az okát, megengesztelődik és a párt közös sírba temeti.

A XIII. század többi lovagi epikusai Hartmann, Wolfram és Gottfried utánzói, különösen az elsőnek és utóbbinak. Wolfram komoly, mély gondolkozása csodálatot keltett, de követésre csak keveseket buzdított. Leghíresebb köztük *Konrad Fleck*, aki *Flor und Blanscheflor* elbeszélésével a Tristan-mondába kapcsolódik. *Rudolf von Ems* Hartmann mintájára írja meg *Barlaam és Josaphat* legendáját, Gottfried hatását mutatja *Wilhelm von Orlens*, Hódító Vilmos története. Rendkívül termékeny, csodálatos verselő, fényes nyelvtelenséggel, gazdag költői gondolatokkal megáldott költő *Konrad von Würzburg*. Hartmann mintájára legendákat, elbeszéléseket ír. Legkidolgozottabb műve: *Die goldene Schmiede*, Szűz Máriát dicsőítő költemény. Legterjedelmesebb az 50.000 soros trójai háború története.

Hartmann és Gottfried tanítványait csak a nyelv,

stílus, verselés módja teszi iskolává. Felfogás, világnézet dolgában époly feltűnően különböznek egymástól, mint amily különböző tárgyakat dolgoznak fel különböző értékű műveikben. Wolfram, amint saját műveire rányomta hatalmas szellemének bélyegét, úgy tanítványait is e szellem szolgálatára készítette, habár legtöbbször mestertük mély világnézetéből mást nem sajátíthattak el, mint homályos, zavaros reflexiókat.

3. §. A lovagi líra.

A régi német lírai költészet alig hagyott ránk emléket, létezésére is csak az itt-ott elszórt adatokból lehet következtetni. Tacitus említi, hogy a pogány germánok istentiszteleteik alkalmával énekeltek és táncoltak. Nagy Károly rendeletileg tiltja meg a szerelmi költemények, winnileod, másolását. Ruodlieb menyasszonya szép versekkel köszönti vőlegényét, Heinrich von Melk beszél troutliet-ről, melyeket lovagok énekeltek.

Mikor a lovagság vette át az irodalom művelését, nemcsak az epikának, hanem a lírának is méltó emléket állított. A XII., XIII. sz. liráját *Minnesang* névvel szokták jelölni, művelői a *Minnesänger*-ek. A költemények főtárgya a «Minne», ez a középkort jellemző nőtisztelet, mely a női méltóság, a női erény iránt tanúsított tiszta, gyengéd, vallástól áthatott hódolatban nyilvánul. Amilyen a minne, olyanok a minnedalok is. Nem modern értelemben vett szerelmi költemények, nem is annyira egy meghatározott személynek szólnak, mint inkább az egész női nemnek.

A lovagságnak Isten, a nők és uruk iránt tartozó hármas kötelezettségből következik, hogy a líra nem merülhetett ki a minnedalokban. Alkottak vallásos költeményeket is, melyekben Istent és a nők eszményképét, a szent Szűzet dicsőítik; írtak politikai tárgyú költe-

ményeket, melyekben uraik, fejedelmeik, pártfogóik kegyeit, nagylelkűségét magasztalják, ellenségeiket feddik és a társadalmi állapotokról szigorú kritikát mondanak.

Amint a lovagi epika, úgy a lovagi líra is részben francia minta után indul. Mikor az első minneköltők feltűnnek, a Provenceban a líra már virágkorát éli. Provence és Languedoc a troubadourok hazája. A troubadourok művészete ragyogóbb színekkel fest, gazdagabb költői képekkel rendelkezik, de hiányzik a német kedély melegsége és mélysége. A troubadouroknál a költészet főtárgya a könnyelműség, hűtlenség, féltékenykedés, a minnedalban a szív csendes vágyakozása, a hűség, a nőiesség. Ez a különbség magából a társadalmi helyzetből magyarázható. A nő helyzete Franciaországban sokkal szabadabb, önállóbb volt, a lovagi költő sokkal könnyebben közeledhetett hozzá, mint Németországban. A minnedal művelői leginkább a ministeriálok osztályába tartoznak. Ezek eredetileg nem is voltak szabad emberek, csak később részint tehetségük, részint harci érdemeikkel nyerték meg uraik kegyét és bizalmát, kik sokszor fontos feladatokkal, hivatalok vezetésével bízták meg. Házasságra nemessel nem léphettek, sem pedig az úrnővel nem érintkezhettek oly szabadon, mint a troubadourok. Ebből magyarázható az a sóvárgó, vágyódó, lemondó hang, mely a minnedalokból kicsendül. Mivel a becsület is sokszor kockán forgott, a költőnek a dalban a legnagyobb óvatossággal kellett eljárnia. Ez a megkötöttség, ezek a társadalmi korlátok az egész lírának valami félnk, határozatlan, elmosódott, általános színezetet adnak és művészi szempontból megakadályozzák a lírának egyénitását.

A minnedal minden egyszerűsége mellett a legváltozatosabb formákban jelent meg. Bámulatos sokféle a vers és dallam. Eredetileg a költők a népdal formáit, a nibelung-

strófát és a rövid rímpárokat választották. Később azonban a versek és rímek alkotása mind művésziesebbé vált, különösen mióta minden költőnek önálló formát kellett kitalálnia.

Amint tartalom, úgy műfaj szempontjából is három csoportba oszthatjuk a lovagi lírát. A *lírai dal* (liet) több versszakra van osztva, mindegyik versszak két teljesen egyforma (Stollen) és egy eltérő részből (Abgesang) áll és éneklésre volt szánva. Ugyancsak dallammal volt ellátva a *leich*, versszakokra nem tagolt, hosszabb, rendszeren reflektáló elemekben gazdag, többnyire politikai vagy vallásos tárgyú költemény. A tiszta líra körébe behatolt a tanító elem is, mely a *spruch*-ban önálló alakot teremt. Csak egy versszakból áll és elszavalásra szánták.

Mivel a lírai költészet nem olvasásra, hanem éneklésre való, ezért a dalokat szóbelileg terjesztették. Csak a XIV. században jegyezték fel gyűjteményekbe, melyek közül leghíresebb és legértékesebb a két heidelbergi és a stuttgarti kézirat.

A lovagi epikával egyidőben a Rajna alsófolyásánál francia befolyás alatt felvirágzott a lovagi líra is, mely a Rajna mentén végighaladva, eljutott egészen Dél-németországig, hol már kifejlődött minneköltészetre bukkant. A lovagság intézménye és a szolgálatában álló költészet ugyanis már a XII. század közepén Dél-franciaországból Friaulon át Ausztriába került s innen a dunai tartományokon át egészen Bajorországig hatolt. Itt népköltészeti elemekkel bővülve műköltészetet teremtett, mely külső alakjában még egyszerű, kezdetleges, de tartalmilag már idegen befolyást árul el.

A legrégebb bajor-osztrák minnedalköltő *Kürenberg lovag*, aki valószínűleg Felsőausztriában, Linz mellett élt. Költeményeiben a hosszú nibelungenstrófát használja. Nagyon meglátszik még rajtuk a népköltészet

hatása és úgy alakjuk, mint stílusuk, hátterük erősen epikai. A költemények egyszerű szerelmi dalok, keresetlenek, őszinték, a későbbi mesterkéeltségnek még nyoma sincs. A bajor származású *Dietmar von Aist* még mindig a népköltészet hatása alatt áll. Dalaihoz a rövid rím-párokat választja. Kevés, de mély gondolatokkal, érzelmekkel telt verseket hagyott hátra. Más tárgyat dolgoz fel egy ismeretlen bajor költő, kit *Spervogel* (parti fecske) néven ismerünk. Tanító célzatú rövid költeményei sok életbölcsest tartalmaznak.

Közvetlenül a francia líra hatása alatt állnak a nyugati költők, elsősorban *Heinrich von Veldeke* az ismert epikus, *Friedrich von Hausen* pfalzi lovag, Barbarossa Frigyes kedves embere, ki keresztesútjáról küld kedvesének üdvözléseket és hűségnyilatkozatokat. Az érzelmek mélységével, őszinte melegségével tűnik ki a thüringiai *Heinrich von Morungen*, kinek lírája éles ellentétben áll a későbbi költők hideg, tettetés, erőszakolt érzéseivel szemben.

A XII. század lírikusai közül legjelentősebb *Reinmar der Alte* (megkülönböztetésül a fiatalabb *Reinmar von Zwetertól*), aki valószínűleg az elsassi Hagenauban született 1160 körül. Már 1180. körül Bécsben találjuk V. Lipót udvarában, 1207. körül már halott. Nevéhez fűződik a minneköltészet átültetése nyugatról keletre. Bécsben éri el költészete formai tökéletességét. Líráját jellemzi az érzelmek erős előtérbe jutása, valóságokat, tényeket csak nagyritkán érint. Függetleníti magát a népies befolyástól és költeményeinek művészi formájával nagy hatással volt költőtársaira.

A középkor legnagyobb lírikusa *Walter von der Vogelweide*, aki nemcsak a mozgalmas Hohenstaufok korának elsőrendű nagysága, hanem a világ költészetének is ragyogó csillaga. Tiszta költői lelkében nemcsak a szerelem öröme és bánata kristályosodik dallá, hanem

mindaz, ami a szívet mozgatja, ami az embert lelkesíti, ami nagyot és hatalmasat a kor alkotott, végigrezdül lelkének húrjain, hogy mi is szeressünk, lelkesedjünk, okuljunk, tanuljunk. Költészete hű képe mozgalmos életének, melyből oly keveset tudunk. Valószínűleg 1170. körül született Déltirolban. A szomszédos Ausztriában élte ifjúságát, itt tanult dalolni Reinmartól. Bécsben Lipót és katolikus Frigyesben talált kegyes pártfogóra. Ezek halála után vándorútra kelt, szegényesen, tengődve járta be Németország nagy részét. Legszevesebben a thüringiai és osztrák udvarokban tartózkodott. II. Frigyes alatt hő vágya teljesült: kis birtokhoz jutott. 1230 körül halt meg Würzburgban, itt van eltemetve a templom bejáratánál.

Walter a középkornak nemcsak legnagyobb, hanem legtöbboldalú, legtermékenyebb lírikusa is. Legszebbek, legbájosabbak szerelmi költeményei. A társadalmi előítéletek, szokások a lovagi lírát szűk keretek közé szorították, a képzeletet szárnyalásában akadályozták, de amit e korlátok között meg lehetett valósítani, azt Walter el is érte. Nagy tehetsége, ismeretei, tapasztalatai, műveltsége mind hozzájárultak, hogy a költészetet klasszikus magaslatra emelje és élettel telítse. Amit társai csak általános körvonalokban érintettek, azt ő szemléletessé, individuálissá alakította. Ami azelőtt csak érzelmi költészet volt, az nála tartalmat nyer.

Férfikorában a politikai irányra tér át. Tüzes, lelkes hangon dicsőíti a német nemzet nagyságát, emeli császáranak hírnevét. A császárság és pápaság közti harcban szenvedélyesen a császárság mellett foglal állást III. Ince pápa és szövetségesei ellen. Ez a támadás azonban csak a római udvar politikája ellen irányul, melyet saját pártjának egyoldalú felfogása alapján ítelt meg s mellyel urától helyzetének javulását várta. Egyébként Walter egyházának hű fia, ki hiven ragasz-

codik hitéhez és legfeljebb a politika szenvedélyétől hevítve a pápaság világi, külpolitikája ellen ragadtatta magát támadásokra.

A politikai küzdelmekben elfáradva, lassanként elfordul a mulandó dolgoktól és az örökkévalóság felé veti tekintetét. A szenvedély hangját felváltja a vallás komolysága. Még egyszer felbuzdul, mikor II. Frigyes keresztes-hadjáratot tervez, de csakhamar elhallgat, mikor a terv a pusztító járvány miatt nem valósult meg. Isten irgalmaért esedező alázatos kérésében zengi el hattýúdalát.

Walter nagy jelentősége abban áll, hogy az eddigi két különálló irányt, az oktató célzatú spruch-ot és az udvari dalköltészetet egyesítette és ezzel a gondolatok és formák olyan gazdagságához jutott, mint előtte senki. A spruch-ot és dalt önállóan továbbfejlesztette. Az előbbiben az oktató szempontot politikai magaslatra emelte, mint dalköltő pedig a népies táncdalt mintázza. Első minnedalaiban még Reinmart követi. A megénekelt nőről még nem nyerünk világos képet, csak általános értékeiteltek hangzanak el róla. Hiányzik belőlük az érzés, szín, az élet. Mikor a népdallal jut érintkezésbe, felhagy Reinmar utánzásával, igazi természetesség, meleg érzés jut művészi kifejezésre. A természeti jelenségek nemcsak külső keret gyanánt szolgálnak, hanem a költeményekkel egy érzés és gondolatvilágba olvadnak. (Under der linden. Herz eliebes frouweln. So die bluomen ûz dem grase dringent.) Gondolatok, helyzetek, formák, különösen pedig a párbeszédek drámai szembeállítása gazdagon váltakoznak. Művészi iskolázottság, egyéni képességei és a népköltészet behatása így működtek közre, hogy Walter a középkor legnagyobb lírikusa lett.

Walter többé-kevésbbé méltó követői között megemlítendő a stájerországi lovagság vezére, *Ulrich von Lichtenstein*. (1200—1276.) Főműve a hosszú, önéletrajzszerű *Frauendienst*. Ha Walter dalainak tárgyát

saját életéből merítette, Ulrich egy lépéssel továbbmegy : lírai költeményeit mindjárt önéletrajzának keretében hozza. Derült lovagi életfelfogásával, érzelmeinek gyengédségével gyorsan megnyerte olvasóinak szeretetét.

Walter halála után a német líra is hanyatlásnak indul. Még életében arról panaszkodott, hogy a társalgás diszkrét hangjába kellemetlen disszonanciák vegyülnek. Azt akarja csupán, hogy ez az új hang maradjon a parasztok között, az udvarok pedig zárkózzanak el tőle. A lovagi körökből kiinduló új áramlat oka abban keresendő, hogy a minnedal a sokféle megkötöttség és nehézségek miatt teljesen elfordult a való élettől és álomvilágban élt. A reflektáló lovagi költészet helyébe olyan alkotásokat kívántak, melyeknek van reális tartalmuk és sürgetik, hogy vissza kell térni a nemzeti hagyományokhoz, rá kell lépni a népköltészet természetes talajára. Walter meg is kezdte az úttörő munkát, művészi öntudattal vitte bele költészetébe a népies elemeket.

De az új irány ezzel nem elégedett meg, tovább viszi a népies irányt és egyenesen a faluban keres magának költői tárgyakat, ahol a költőt semmiféle udvari szokások nem feszélyezik. Ennek az új irányzatnak megindítója *Neidhart von Reuenthal*. Osztrák lovagi családból született és körülbelül tíz évvel fiatalabb Walternél. Gúnyolódó hangjával, a köznépnek a költészetbe való bevonásával, a parasztos durvaság rajzaival újabb elemeket visz az irodalomba. A népnek kedvelt táncdalait átalakítja. Ezek két csoportra oszlanak : nyári és téli dalokra. Mindkettőre jellemző a bevezetés, mely a természet rajzából indul ki. A nyári dalokban következik a táncra való felhívás, a téliekben egy táncjelet leírása vagy valamely csiny elbeszélése. Itt látszik meg legjobban a költő jellemző irányzata : a parasztok önhittségének, veszekedő hajlamainak, túlkapásainak ostromozása. Emiatt már korán a parasztok ellenségévé vált,

akik szintén nem maradtak adósak a költő gúnyolódó, csufolódó hangjáért. Neidhart nyomán jár *Tannhäuser*, egy hivatásos vándorének, kit nyugtalan természete egyik helyről a másikra hajtott. Lovagi nevelésben részesült, tudása gazdag, sokoldalú, de rendszertelen. A későbbi monda az állhatatlan költőt a Venusz-barlang hőisévé avatta, melynek alapgondolatán épült fel Wagner Richárd zenedrámája.

Neidhart tehetségénél, műveltségénél fogva hivatott lett volna arra, hogy a Walter után hanyatlásnak indult lírát kellő magaslapon tartsa; így azonban költeményeinek tárgyával csak siettette a lírai költészet elfajulását, melyet a régi motívumok és formáknak divatszzerű ismétlése már előkészített.

4. §. A nemzeti epika.

A régi német hősmundák évszázadokon keresztül csak a spielmannok ajkán éltek és ezért folytonos változásokon mentek keresztül. Mivel mindig saját koruk gondolkodásmódjához, felfogásához, izléséhez alkalmazkodtak, mindama világtörténelmi mozzanatok nyomait viselik magukon, melyek hatása alatt továbbfejlődtek. Az eredeti pogány elemek, a népvándorlás, a kereszténység, az új államalakulások, a lovagság és a keresztesháborúk s a különböző költői feldolgozások, a spielmannok és a lovagi költők mind változtattak valamit a hősmundákon. A nemzeti eposzok régi templom benyomását keltik, melyen különböző építészek dolgoztak. Egyesek elődeik tervét akarják megvalósítani, mások önkényesen saját útjukon haladnak, kisebb tervezők képeket, cirádákat, apró melléképületeket illesztenek hozzá, az egész alkotást pedig az idő évszázadok patinájával vont be, úgy hogy az együttes hatás magasztos,

fenséges, a szigorú vizsgálat azonban észreveszi a toldásokat, az egyes mesterek keze alkotását.

Hosszú, bonyolult fejlődési folyamat után a lovagi költészet fényében nyílt ki a népmonda legszebb virága, a *Nibelung-ének*. Már a VI. században fejlődött ki — mint már jeleztük — mythikus és históriai elemekből az eposz alapjául szolgáló monda. A monda keletkezésének helye a Rajna vidéke. Innen vándorolt fel északra, Skandináviába, hol épúgy, mint Németországban, teljesen elkülönülve tovább fejlődött. Nagy átalakulásokon ment át a monda osztrák területen. Itt a keleti gót hagyományok befolyása alatt nem látták Attilában azt a vérengző zsarnokot, amint az északi mondában fel van tüntetve. Az eposz szerzőjének az osztrák földrajzi és történelmi viszonyaiban való jártassága azt mutatja, hogy a dunai tartományokban és pedig Alsóausztriában kapta a monda 1190—1210. körül végleges költői alakját, amint az a *Nibelung-énekben* ránkmaradt.

A nyugati lovagi költők francia forrásból merítették eposzaik tárgyát. Az osztrákok azonban nem igen jutottak ezekhez a forrásokhoz, nem is érdekelték őket, hiszen a hősmondának hazájukban még mindig virágzó talaja volt. Ezeket szedték elő és dolgozták fel költőileg a keresztény lovagi izlésnek és az új költői technikának megfelelően átalakítva. Heuslernek az eposz körül végzett kutatásai alapján a legújabb eredményeket ekként foglalhatjuk össze: A XIII. század elején Ausztriában, a Duna mellékén keletkezett. Eredeti neve der Nibelungen Not. A névtelen szerző spielmann volt, de magasabb műveltséggel bírt, tudott írni, ismerte a lovagi költészetet. Könyvét előkelő köröknek, a passauai püspöknek, a bécsi hercegi udvarnak szánta. Az eposz két önálló hősmondán alapul: az egyik egy Brunhilda-monda, a másik burgund monda. Mindkettő a frankoknál keletkezett. Év-

százados fejlődési folyamat után mindkettő a dunamelléki epikus műhelyébe kerül, az egyik szóbeli hősi dal alakjában, a másik írásbafoglalt eposz formájában, mely a Nibelung-ének előtt körülbelül 30 évvel keletkezett, de elveszett. Az ismeretlen költő egy művet csinált a két forrásból, egységes versformának használta az írásbafoglalt forrás epikus hosszú sorait, a két részt belsőleg összhangzásba hozta, az erkölcsi rajzban és a lelki élet leírásában az udvari illemhez mértén átcsiszolta, a verset és nyelvet az idő követelményeihez szabta, leíró részletekkel bővítette, hogy a két rész között arányosságot teremtsen.

A Nibelung-ének 39 fejezetre (Abenteuer) van osztva, melyek különböző számú, ú. n. nibelung-versszakokból állanak. A nibelungsor első része négy, második része három ütemből áll, melyeket sormetszet választ el egymástól. Négy nibelungsor alkot egy nibelung-versszakot. Két-két sort tompa rím kapcsol egymáshoz; az utolsó sor második fele egy ütemmel gazdagabb, ami a strófa befejezettségét külsőleg is érezteti.

Tartalmilag a költemény két részből áll: Siegfried halála és Kriemhilda bosszúja. Burgundiának Worms nevű városában él a szépséges hajadon, Kriemhilda, Gunther, Gernot és Giselher királyok húga. Egy éjjel azt álmodta, hogy sólymát, melyet féltő gonddal nevelt, két sas szét tépte. Az álmot anyja arra magyarázza, hogy leendő férjét gyilkos kéz öli meg. Nemsokára ezután kérők érkeznek Wormsba, köztük Siegfried, a niederlandi király fia, kinek hősi tetteiről a burgundok udvarában is sokat beszéltek. Ez láthatatlanná tevő varázssapkájával megszerezte a Nibelungok kincsét, testét pedig a vállai közt levő kis hely kivételével fegyver nem fogja. Mikor Siegfried Wormsban is derék vitéznek mutatta magát, elnyerte Kriemhilda kezét is azzal a kikötéssel, ha Gunther királynak az izlandi

erős Brunhilda legyőzésében segítségére lesz. Visszatérve Wormsba, kettős lakodalmat tartottak. Siegfried szép feleségét elvitte Xanthenbe, hol atya uralmát átvette, Gunther pedig Brunhildával Wormsban uralkodik.

Tíz esztendő múlva Siegfriedet Kriemhildával nagy ünnepségre hívták meg Wormsba. Az ünnep azonban gyászosan végződött. A két királyné azon veszett össze, kinek a férje nagyobb hős. Mikor Kriemhilda Brunhilda szemére vetette, hogy nem Gunther, hanem Siegfried győzte le az izlandi harcban, rettenetes bosszút esküszik. A bosszút a bőszen Hagen, Gunther hűbérese hajtja végre. Vadászat alkalmával Siegfriedet orozva meggyilkolta és holttestét Kriemhilda szobája elé vitette. Ez megölt férje láttára fájdalomtól összeroskadt. Drága halottját a domban felravatalozták s mikor Siegfried kíséreit tetemre hívja, Hagen megjelenésekor a seb vérzeni kezd. Siegfried halála után szomorú napok következtek az öreg királynéra. Egyetlen vigasztalását abban lelte, hogy a Nibelungok kincséből a szegényeknek adhatott. Ezt is elragadta tőle Hagen és a Rajnába süllyesztette.

Tizenhárom évig élt Kriemhilda bánattól letörve. Ekkor a hunok királya, Etzel (Attila), a pöchlarni Rüdiger által megkérte kezét. Az özvegy elfogadta az ajánlatot és most már elérkezettnek látta az időt, hogy megölt férjét megbosszulja. Etzel megtartotta Kriemhildával a lakodalmat és elvitte Etzel várába. Egy alkalommal rávette férjét, hogy rokonait hívja meg ünnepségre. A burgundok fényes sereggel indultak a hunok országába, élükön Gunther, Gernot, Giselher és a rosszat sejtő Hagen is. Útközben hozzájuk csatlakoznak Ekkehart és a vendégszerető pöchlarni Rüdiger kíséretével. Attila a vendégeket szívesen fogadja és mitsem tud arról, hogy Kriemhilda a hunokat a burgundok ellen

harcra tüzelte. A vendégek épen lakománál ültek, mikor egy vitéz vértől pirosan berontott a terembe és jelentette, hogy a hunok a burgundokat szállásukon felkoncolták. Hagen intésére a teremben szörnyű harc támadt. A burgundok csapásai alatt a hunok rakásra hulltak. Kriemhilda és Attila csak nehezen tudtak szabadulni a teremből, melynek bejáratát Hagen állta el. Mikor a királyné látta, hogy a hunok tehetetlenek, rájuk gyújtotta a házat. A bennszorult vitézek paizsukkal védekeztek a tüzes zsarátnok ellen.

Az egyenlőtlen küzdelem azonban nem tartott soká. Újabb és újabb csapatok nyomultak előre. A legbátrabb hősök már halva feküdtek, csak Gunther, Hagen meg az öreg Hildebrand vannak még életben. Végül Hagent berni Detre elfogja és Kriemhildához viszi. Ez a Nibelungok kincsét követeli. Hagen azonban nem árulja el a titkot, míg egy burgund király is életben van. Erre Kriemhilda megöleti bátyját, Gunthert. A makacs Hagen undorral fordul el a furiává lett asszonytól és minden választ megtagad. Felbőszülve ragadja meg Kriemhilda a kardot és levágja Hagen fejét. A következő pillanatban azonban Kriemhilda is elvérzett az öreg Hildebrand halálos csapása alatt. A költeményhez későbbben hozzátoldott Klage-ban Attila, Detre és Hildebrand megsiratják és eltemetik a véres harc áldozatait.

A Nibelungenlied szerkezetének nagyszerűségével messze felülmulja a többi nemzeti eposzokat; gyorsan gördülő cselekményével, a bűn és bűnhődés szoros egymásbakapcsolásával, mindannak a mellőzésével, ami nem érinti a mű alapgondolatát, felülmulja Homeros Iliását is, ha művészi tekintetben nem is állítható vele egysorba. A Nibelung-ének egy nagy tragédia, mely két önálló tragédiában egy egységbe olvad. Az egyik kezdődik Siegfried és Gunther kettős házasságával, tetőfokát éri el a két királyné viszályában és Siegfried

halálával végződik. A másik Attila és Kriemhilda lakodalmával indul meg. Kriemhildának a burgundokkal való találkozása adja a tetőpontot, mely a harcban álló ellenség teljes pusztulásával ér véget.

Az egész eposzt jellemzi erős tragikuma. Látszólag jelentéktelen dologból származik a rettenetes végzet, mely félisteni hősöket és egész népeket semmisít meg. Ez a megsemmisülés megrázó következetességgel folyik a szereplők jelleméből és a viszonyok kényszerűségéből. Siegfried egyenes lelkű, tiszta hős, de hűtelen lesz önmagához, mikor azért, hogy Kriemhilda kezét elnyerje, csalással Gunther hatalmába keríti Brunhildát. Ez a vétsége vesztét okozza. Halála teljesen kiforgatja szerető nejének jellemét, aki ártatlan, szelíd, boldog hitvesből kegyetlen, vérengző furia lesz, ki addig le nem teszi a véres kardot, míg Siegfried gyilkosai megbosszulva nincsenek. A nyílt, tisztaszívű Siegfried mellett áll a gyenge, minden külső hatásnak engedő Gunther. A pártok fölött királyi méltóságában nyugvó Attila mellett találjuk a hatalmas és bölcs Detrét leghívebb emberével, az öreg Hildebranddal. Hagen valóságos remeke a jellemalkotásnak. Bósznek nevezi a költő, de csak urának ellenségeivel az, mert e hatalmas, félelmetes hősnek lelkét a legnemesebb érzés tölti el, ragaszkodó hűsége ura és családja iránt. E hűsége folytán öli meg Siegfriedet, aki neki semmitsem vétett, ugyane hűsége folytán követi urát a hunok országába, bár tudja, hogy ott a biztos halál vár reá.

A Nibelung-ének a germán hűség magasztos nagy himnusza, melyben fényesen tündökölnek a germánok nagy erényei, a bátorság és hűség, a nő tisztelete, a vendégszeretet és a házasság szentsége. Hatása óriási volt. Tárgyát és külső alakját utánozták, egyes motívumaiból új eposzokat alkottak. Egész a XV. századig az egész országban olvasták és előadták. A XVI. szá-

zadban lassankint feledésbe ment, a XVII. században már senki sem tudott róla. Mikor a XVIII. században felfedezték, az uralkodó francia ízlés kevés érdeklődést és megértést mutatott a nagy nemzeti eposz iránt. Csak a romantikus iskola emelte ismét az őt megillető nemzeti piedesztálra. Azóta tudósok magyarázzák, elemzik, költők anyagot merítenek belőle műveik számára. Tanulmányozzák az eposszal rokon északi mondákat s ennek a tanulmányozásnak köszönhetjük Wagner Richárd hatalmas nagy zeneköltői alkotását a Nibelungok gyűrűjét (Rajna kincse, Walkür, Siegfried, Istenek alkonya), mellyel ráirányította az emberek figyelmét a germán népek nagy isten- és hősmondáira. Így működött közre tudomány és művészet, hogy a Nibelungeposz a kiválasztottak szűk köréből, az egész német nemzet, sőt az emberiség köztulajdonába ment át.

A Nibelung-ének mellett a németek legjelentősebb nemzeti eposza a szintén osztrák területen megírt *Gudrun-ének*. Az eposz három részből áll. A Gudrun-monda, melyet tulajdonkép az eposz harmadik részéből ismerünk meg, körülbelül a X. századig megy vissza. Ennek, valamint az eposz két első részének alapjául szolgáló Hilde-monda, melynek tárgya leánykérés és ezzel kapcsolatos végnélküli harc, eredete a Németalföld és az eposz három részének genealogikus egybekapcsolása is már ott mehetett végbe. A cselekvény színhelye az Északi-tenger partvidéke, Friesland, Írland, Seeland és Normandia. Az első rész az írlandi király fiának, Hagennek élettörténetét beszéli el, kit gyermekkorában egy griff elrabolt és távolfekvő szigetre vitte. Itt találja az indiai királyleányt, Hildát, kit hasonló sors ért. A fogságból kiszabadulva, hazakerülnek Írlandba, hol Hagen elfoglalja atyja trónját, Hildát pedig feleségül veszi.

A második részben Hettel, a hegelingek királya meg-

kéri Hagen. és Hilda leányának, Hildának kezét. Elküldi három vazallusát a király udvarába, kik a leányt elszöktetik és Frieslandba viszik, hol Hettel neje lesz.

A harmadik rész Hettel és Hilda leányának, Gudrunnak élettörténete. Gudrunt eljegyzi a seelandi királyfi, Herwig. A normann királyfi, Hartmut azonban, ki hiába küzdött Gudrun kezéért, megtámadja az országot s Gudrunt fogságba hurcolja. A leány híven kitart jegyese mellett s mivel a Hartmuttal való házasságnak makacsul ellene szegül, a legdurvább bánásmódban részesül. Hartmut anyja, Gerlinde, 13 évig kemény szolgálai munkára fogja. Végre üt a szabadság órája. A frízek a szerecsen királynak, Siegfriednek csapatával szövetkezve megtámadják a normannokat és Gudrun hosszas szenvedéseinek végét vetnek. Befejezésül az ellenséges felek kibékülnek és a béke biztosítása jeléül többszörös lakodalmat tartanak.

A Gudrun-ének, mely részben a Nibelung-ének, részben a spielmannköltészet hatását érezteti, nem állítható ugyan egysorba a nagy nemzeti eposszal, de a többi nemzeti tárgyú eposzokat messze felülmúlja. A Gudrun-énekben a germán nemzeti vonás, a hősi bátorság, az érzelmek mélysége ismét méltó kifejezéshez jut. A férfi ereje és vitézsége mellett találkozunk a női lélek gyengédségével és tisztaságával. Különösen vonzó Gudrun kitartó hűsége, mely szelid fényt áraszt az egész költeményre. Ha a Nibelung-énekben Kriemhilda hű szerelme vad szenvedéllyé fokozódik, mely csak a bosszúvágy kielégítésében, a vad öldöklésben talál megnyugvást, de el is veszi érte véres jutalmát, addig Gudrun a csendesen tűrő, a nehézségekben, szenvedésekben is híven kitartó hűségnek és szeretetnek a megtestesítője, ki jutalmát jegyeseinek feltalálásában nyeri el és nyájas szelidségével mindenütt békét és engesztelődést teremt.

Nagyon termékeny talajra bukkantak a nemzeti

irányú költők azokban a mondákban és hagyományokban, melyek berni Detre, a német hősmonda legnagyobb és legnépszerűbb alakja körül képződtek. Az eposzoknak egész sora maradt ránk, melyek legnagyobbbrészt bajor-osztrák eredetűek és részben régi költemények kibővítése, részben régi motívumok önálló feldolgozása által jöttek létre.

Berni Detre a germán nemzeti király mintaképe. Nemcsak erejével, de erényeivel is mindenkit felülmul. Nyílt, nemesszívű, ellensége minden álnokságnak, ki erejét teljesen a hűség szolgálatába állítja, úgy hogy hű alattvalójáért minden áldozatra kész. A cselekvésben higgadt, megfontolt, de ha megharagszik, akkor rettenetes, ellenségei rakásra hullnak csapásai alatt, hacsak nem látják jobbnak még idejekorán elmene-külni.

A legnévezetesebb Dietrich-eposzok ezek: a *Rosen-garten* (Rózsáskert), melyet Kriemhilda tart Wormsban. Őrei Siegfried és a wormsi hősök. Detre azonban veronai embereivel a wormsi öröket tizenkét kemény tusában legyőzi. Egészen a lovagi epika mintájára írja le a wormsiak és berniek harcát a *Biterolf* szerzője, kinek lazán összefüggő történetei a népies epikában való nagy olvasottságát mutatják. *Laurin* törpének szintén van rózsáskertje Tirolban, de ez sem tud ellenállni Detre erejének. *Sigenot* hatalmas óriás, ki Detrét nagyon szorongatja, de hű társa, Hildebrand végez vele. A *Rabenschlacht* (Ravennai csata) elbeszéli a Detre és álnok nagybátyja, Ermenrich közt vívott csatát, melyben Attila fiai is résztvesznek és elesnek. *Alphart*, Detre egyik ifjú vitéze, kit kémkedés alkalmával ellenségei lesből megtámadtak és megöltek.

Míg ezek a költemények a Detre-mondához tartoznak, néhány eposz a lombard mondakörből veszi tárgyát. Ezek: *Ortnit*, *Hugdietrich*, *Wolfdietrich*. Hősök keletre

utazik és mindenféle csodálatos kalandokon megy keresztül, míg feleségét haza viszi. Nagyon meglátszik rajtuk a spielmannok, a keresztesháborúk és a fantasztikus Kelet befolyása.

5. §. *Költői elbeszélés és tanítóköltészet.*

A lovagi és nemzeti eposz mellett az elbeszélőköltészetnek egy másik ágát is művelték, ez a kisebb terjedelmű, kerekded költői elbeszélés. Tágabb értelemben ide tartozik a legenda is. Ez azonban az előző korban hozta legszebb virágjait, most már sem költői értéke, sem népszerűsége nincs. Mikor a lovagság fénykora lassanként halványodni kezdett és az udvari művészi izlés is hanyatlott, beleuntak az emberek a hosszú, többezer soros lovagi eposzokba és inkább rövid, változatos tartalmú, érdekes elbeszéléseket kedveltek. Ennek az érdeklődésnek eleget is tettek a vándordalnokok vidám novellák elmondásával, melyekhez a mindennapi élet, a gazdag keleti anekdotakincs és a francia fabliaux adták a motivumokat.

Ennek az új irodalmi műfajnak atyja *Stricker*, ki vidámtárgyú kis novelláival nagy népszerűséget keltett. Legismertebbek azok, melyeket *Amis pap* nevéhez fűz, akivel a német irodalomba beviszi a kópék családját, mely későbbi utódaiban, Kahlenberg papjában, Peter Leuban és a valamennyit felülmúló Till Eulenspiegelben egészen napjainkig fennmaradt.

A való életből vette motivumait *Wernher der Gärtner Meier Helmbrecht* c. novellájához, mely realiztikus rajza az akkori kor társadalmának. Meier Helmbrecht parasztszülők elkényeztetett gyermeke, aki megunta szüleinek fáradtságos, nehéz foglalkozását és a lovagság könnyelmű, gondtalan életmódja után vágyódik. Ezért lovagok szolgálatába szegődik, akikkel mint útonálló

rabolva, pusztítva járja be a vidéket. Megromolva és idegen gyanánt tér vissza hazájába, hol szülei elszörnyülködve hallják a fiú viselt dolgaiat. Ennek ellenére is sikerül hugát rávennie, hogy vele menjen és egyik cinkostársának felesége legyen. Végül az egész rablóbandát elfogják. Helmbrechtet megvakítják és a népen elkövetett sok gonoszságaiért felakasztják. Ez a novella élénk világot vet a XIII. század szociális viszonyaira, melyet a lovagság és a köznép hatalmi eltolódása idézett elő.

A költészet fokozatos fejlődésével lépést tartott a didaktikus költészet is. A rövid, egystrófás spruch-költemények mintájára keletkeztek a hosszabb tanító-költemények, melyek részletező, széles mederben folyó előadásban dolgozzák fel tárgyaikat. A szabadabb mozgás céljából a strófaszerkezet helyett az egymás után folyó rímpárokat alkalmazzák. A legjelentősebb tanítóköltemények:

Az ismeretlen szerzőtől származó *Winsbeke* és *Winsbekin*. Az első bölcs életelveket tartalmaz, melyeket az atya ad fiának; az utóbbiban a nemes asszony tanítja leányát az udvari erkölcsökre és illemszabályokra.

Thomasin von Zirklaere aquilejai kanonok *Der welsche Gast* (Az olasz vendég) c. erkölcsstanában nem annyira az erényekre tanít, mint inkább a gyengeségeket ostromozza. Minden erény alapja a staete, az állhatatosság, minden baj forrása az unstaete, az állhatatlanság.

A legkedveltebb, legolvasottabb tanköltemény *Freidank: Bescheidenheit* (Életbölcsesség) c. műve. A költő ebben a munkájában a legkülönbözőbb életviszonyok felett elmélkedik. A bölcs mondásoknak, tanácsoknak valóságos kincsesbányáját tárja fel, úgy hogy méltán nevezték el világi bibliának.

Hugo von Trimberg Renner (Futár) c. művében a Szentírásra utal, mint minden bölcsesség forrására és

éles szavakkal kel ki az udvari epika hazugságai ellen. Senkivel és semmivel sincs megelégedve. Sorra veszi a társadalmi osztályokat, de mindenütt csak bűnöket, hibákat lát. Okos, jó ember, de el van keseredve. A sok nyomorúság, melyen átment, kérlelhetetlen bíróná tette.

A kor költői termékeihez viszonyítva a prózai munkák száma elenyészően csekély. A tudomány nyelve a latin, a történelmet is a rímes krónikák kivételével latin nyelven írják. A német prózát csak néhány jogi könyvben, nyilvános okmányokban és prédikációkban használták, de ez utóbbinak nagyobb felvirágzása is már a következő korszak irodalmához tartozik.

V. rész. A középkori költészet hanyatlása. Polgári költők. (1250—1500.)

1. §. Általános áttekintés.

A XIV. századdal bekövetkezett a német költészet hanyatlása. Amint a fizika törvényei szerint az eső test sebessége pillanatról-pillanatra növekszik, úgy indult a műköltészet is kezdetben lassan, majd mind gyorsabban és ellenállhatatlanul a lejtő útján. Már az előző kor magában rejtette a romlás csiráit. A nagy lovagi költők különös kedvvel dolgoztak fel külföldi tárgyakat, szorosan követték az idegen mintákat. A lírában az okoskodás, tudákoság elnyomta a fantázia működését; az erős, mély érzelem a tettetett, hamis, affektált érzelmeknek engedett; a művészi külső alak pedig mesterkéltté vált. A misztikus és allegorikus irányzat mint valami őszi köd borult a költészet napsugaras tájaira, a vidám költői lelkületet céltalan kritizálás, gúnyos csipkelődés, irigykedés váltotta fel. Ami eddig csak csirájában volt vagy a nemes növények közt mint gaz észrevétlenül meghuzódott, az most fejlődésnek indul és mivel alig volt a kornak a közepesen felülemelkedő tehetsége, a nemesebb hajtásokat is elnyomta.

A német birodalom is lekerült magas helyéről, világhatalmi nagyságát mindenkorra elvesztette. A Hohenstaufok bukása után megkezdődött a bomlási folyamat és az ország részekre szakadt. Az Itáliával és a pápasággal vívott harcok a hűbéreseket mind nagyobb önállósághoz juttatták, a császárok tekintélyét pedig gyengí-

tették. A római szent koronáért folyt küzdelmek, az ellen-császárok és fejedelmek versengése a Habsburgi Rudolf (1273—1291.) alatt megerősödő rendet újból felborította.

A császárok önző családi politikát folytatnak, anyagi érdekekért küzdenek. Ugyanezt teszik a kisebb fejedelmek is, kik birtokaik növelésén fáradoznak s ezért állandó harcban állanak a már megerősödött, jómódú városi polgársággal. A lovagság már nem a régi eszményekért küzd, hanem féktelen, vad rablótársasággá alakult. Így aztán nem is csodálhatjuk, hogy az idealizmusukat veszített fejedelmi udvarok már nem pártolták a költészetet, hanem legfeljebb családi panegyrikusokat, címerköltőket (Wappendichter) és udvari bolondokat tartottak.

A papság állapota hasonlóképp siralmas volt. Hogy az irodalomban a IX. és X. századokban betöltött helyét ismét elfoglalja, arra gondolni sem lehetett. A császárság és pápaság közt vívott szerencsétlen küzdelmek megzavarták a papság és hívek közt a jóviszonyt. Az avignoni fogságból eredő zavarok csak növelték ezt a szakadékot ; az áldatlan negyvenéves egyházszakadás pedig sok lelket megingatott és megrendített.

Az eldurvult, befolyását veszített lovagság helyébe egy új társadalmi réteg tör magának utat, a városi polgárság. Nehéz harcok árán nemcsak tekintélyt és anyagi jólétet teremtett magának, hanem politikai függetlenségét is kivívta. A német polgár józan élete, melyet a céhrendszer szorított korlátok közé, anyagi felfogása, melyet a gyorsan szerzett anyagi jólét erősített, nem volt alkalmas arra, hogy költői kedélyt, lelkületet, mélységet teremtsen bennük.

Egyebekben ezek a századok a legkiterjedtebb kereskedelem, a fáradhatatlan munkának, a legkülönbébb találmányoknak kora. Új világok, új kereskedelmi utak felfedezése új idők szellemét hozta magával. A mozgál-

mas ipari és kereskedelmi élet azonban nem lehetett kedvező hatással a csendben működő költészetre. Még maga a könyvnyomtatás feltalálása, amely pedig az ismeretek terjesztésére beláthatatlan következményekkel járt, sem tudta a hanyatló költészetet fellendíteni.

A XIV. és XV. század irodalma polgári, népies irányú és ezért ellentétben áll az előző kor lovagi felfogásával. A társadalmi osztályok elkülönülése a fejlődése kezdetén álló városi polgárságot teljesen kizárta az irodalomból. E korban azonban éppen a városok vették át a történelem és kultúra irányítását, míg a lovagság a külföldi hadjáratok és keresztesháborúk megszűntével, a gyalogos katonaság szervezésével, a tüzi fegyverek feltalálásával teljesen elvesztette jelentőségét. A polgárság nem tudott mindjárt a maga ízlésének, felfogásának megfelelő irodalmat teremteni, vezető szerepénél fogva azonban mégis részt akart venni a munkában, ezért a lovagi költészet formáit fejleszti tovább. A régi idők gazdag öröksége nem tudta tartósan kielégíteni. A német nép a középkorból kifelé törekedett és eme gondolkodásmódjának a változó viszonyoknak megfelelő művészi kifejezését és élethű alakítását kereste. A képzőművészetek terén fényes sikerekről számolhat be. A gazdag városok támogatásával egymásután készülnek a középkori építészet, szobrászat és festészet remekei, melyek részint egyházi, részint világi célokat szolgálnak. Ekkor épülnek a gotika gyönyörű alkotásai: a prágai dóm, az ulmi székesegyház, a bécsi szent István-templom. A városházak lugasszerű előcsarnokkal, pompásan tagozott homlokzatukkal, a művészi kivitelű városkapuk mind azt mutatják, hogy a polgárság nemcsak meg tudja védeni otthonát, hanem fejlett műérzéke is van.

A német polgárságnak azonban még sokféle akadályokat kellett legyőznie, hogy a reávaró feladatának az irodalom továbbfejlesztésében megfeleljen. Költésze-

tében még hiányzik az új tárgy, a helyes formaérzék. A lovagi költők finom nyelve és versművészete elpusztult. Nem akadt költő, ki új irányokat tudott volna megjelölni, nem volt vezető, aki az irodalom élére állott volna. Hiányzik az emberekből a magasztos, mindenkit egyaránt lelkesítő vallási vagy politikai cél és egy közös, mindent átfogó egységes nézőpont. Ezért merült ki a kor irodalma aprólékoságokban anélkül, hogy igazi nagyot alkotott volna.

A polgárságnak tehát szűk korlátok közé szabott helyzetéből ki kellett emelkednie, finomabb életmódot, tudást kellett elsajátítania. Ennek a lehetősége számára meg is volt adva. A városokban iskolák nyíltak, a szülők fiaikat magasabb tanulmányokra hazai egyetemekre küldhették. A prágai első német egyetem (1348.) megalapítása után csakhamar több helyen nyíltak meg az Alma Mater kapui Bécs, Heidelberg, Köln, Erfurt, Würzburg, Leipzig és egyéb városokban. A polgárság fiai tudásukat hivatalos állásaikban mind szélesebb körökben terjesztették s így lassankint kifejlődött egy képzett polgári középosztály, mely méltán hivatva volt átvenni a művészet, tudomány és irodalom művelését és szellemi irányítását.

2. §. Az epikus költészet.

A lovagi epika régi művek átdolgozásában és utánzásában merül ki. Nagyon tanulságos Wolfram Parzivaljának a sorsa. Két strassburgi mesterember, *Claus Wisse* és *Philipp Colin* aranyművesek zsidó tolmács segítségével franciából átdolgozott 36.000 soros verses regényt iktattak Wolfram művébe.

A lovagi költészet epigonjaira jellemző a gyűjtő szenvedély. A XIV. század közepén egy ismeretlen költő *Karlmeinet* című eposzában egyesíti a Nagy Károlyra

vonatkozó összes mondákat. Hasonló feladatra vállalkozott a bajor *Ulrich Fietrer*, aki az Artus-monda német feldolgozásait egyesítette *Buch der Abenteuer* című művében.

Sajátságos jelenség *Jakob Püterich von Reichertshausen* (1400—1469.), a régi irodalom rajongója, szenvedélyes könyvgyűjtő és irodalombúvár. *Ehrenbrief* című költeményében említi, hogy könyvtára 164 könyvből áll, melyeket 40 éven át gyűjtött, bejárta értük fél Európát Brabanttól Magyarorszáig és könyveihez vétel, ajándék, másolás, elkölcsönzés és bizony sokszor jogtalan módon is jutott. Csak a régiért lelkesedik, az újabb művek hidegen hagyják. Nemes szenvedélye a múlt idők sok értékes munkáját mentette meg az enyészettől.

Miksa császár (1459—1519.), az utolsó lovag, *Theuerdank* és *Weisskunig* című műveivel még egyszer életre akarta kelteni a régi lovagi költészetet. Nagy érdeme az is, hogy a középkori lovagi és nemzeti epika remekait lemásoltatta s így az utókor számára megőrizte.

A hősmonda és spielmannköltészet a XIV. és XV. században is nagy közkedveltségnek örvend. Újat ezen a téren sem alkottak. A régi költeményeket szorgalmasan lemásolták és nyelvileg, alakilag, részben tartalmilag is a megváltozott időviszonyoknak megfelelően átdolgozták. Ilyen késői átdolgozásban maradt reánk a *Lied vom hörnen Seyfried*. A fiatal Siegfried egy erdei kovácsnál féktelen ifjúvá serdült, aki mindent törzűzött. Mestere mindenáron meg akart tőle szabadulni, ezért az erdőbe küldte. Itt egy rettenetes sárkánnyal találkozott, melyet kemény harcban megölt és elégetett. A sárkány megolvadt zsírával bekente testét, mely ettől csontkeménnyé vált, ezért Csontos Siegfriednek (hörnen Seyfried) nevezték. Az ifjú nekiindul a világnak és a szép Brunhilda kezét megnyeri. Ebben a korban tűnik fel ismét az ősrégi *Hildebrand-ének* is, mely-

ből azonban már teljesen eltűnt az ófelnémet ballada megrázó tragikumja és az apa és fiú kölcsönös felismerés után szépen kibékülnek.

A középkori költői hagyaték szolgai utánzása, másolása mellett mégis van egy műfaj, melyben nagyobb az önállóság s mely a hanyatló kor társadalmi életébe, felfogásába, erkölcsi világába enged bepillantást. Ez a kisebb elbeszélés (Schwank), novella, mely már a XIII. században honosodott meg az irodalomban és most is élénk követésre talált.

Az első német komikus eposznak tekinthetjük *Wittenweiler Henrik Ring* című költeményét. Tárgya egy parasztlakodalom, mely iszonyú verekedéssel végződik. Résztvesznek benne a hősmonda alakjai: Dietrich, Laurin, Ecke is. Másnap megrohanják a vendégek Lappenhauseen nevű falut, a nagy mulatság színhelyét, felgyújtják és kiirtják lakóit. Csak a vőlegény menekül a Fekete-erdőbe, hol mint remete végzi életét. A szatirikus novellából komikus eposz lett. Éle a parasztok önhittsége, butasága ellen irányul. Jó ötletekben gazdag, komoly részleteiben is érdekes, de alakilag a kor izléstelenségeit hordja magán.

Az alsóbb néposztályok pártjára áll *Der Pfarrer von Kahlenberg* című novellagyűjtemény. A költemény régi és új tréfák gyűjteménye és nagyon emlékeztet Amis papra. Célja kimutatni, hogy az alsó osztályok józan esze és emberismerete többet ér, mint a kiváltságosak tanultsága. Hasonló költemény, de parasztellenes céllal készült *Neidhart Fuchs*, melynek hőse Neidhart von Reuenthal, a mondai alakká vált híres XIII. századbeli lírikus.

3. §. A lírai költészet.

A hanyatló középkor lírája oly változatos, hogy nehéz az egyes áramlatokat jellemző sajátosságai szerint

egymástól elválasztani. A művészi irány összevegyül a népiessel, melyek mindegyikének ismét megvan e korban a maga jellegzetessége. Képzett költők népies vonásokat visznek költészetükbe, a népdal pedig a lovagi költészet szabályait követő mesterdalnokok hatása alatt áll. Eszerint találunk tiszta lovagi minnedalt, Neidhart és a népköltészet hatása alatt álló udvari költészetet (höfische Dorfpoesie), a spruch-költészetet, a polgári tanítókölteményt, a mesterdalt, népdalt és a vallásos lírát.

A lovagi minneköltészetet a XIII. század végén polgári költők veszik át s csak egy századdal később hangzik fel még egyszer és utóljára két tiroli lovagvárban Hugo von Montfort és Oswald von Wolkenstein lantján.

Hugo von Montfort 1357-ben Bregenzben született. A szülői házban gondos, tudományos nevelésben részesült. A sok hivatal azonban, melyekkel a becsületes, jellemes, képzett lovagot elhalmazták, annyira igénybe vette minden idejét, hogy kedvenc költészetének csak utazás közben, erdőn, mezőn szentelhetett néhány pillanatot. Szenvedélyes természetének megfelelően mindent, ami lelkét érintette, versbe foglalt, de hiányzott nála a külső formai szépség iránti érzék, a nyelv és rím helyes és ügyes kezelése. Hugó a régi és új idők küszöbén áll. Rajong a régi lovagi világért és Parzivalban látja eszményképét.

A montforti költőhöz sokban hasonló a XIV—XV. század legeredetibb és legtöbbször dalú lírikusa, *Oswald von Wolkenstein*. (1377—1445.) Tiroli lovagi családból származott. Már kora ifjúságában bejárja a világot, úgyhogy atyjának 1400. táján bekövetkezett halálakor már egész Észak- és Keleteurópában megfordult és valami tíz nyelvet sajátított el. Szorosabb viszonyba került Zsigmond királlyal, kit Magyarországra is elkísért.

Oswald von Wolkenstein költészete méltó befejezése a középkori nagyszerű virágzásnak. Dalaiból sokszor a rendkívül nehéz és bonyolult külső forma ellenére is oly tiszta hang, az érzelmek oly melegsége fakad, hogy igazán jótékonyan hatnak a pusztulás eme korában. Nála ugyan már nyomát sem találjuk a forma, kifejezés, rím finomságának, amely pedig száz évvel azelőtt a legjelentéktelenebb költőnél is megvolt, de viszont az egész minneköltészetben alig jut kifejezésre a lelkihangulatok akkora feszítőereje, mint nála. Mindenütt szíve sugallatát követi, azét a szívét, melyet úgyszólván egész életében nem tudott megfékezni. Verseiben a szilaj féktelenségtől kezdve egészen az elviselhetetlen nyomor fájdalmas kitöréséig a legkülönbözőbb hangulatokat, érzelmeket kelti fel. Költészetében megfigyelhetjük a konvencionális középkor hanyatlását és egyúttal az egyéniség érvényesülésére való törekvést is, mely az újkorhoz vezet.

A líra többi képviselői mind polgárok, kik a költészetet egyesületekben, iskolákban pontosan megállapított szabályok szerint ápolták, soha pénzért vagy üzletből, sem mulatságoknál, hanem kizárólag Isten és az erény szolgálatában daloltak. Ezek a *mesterdalnokok*. A céhek mintájára mesterdalnoki iskolákká alakultak, melyek közt legrégibbnek a mainzit tartják. Ezek az iskolák egész a XVI. századig virágzottak, sőt egyesek a XVIII. századig is tartották magukat.

Az iskola szabályzata, a *tabulatura*, különféle nyelvtani, verstani, tartalmi hibákat sorol fel, melyekre az örök (Merker) vigyáztak, kik emelvényen ültek a bibliával kezükben. Az iskola tagjait pontosan osztályozták: voltak tanulók, kik a tabulaturát még nem értették, iskolabarátok, kik már tudták, az énekesek már több dalt is tudnak előadni, a költők idegen versszakra és melódiára költeményt írnak, végül a mesterek önálló

versformára és dallamra írják a mesterdalt. A mesterek szűk látókörű és nyárspolgáriás felfogása már eleve lehetetlenné tette, hogy nagyobb költői dolgot alkossanak. A túlhajtott formalizmus a fantáziát teljesen elnyomta. A tartalomnál nem azt nézték, vajjon költőileg értékes-e, hanem hogy tisztességes legyen. Nagyon fontos a külső alak. Minél mesterkétebb, annál szebb. A vers művészete megszűnt, ritmusról beszélni sem lehet. A szótagok olvasása az egyedüli ritmikus törvény. Nem a fülnek, csak a szemnek írták rímeiket, amelyek kedvéért a szavakat megcsonkították vagy megnyújtották.

A mesterdalnokok száma rendkívül nagy, nevük nagyrészt ismeretlen. A legrégebbek közül való *Heinrich von Meissen*, másnéven *Frauenlob*. Ennek társa *Barthel Regenbogen*, ki abbahagyta kovácmesterségét, hogy «királyok és fejedelmek előtt» énekelhessen.

A mesterdalnokok művészi izlés és tehetség hiányában a lovagi lírát nemhogy fellendítették volna, hanem tulzó formalizmusukkal azt teljesen megdermesztették. Érdejük mégis van: a nép erkölcsi és vallásos érzületére jótékonyan hatottak, a költészetet függetlenítették a hatalmasok dicséretétől és jutalmától. Kétségtelen, hogy a költészettel való foglalkozásból merítettek bizonyos általános műveltséget, a költészet történetében azonban mégis inkább érdekes különlegességek, mint számottevő tényezők.

Míg a lovagi líra egészen a mesterdal üres formalizmusába dermed, addig a *népdalban* a költészetnek üde forrása fakad. A népköltészet oly régi, mint maga a nép. Hatását érezte már az ófelnémet költészetben, a középfelnémetben a Kürnbergi lovagnál, Walternél és Neidhartnál.

A lovagi líra virágkorában a népdal egyszerű dallamai csak az alsóbb néprétegekben szólalhattak meg és elhangzottak anélkül, hogy valaki feldolgozta volna.

Mikor azonban a minnedal elnémult és helyébe a mesterdal került, a népdal teljes erővel utat tört magának és mint a lírának egy külön ága jutott az irodalomba.

A műdallal szemben a népdal lényegéhez tartozik nagy elterjedtsége. Őszinte természetességgel fejezi ki azt, ami az egyszerű nép lelkét áthatja. Míg a műdal az egyéniség bélyegét viseli magán, addig a népdalban nem a költő öröme vagy bánata fejeződik ki, hanem amit mindenki átérez, ami általános emberi. Vers és dallam többnyire egy időben keletkeznek vagy régi dallamhoz új verset költenek. A népdal szerzője legtöbbször ismeretlen, hisz úgyis csak azt énekli meg, amit mindnyájan átéltek vagy átéreztek.

Ahány társadalmi osztály van, annyi felfogás jut kifejezésre. Ott vannak a diákok humortól sziporkázó bordalai; a katona dicséri a tábori életet, a lovas a maga szabadságát, egyesek Neidhart mintájára gúnyolják a parasztokat, mások körbeénekléssel pályáznak a szép leány koszorújára; felhangzanak a lovagi líra hajnali dalai. A legbájosabb, legillatosabb virágokat akkor fakasztja, ha szerelemről énekel. Érzelmeit valami kis történethez fűzi, szereplő személyei csak típusok, de pompásan vannak megrajzolva. Nyelvezete egyszerű, keresetlen, őszinte, mint a természet, melynek minden kis részét az emberrel vonatkozásba hozza. Még a néphit, népszokások is visszhangra találnak a népdalban. Epikus-lírikus költeményekben vannak feldolgozva régi nemzeti mondák, legendahőssé avatják a minnedalos Heinrich von Morungent, Tannhäusert. A lírai jellegű népdalok mellett vannak történelmi tárgyuak is, melyek közvetlenül az események hatása alatt jöttek létre. A svájciaknak a Habsburgokkal, majd a burgund királyokkal vívott harcai meg vannak örökítve *Hans Halbsuter*, *Veit Weber* dalaiban. Ezek a lelkes, hazafias, terjedelmes csataraajokban gazdag dalok a műköltészet rímes krónikái

mellett méltán nevezhetők a népköltészet lírai krónikáinak.

Nagyon gazdag még e kor tanítókölteményekben, melyek közül leghíresebb *Brant Sebestyén* (1457—1521.) *Narrenschiff* című műve, melyet szülővárosában, Strassburgban indított útnak 1494-ben. Brant nemcsak hű képét adja korának, hanem annak hibáit kellő mértékben ostromozni is tudja. Nem kiméli magát sem, mikor másokat pellengére állít és az okozott fájdalmat derűs humorával mindig tudja enyhíteni.

4. §. A dráma.

Több elem van, melyekből a német dráma kialakulhatott volna. A pogány germánok ünnepi felvonulásai, áldozati szertartásai, játéka, melyeket beszéddel, énekkel, mimikával, táncsal kísérték, mind drámai jelleget mutattak és hatással voltak a még nem egészen világos eredetű *Fastnachtspiele*-re. A görög-római kultúra is elősegíthette volna a német dráma kifejlődését. Ez azonban a római császárság idejében bekövetkezett elfajulása miatt teljesen lehetetlen volt. A színház az emberi méltóságot lábbal tipró erkölcsi rothadás helye, hol kegyetlenség és erkölcstelenség féktelenül tombol. Nem lehet csodálni, ha Tertullian és a többi egyháztanítók a keresztényeket a színházak látogatásától eltiltották.

Az egyháznak az elfajult római drámákkal szemben elfoglalt elítélő álláspontja évszázadokra kihatott és megakadályozta a klasszikus drámák terjesztését is, míg Vergilius, Ovidius, Horatius pogány költőknek még az iskolákban is helyet adott. Még kevésbé lehetett hatással a görög dráma, mert a görögöt a középkorban nem olvasták. (*Graeca non leguntur.*) A keresztény dráma nemcsak hogy nem fejlődhetett a klasszikus drámából, hanem az emberekben a dráma tartalmára, alakjára

vonatkozólag egészen hamis fogalmak alakultak ki. Azt hitték, hogy a színdarab előadása abban állott, hogy egy ember adta elő az egész darabot, a párbeszédeket hangja megváltoztatásával jelezte, a statiszták pedig némajátékkal fejezték ki a szereplő személyek érzelmeit. A tragédiát, komédiát tehát költeményeknek tekintették, melyeket egy ember olvasott fel. Nem szabad tehát csodálnunk, ha Hrotsvita Terentius vígjátékainak drámai jellegét félreismerve írta könyvdrámáit.

A keresztény középkor és továbbfejlődésében minden kultúrnép drámájának alapjait a kereszténység liturgiájában, különösen pedig husvéti szertartásaiban kell keresnünk. Drámai volt már magának az egyháznak istentisztelete, különösen annak középpontja, a szentmise. Van benne fokozatosan haladó szimbolikus cselekmény, párbeszédek, feleletek a pap és a nép részéről. A papság díszes öltözte, a gyertyafény, a tömjénillat, a művészi kézzel ékesített templom csak emeli a nép vallásos áhítatát, buzgalmát a nagy világdráma, az isteni Megváltó véres keresztdozatának újból és újból való megújításának ünnepségén, a szentmisén.

Nagyobb ünnepeken a mise egyes részeit, az introitust, a lecke és evangélium közti részeket latin dramatizált jelenetekkel kibővítették. A papság husvét reggelén fehér ruhában vonult a szentsírhoz, ott az egyik kérdezte: «Kit kerestek?» «A názáreti Jézust» — felelték. «Nincs itt, feltámadott, amint előre megmondotta.» Ehhez járult a három szent asszony jelenete, kik husvét reggelén siettek a szentsírhoz, Péter és János futása, Mária Magdolna találkozása a feltámadt Krisztussal. Mivel e jelenetek a szertartáshoz tartoztak, szereplői egyházi személyek voltak, kik liturgikus ruhákat viseltek. Az előadás nyelve latin volt, de a nép így is szívesen hallgatta, hiszen a tárgy ismeretes volt előtte.

A husvéti szertartások a nép kedvét a drámai előadá-

sok iránt nagyban növelték. Mikor a papság látta az előadások nagy nevelő hatását, kibővítették a tárgyat, belevittek újabb személyeket, Pilátust, Judást, a zsidókat, katonákat és szórakoztatták a népet az ú. n. *husvéti játékokkal*, melyeknek a nyelve már német volt. Terjedelmük miatt a misétől elválasztották s egyideig a templomban adták elő, később a templomból kikerültek. A husvéti játékok mintájára keletkeztek a *passiójátékok*, melyek az Údvözítő szenvedéstörténetét adják elő. Ezek voltak a legkedveltebbek és még a középkoron túl is egyes vidékeken sokáig fennmaradtak. Világhirre tettek szert az *oberammergaui* passiójátékok, melyeket egy rettenetes pestisből való szerencsés szabadulás emlékére 1632. óta tízévenként bámulatos tökéletességgel és művészettel mutatnak be. Hasonlóképen alakultak ki a karácsonyi ünnepekből a *karácsonyi játékok* is, melyeknek nyilvános előadására a téli idő nem volt kedvező s így nem terjedtek el annyira, mint a passiójátékok. Egyes részei azonban, mint a pásztorjelenetek, Háromkirályjárás a nép körében nagy kedveltségre találtak.

Mikor a misztériumjátékok a templomból kikerültek, eleinte a templom előtti térségen, később a helység nagyobb piacán adták elő. Az előadások szabad ég alatt folytak. Egyik-másik játék több napig is tartott s a szereplők száma gyakran meghaladta a kétszázat is. Sok helyen többemeletes állványt emeltek, melynek felső-része a mennyet, közepe a földet, alsó-része a poklot ábrázolta. A szereplők folyton jelen voltak a színen, a háttérben ültek. Ha rájuk került a sor, előléptek s elmondták szerepüket, mire ismét visszavonultak. Díszleteket nem használtak, legfeljebb egy élőfát vagy asztalt. A hegyet vagy várat hordó helyettesítette. Az öltözetnek erősen középkori jellege volt. Ennek ellenére is a nézők érdeklődését a cselekmény teljesen lekötötte, melyet nagy élénkséggel, megfelelő gesztusokkal és arckifejezés-

sel kísérték. Természetesen nem szabad e játékokkal szemben tulságos igényekkel fellépniünk, hiszen a szereplők jámbor társulatok tagjai, világiak, városi polgárok, mesteremberek, kik Isten dicsőségére, az ünnep fényének emelésére vállalkoztak szerepeikre.

A misztériumjátékok mellett csakhamar teljesen világi tárgyú játékok, az ú. n. *farsangi játékok* — Fastnachtspiele — alakultak. Ezek alkalmi darabok voltak és a farsangi felvonulásokból fejlődtek. Fiatal legények álarcot (Schembart, innen: Schembartspiel) öltve, bejárták az utcákat és játékaikkal szórakoztatták az otthon maradt vagy korcsmába összejött öregeket. Tárgyuk eleinte nagyon kezdetleges volt: eleven párbeszéd kevés cselekménnyel. A korcsma, a tánctér, a csapongó jókedv, mely játékost, nézőt egyaránt eltöltött, alkotják a farsangi játékok háttérét, aminek figyelembevételével érthetjük csak meg a darabot vagy menthetjük a benne előforduló durvaságokat. Legkedveltebb alakjuk a per: vőlegény és menyasszony, férj és feleség, úr és cseléd, kalmár és vevő, pap és laikus lépnek a bíró elé pörös ügyeikkel. Mindegyik fél tanukat sorakoztat fel, kik nemcsak szóval, hanem tettel is küzdenek egymás ellen. Néha régiebb hagyományokat is dolgoznak fel: Salamon és Markalf történetét, melyben Salamon bölcsességével Markalf ravaszsága van szembeállítva, aki a király minden bölcs megjegyzését a keletkező szócsatában durva, sokszor trágár felelettel viszonzozza; a *hét bölcsről* szóló históriát, a minnedalos Neidhard civódását a parasztokkal, Etele udvartartását, az Artus-mondák kalandjait, olasz novellákból származó víg történeteket.

A farsangi játékok hazája Nürnberg, ez a gazdag és művelt német város, a művészetek és költészet bőkezű pártolója. Két költő neve ismeretes, *Hans Folz* és *Hans Rosenplüt*, kik a XV. század közepe táján írták farsangi játékaikat.

A német drámai költészet a megfelelő időben, az epikus és lírai költészet virágkora után következik, de eredményeiben, művészi tökéletességében még csak meg sem közelíti a másik két műfajt. A dráma kifejlődésében annyira fontos időben a régi gazdag mondaanyag majdnem teljesen elvesztette jelentőségét, másrészt meg éppen e korban hiányoztak Németországban oly drámai nagyságok, akik azt kellő magaslatra tudták volna emelni.

5. §. A próza.

A polgárságnak a városi életben való térfoglalásával és a kor népszerűsítő irányzatával kapcsolatban a XIII. század óta fejlődésnek indult a német próza is. Fellen-
dőlt a *német predikáció* elsősorban ama szerzetesrendek működése nyomán, melyek az eretnekségektől fenyegetett egyház védelmére alakultak. Ezek szent Ferenc és szent Domonkos fiai. Önként vállalt szegénységükkel és igénytelenségükkel nagyon megfeleltek ama kornak, mely oly sokszor emelte fel szavát a világi papság hatalma és gazdagsága ellen. Az egyházzal karöltve a reformálást először önmagukon kezdték meg és példájukkal másokra is hatottak. A domonkosok a városokat, a ferencesek a vidéket választották működési területüknek. Leghíresebb szónokok a ferencrendi *David von Augsburg* (megh. 1272.), különösen pedig ennek tanítványa, *Berthold von Regensburg*. (1220—1272.) Beszédeinek, melyeket többnyire szabadég alatt, gyakran 50—100 ezer főnyi hallgatóság előtt mondott el, óriási hatásuk volt. Sikerének titka abban rejlett, hogy ő az első német szónok, aki elhagyta az általános kereteket és individualizálásával szavaiba életet és valóságot vitt bele s éppen ezért a közvetlen hatást biztosította. Járt Magyarországon s a krónika szerint «multos Ungaros convertit, cum infideles cumani multos seduxissent».

(Sok magyart térített meg, mert a hitetlen kunok sokakat félrevezettek.)

A XIV. század elején egész Németországban egy mélyreható mozgalom indult meg. A sok egyenetlenkedés, harc, az erkölcsök elfajulása, a sok pusztító betegség és egyéb elemi csapások sokakat elvontak az élet vásári zajától, hogy megszerezzék lelkük nyugalma és felkeltsék a vallásos érzületet. Istennel való belső kapcsolatuk tudatában *Isten barátjainak* (Gottesmänner) nevezték magukat és elmerültek a misztikába, melybe szóval és írásban különösen a domonkosok avatták be. Míg egyházi vezetés alatt állnak, hű fiai maradtak vallásuknak és másokat is buzdítottak erényes életre.

A miszticizmus filozófusa a domonkos *Eckardt mester* (1260—1327.), aki szent Tamás és Nagy Albert iskolában képezte ki magát. Legkiválóbb tanítványa a kölni *Seuse Henrik* (1300—1366.), az isteni szeretet minnedalosa, az a finom költői lélek, kinek műveiben az örökkévalóság utáni vágy gazdag színekben bontakozik ki. Mint az isteni szeretet lovagja, a külső életet a belsővel harmóniába akarta hozni és így eljutni az örök bölcsességgel való belső egyesüléshez. Míg Eckhardt filozófiai problémáit csak a legképzettebbek érthették, Seuse miszticizmusa pedig az érzelmekben gyökerezik, addig *Tauler János* (megh. 1361.) ezeket az eszméket a praktikus életre alkalmazta és megmutatta a módot, hogy kell az embernek a teremtménytől a Teremtő felé fordulnia. A szónok szerény, kedves egyéniségét, az isteni szeretet mélységeiben elmerült finom elmélkedő lélek beszédeit a rákövetkező hitvitázó irodalom durva hangja túlharsogta s így csakhamar feledésnek indult. A misztikusokhoz tartozik a humanisztikus műveltségű *Geiler von Kaisersberg* (1445—1510.) is, ki szónoklataival alapította meg hírét. Beszédeiből becsületos, nyílt, egyenes jellem tűnik elő. Kiméletlenül ostromozza

kora gyengéit, maró gúnnyal és lángoló haraggal küzd az egyházi és világi téren uralkodó visszaélések ellen. kívánja a reformokat, de az egyháztól várja azokat. Ellensége az eretnekségnek, pártfogója a szegényeknek és elnyomottaknak. Együtt érez a néppel és nagy szeretettel karolja fel ügyét.

A német próza ápolása nagy hitbuzgalmi irodalmat is keltett életre. A latinból átdolgozott legendaciklusok, a szentek életrajzai kiszorították az előbbi korok verses legendáit. Emellett számos bibliafordítás készül, melyek közül legdiszesebb az 1399—1400-ból való Venczel-féle biblia. 1466-ban jelenik meg Strassburgban nyomtatásban az *első német Szentírás*, mely ötven éven belül 13 kiadást ért el.

A XIII. századig a történetírás, ha eltekintünk a verses krónikáktól, latin volt. Most itt is a német lesz az uralkodó. Amint a költészet, úgy a történetírás is a kor polgári felfogását mutatja. Részletesen adják elő az egykorú eseményeket, de hiányzik az éles, mindent átfogó történelmi érzék a nagy politikai események iránt.

A lovagi eposzok még mindig találnak olvasó közönséget. A versek azonban a másolástól annyit szenvedtek, az újabb alkotások pedig költői forma tekintetében oly gyarlók voltak, hogy szinte haladásnak vehetjük, hogy a költői formával felhagytak és a prózára tértek át. Ez a folyamat Franciaországból indult ki. Az a körülmény, hogy a közönség inkább a tárgy, mint a külső alak iránt érdeklődött, továbbá, hogy az iskolai képzettség terjedésével lehetővé vált a csendes könyvolvasás, melynél a ritmus és rím szépségei nem tűnnek fel annyira, a könyvnyomtatás feltalálásával a könyvek könnyű és gyors elterjedése mind hozzájárultak ahhoz, hogy a XV. században az eposzt a *prózai regény* teljesen kiszorította és pótolta.

VI. rész. A reformáció és humanizmus korának irodalma. (1500—1624.)

1. §. Történelmi áttekintés.

A történelem folyama nem az éjjel és nappal szabályszerű változása szerint alakul, hanem az ismeretlen mélységekből feltörő erők sokszor nem is sejtett fordulatot adnak neki. Olyanok ezek, mint a vulkán tevékenysége, mely hosszú ideig komoly nyugalomban pihen, csak sötét füstoszlopait szórja néha a derült ég kékségeibe, míg végre a belsejében feszülő erők hatalmas kitörésben szabadulnak fel s rettenetes pusztításban törnek maguknak útát. A kárvallott emberek pedig kétségbeesnek, hogy eddig ügyet sem vetettek a földalatti dübörgésre s csak most, mikor a baj már elérkezett, eszmélnek rá a pusztítást előkészítő jelekre. Az új idők bekövetkezését is már régóta jelezték az élet különböző viszonylataiban beállott változások, jelezték mind az államok, mind a társadalmi osztályok hatalmi eltolódásai, jelezték az anyagi helyzet és szellemi képzettség újjáalakulása, a különböző szociális és egyházi reformtörekvések.

A lovagság társadalmi szerepét mindinkább átengedte a feltörekvő polgárságnak, mely nemcsak gazdagsághoz jutott, hanem a tudományok általános elterjedése folytán a kulturális életnek is irányítója lett. Ez az új kultúra azonban még mindenütt a fejlődés, a kialakulás képét mutatja, mely még a XVI. században is tart. A régi és új irány elkeseredett harcot vív egymással, új szellemi fegyverekkel. A megindult nagy szellemi áramlatok

hathatós tényezőknek bizonyulnak az átalakulás munkájában. Ezek az új eszmeáramlatok a *humanizmus*, továbbá a vallási forradalom, melyet *reformáció* néven ismerünk és az egyház reformmunkája, az *ellenreformáció*.

A hatalmas átalakulási folyamatnak egyik legfontosabb tényezője a klasszikus tanulmányok újjáéledése és az ezeken alapuló *humanizmus*. A régi római birodalom bukásával a klasszikus műveltség nem szállt sírba, hanem kolostorokban, kolostori iskolákban kellő ápolásban részesült. Az egész antik műveltségből azonban jóformán csak a latin nyelv maradt fenn, mely továbbfejlesztve, a művelt világ érintkezésére, fontosabb okiratok megfogalmazására, tudományos kérdések megvitatására szolgált és az összekötő kapcsot képezte az egyes nemzetek közt. Habár a latin irodalom hatása nem volt a kolostor falai közé szorítva, mégis általában a középkori költészet virágkora érintetlen maradt befolyásától. A római történelem ismerete szinte teljesen elveszett, amint azt a rímes krónikák fantasztikus meséi mutatják. Hát még a görög irodalom, a római ékesszólás, filozófia, történelem tanítómestere! Homeros eposzai és a nagy görög történetírók nyugaton ismeretlenek voltak. Milyen kalandos utakat kellett megtennie a filozófusok mesterének Aristotelesnek (Kr. e. 384—322.), míg tanítása a skolasztikát megtermékenyíthette!

Mindez a XV. és XVI. században másképp lett. Új életre kelt a klasszikus ókor az irodalom, művészet, filozófiában s csakhamar az életfelfogásban is. Irodalmi és művészi szempontból itt volt a legkedvezőbb pillanat, hogy a klasszikusok örökség alkotásaiban tanulva, a megrontott irodalmi izlést, nyelvet, verset művészi magaslathoz emeljék. Ehelyett a humanisták egy másik végletbe estek. Elidegenedtek anyanyelvüktől, latinul írtak, költészetüket benépesítették a pogány mythológia alakjaival. Nemcsak a klasszikus költészet szépségeinek hó-

doltak, hanem beszívták lelkükbe annak pogány világnézetét is. Szinte észrevétlenül szüntek meg kereszténynek lenni, a pogány állam polgárainak, a kereszténységtől függetlenített társaság tagjainak tekintették magukat. Megvetőleg fordultak el a tanulatlan, profán tömegtől, annak mondáitól és énekeitől, politikai és nemzeti hagyományaitól. Nem csoda, ha költészetüknek nemcsak nyelve, hanem szelleme is teljesen nemzetietlenné vált.

Mindeme sajnálatos eltévelyedések mellett óriási jelentőségük van a szellemi élet felújításában. A humanizmus megtanította az embereket látni, elmerülni a természet csodás jelenségeiben. A múlt és jelen összehasonlítása a történelem kritikai feldolgozását teremtette meg. Kutató szelleme elhatott mindenüvé. Konstantinápoly elestével (1453.) a görögség felé irányul mindenkinek a figyelme. A filológiával kapcsolatba hozzák a teológiát. A héber nyelv tanulása a tudósokat a biblia eredeti szövegének tanulmányozása felé fordította. E pontban a humanizmus csakhamar ellentétbe került az egyház felfogásával. Tudásuk csalhatatlanságában bízva, minden ellenvéleményt a gúny fegyverével üldöztek, így az egyházat is. A skolasztika korlátolt, a szerzetesség tudatlan, a keresztény erkölcs törvényei tulságos korlátok közé szorítják az egyéniséget. A morális előírásán túteszik magukat, a hit helyét a babona váltja fel és mikor Luther megindítja az általuk is gyűlölt pápaság ellen a vallási forradalmat, a legtöbben az egyház elleni harcba vetik magukat.

Németország politikai egysége rég megszűnt, e korszak meghozza a vallási szakadást is. A *reformáció* nem jött hirtelen, hanem már régóta elő volt készítve. Az egyházi, gazdasági, jogi és szociális viszonyok úgy alakultak, hogy a létező rend összeomlása elkerülhetetlen volt. A pápaság és császárság hosszas küzdelmei, az egyházszakadások, az egyházellenes huszitizmus és

wicleffitizmus mind egy nagy vihar közeledtét jelezték. Ismételten hangoztatták mélyrehajtó reformok szükségességét, de sem a zsinatok, sem a pápák nem tudtak kellő erővel munkába fogni. Így a beteges állapotok tovább tartottak. De a szociális kérdések is krízishez közeledtek. Az erkölcsi romlottság, az egyes osztályok mohó kapzsisága, a tekintély elvetése, a tulajdonjog bizonytalansága mind jelezték, hogy a társadalom fordulóponthoz ért. A régi rendszer inogni kezdett, a bekövetkezőkre nézve pedig teljes bizonytalanság uralkodott.

Ekkor jött Luther. A mozgalom élére állt s az egyes kíváncsalmaknak meghatározott célt jelölt ki. Megkezdte reformját az egyház ellen. Ezrek üdvözlik benne megmentőjüket és a látszat mellette szólt. Az egyházi közállapotokat radikális módon, az egyházi intézmények megszüntetésével akarta gyógyítani. Az egyedül üdvözítő hitről szóló tanítás mindenestre több követőre talált, mint az egyháztól hirdetett aszkézis. A papság a pápaság találmánya, a szerzetesség a keresztény gondolat elfajulása. Elérte a Rómától való függetlenségét s megalapította a nemzeti egyházat. A német fejedelmeket a reformáció teljesen kielégítette. A zavaros állapotokat saját előnyükre használták ki. Az új hit elfogadása a császárságtól való függetlenséget ígért nekik, egyházi javadalmakkal növelte vagyonukat és az augsburgi békében (1555.) szerzett ama joguk, hogy alattvalóik vallását ők állapítják meg (*cuius regio, eius religio*), vallási dolgokban a legnagyobb befolyást biztosította számukra. A könyvnyomtatás által az új tanek gyorsan elterjedtek és a néptömegek, melyek azelőtt nem igen tájékozhatták magukat, gyorsan megmozdultak. A fennálló rend megváltozása utáni vágy az embereket a lutheri reform felé sodorta, mely a multtal való szakításával, a tekintély elvetésével, valamint népies jellegével a kívánt átalakulást és mindenekelőtt a szabadságot ígerte.

Csakhamar azonban kijózanodás következett. A reformációból származó áldások hiú ábrándképeknek bizonyultak. A cuius regio, eius religio elve a sokat emlegetett lelkiismereti szabadságot béklyóba verte; a parasztháborúk, a kolostorok elpusztítása, a képrombolók, a reformáció eme kísérői félelemmel töltötték el a lelkeket egy újabb barbár korszaktól. A katolikus egyház részéről akadt sok buzgó férfi, kik felemelték szavukat az újítók ellen, de terjedésükben nem tudták megakadályozni. Mikor pedig az illetékes helyről megindult az egységes akció, már késő volt. A trienti zsinat a keresztény egységet ugyan nem tudta helyreállítani, de a katolikus egyházon belül csodálatos energiával rendet csinált. 1555-ben indult meg az egyházi reform, az u. n. *ellenreformáció*, az elveszett területek visszahódítása, ami a pápaság, az új rendek, különösen a Jézus-társasága és a katolikus fejedelmek segítségével részben sikerült is.

A hitbeli szakadással kapcsolatban azonban iszonyú vallásgyűlölet lángol fel, mely fegyvert ragad és idegen nemzetek önző céljaitól tüzelve, Németország politikai hatalmát megrendítette, gazdasági és szociális helyzetét kimondhatatlan nyomorba döntötte.

Az a fanatikus gyűlölet és izzó szenvedély átcsapott az irodalomra is. Ilyen körülmények között esztétikai kultúra fejlesztéséről nem lehetett szó. A képzelet szárnyalásában akadályozta a számító ész, mely céljai elérésére nem költői formákat, hanem meggyőző érveket keresett. A költészet ideális céljától eltávolodik és elkeseredett polémiák szolgálatába áll. A mese, az elbeszélés, a mesterdal, a szatira, sőt a népdal és dráma is ennek a gyűlölködésnek a szellemét lehelték. Nem találjuk többé a középkori költő naivitását a gondolkozásban, érzésben, előadásmódban, hanem mindenütt kíméletlen, durva hangot. A finom költői kifejezés,

a ritmus, a rímek iránti helyes érzék eltompult, sőt valósággal elvadult. A reformáció századában nem hiányoztak költői tárgyak, nem hiányoztak tehetségek sem, csak költők, akik azokat helyesen felfogták és nemes formában feldolgozták volna. Az egész század legjelentősebb szellemi alkotása az újfelnémet irodalmi nyelv kialakulása, mely a császári kancelláriából kiindulva, Luther bibliafordításával és a nyomdák útján a legszélesebb körökben elterjedt.

2. §. Luther Márton.

Az 1517. év október 31-én Luther Márton, a wittenbergi egyetem tanára a vártemplom kapujára szegezte a búcsúról szóló 95 tételét, hogy vitát provokáljon. Habár ez az eljárás az akkori viszonyok közt nem volt szokatlan, következményeiben mégis a vallási forradalom kitörésére vezetett. Luther a csóvát belevetette az itt-ott felhalmozott száraz avarba és csakhamar mindenütt magasra csaptak fel a reformáció lángjai.

Luther egyszerű szülők gyermeke, a thüringiai Eisenlebenben született 1483. november 10-én. Egyetemi képzettségét a humanisztikus irányú erfurti egyetemen szerezte. Atyja akarata ellenére és hivatás nélkül belépett az ottani ágostonrendi szerzetbe, mint szerzetes később a wittenbergi egyetemre került tanárnak. Belső világa nagy változásokon ment át. Saját tapasztalásból arra az eredményre jutott, hogy az ember vágyai legyőzhetetlenek, az emberi akarat korlátozott s következésképp az ember pusztán a hit által, a jócselekedetek nélkül is üdvözülhet. Mindemezt állításait a Szentírással is akarta bizonyítani. Minden ezzel ellenkező tanítást hamisításnak, csalásnak bélyegzett. Rátámadt az egyházra, mely már tovább, mint ezer év óta a sátán befolyása alatt Krisztus tanítását milliók kárára meghamisí-

totta. Fellépése egyre merészebb lett, mire 1520-ban egyházi, 1521-ben pedig birodalmi átokkal sújtják. Frigyes szász választófejedelem erre Wartburg várába viszi, hol biztos nyugalomban intézi támadásait a szentmise, a tisztítóhely, a fogadalom, gyónás, különösen pedig a hierarchia ellen. A speieri és augsburgi birodalmi gyűlésen hozott hitvallás után minden idejét lefoglalta az új egyház szervezése. Gazdag tudása, vasakarata, és munkakedve, nyelvalkotó tehetsége és szónoki képességeivel milliókat nyert meg ügyének és mégis élete vége felé úgyszólván teljesen hatalom nélkül állott alkotásaival szemben. A katolikus egyház sem dőlt romba, ahogy ő remélte, sőt további fennmaradása az ő intézményére a régi törzstől leszakadt felekezet bélyegét nyomta. Keserőséggel telve, örömtelenül töltötte el utolsó éveit, míg végre 1546. február 18-án Eislebenben meghalt.

Az az ellenmondás, melybe Luther az egyház multjával jutott, arra bírta, hogy vallási dolgokban legfőbb tekintélynek csak a bibliát ismerje el. Hogy pedig ez minden ember életének irányítója legyen, még wartburgi tartózkodása alatt hozzáfogott a teljes biblia lefordításához, mely 1534-ben Wittenbergában jelent meg. Elterjedése az eddigi bibliafordításokkal szemben óriási volt. Bár a régebbi fordítások nem érdemlik meg a szokásos lekicsinylést, mégis ezek a Vulgatára támaszkodva, megelégszenek a latin szavak szolgai fordításával. Luther ellenben a német nyelv szellemében végzi munkáját. Maga is át van hatva feladata nehézségétől. «A fordítás — mondja — nem minden ember dolga; kell hozzá mélyen vallásos, hű, szorgalmas, keresztény, tudós, gyakorlott szív. Át kell éreznie és értenie a szöveget. Németül írjon a fordító, ne görögül vagy latinul és ne az eredetinek betűjétől kérdezze a helyes német kifejezést, hanem az anyáktól a házban, a gyermekektől az

utcán, a nép emberétől a piacon és lesse el ajkukról, mit beszélnek.» Ez nem is volt könnyű dolog, de a nehézségeket kemény munkával, veleszületett bámulatos nyelvérzékével sikerült legyőznie. Bibliája alapul szolgált a protestáns istentiszteletnek, az egyházi éneknek és úgyszólván az irodalom minden ágának. Bibliafordítása nagy hatással volt az újfelnémet irodalmi nyelv kifejlődésére és habár Luthert nem is tekinthetjük alkotójának, bibliájával a korábbi nyelvegységesítő törekvéseket fényes befejezéshez vitte és megteremtette az alapokat az újfelnémet nyelv további kialakulására.

Bibiafordításán kívül óriási munkásságot fejtett ki prédikációiban, kiáltványokban, levelekben, politikai és erkölcsi tartalmú elmélkedésekben. Nagyrészt a pillanatnyi hangulat hatása alatt jöttek létre s inkább friss, eleven, drámai előadással akarják pótolni azt, ami bizonyító erőben hiányzik. Minden hangnemhez megtalálja a megfelelő szókincset: bájos, kedves szavakkal épűgy rendelkezik, mint a nyers, pórias, durva kifejezésekkel. Ha ellenfeleivel szemben dühtől és gyűlölettel telik el, a szidalmazások oly özönét röpi felűjuk, melyeket részben képzelete alkotott, részben a nép salakjától kölcsönzött. Egyébként ez a nyers hang már a XIV. és XV. században is uralkodó volt. Luther írói munkásságának súlypontja a prózában van. A költészetben csak mint vallási lírikus jön számításba, itt is inkább utánzó volt, mint alkotó művész. Énekei latin himnuszok átdolgozásai (Herr Gott, dich loben wir, Mitten wir im Leben sind von dem Tod umfängen, Komm heilger Geist), régi német énekek kibővítései (Christ lag in Todesbanden), bibliai szövegek fordításai (Ein feste Burg ist unser Gott), melyekhez a dallamot a gregorián korális, a meglévő énekek és népies motívumok szolgáltatták.

3. §. *A szatira.*

Mikor valamely nép valláserkölcsi, társadalmi és politikai életében hanyatlás áll be, megjelenik a szatira. Kíméletlen bátorsággal ostromozta Geiler von Kaisersberg a társadalmi bajokat, a gúny fegyverével akarta Brant Sebestyén a világot megjavítani. Közvetlenül hozzájuk csatlakozik Luther legszellemesebb és legügyesebb ellenfele, a ferencrendi *Murner Tamás*, aki egész megjelenésével, mozgalmassal, nyugtalan életével, nyers fellépésével korának igazi gyermeke. 1475-ben született Strassburgban, hol szerzetes lett. Elüljárói a tehetséges ifjút a leghíresebb egyetemekre, Párisba, Krakóba küldték. Mint szónok bejárta az országot. Beszédei tárgyát a mindennapi életből vette, ehhez fűzte megjegyzéseit. Egy ilyen beszéd sorozat költői feldolgozásából jöttek létre a *Narrenbeschworung* és *Schelmenzunft* című szatirái, melyekben Brant művét követi. Keserű hangon panaszodik a társadalom bajairól, de különösen éles támadást intéz az egyházban uralkodó visszaélések ellen. Luther fellépésével kezdetben ő is rokonszenvezett, mikor azonban észrevette, hogy az egyház alapjait támadja, megható szeretettel, de egyúttal teljes határozottsággal figyelmezteti a következményekre és elhagyta az utat, amelyen a reformátort nem követheti. Ekkor megindult a gyűlölet özöne a «renegát» ellen. Gúnyiratokkal, pasquille-okkal akarták megsemmisíteni, munkáit lebecsmérelték, jellemét meggyanúsították, hazugság- és rágalomhadjáratot indítottak ellene, mindazokat a gyengeségeket és hibákat fogták rá, melyek ellen ő maga is küzdött. Alakját eltorzították, gúnyképeken utálatos macskafejjel ábrázolták. Murner hasonló fegyverekkel küzd, de ellenségei sokkal többen és ravaszabbak voltak. Egyik városból a másikba üzték és segítséget nem lelt sehol. Elment a szabad Svájcba,

de innen is távoznia kellett Zwingli ellen intézett támadásai miatt, míg végre 1537-ben meghalt.

Murner ellenfelei támadásait nem hagyta szó nélkül, hanem hasonló hangon felelt szatiráiban, melyek közt a leghíresebb az 1522-ben megjelent: *Von dem grossen lutherischen Narren, wie ihn Doktor Murner beschworen hat*. Ez a mű nemcsak Murner legjobb alkotása, hanem egyúttal a reformáció ellen intézett legszellemesebb, legélesebb vádirat, mellyel a kor egy szatírája sem hasonlítható össze. Allegorikus módon vázolja a hitújítók üzelmeit és a kor reformatorikus törekvéseinek összességét a nagy bolondban, az új egyházat pedig annak leányában személyesíti meg.

Murnernak és az egész szerzetesi intézménynek legádázabb ellensége *Hutten Ulrik*. (1488—1523.) Élete nyugtalan, alakja ellentétekben gazdag. Fényes tehetség, gazdag humanisztikus képzettséggel, szívós kitartás, izzó szenvedély jellemzik. Származásánál fogva a kard embere, életszükséglete a harc. Hihetetlen önzése arra ösztönözte, hogy az életben szerephez jusson. Az eszközökben nem válogat s ha sikerrel biztatnak, nem riad vissza semmiféle hazugságtól, rágalomtól, még erőszaktól sem. Műveiben az egyszerű, tiszta erkölcsök lelkes dicsőítője, életében forró szenvedélyek rabja és játékszere; lelkesedik nemzete nagyságáért és szabadságáért, de minden beszédéből énjének dicsőítése hangzik. Kezdetben latinul írt és nagy része van a szerzetességet gunyoló *Epistolae obscurorum virorum* szerkesztésében. Németül jelent meg: *Klag und Vermahnung, Vadiscus oder die römische Dreifaltigkeit, Karsthans*, melyekben mind a római hierarchia ellen száll harcba. Jelszava, mellyel híressé vált *Neues Lied*-je kezdődik: «Ich hab's gewagt». Egész életét nagyratörő tervek, vágyak mozgatták s egyedül, elhagyatva, szégyenesen, kicsapongó, erkölcstelen életmódjával szer-

zett betegségben halt meg férfikora delén, 35 éves korában.

A protestánsok legkiválóbb szatirikusa *Fischart János*. 1550. körül született Strassburgban. Már fiatalkorában nagy érdeklődést mutatott a művészet és irodalom iránt. Egyetemi tanulmányaival, olvasmányai és utazásaival műveltségét nagyon gazdagította. Húszéves korában már mint író lépett fel s 1590-ben bekövetkezett haláláig kizárólag tollával kereste kenyerét. Fischart kora műveltségét a legnagyobb mértékben egyesítette magában. Nemcsak könyvekből, hanem az élettől is sokat tanult. Ország-világot látott és kitűnően figyelte meg az egyes népek szokásait. Német hazája iránti szeretete német erkölcs, művészet és nyelv őrzőjévé avatta. Ismeri a meséket, mondákat, népdalokat; erős nemzeti érzése küzd az idegenek utánzása ellen. A görög-római irodalomban époly otthonos, mint a modern olasz, francia, németalföldi elbeszélő költészetben. Nincs gazdag invenciója, de költői tehetsége, szípkázó szelleme a régi német munkák átdolgozásaira, francia, holland fordításaira rányomja egyénisége bélyegét. Különös tehetsége a külső formában, nyelvben és stílusban nyilvánul. Talán Aristophanes (Kr. e. 450—385.) óta nem támadt oly merész nyelvalkotó, mint Fischart. Szóalkotásai, periodusai, fordulatai teljesen az ő zseniális nyelvérzékének termékei. De néha vissza is él erejével: nem egyszer tulzó, nehezen érthető, sőt ízléstelenné válik.

Fischart művei világos képét adják ama kor mozgató erőinek, melynek végén mintegy határkő áll. Vallás és politika, népies és humanisztikus irány, hazai és külföldi művek keresztezik egymást. Vallási nézeteiben átalakulásokon ment át: lutheránusból Calvin híve lett, de ellensége maradt az egyháznak, melynek szervezetét, szerzeteseit, különösen pedig a jezsuitákat gyűlö-

letes módon támadja. Politikai téren küzd a macchia-
vellizmus ellen, buzdítja nemzetét a szabadságszere-
tetre, bátorságra, becsületességre, egységre. A szabad
Svájc derék népének állít emléket: *Das glückhafte Schiff
von Zürich* című munkájában. Gazdag humora és stílusa
kialakulására nagy hatással volt a francia Rabelais,
kinek *Gargantua* és *Pantagruel* című humoros regényét
szabadon, a német viszonyokra vonatkoztatva átdol-
gozta. A munka főjellemzője a nyelve: soha könyvet
nem írtak oly bámulatos virtuozítással kezelt eredeti
és egyéni nyelven.

Fischart elsőrangú tudós, önállóan gondolkodó fő,
kiváló költő, de nincs fejlett izlése, nem tud mértéket
tartani. Korának egyik legnagyobb költője, de egyúttal
legnagyobb áldozata is. Zsenialitása nem tud kibon-
takozni századának ferde izléséből és költőietlen irányá-
ból. Sokoldalú munkásságot fejtett ki, de maradandó
értékű, minden korra nézve élvezetes művet nem
teremtett.

4. §. A polgárság szórakoztató irodalma.

Hans Sachs.

A reformáció századának nyugtalan, ideges türel-
metlensége az esztétikai izlést is nagyon befolyásolta.
A középkor terjedelmes eposzai letűntek. A polgár
ugyan szívesen olvasta a szép históriát, de annak rövid-
nek, tartalmasnak kellett lennie. Ennek az izlésnek
nagyon megfeleltek a közmondások, melyeknek alapját
rendszerint valami kis történet képezte. Nagy kedvvel
olvasták az állatmeséket is, melyek jórészt Aesopus
nevének szerepeltek.

Legkedveltebb szórakoztató olvasmányok azok a
komoly és víg tárgyú rövid prózai elbeszélések, melyeket
Schwank néven már ismerünk. Eredetük a legkülön-

bőzőbb. Részint nemzetközi jellegűek, részint régi mesékre, mondákra mennek vissza. Anyagot szolgáltatottak a nagyon elterjedt Gesta Romanorum, a humanisták anekdotái, a francia fabliaux, különösen pedig Giovanni Boccaccio (1313—1375.) Decameronja. Formális szempontból nagyjelentőséggel bírnak a német próza fejlődésére, tartalmi tekintetben bőséges anyagot nyújtanak a kor társadalmi állapotainak megvilágítására. Tartalmuk a legváltozatosabb. Főalakjaik az együgyű paraszt, a pajkos mesterlegény, a kóborló diák, a durva katona, a megcsalt férj, a kikapós menyecske. Korcsmai jele- netekről, utazásokról, emberi félszégekről, gyűlölet és szeretet, hatalomra való törekvés, becsület és jólét, gőg és aljasság, szóval az élet mindenféle vonatkozásairól mesélnek e történetek egyszer kedves egyszerűséggel, máskor csípős szellemességgel, vagy pedig nyers, durva hangon, amilyen épen a forrás, amelyből merítették.

Egyes ilyen kedveltebb történetek külön kiadásban, *népkönyv* néven kerültek forgalomba. Mint az előbbi korban (Amis pap, Neidhart Fuchs), úgy a XVI. században is egyes adomákat meghatározott személyekre vonatkoztattak. Ilyenek *Salamon és Markalf*, továbbá *Till Eulenspiegel*, egy kalandos, eszes parasztfiú története. Ezeket a vidám eseteket nemcsak személyekre, hanem egész községekre is alkalmazták. Ilyenek a görögöknél az abderiták, nálunk a rátótiak, a németeknél a *Schildbürgerek*. A sok humorral és ügyességgel megírt könyv *Lalenbuch* név alatt bővített kiadásban jelent meg és még ma is vidám szórakozást nyújt.

A reformáció nagy kedvvel gúnyolta ki a középkor csodás történeteit, emellett azonban táplálta a leghetetlenebb dolgokban való hitet, hogy az új evangélium igazságát bizonyítsa. Az emberek mohón olvasták a természeti csodákról, égi tűneményekről, szellemjárásokról, rettenetes gaztettekről, titokzatos halál-

esetekről szóló történeteket. Egymásután léptek fel csillagászok, alchymisták, varázslók és ajánlgatták varázsló-, jósló-, álmoskönyveiket, hogy az emberek eszét még jobban megzavarják. Különösen nagy méreteket öltött az ördög hatalmában való hit, aki az embert Istentől elválasztja, hogy magának megnyerje. A XVI. századnak a rettenetes, a titokzatosság felé hajló érzés és gondolkodásmódja tipikus kifejezést nyer a *Doktor Faustban* (1587. I. kiadás), aki állítólag Knittlingenben született, Wittenbergában és Ingolstadtban theológiát, orvostudományt, csillagászatot és mágiát tanult. Nagybátyja jövedelmét elpazarolta és hogy új pénzhez jusson, szerződést kötött az ördöggel, aki mindenféle élvezetekben részesíti. A szerződés idejének lejártával Faust rettenetes halállal mulik ki. A század másik kedvelt népkönyve Ahasvérről, a *bolygó zsidóról* (1602.) szóló monda.

A hazai mondákon kívül a népkönyvek sokat merítettek a külföldi irodalomból is. Ilyenek: a *hét bölcs mester*, a szép *Meluzina*, *Fortunátus* históriája, a szép *Magelona*, az állhatatos *Grizeldis*, a jámbor *Genovéa*, *Pontus és Sidonia* története, *Apollonius* királyfi kalandjai.

A népkönyvek mellett idegen mintára kialakult a *regény* is, melynek első művelője *Wickram György*. Önálló alkotásokkal lépett fel, hogy az idegen befolyást ellensúlyozza és a regényt nemzeti irányba terelje, de ez a törekvése nem sikerült. A spanyol eredetű és Franciaországban kibővített *L'Amadis de Gaule* meghódította a német közönséget és kiszorított minden másféle irányzatot. A 25.000 oldalas munka a lovagi és szerelmi kalandoknak, harcoknak csodálatos vegyüléke. Jellemző a kor izlésére, mely az idegen szavaktól hemzseggő, idegen tárgyú, idegen szellemtől áthatott regényekben találta élvezetét.

Nagy virágzásnak indultak már az előző korban

keletkezett *mesterdalnoki iskolák*. Minden fogyatzkozásuk mellett nagy érdemük különösen ezekben a szomorú időkben az, hogy annyi derék polgárt egy társaságba gyűjtöttek, hol nemesebb, szelidebb hangon szólalt meg a költészet, ahol az erkölcsösséget, barátságot, vallásosságot ápolták, különösen pedig az erős külföldi hatással szemben híven kitartottak nemzeti hagyományaik mellett. A mesterdalnoki iskola fedezte fel és fejlesztette a század legjelentősebb költőjének s a német irodalom legsajátosabb jelenségének költői tehetségét. Ez a férfiú *Hans Sachs*. Született 1494-ben Nürnbergben, a régi, híres műpártoló városban. Atyja latin iskolába küldte, hol magasabb kiképzésben részesült. De nem ment tudományos pályára, hanem a cipész-mesterséget tanulta. Mint mesterlegény vándorútra tért, bejárta az ország minden nagyobb városát, még Ausztriába is eljutott. Ötévi vándorlás után hazatért, folytatta mesterségét és 1518 óta nyugodt családi életben élt 1576-ban bekövetkezett haláláig.

Hans Sachs a reformáció korának legtermékenyebb írója. 78 éves koráig írt 4000-nél több mesterdalt, körülbelül 1700 kisebb elbeszélést (Schwank), 208 tragédiát, komédiát és farsangi játékot. Bámulatos olvasottságot mutat a régi és új idők írásaiban. A görög, római, francia és olasz irodalom termékeit fordításban ismerte meg. A hősmondákban, népkönyvekben, legenda- és novella-irodalomban épolyan jártas, mint a bibliában vagy az egyházatyák műveiben. Minden nép, minden kor, a történelem épűgy, mint a monda anyagot szállít a költőnek. Amit csak olvasott, azt versbe foglalta. Habár a szó szoros értelmében vett költőt nem is látunk benne, nem szabad őt pusztá verselőnek alacsonyítanunk. Hans Sachs nagyon szerencsés természet, aki a tárgy könnyű felfogásával, helyes megválasztásával, kedves és vonzó előadásával összes kortársait felűlmulta. Az anyagot

biztosan kezeli és ha mindjárt kissé nyers is, keze alatt élvezhetővé lesz. Versei mai fogalmaink szerint esetlenek, nyelve kemény, de mégis erőteljes és kifejező.

Nagyszámú költői alkotásaiból megemlítenéd: Luther fellépését dicsóító *Die wittenbergisch Nachtigall*, elbeszélései közül: *St. Peter mit der Geiss*, *St. Peter mit den Landsknechten*, drámái közül a legismertebb: *Die ungleichen Kinder Evä*.

A költő kedves, derűs humora, becsületes, derék gondolkozása utat találtak kortársai szívéhez. Drámáit különböző városokban adták elő, farsangi játékaiban senki sem multa felül, elbeszélései még ma is kellemesen szórakoztatnak. Hans Sachs a kor népies költészetének klasszikusa, aki korának érzés és gondolkodásmódját élesen megfigyelte, jellemző sajátágaiban felfogta, természetében híven kifejezésre juttatta s így költeményei kora erkölcsének hű képét adják. A következő század tudós költészetétől abban különbözik, hogy minden művének, még ha idegen tárgyat is dolgoz fel, nemzeti vonásokat tud adni. Népszerűsége hanyatlik, mikor a külföldieskedés a nemzeti jelleget az irodalomból kiküszöbölte. A derék költő működését csak szálnalmas mosollyal, gőgös megvetéssel intézték el. Csak Goethe állította ismét helyre becsületét, mikor halála két-százados évfordulójára érdemeit hosszabb költeményben méltatta, Wagner Rikárd pedig zenedrámájában állít emléket a nürnbergi mesterdalnoknak.

5. §. A dráma.

A XVI. század drámáit három csoportba sorolhatjuk. Ide tartoznak az antik drámák mintájára, a művészet követelményeinek megfelelően felépített *iskoladrámák*, a sok szereplővel dolgozó, epikus jellegű *vallási játékok* és a rövid, szinte vázaltszerűen készült *farsangi játékok*.

Az iskoladráma tudósoktól indult ki, előadói tanulók, közönsége a klasszikus képzettségű tudós világ, nyelve a latin. Csak mikor a közönség köre bővült, használták a német nyelvet is. A másik két faj az előző kor drámájának folytatása, polgárok az előadói és nézőközönsége. A század vége felé jöttek az *angol komédiások*, akik az izlést teljesen megváltoztatták és a közönségnek színpadi hatások utáni vágyát elégítették ki.

Az első fordulatot a német dráma kialakulásához a latin dráma adta meg. A humanisztikus iskolareform egyik fontos része eredeti latin drámák előadása. Az antik drámák felosztott szerepekben való előadása a latin nyelv begyakorlására szolgáltak, hozzászoktatták a tanulót a nyilvános fellépéshez, növelték önbizalmát, előmozdították szorgalmát és hozzájuttatták sok életbölcse séghez. Előadták Plautus, Seneca, különösen pedig Terentius vígjátékait. A humanisták antik mintára csakhamar maguk is megpróbálkoztak a drámaírással. Így keletkeztek a *latin iskoladrámák*. Élükön áll *Reuchlin Sergiusa* és *Henno*-ja.

A vallási mozgalmak és a humanizmus befolyása alatt fejlődött később a *vallásos iskoladráma* (drama sacrum), mely tárgyat leginkább a bibliából vette. Habár a reformáció a középkori játékok ellen foglal állást, mégis hatottak az iskoladrámára a tárgy megválasztása, a színpad elrendezése, a stílus és a nevelő-oktató cél szempontjából. Az írók tetszésszerinti tárgyat választottak a bibliából, csak a megfelelő drámai hatásokra kellett ügyelniök. Az események szabad feldolgozásával, a kellő hangulat keltésével és az egész történetnek saját korukra való alkalmazásával drámáik a családi, társadalmi és politikai élet hű kifejezői.

Üttörő volt *Gnaphäus Vilmos* (1493—1568.), ki *Acolastus* c. művében a tékozló fiú történetét írta meg az antik dráma műformái szerint. *Birk Sixtus* (1500—

1554.), Zsuzsánna és Judit történetét dramatizálja. Naogeorgus Tamás (1511—1563.) már a protestánsok és katolikusok közti ellentétet élezi ki Namanus, Jeremiás és Judás Iskarioth-ban. Vele rokonvonású a tehetséges, munkás, de szenvedélyes és gúnyolódó *Frischlin Nikodemus* (1547—1590.) *Rebekka*, *Zsuzsánna*, *Julius redivivus* c. műveivel. Lassanként a dráma tárgyát a kor történetéből meríti, különösen mikor az írónak polémikus szatirikus céljai vannak. Ilyenek Naogeorgusnak az egyház és a pápaság ellen intézett *Regnum papisticum* és *Pamachus* c. művei.

Számban és értékben sokkal kisebb a német iskola-dráma, mely tárgyban, hangban, stílusban, lényegében híven követi a latint. Míg a latin drámákat kizárólag tanulók adták elő, addig a németnél polgárok is szerepeltek, különösen az első időkben, mikor még a középkori misztériumdráma utóhatása megvolt. A kor egyik legjobb dramatikus, *Rebhuhn Pál*, az istenfélő Zsuzsánna történetét és a kánai menyegzőt dolgozta fel.

A középkor vallásos játéakai nem részesültek abban az ápolásban, mint azelőtt. Eltekintve a költségektől, hiányzott a katolikusokban ezekben a viharos időkben a kellő nyugalom és odaadás, a protestánsok pedig ellenséges magatartást tanúsítottak velük szemben. Csak Svájc, Tirol, Bajorország egyes vidékein rendeztek nagyobb szabású passziójátékokat.

A farsangi játékok szintén szenvedélyes hitviták szolgálatában állnak. Különösen Svájcban érnek el nagyobb érdeklődést, hol *Pamphilus Gengenbach* (meghalt 1520.) és *Manuel Miklós* (1484—1530.) legjelentősebb képviselői.

A tudós és népies dráma az egész század folyamán egymás mellett halad, egymást befolyásolta anélkül, hogy egységbe olvadt volna. A drámának önálló, nemzeti irányban való továbbfejlődését megakasztotta az angol komédiások fellépése, akik 1592-től kezdve meg-

szakításokkal, majdnem egy évszázadig Németország különböző városaiban, fejedelmi udvaraiban először angol drámákat angol nyelven, majd német nyelven s végül német darabokat adtak elő. Az angol színpadnak majdnem teljes műsorát hozták át. Előadták Shakespearét is, természetesen nagyon durva átdolgozásban. Ahelyett, hogy a német drámát megneemesítették, a közönség izlését megnevelték volna, a nép alacsony nivójához szálltak le és színműveikből kasszadarabokat csináltak. Borzalmas és véres jelenetekkel, erkölcstelen tréfákkal hatottak a közönség idegeire és alacsony szenvedélyeire. A komikus alak, a bohóc, a Pickelhäring, a Hanswurst nemcsak a vígjátékok főszereplője, hanem a tragikus jelenetekben is feltűnik. Az előadásokat zene kísérte, az egyes felvonásközoket némajátékok, táncok, mindenféle akrobata és equilibrista mutatványok töltötték ki. Az angol komédiások alkalmazták először a nőt a színpadon. Német nyelvű angol komédiákat írtak *Gyula braunschweigi herceg* (meghalt 1632.), ki udvarába is fogadta, továbbá a nürnbergi származású, igen termékeny *Ayrer Jakab* (meghalt 1605).

Amint az eddigiekből is látjuk, a XVI. században mindenféle osztály, egyháziak, tanárok, tanulók, iparosok, földművesek egyformán pártolták a drámai előadásokat, sőt a színészet valóságos hivatássá lett. És mégis, a német dráma a régi hagyományok felhasználása, mindenféle belső és külső hatás ellenére sem tudta elérni klasszicitását, amelyet más művelt nemzeteknél a XVII. században kivívott magának.

VII. rész. A tudós reneszánsz és barokk-költészet kora. (1624—1748.)

1. §. A kor jellemzése. Nyelvművelő társaságok.

Egy hosszú, harmincéves, pusztító háború vonult Németországon keresztül. Bármily kevés köze van is a vallásnak ebben a küzdelemben, bármennyire világos, hogy elsősorban dinasztikus motivumok, külföldi fejedelmek hódítási vágya élesztette a lángot és a harcoló seregek nem is felekezetekre oszolva álltak egymással szemben, mégis mindig a vallási jelszóval tüzeltek további vérontásra. A háború az ország teljes kimerülésével ért véget, az idegen segítők nagyhadikárpótlást és német területeket kaptak, a felekezetek pedig annyit értek el, hogy ezentúl már nem önkény és erőszak, hanem meghatározott szabályok szerint rendezték a vallási kérdéseket.

A háborúokozta nagy veszteség csak a békekötés után jelentkezett a maga nagyságában. Egyes területek pusztasággá váltak, ahol meg nem dúlt a harc, ott megakadt az ipar és kereskedelem. Állati vadság, erköcselenség jellemzi az egyes osztályokat. A német nemzet a háború által, melyet idegen seregek vívtak országában, a békekötés által, melyet idegen hatalmak diktáltak, elvesztette nemzeti öntudatát. Felbomlottak azok a kapcsolatok, melyek a birodalmat eddig összetartották, a fejedelmek az ország nagy kárára teljes szuverénitást nyertek és a kormányzásban XIV. Lajos példájára (*L'état c'est moi*) abszolút egyeduradalomra törekedtek. A polgári önértéket szolgáló szolgalelkűség váltotta fel, mely

átterjedt az irodalomra is. Mindenben uruk kegyét keresték, a líra hizelgő alkalmi költésszé vált, míg az epikát és drámát elhanyagolták. Az egyetemeken merev pedantéria, szűkkeblű formalizmus uralkodott. Míg az előző század a népköltészet és tudósköltészet harca, de az első még erős és a tudósok még nem szakadtak el tőle teljesen, addig a XVII. század a tudósok uralmának a kora. Elfordultak a néptől, nem volt érzékük a költészet régi formái és tárgyai iránt, nem volt tehetségük, hogy újat alkossanak, ezért mintát, anyagot, formát idegenből, különösen Franciaországból hoztak.

A nyelvet élékteleníti a rengeteg idegen szó és szólás-mód; az élet szokásaiban, erkölcsiben diadalt ül a francia izlés, a külföld szolgálai utánzása. A műveltség főismerető jele most az, ha valaki Francia- vagy Olaszországban járt, minél több idegen szót kever nyelvébe és saját nemzetét barbárnak tekinti. Az ország mindjobban süllyed és egyre nagyobb mértékben a külföld zsákmánya lesz: Elszáaszt magukhoz ragadják a franciák, Pomerániát a svédek, Németalföld elszakad a birodalomtól, melynek fejedelmei csak névleg császárok.

Ezek a szomorú állapotok azonban nem maradtak visszahatás nélkül. Akadtak komoly gondolkozású, derék férfiak, kik a nemzeti lelkiismeret felébresztésére törekedtek. Külföldi utazásaik alatt látták, mennyire örködnek ott saját nyelvük tisztasága felett. Ez arra ösztönözte őket, hogy hazájukban is *nyelv művelő társaságokat* alapítsanak, melyek célja a nyelv tisztaságának megőrzése, a költészet fellendítése. Céljukat nem érték el teljesen; törekvésükben sok a külsőség, bizonyos egyoldalúság és tulzás jellemzi, de szándékuk elismerést érdemel. Első a weimari *Gyümölcsöző társaság* vagy *Pálma-rend.* (Fruchtbringender Palmenorden.) Hercegek, grófok, nemesek mellett polgári származásúakat is vettek fel s lassanként minden nevesebb író tagja lett a tár-

saságnak. A magasabb körök így érdeklődni kezdtek az irodalmi ügyek iránt és érintkezésbe jutottak az irodalom polgári származású művelőivel. Ez emelte az irodalom és írók tekintélyét, egyesítette az ország legkiválóbb íróit, ellensúlyozta a vidéki elkülönülést, mely egy irodalmi középpont hiánya miatt oly kedvezőtlen hatással volt az irodalmi életre. Ennek mintájára alakult Hamburgban a *Németérzelmű társaság* (Teutschgesinnte Gesellschaft), Nürnbergben a *Pegnitzi pásztorok köre* (Gesellschaft der Pegnitzschäfer), Strassburgban az *Őszinte jenyves társaság* (Die aufrichtige Tannengesellschaft) és még mások.

Abban az időben, mikor a győzelmes Franciaországban a költészet aranykora következett be, a legyőzött Németországban hiányoztak a költői nagyságok. Ehelyett egy jószándékú, de mégis közepes költő állott a német mozgalom élére. Opitz Márton volt ez, aki elméletével úgy, mint költői munkásságával, nyelv, stílus, alak és anyag tekintetében irányt adott korának. Köre az első sziléziai iskola, tagjai képzett, de többnyire hideg verselők, kiket nem a képzelet lelkesít, hanem az elméleti belátás vezérel. A fantázia és érzés érvényesülésére törekedett az úgynevezett második sziléziai iskola, mely azonban tulzásba ment és az izléstelen dagályt honosította meg a költészetben. Legértékesebbet alkotott a század a lírában, nem sok örvendetes terméket értelt az epika és tanítóköltészet; a regény, melyben a kor izlésének minden iránya és árnyalata visszatükröződik, számos érdekes és jellemző munkát hozott létre, míg a dráma kevés értéket tud felmutatni. Befolyással volt a költői műfajok szerepére a kor felfogása a költészet-ről: csak mellékes, szórakoztató foglalkozásnak tekintették, nem életcélnak. E felfogás kedvezhetett a lírának, de nem a nagyobb műfajoknak, melyek odaadást és elmélyedést kívánnak. Megváltozott a költészet és

próza viszonya is egymáshoz. Míg az előbbi században inkább a próza vezet, addig most a költészeté az elsőség. Opitz formális tekintetben is tudósköltészetet akart teremteni, mely azonban nélkülözte a nemzeti talajt, a külföld szolgálai utánzásába merült s így maradandó értékű irodalom alapjait nem tudta lerakni. A tudós renaissance udvari költészet megteremtője Németországban *Weckherlin György Rudolf* (1584—1653.), aki angol, különösen pedig a francia mintára írta ódáit és szonettjeit.

2. §. Opitz és követői.

A XVII. század költői közül, akik vagy egymástól függetlenül, vagy társaságokba egyesülve törekedtek a német költészet megnevesítésére, első helyen áll *Opitz Márton* (1597—1639.), az új német költészet atyja. Világos fő, könnyű felfogású, nem mély, inkább tudós, mint költő, kevés fantáziával bíró, a felfogásban és előadásban tulságos józan, inkább utánzó és fordító, mint alkotó erő; helyes érzékkel fogta fel és foglalta össze kora legfontosabb esztétikai törekvéseit. Így lett kora reneszánszköltészetének metrikusa és klasszikusa, aki biztos formák és új műfajok felállításával kortársainak határozott irányt szabott meg.

Született 1597-ben a sziléziai Bunzlauban. Már tanuló korában latin versekkel kísérletezett. Húszéves korában kiadta *Aristarchos, sive de contemptu linguae Teutonicae* (A német nyelv megvetéséről) szóló latin írását, melyben a német nyelv tisztaságáért száll síkra s mintaképpül állítja oda a külföldi reneszánszköltőket, Tassot, Ariostót. Elmegy Heidelbergába, majd Hollandiába, 1621-ben ismét visszatér hazájába. Egy évre rá Bethlen Gábor erdélyi fejedelem meghívására a gyulafehérvári iskolába kerül tanárnak, ahol megírta *Zlatna* című tanítókölteményét.

Visszatérése után 1624-ben jelent meg *Von der teutschen Poeterey* című műve, mely az új költészetnek alapvető korszakos törvénykönyve lett. Elmélete két alaptételen nyugszik, amelyeket a reneszánszpoetika, elsősorban Horatiusból vezet le: A költő először szórakoztatni és használni van hivatva, azaz minden költői mű kell, hogy a józan ész követelményeinek megfelelő és tanítójellegű legyen. E törvény egy századra a legkedvezőtlenebb hatással volt a költészetre. Tanítja továbbá, hogy elmélet és minták nélkül nem lehet értékes költői művet alkotni. Opitz tudatosan szakít a XVI. század népies költészetével s a külföldi minták utánzásával törekedett művelt német költészetet teremteni. Neki a költészet megtanulható művészet, mely nem a természet adományától vagy az élet viszonyaitól, hanem a költő tanultságától és elhatározásától függ.

Legdöntőbb hatással Opitz reformja a verselés terén volt. A XVI. század teljesen elvesztette a ritmus iránti érzékét. A költők csak olvasták a szótagokat, melyek közül a szokásos nyolcszótagú versben (Knittelvers) négyet hangsúlyoztak, nem törődve azzal, hangsúlyos vagy hangsúlytalan szótagra esik-e. Opitz megtalálta az újfelnémet nyelv szellemének megfelelő verselési törvényt. Azt tanítja, hogy a németben a vers alapja nem a hosszúság (Quantität), mint a latinban vagy a görögben, hanem a hangsúly (Qualität) és ennek megfelelően, a görög és latin hosszú és rövid szótagjainak a németben hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok felelnek meg. Mivel egy hangsúlyos szótag mellett csak egy hangsúlytalant engedett meg, két versforma volt: a trochaikus és jambikus. Csak később alkalmazták a daktylust és anapaestust. A rövid rímpárok helyett a franciáktól átvett alexandrinust használta. Ez lett az uralkodó versforma a drámában is, mígnem Lessing az ötös jambussal kiszorította. Opitz egész reformja

csak az alakra vonatkozott s így a formalizmus lett a saját, valamint századának költészete. A dráma terén Opitz csak fordításokra szorítkozott. Fordított Senecától és Sophoclestől; az olasz *Daphne és Judith* című daljáték lefordításával bevezette német földre az operát. Ugyancsak ő ültette német talajra a pásztorregényt is *Hercynia nimfa* című regényével.

Opitz nem volt kiváló költői tehetség. Lelkesedéssel fogta fel hivatását, buzdított másokat is, de alkotóerővel nem bírt. Elsősorban szabályosságra törekedett s ha vannak is sikerültebb versei, azokban sem önálló. Alkalmi, azaz megrendelésre készült költeményei nagyhangú szavak halmaza mintaszerű nyelven, kifogástalan alakban, de alapjában véve mégis csak üres, érzés nélküli verselés. Szorgos munkásságának teljében, 1639-ben pusztító pestisnek esett áldozatul.

Opitz iskolájának letehetségesebb lírikusa a korán elhalt *Fleming Pál* (1609—1640.). Fleming igazi költő, kit tapasztalatokban, élményekben gazdag élete az érzések, gondolatok értékes kincseivel áldott meg. Kora hibáitól ő sem szabad, de ezek alárendelt szerepet játszanak műveiben, melyekben az Opitz-féle retorikai akadémizmus csak elvétve fordul elő. Találónan mondja egyik írója, hogy Fleming az Opitz által nagy, művészi gonddal felhangolt hangszert meg is szólaltatta. Hosszú és érdekes útján szerzett benyomásai, barátjaihoz, menyasszonyához való benső viszonya, hazája szomorú állapota, mély vallásossága, halálsejtelmei dalra ösztönzik a mélyérzésű és szeretetreméltó költőt. Megragadóak vallási költeményei, melyekben mély hite, Isten irgalmába vetett bizodalma megható kifejezésre jutnak.

Egyike ama kevés városoknak, melyek a háborút nem érezték, Hamburg volt. A virágzó kereskedelem polgári jólétet teremtett, mely a nemesebb örömeket sem vetette meg. Itt találtak menedéket a válságos harminc év

üldözöttjei, kik között sok művész és költő is akadt. Megfordultak itt Opitz, Fleming, akik irodalmi társaságba gyűjtött költőknél érvényesítették esztétikai törekvéseiket. Legkiválóbb képviselői *Zesen Fülöp* (1619—1689.) és *Rist János* (1607—1667.).

A königsbergi költők szintén Opitz elveit követték. Lírájuk alaphangja valami lágy, elégikus érzés, mely a földi örömek élvezete mellett nem feledkezik meg az élet mulandóságáról sem. A rettenetes háború borzalmait, melyek mások ajkait keserű panaszokra nyitották, a königsbergieket Isten akarátában való megnyugvásra hangolták. Legjelesebb költőjük *Dach Simon* (1605—1659.), kinek nevét *Anke von Tharau* című költeménye a mai napig megőrizte a nép emlékében.

Ama kevesek közül, kik Opitz költői nagyságát kétségbe merték vonni, való a nürnbergi költői társaság, melynek tagjai *Harsdörffer Fülöp* (1607—1658.), *Kláj János* (1616—1656.) és *Birken Zsigmond* (1626—1681.). A józan, természet- és észszerű, alak és tartalom tekintetében korrekt sziléziai mester prózáinak, köznapiasnak tetszett; költőiségre törekedtek, de csekély hivatottságuk folytán eltévesztették a helyes irányt. Műveik édeskés, émelygős kis pásztorköltemények, leírásuk dagályos, stílusuk csinált és természetellenes. A francia klasszicizmus követőivel szemben a nürnbergiek az olasz barokkstíl képviselői, melynek alapelveit *Harsdörffer Nürnbergi Trichter* című munkájában rakta le, de Opitz befolyását, sok becsülésreméltó törekvése mellett sem tudta lerontani.

Opitz francia irányával szemben a későbbi sziléziai írók, így *Hofmann v. Hofmannwaldau Keresztély* (1618—1679.) és *Lohenstein Gáspár Dániel* (1635—1683.) az olasz Marini szóvirágos beszédmódját utánózták; Hofmann dagályos és érzékes verseiben (*Heldenbriefe*), Lohenstein regényeiben és drámáiban. Ez az iskola,

mely az eltérések ellenére is Opitzot vallotta mesterének, a második sziléziai iskola.

3. §. *A vallásos költészet.*

Míg a világi líra leginkább az ész műve, a képzelet játéka marad, addig a vallásos líra belső szükségletből ered. Nem a tudós költészet alkotása, ahogy Opitz kifejtette. Ő már készen találta és legfeljebb művészi alakba öltöztette. Már eredetileg is pontosabb ritmikus törvényeivel, rímei tisztaságával tünt ki a többi költői művek közül. Nem egy osztály költészete, hanem az egész népé. A háború szenvedései valláskülönbség nélkül minden embert a vallás vigasztalása felé vezettek.

A protestáns vallási líra klasszikus befejezettségét *Gerhardt Pál* (1607—1676.) egyházi énekeiben érte el. Isten kegyelméből való költő, mint kevesen, aki a mélyen átérzett tárgyat mesteri előadásba, folyékony, kellemesen hangzó nyelvbe öntötte. Fejlődése több szálból szövődik össze. Bibliai tárgyú énekeivel Lutherhez csatlakozik, de nagyrabecsüli a latin egyházi éneket is, legtöbb költeményéből pedig a népköltészet egyszerű, szívhez szóló hangja csendül ki. Ehhez járul költői képzettsége, melyben Opitz tanítványa anélkül, hogy iskolájának merev formalizmusát követné. Míg Luther énekei telve vannak harci vággyal és nyilvános istentiszteletre vannak szánva, addig Gerhardt dalait a szelid béke hatja át s talán egyet sem írt tudatosan nyilvános használatra. Költeményei elsősorban saját érzelmeinek kifejezői, de azáltal, hogy az esetlegességből az általánoshoz emelkednek, a mulandót az örökkévalósággal egyesítik, époly költői kifejezői lehetnek a hívek érzés- és gondolatvilágának, mintha arra a célra készültek volna. Nála nem a szó, a tanítás a fontos, mint Luthernél, hanem az érzelmekre, a cselekvésre, az ember életére

akart hatni. Gazdag és ügyes a kifejezőmódban, emellett természetes és igaz, kiváló érzéke van a jóhangzás és dallamosság iránt, úgyhogy mindazt, ami Opitz szemei előtt mint cél lebegett, Gerhardt valóban el is érte.

A protestánsok példájára a katolikusok is összegyűjtötték régi népénekeiket s ezt annál nagyobb buzgalommal tették akkor, mikor a zsinatok a hivatalos latin liturgikus ének mellett a népének gyakoribb használatát is megengedték. A katolikus vallási líra legfőbb képviselői a konvertita *Scheffler János*, más néven *Angelus Silesius*, továbbá két jezsuita, *Balde Jakab* (1604—1668.), kinek latin himnuszait még a protestáns Herder is nagy lelkesedéssel lefordította és a század legszeretetre méltóbb, népiesen egyszerű költője, *Spee Frigyes*.

Angelus Silesius (1624—1677.) sziléziai protestáns családból származott, de miszticizmusra való hajlama miatt nem tudott megbarátkozni a protestantizmussal, melynek az egyedül a hit által való megigazulás tana természetével is ellenkezett. Ezért katolikus hitre tért, majd pappá szentelték és különösen Breslauban működött. Főművei: *Der cherubinische Wandersmann*, mely részint megtérésével, részint a legfontosabb vallási kérdésekkel foglalkozik; *Heilige Seelenlust* című énekgyűjteménye, melyet hosszú ideig nemcsak a katolikusok, hanem a protestánsok is felhasználtak.

A harc és küzdelmek, áldozat és szenvedések egész világa tárul elénk annak az embernek szemléleténél, kit a történelem mint a boszorkányőrületek ellen küzdő legbátrabb harcost, az irodalom mint szelid dalosát, a Jézus-társaság mint egyik leghívebb, leghősibb fiát ismeri. *Spee Frigyes* régi rajnavidéki családból származik. 1591-ben született Düsseldorf mellett. Iskoláit a jezsuitáknál végezte és szinte beteges vágyódás fogta el India után, hová különösen a hittérítői munka vonzotta. Elüljárói azonban nem engedték el, hisz Németorszá- g-

ban is rászorultak az emberek különösen a harmincéves háborúk idején buzgó lelki vezetőkre. Hildesheim, Paderborn jelzik áldásos működését. 1633-ban Trierbe kerül gyóntatónak és nevelőnek. Mikor a város árulás folytán francia kézre került, Spee mint betegápoló és gyóntató vigasztaló atyja lett úgy a németeknek, mint az ellenségnek. A városban nagy járvány dühöngött. A jámbor atya bátran szembeszállt a leselkedő halállal, megható szeretet önfeláldozó munkáját végezte a beteg-ágyak körül, mígnem 1635-ben áldozatul esett a járványnak.

Spee Frigyes lírai munkásságát, kevés kivételével, a *Trutznachtigall* című művében adja. Költeményei tárgya: Isten, vallás, teremtés, szentek, keresztény érények. Szereti a természetet, örül a tavasznak és nyárnak, lelkülete nyílt, vidám, gyermeki. Néhány vonással egész képet rajzol, inkább csak sejtet, mint mutat. Részletes természeti leírásnak nem barátja. Költeményeinek alakja is változatos. Antik stílusban írt eclogák váltakoznak pásztorkölteményekkel és románcokkal. Sokat tanult az Énekek énekéből, Vergiliusból, a középkori himnuszokból és a népköltészetből. A költészetet komolyan vette. Nemcsak a vallásnak, hanem a német nyelv és irodalomnak is akart szolgálni. Ebben különbözik a többi vallásos költőktől, kiknél a költészet gyakran pusztá eszköz a cél elérésére. A *Trutznachtigall* kereszteshadjáratot indít versekben, majdnem minden sora a belső, a jobbik embert ébreszti. Egész élete, egész költészete egy nagy *Te Deum*.

4. §. Az epigramma és szatíra.

A XVII. század költészetének ama követelése, hogy az használjon és mulattasson, legjobban az epigrammában nyert kifejezést. Ez kedvezett egyrészt legjobban

a kor tanítói irányának, másrészt az értelemben gyökerező reneszánsz-költészetnek élces, csipős, meglepő fordulatok alkotására tág teret nyitott. Az epigramma klasszikusa *Logau Frigyes* (1604—1655.), kit azonban csak Lessing méltatott érdeme szerint. Nem merített idegen forrásokból, hanem korának viszonyaiból és tapasztalatainak gazdag tárházából. Az ország szomorú állapota, a nyelv romlása, az idegen izlés és szellem uralma, népének gyáva önfeladása, a fejedelmek önző politikája epigrammáinak tárgyai, melyekhez még a békés falusi élet dicsőítése és igaz, mély vallásossága is járul.

Logau egyes epigrammáit szatirikus képekké bővítette és ilyenekből tevődnek össze a XVII. század nagyobb szatirái is.

A nemzeti érzés és gondolkozás terjesztésére és ápolására törekszik az elsassi születésű *Moscherosch Mihály* (1601—1669.), kit a háború forrataga egyik helyről a másikra sodort s így sokat hányatott életében közvetlenül tapasztalhatta kora eldurvulását, erkölcsi zülöttségét. *Wunderliche und warhafftige Gesichte* című művében szatiráit allegorikus látomásokba öltözteti, a természetfölötti világba vezet és keményen ostromozza mindazokat a hibákat a tudomány, irodalom, divat, nyelv, szokások, erkölcsök terén, melyek a nemzeti érzés gyengülését és pusztulását okozzák. A rostocki születésű *Lauremberg János* (1590—1658.) plattdeutsch nyelven írt *Veer Schertz-Gedichte* című szatirikus művében a bajok forrását nemcsak az idegen szokások és erkölcsök utánzásában látta, hanem a külföldtől táplált, tartalmatlan és Opitz nyomdokain haladó reneszánsz-költészetben is.

Szinte egyedülálló jelenség a maga nemében a híres bécsi udvari szónok, *Abraham a Sancta Clara*, családi nevén Megerle Ulrik (1644—1709.). 18 éves korában ágostonrendi szerzetes egy Bécs melletti kolostorban,

1677. óta haláláig mint udvari hitszónok működött. Abraham szónok és író egy személyben. Írásai szónoki értekezések, céljuk vallási: olvasói és hallgatói hibáinak üldözése és erkölcsének javítása. Hallgatóit a nagy tömegben kereste. Ebből származott ő is, ismerte érzés- és gondolatvilágát. A fényes állások ellenére a nép embere maradt, ebben gyökerezett ereje.

Kortársai szemében P. Abraham egyáltalán nem volt az a komikus személy, melynek általában tartják. Ha beszédeiben van is valamilyen sajátosság, megmagyarázza ezt kora, melynek igazi gyermeke volt. Ezért szereti mesék, történetek, mindenféle barokkötletek halmozását, hogy állítását minden oldalról megvilágítsa. Minden humoros ötlete, szatirája mélyén azonban ott rejlik mély vallásossága. Beszédeiben felhasznál minden retorikailag hatásos eszközt, hogy előadásait vonzóvá, a kor izlésének megfelelővé tegye. Ostorozza a hibákat, ahol épen találja. Emberismerete és gazdag élettapasztalatai folytán sohasem lesz bántó, gazdag humora, melynek mélyéből mindig előcsillan a javítási szándék, még a megrögzött bűnöst is fogékonyra teszi az igazság iránt.

Prédikációi közül a dögvész alkalmából *Mercks Wien*, *Lösch Wien* és a törökök ellen mondottak *Auff, auff ihr Christen*, a legkiválóbbak. Ez utóbbit használta fel Schiller a «Wallenstein táborá» kapucinus beszédében. Legismertebb és legterjedelmesebb műve: *Judas der Erzschem*, mely az áruló Judás apokrif életrajzát követve, prédikációs értekezésekben veti fel az emberek gyengéit. Komoly gondolkozás, oktató célzat, humor és szatíra, egyszóval az egész P. Abraham jelenik meg előttünk e könyvben.

5. §. A regény.

Önállótlanok, mint minden költői műfajban, voltak a németek e korban a regényírás terén is. A középkori epikus költészetet, a szépprózai elbeszélés nemzeti termékeit már a XVI. században háttérbe szorították az idegen Amadis-regények. Vele sok tekintetben rokon a XVII. század regénytípusa, a heroikus regény. A képzelet helyett nagyobb szerephez jut az értelem munkája, a csodás elemet, mint időszerűtlent kiküszöbölik, másrészt történelmi nevek és események bevonásával nagyobb valószínűségegre törekedtek.

A heroikus regény igazi megalapítója Gautier de Costes de la Calprenède, *Cassandre* című regényével. Megvan benne a regényt jellemző négy főelem: történeti tárgy, romantikus felfogás, saját korának rajza idegen történet leple alatt és a történeti érzék teljes hiánya. Virágzása tetőpontját éri el Madeleine de Scudéry regényeiben, melyeket *Zesen Fülöp* németre fordít, majd önálló munkával megteremti a német heroikus regényt. A legnagyobb hatást érte el *Daniel Kasper von Lohenstein Arminius und Thusnelda* című regénye. Idegen minták után nemzeti tárgyat dolgoz fel és a teutoburgi győzőben a nemzeti függetlenség, szabadság eszményképét rajzolja meg. Nemcsak a külső eseményeket keresi, hanem személyeinek lelki tulajdonságait is jellemzi. Stílusának dagályossága, a képek, hasonlatok, szóvirágok halmozása az olasz barokkizlésnek, a marinizmus hatását mutatja.

A heroikus regény ellen lép fel a realisztikus irányú népies regény — Schelmenroman — mely a spanyol novella picaresca-ból kiindulva gyorsan elterjedt. Megunták az udvari emberek túlzott nagyságát, fantasztikus kalandjait, természetellenes beszédeit s az utca alakjait, nép embereit, kóbor legényeket igyekeztek regényhőssé avatni. Ezekben személyesítik meg a nép ideáljait,

amennyiben a sors eme mostohafiai hosszas kalandozások után kedvező szerencsével, de saját józan eszükkel is rendesen gazdag és tekintélyes férfiakká lesznek. A heroikus regények igaztalan idealizmusával szemben realisztikus volt a világnézet, a jellemzés, természetű a stílus és előadás. Mint a közvetlen jelen élet rajzai lehetőleg élethűség után törekedtek anélkül, hogy a fantasztikus, regényes elemet teljesen kizárnák.

Ennek az alapjában véve egészséges iránynak hatása alatt írta a XVII. század legnagyobb német regényírója, *Joh. Jak. Christoffel von Grimmelshausen* (1625—1676.) *Der abenteuerliche Simplicius Simplicissimus* című művét, mellyel új utat nyitott a német regény fejlődésének. Nagy hatásának titka, hogy visszatért a természethez és valósághoz. Vérteli költő, kit a természet világos látással, eredetiséggel, csodálatos nyelvérzékkel és erőteljes humorral áldott meg. Mozgalmas élete gazdagította tapasztalatait, életbölcsségét, ami minden tanuláshoz többet ér. Mindig a nép gyermeke marad és a nép közt alkotta korának találó, örökbecsű életképét. Született Hessenben 1625-ben. Tízéves korában kóborló zsoldosok elrabolják, akik egészen a westfáli békéig magukkal hurcolták az országon keresztül. A béke után tanuláshoz fog, bejárja Franciaországot, Németországot, Svájcot, majd szakítva a mozgalmas élettel, hivatalt vállalt és 1676-ban meghalt.

Regénye hű képe a 30 éves háborúnak. Megrázó színekkel festi az erkölcsi eldurvulást ama kisebb elbeszélések sorában, melyeket humoros kedélyességgel mesél el. A regény hőse egy parasztfiú, aki távol a világtól, tapasztalatlanul, vadon, eldurvulva nő fel. Csendéletét megzavarja a háború, vad hordák pusztítják faluját, de a gyermek még idejekorán erdőbe menekül, hol egy remete fogadja barlangjába és az első oktatásban részesíti. A remete halála után kimegy a világba, állást kap

egy helytartónál, aki ügyetlen modora miatt Simplicissimusnak nevezi és udvari bolonddá akarja kiképezni. A ravasz fiú azonban a bolond szerepében, de teljes józan ésszel ügyesen elbánik mindazokkal, kik rajta mulatni akarnak. Horvát katonák elrabolják, magukkal hurcolják. Kalandozásai közben nagy vagyonhoz jutott, melyet el is veszített. A svédek elfogják, majd Párisba menekül, színész lesz, de megbetegszik, hazamegy és rablók közé áll. Mikor látja a szerencse forgandóságát, megtér és a világtól elvonulva lelki üdvét gondolja. A regény emez eredeti alakja később egy könyvvel bővült: Simplicissimus nem elégszik meg a magánnyal, hanem erőnyeit küzdelemben akarja kipróbálni. Ezért a Szent-földre indul, de hajótörést szenved és egy lakatlan szigetre vetődik, mely második hazája lesz. Ez a könyv az első robinzonáda a német irodalomban.

Ez a regény, mely az író mozgalmas életének képét adja, nagy hasonlóságot mutat Parzivállal. Mint Parzival, ő is kilép a nagyvilágba, mely mint bolondot kigúnyolja. Veszélyes hálóba kerülve, Istennel meghasonulva, a bűn szolgálatába szegődve, beleveti magát az élet forgatagába anélkül hogy nyugalmat találna; csak mikor nagyra-vágyását Isten akarata alá rendelte, akkor nyeri el a leg-főbb jót, a lélek nyugalját, melyet a Teremtő alkotásai-nak csodálatában talál meg. A regény hőséneke eme belső megtisztulása által az író művét ideális magaslatra emelte a többi regény fölé anélkül hogy a lovagi regény fantasztikus világába tévedne. A regény sok utánpótló talált, melyek közt említésreméltók *Französischer Krieg-Simplicissimus* és *Ungarischer Simplissimus*.

A Simplicissimus nyomán támadt sok kalandos regény tulzásait szellemes módon gúnyolja ki Reuter *Keresztély* 1696-ban megjelent *Schelmuffkys Reisebeschreibung* című regénye.

Grimmelshausennak nem akadt méltó utóda. *Weise*

Keresztély (1642—1708.) szintén küzd a heroikus regény dagályosságá és fantasztikuma ellen, tárgyait a való életből meríti, de hiányzott költői alkotóereje. Weise paedagógus, ezt a szempontot követi regényeiben, ebből a szempontból kell őt megítélnünk.

Mielőtt az angol Richardson Samuel és a családi regény hatását német földön éreztette volna, ugyancsak Angliából indult hódító útjára *Dejoe Dániel* (1661—1731.) *Robinson Crusoe* című kalandos útregegyével. Alig van könyv, mely oly óriás hatást és népszerűséget ért el. A robinsonádok egész serege indult nyomába, melyek közül legkiválóbb *Schnabel János Insel Felsenburg* (1731—43.) című regénye, mely keretes elbeszélés alakjában mutat rá a boldog sziget lakóiról jött értesülésekre alapján a német társadalmi viszonyokra.

6. §. A dráma.

A német tragédia a maga öldöklő, pusztító jeleneteivel a való életben játszódik le. A jólét, a nyugodt életmód eltűnt s vele együtt eltűntek a dráma fejlődésének feltételei is. A költészet legtökéletesebb műfaja hallgatásra van kárhóztatva. A század egyedüli nagy dramatikusa a sziléziai *Gryphius András*, (1616—1664.) Shakespeare halála évében, 1616-ban született a sziléziai Glogauban. Ifjúkorát nehéz viszonyok közt töltötte, ami egész életét elkomorította. Sokat utazott Angliában, Itáliában, Franciaországban, Hollandiában. Különösen leydeni tartózkodása volt költészetére nagy jelentőséggel, ahol a híres drammatikusnak, a németalföldi nemzeti reneszánsz-dráma megalapítójának, *Joost van den Vondelnek* (1587—1679.) műveivel ismerkedett meg. Meghalt Shakespeare századik születési évében, 1664-ben.

Ifjúkorában írt lírai költeményei sajátos irányú tehetséget mutatnak. A szerelmet nem énekl meg, a

világ szépsége, az élet örömei nem indítják dalra. Annál többet elmélkedik a földi hiúságról, a halálról és fájdalomról. Tragédiáin is rokon hangulat vonul végig, személyei is leginkább az eszmék és érzések eme körében mozognak. Csak élete végén válhatott élete kedvezőbbre ; ekkor írja vígjátékait, melyekben a komoly elmélkedések szerzőjére bajosan lehet ráismerni.

Gryphius öt tragédiát és három vígjátékot írt. Tragédiái: *Leo Armenius*, mely a bizánci történelem egy véres eseményét tárgyalja, *Georgiai Katalin* vértanúsága, a haldokló *Aemilius Paulus*, *Carolus Stuardus* meggyilkolása, *Cardenio és Celinde* szerencsétlen szerelme. A költő a tragikus nagyságot nem az erélyes cselekvésben, hanem az állhatatos szenvedésben látja, melynek rajzát lehetőleg fokozza, sőt tulozza. Alakjai nem igazi emberek, hanem vagy angyalok, vagy ördögök, egyoldalú típusok. A drámai élet nem a cselekvényben lüktet, hanem a beszédekben, melyek ép ezért igen terjedelmesek. Darabjaiban tehát kevés a cselekvény, lassú a menete, de mindig egységes. Az idő (24 óra) egységét szigorúan megtartja, a hely egységében engedékenyebb. Tragédiái öt felvonásból állnak, melyekben antik mintára a karokat is alkalmazza. Külső alakjuk az alexandrinus.

Sokkal jobbak vígjátékai: *Peter Squenz*, *Horribilicribrifax* és *Die geliebte Dornrose*. Az elsőnek tárgyát Shakespeare Szentivánéji álmának egy része képezi. Squenz Péter, aki harangozóból lett tanító, a falujába érkező fejedelem tiszteletére *Pyramus und Thisbe* címen tragédiát ír, melyet a polgárokkal akar előadatni. A darabban nemcsak személyek, hanem a kút, hold, oroszlán is szerephez jutnak. A tragédiából azonban a szereplők összeveszése folytán a fejedelem nagyobb öröme komédia lesz. A másik darabban kigúnyolja a Hány János-féle szájhősöket, amilyenek háborúk után

mindig akadtak. A harmadik darab az első dráma, melyben a nyelvjárás művészi alakot nyer.

Gryphius kedvező körülmények között alkalmas ember lett volna, aki a német drámát a külföld nivójára emeli, de a népies és tudós költészet, a színpadi és könyvdráma különválása, a háborús nyomor miatt a szükséges feltételek hiányoztak. Követője nem volt. Lohenstein tragédiáiban épűgy, mint regényeiben dagályosságra törekszik, Weise Keresztély visszatér ugyan a természetességhez, de túlságos józanságával laposságba esik.

Az angol komédiások működésének a 30 éves háború végét vetett. A háború után újra feléledt a közönség kedve, de nem voltak megfelelő darabok. Egyes tudós költők ugyan felvettek drámáikba népies elemeket is, de ezek a darabok, Gryphiust és Weiset sem véve ki, csak rövid ideig maradtak színpadon, legtöbbjük, ha egyáltalán előadásra került, az iskolára vagy az egyetemre szorítkozott. A drámát csak a költészet egy műfajának tekintették, szem elől tévesztve annak tulajdonképeni hivatását: a színrehozatalt. A könyvdrámát állították a színpadi dráma helyébe, amely már most egyedül a színészek kénye-kedvére bizva teljesen izléstelenné vált.

Az angol komédiások utódai azok a vándortársulatok, melyek sok nyomorral küzdve járták be az ország nagyobb városait. Állandó színházak keletkeznek és már nem kezdetleges angol, hanem változtatható színpalakból alakuló színpadot rendeznek be. A vándorszínészek közül legnagyobb hirre emelkedett a szász udvarban működő *Vellen János* társulata. A német színészeknek sokáig kellett az udvaroktól támogatott külföldi, különösen olasz társulatokkal a kenyérért harcolniok. Ezért inkább az alacsonyabb osztályokra voltak utalva, ezek izléséhez kellett alkalmazkodniok. Mivel az írók nem írtak ilyen színházak számára, a műveltebb közönség nem

látogatta előadásait, a színészek maguk dolgozták át idegen minták után darabjaikat, mindenben alkalmazkodva az egyszerűbb közönség izléséhez. Így keletkeztek a népdrama legizléstelenebb elfajulásai a *Haupt- és Staatsakciók* és a rögtönzött darabok, *Stegreifspiele*. A szereplőkkel röviden közölték a darab tartalmát, menetét, bonyodalmait, az előadást kinek-kinek rögtönző tehetőségére bízták. Legjobb képviselője az osztrák *Straniczky József*, kinek «Wienerischer Hans Wurst» alakítása mindenkit meghódított. A tréfás személy lassanként a főszerepet viszi minden darabban, még a lármás, vérengző Haupt- és Staatsaktionen-ben is. A színpadon uralkodó eldurvulások, kinövések ellen Gottsched János indít kiméretlen harcot, aki ezeket a lármás darabokat száműzte, állandó színházat létesített, megfelelő darabokról gondoskodott s így ránevelte a közönséget a nem-sokára fellépő nagy költők műveinek megértésére és élvezésére.

7. §. Gottsched és a svájciak.

A XVIII. század első fele előkészület a német irodalom második virágkorára. A tavasz lágy fuvalma már átjárja a gondolatok, érzelmek keményre fagyott talaját, de a tél még mindig pusztulással fenyegeti a zsenge növényzetet. A fejlődés ellenére még mindig Opitz elvei az irányadók; a költészet hasznos és kellemes mellékfoglalkozás, idegen mintát követnek, csak arról folyik a harc, vajjon az angol vagy francia irány legyen-e az uralkodó.

A XVIII. század elején, 1700-ban született az a férfi, aki egyideig mint a német irodalom hatalmas diktátora működött, *Gottsched János Frigyes*. A königsbergi egyetemen tanulmányozta az ókor nyelvét és irodalmát, megismerkedett Leibniz Gottfried Vilmos (1646—1716).

és Wolff Keresztély (1679—1754.) filozófiájával. Innen Lipszébe került egyetemi tanárnak, ahol 1766-ban meghalt. A «kis Páris» nagyon megfelelt Gottsched irodalmi terveinek megvalósítására. A virágzó egyetem tudományos élete, a német könyvkiadás középpontjának irodalmi összeköttetései, a szász udvari színtársulattal való érintkezés indították meg és tették lehetővé a nyelv, irodalom és színház reformját. Ennek pedig elérkezett a legfőbb ideje. Ott találjuk a sziléziai epigonok cikornyás, barokk nyelvét, a színházban a lármás operát, a vizenyős drámát, a borzalmas Haupt- és Staatsaktiókat az izléstelen Hanswurst-jelenetekkel.

Az irodalmi reform nagy alapvető munkája, mely a költészet összes ágaira kiterjedt: *Versuch einer kritischen Dichtkunst für die Deutschen* c. műve. A francia klasszicizmusra támaszkodva, Boileau Despreaux Miklós (1636—1711.) és Horatius poetikájából kiindulva megállapítja, hogy a költészet emberi cselekvések és szenvedélyek utánzása. Megengedi ugyan a költőben a képzelő erőt, de a természet ez adományát az ész irányítja és korlátok közé szorítja. Helyes csak az az izlés, mely az értelem által megszabott törvényekkel egyezik. Ezek után a dramatikuskak praktikus tanácsokat ad. Válaszszunk egy tanulságos erkölcsi tételt, mely az egész darab alapeszméje. Gondoljunk ki egy történetet, melyre az alapeszme alkalmazható. Keressünk a történelemben olyan alakokat, kikkel hasonló dolgok történtek, ezektől kölcsönözzük a neveket. Az egész darabot osszuk öt egyenlő részre és kész a dráma. A cselekvény legfeljebb tíz óráig tarthat. Ezek az órák nappaliak. Szükséges még a hely egysége is, mert a közönség is egy helyen marad. A komédiáról megemlíti, hogy személyei polgáremberek, nem mintha csak ezek követnének el nevetséges dolgot, hanem mivel tisztetlenség volna a magas állásúakat komikus színben feltüntetni. Az opera elvetendő, mert nevetséges

dolog az érzelmeket, indulatokat ütemekre osztva kifejezni. Tulságosan józan a csodásról való felfogása is. Mint racionalista, művészi felfogásában és a valószínűség álláspontjából kiindulva elveti a pogány isteneknek, angyaloknak, ördögöknek a cselekvénybe való beavatkozását. A cselekvő személyek ne lépjek túl a természetesség határait, maga a tárgy pedig legyen hasonló ahhoz, ami tényleg meg szokott történni. Habár ez a felfogás ma már nevetséges, Gottsched poetikája iránt mégis nagy elismeréssel voltak.

Nagy érdemeket szerzett Gottsched a német színpad megreformálása körül is. A lipcsei színház vezetője, Neuber Karolina († 1760.), rendelkezésére bocsátotta társulatát és tisztességes színészekről gondoskodott. Gottsched nagyszámú francia tragédiát fordítottatott le, maga is írt egy darabot: *Der sterbende Cato*, tudós felelése pedig vígjátékokkal látta el a közönséget. A Hanswurstot ünnepélyesen száműzték, a rögtönzést betiltották. A színtársulat bejárta az országot és az új irányt mindenütt terjesztette. Így sikerült neki az izléstelen darabokat komoly művekkel kiszorítani, a színpadot ismét tekintélyhez, méltósághoz juttatta, a színészetet emelte, az irodalom és színház közt tátongó szakadékot áthidalta, a művelt közönséget a német színháznak megnyerte.

Gottsched másik nagy érdeme az irodalmi nyelv általános elterjesztése. A franciát ki akarta szorítani az udvari és polgári körökből és mivel az egyszerűség, világosság, tisztaság, természetesség, áttekinthető és logikus mondatkötés az ideális nyelv kellékei, teljes erővel küzd a dagályosság és különösen a hivatali nyelvben uralkodó idegen szavak ellen. Gottsched elérte, hogy az ország déli és nyugati katolikus részeiben, ahol Luther nyelvét eddig nem akarták elfogadni és inkább a nyelvjárást használták, nyelvújító törekvései érvényre jutottak.

Amikor Gottsched tekintélye Németországban meg volt semmisítve — minek okát még látni fogjuk — mindjobban kezdett befolyása Ausztriában érvényesülni. Az osztrák művelődési viszonyok a XVIII. század közepéig minden tekintetben siralmasak voltak és Gottsched iránya a maga pedantériájával ott még akkor is magasabb kultúrfokot jelentett, mikor Németországban már meg volt haladva. A politika és vallás az osztrák határokon a reformáció óta kinai falakat emelt, melyeken a nyugat felől özönlő modernebb szellemi áramlatok áttörni nem tudtak. Hiába járt Leibniz Bécsben, a nagy filozófiai mozgalmak nem nyertek bebocsátást. Igaz, hogy az udvar nem volt fény nélkül, de annál nagyobb volt a tudatlanság lefelé, hol a tömegek ereje le volt nyugózva. A felsőbb körök olasz és francia költőket hoztak be, felvirágoztatták az operát, míg a népszínműben még a zöldkalapos Hanswurstban lüktetett némi életerő. Szerves és öntudatos irodalmi életről szó sem lehetett.

Gottsched szervező képessége kitűnően értette, hogy befolyása Ausztriában is érvényesüljön. Catoját előadták a császárvárosban, majd ellátogatott feleségével Bécsbe, hol szíves és kitüntető fogadtatásban részesítették. A legelőkelőbb szalonok nyíltak meg az idegen protestáns házaspár előtt, melynek tisztelői között találjuk Esterházy Miklós (1714—1790.) és Batthyány Károly (1698—1772.) grófokat is. Gottsched dramaturgiai szabályai hatással voltak a magyar drámairodalomra is. Része van a magyar iskoladráma felvirágoztatásában és mi ennél több, az ő közvetítésével érvényesült irodalmunkban először a francia dráma hatása, hogy aztán Bessenyei György (1747—1811.) fellépésével közvetlen hatása is növekedjék. A német nyelv megtisztítására és grammatikai rendszerbe foglalására irányuló tevékenysége hatással volt íróinkra és tudó-

sainkra is. Nyelvtanát használták Ausztriában és hazánkban a német nyelv tanításánál s így ebből a szempontból mindenképen nagy és fontos marad művelődéstörténeti jelentősége.

Míg Gottsched a valóban rossz ellen szállt síkra és évszázadok óta idegen utakon járó, romlásnak indult irodalom, nyelv és színészet felemelésére vállalkozott, addig törekvései elismerést érdemelnek. Mikor azonban fiatalabb tehetségek ellen támadt, akiket pedáns gondolkodása, rideg észjárása nem tudott megérteni; komoly ellenfelekre talált, kik nem túrték a diktátor beavatkozását. Az elsők voltak a svájci *Bodmer Jakab* (1698—1783.) és *Breitinger Jakab*. (1701—1776.) Mindketten komoly kritikusok. *Discourse der Mahler* című folyóirattal, melyet az angol *Addison József* (1672—1719.): *The Spectator* mintája után alapítottak, a *morális hetilapokat* vezették be Németországba. Sok gyengeségük mellett nagy befolyással voltak az általános művelődésre, főleg pedig az irodalomra, mert egyrészt könnyebben találtak utat a közönséghez, mint a vaskos könyvek, másrészt pedagógiai, erkölcsi, vallási kérdéseknek, természetesen a felvilágosodottság szellemében való könnyen érthető és beható tárgyalásával az irodalmat ismét belevitték az életbe.

A svájciak a hideg értelem helyett képzeletet és érzelmet is követeltek és többre becsülték a tartalmat, mint a külső szabályos formát. A merev francia klasszicizmustól a mélyebb, bensőségesebb angol költészet felé fordultak. Mintaképük *John Milton* (1608—1674.) *Elveszett paradicsoma*. A legfőbb költői műfaj az eposz, Gottsched drámájával szemben. Habár a két irány lényeges dolgokban is eltért egymástól, egyideig békében fért meg egymás mellett. Az irodalmi harc akkor tört ki, mikor Gottsched, a hideg ész embere, a felvilágosodottság híve, a csodás és természetfölötti elem

ellensége, megbírálta Bodmer Milton-fordítását és megtámadta tanítványát, Klopstockot, kinek színes képzelete és túlradó érzelmei olyan jelenségek, melyeket az ész embere nem képes megérteni. Az irodalmi harc a svájciak javára dőlt el, kikhez a fiatalabb tehetségek is csatlakoztak. Az egykor oly félelmetes diktátor tekintélye hanyatlik; tanítványai, kik egykor a mester lábainál ültek, otthagyták és külön társaságot alakítottak.

A lipcseiek és svájciak harca az irodalmi Németországot több csoportra osztotta, csak két költő követett önálló utakat. Az egyik a svájci származású *Haller Albrecht* (1708—1777.), a göttingiai egyetem orvostanára, korának egyik legnagyobb tudósa. Nagy lírai költeményében: *Die Alpen*, a néma természet hatalmas fenségét rajzolja és a vidék szépsége mellett a hegyi lakók egyszerűségét dicsőíti. Költészetében a tartalom mélységét a nyelv magvas rövidségével és a kifejezés tömörségével egyesíti. Hallerrel egykorú a hamburgi születésű *Hagedorn Frigyes* (1708—1754.). Haller komoly gondolkozású, mélyebben járó, szilárdabb erkölcsi alapokon álló egyéniség, Hagedorn viszont művészből, költőibb tehetség, a szépség és könnyebb műzsa barátja, a vidám társalkodó, kit az élet nagy kérdései nem érdekelnek. Olyan költő, kinek van izlése, aki tudja méltányolni a külső alak tisztaságát és finomságait, akinek már van érzéke a költészet esztétikai értékei iránt. Vidám, derűs hangú költeményei Horatius és Anakreon hatását mutatják.

Minél jobban hanyatlott Gottsched tekintélye, annál kihívóbb és türelmetlenebb módon lépett fel. Különösen lapja: *Belustigungen des Verstandes und Witzes*, volt az, amely nem tűrt semmi más véleményt. Ezért tanítványai közül többen elhagyták és külön lapot indítottak, melyet kiadási helyéről *Bremer Beiträge* néven ismerünk. A lap munkatársai alkották az ú. n. *lipcsei irodalmi kört*.

A társaság élén *Gärtner Keresztély* (1712—1791.) állt, kinek fejlett ízlése, éles ítélőképessége helyes irányban tartotta a társaságot. A kör tagjai a költészet legkülönbébb fajtáit művelték: *Schlegel János Illés* (1718—1749.) a drámát, *Cramer János* (1723—1788.) és a Magyarországon született *Giseke Miklós* (1724—1765.) a lírai és didaktikus költészetet, *Zachariä Frigyes Vilmos* (1726—1777.) a komikus eposzt, *Rabener Vilmos* (1717—1771.) a szatírárt. A XVIII. század egyik legolvasottabb írója *Gellert Keresztély* (1715—1769.), aki mint a lipcsei egyetem tanára, morális felolvasásaival és stilusgyakorlataival oktatta és képezte ki nagyszámú hallgatóságát. Werther megjelenése előtt talán egy könyvet sem olvastak oly széles körökben, mint világos, keresetlen, egyszerű *meséit*. Drámái: *Betschwester*, *Loos der Lotterie*, kedveltek voltak a színpadon. *Leben der schwedischen Gräfin* G. c. regényével, melyben az angol Richardsont követi, megnyitja a pszichológiai morális regények sorát. Valási költeményei, bár a rideg ész sokszor háttérbe szorítja a vallásos érzést, nagyon elterjedtek. Korszakalkotóvá lettek a *Bremer Beiträge* Klopstock Messiása által, melynek első három éneke itt jelent meg. Az egész irodalmi kört valami elégikus, szentimentális érzelmesség jellemzi, melyet egyrészt az angol Richardson regényei tápláltak, másrészt azonban a kor általános hangulata is sugallt.

Hagedorn derűs líráját továbbképezte a porosz irodalmi társaság, mely a görög Anakreont (Kr. e. 572—487.) továbbá Horatiust és Francesco Petrarcat (1304—1374.) választotta mesterének. Innen a társaság tagjait *anakreontikusoknak* nevezték. Székhelyük Halle, ahol a legtöbben végezték egyetemi tanulmányaikat. Úttörőknek *Pyra Emánuel* (1715—1744.) és *Lange Gotthold Sámuel* (1711—1781.) tartják, mely utóbbi 1747-ben *Horazische Oden* c. gyűjteményét adta ki. Költészetük tárgya a sze-

relem, barátság, bor és az élet okos élvezése. A társaság feje *Gleim Lajos* (1719—1803.), ki Nagy Frigyes dicsőségét zengő harci dalaival a német Tyrtaios nevet kapta. Horatius költészetének és életfölfogásának lelkes tisztelője *Uz Péter János* (1720—1796.); inkább kritikus, mint költő *Ramler Károly Vilmos* (1725—1798.); költő és hős egy személyben *Kleist Ewald* (1715—1759.), kinek harci költeményeiben lángoló hazaszeretet és haláltmegvető bátorság tüzel.

Az anakreontikusok társasága fokozta a zürichi *Gessner Salamonban* (1730—1788.) is a költészet iránti szeretetet. Hírnevét bájos, egyszerű, kerekded kis idilljeivel alapította meg, melyekben Theokritos († Kr. e. 276.) és Vergilius tehetséges tanítványának mutatkozik. Igazi rokokotermékek és klasszikus befejezései a pásztor-költemények hosszú sorának, mely a reneszánsz óta annyira elterjedt. Gessner idilljeit a korszellem tette híresekké és mikor ez megváltozott, ezeknek hatása is letűnt. Gessner neve csakhamar úgy hatott, mint a pásztorsípnak messze tájról jövő elhaló hangja. Röviddel fellépése előtt Klopstock nyitotta meg a nagy költők sorát, akik közül Goethe és Schiller dicsőségük ragyogásával a többi kisebb csillagokat elhomályosították.

VIII. rész. A klasszikus költészet kora. (1748—1805.)

1. §. Általános áttekintés.

Két évszázadon át olvasták, csodálták a görög-római klasszikusokat, tanulmányozták a külföldi irodalmat, több mint kétszáz évig jártak a német költők külföldi iskolákba és mégis kiskorú, önállótlan, szűk látókörben mozgó tanulók maradtak. Még mindig hiányzott az a költői lángész, amely a görög-római klasszicizmust nemzeti tartalommal telítette volna, aki nemcsak a meg-lévőt utánozza, hanem lerázza magáról a bilincseket, külön utat tör magának a halhatatlanság felé. Ezek a nagyságok is megjelentek és velük együtt hosszú, kemény tél, heves viharok után kivirágzott a költészet második tavasza. Alig van kor, mely annyira gazdag költői nagyságokban, mint amely Klopstock fellépésétől Schiller haláláig terjed.

A középkori virágzás és a klasszikus kor között több különbséget állapíthatunk meg. Az előbbinek lovagi jellege van. Lovagi költők hódolnak minnedalaikkal a vár úrnőjének, lovagi epikusok mondják el Artus király lovagjainak kalandjait. A fejedelmi udvarok gazdag bőkezűséggel veszik pártfogásukba a lovagi költőket és nemes versenyre buzdítják a legjobbakat. Ezzel szemben a klasszikus kor kizárólag polgári jelleget mutat. Polgári származásúak a költők, polgári színezete van a költészetnek. A német fejedelmi udvarok mereven elzárkóznak a német irodalom elől, a legképtelenebb fényűzés

mellett nagy lelki ürességet árulnak el, mely egyrészt előkelő elzárkózottságban, másrészt a nemzeti érzés teljes hiányában nyilvánul meg. A despotizmus virágkorát éli, az udvari intrikák, az erkölcsi romlás az alattvalók felháborodását váltják ki. Mindenütt francia nyelv, erkölcsök, szokások uralkodnak. Nagy Frigyes (1712—1786.) udvarában, akit a költők oly lelkesen ünnepeltek és akinek a művészetek iránt volt érzéke, a francia Voltaire a szellemi irányító. Egyedül a kis weimari hercegség nyújtott a költőknek nyugodt, meleg otthont.

Még egy másik szakadék is választja el a klasszikus kort a középkortól. A középkor a hívő kereszténység kora; az irodalom másodvirágzása idején a hit elhalványult, vagy teljesen eltűnt, a kereszténység nemcsak gyakorlatilag, hanem elméletileg is háttérbe szorult, helyét a kételkedés, közömbösség, hitetlenség, valamilyen általános dogmanélküli kereszténység, az *általános emberi* foglalja el. A kor szellemi áramlata a protestantizmusból indult ki. A szabad bibliamagyarázatot, melyet a reformátorok az egyházzal szemben hangoztattak, sokan saját céljaikra használták fel. Az ebből származó ellentmondások nagy zavart okoztak; ezt növelte a pietizmus, mely a dogmákat a keresztény életre fölöslegessé nyilvánította és a protestáns orthodoxyiát érzelmi vallással pótolta. A deizmus a tételes vallások helyébe a természetvallást állítja. Wolff Keresztély az élet minden megnyilvánulásait, a tudomány minden ágát függetleníteni akarja a kinyilatkoztatott vallástól s helyébe a természetvallást állítja oda, mint matematikailag biztos és szükséges vallást.

Ez az ú. n. racionalista felvilágosodottság áthatotta nemcsak a vallást, hanem a társadalmat, politikát, tudományt, irodalmat is. Épen a legkiválóbb elmék, az egy Klopstock kivételével, ennek a felfogásnak hívei. A görög Olympos után lelkesednek, a keresztőtől elfordulnak.

Mikor az ész vallásának előharcosai, a franciák véres bizonyítékot szolgáltatottak, hová jut a kereszténység nélküli nemzedék, továbbá mikor a németek is mindjobban érezték, mily kevéssé megnyugtató és boldogító, felemelő és vigasztaló a sekélyes felvilágosodás, mikép válik a szív egyre hidegebbé, az élet egyre prózaiabbá, akkor támadt fel a romantikusok lelkes csapata, mely a jelen szomorú állapotai között a dicső múlt fényénél keresett erőt, élni akarást. Még Goethe és Schiller is a kereszténység felé fordultak és kedvezőbben ítéltek róla.

2. §. Klopstock.

A költészet tavaszának első hirdetője Klopstock Gottlieb Frigyes. Nem osztozunk ugyan ma már kortársai lelkes dicséretében, mellyel alakját övezték, de végre költőt látunk benne, ki hatalmas lendülettel ragadta ki a német költészetet alacsony, mocsaras légköréből, napsugaras magaslatokra emelte és visszaállította ismét a tartalom fenségét, az érzelmek melegségét, a nyelv nemességét. Embert látunk benne, ki nemes életmódjával nemcsak mindenkinek tiszteletét nyerte meg, hanem a nemzet előtt lebecsült német költészetet is magasabb méltósághoz juttatta. Az ember és művész benne ismét egységbe olvadt. A költészet nem pusztá szórakozás, hanem komoly hivatás, melynek tudatában a költő minden tehetségét művészi befejezettségére fordítja.

Klopstock 1724-ben Quedlinburgban született. Gyermekéveit atyja bérletén, Friedeburgban töltötte, hol a szabad természet szeretete vésődött lelkébe. Később Schulpforta híres nevelőintézetébe kerül. Ez a fejedelmi iskola a — *Fürstenschule* — a meissenai és grimmiai iskolákkal ama híres nevelőintézetek közé tartozik, melyeket szász Móríc választófejedelem 1543. körül a lefoglalt kolostorok javaiból létesített protestáns ifjak számára.

A theológián kívül különös gonddal művelték a klasszikus tudományokat és olyan kiválóságokat neveltek, mint Paulus Gerhardt, Cramer, Gärtner, Gellert, Rabener, Lessing, Ranke. Klopstock is nagy buzgalommal merül el a régi klasszikusokban, sőt maga is megpróbálkozott kisebb ódákkal és idillekkel. Jenában és Lipcsében a theológiát tanulta, de nem vállalt lelkészi állást, hanem nevelőnek ment Langensalzába. A legnagyobb kitüntetés érte, mikor a dán király 1751-ben Kopenhágába hívta, ahol 1770-ig tartózkodott. Innen Hamburgba került, hol mindenkitől tisztelve élt 1803-ban bekövetkezett haláláig.

Klopstock a költészetben a rajongó német ifjú tipusa. Amint kedvező sorsa gondtalan életet biztosított neki, úgy őrizte meg tartós ifjúságát is. Klopstock ifjú maradt, nem ugyan az érzés és kifejezés élénkségében, hanem egyenletes törekvéseiben. A korán kiérdemeit babérokoszorúhoz többé egy levelet sem szerzett. Nem ment át hosszú fejlődési fokokon, a huszonhatéves fiatalember költészetében le van már fektetve jövőjének programja. Ebből az el nem virágzott, fejlődésében megakadt költői természetéből származik egyrészt az irodalomra kifejtett üdvös hatása, másrészt tehetségének végessége és fogyatkozásai.

Klopstock költői lelkét a legszebb és legnemesebb eszmék hevítették. Költői szeme a jelen földi lét véges-ségéből az örökkévalóság végtelenségébe tekint, innen kapják alkotásai nemzeti és keresztény jellegüket. Német a költő egész gondolkodás- és cselekvésmódja, német érzelmeiben, erkölcsében, életében és rajongásaiban, német törekvéseiben, emlékeiben és reményeiben. Nem indították lelkesedésre Nagy Frigyes tettei sem, kinek nemzete nyelve és irodalma iránt nem volt szíve. Szemeit jobb idők reményeire és elmúlt dicsőségek emlékeire irányította és így ébresztette az alvó nemzeti

öntudatot. Teljesen a német jellemnek felel meg a szerelem elégikus bánata, a barátság mély értelme. Hazafiúi lelkesedésének eszményképeit messze a ködös őskorban, Arminius és Thusnelda idejében kereste. A német mitológiát akarta felélénkíteni, de helyébe a költészet berkeit skandináv és görög hősökkel, istenekkel népesítette be. A barátság, szerelem érzelmeibe lassankint valami túlhajtott gyengédség, beteges érzékenység kezd vegyülni. Ez a jelenség természetes reakciója a rideg formalizmusban kiszáradt társadalmi világnak és megindítója az érzelmes Werther-korszaknak.

Klopstock másik jellemvonása a kereszténység. Mély érzéssel fogta fel a megváltás áldásait és ódái szárnyalással emelkedik a fenség régióiba. Így már régen nem zengett lant. Irtak ugyan vallásos költeményeket, de nem volt bennük keresztény érzés. Klopstock megszólaltatja a halhatatlan lélek eposzát a bűnös ember váltásáról, melyet a Messiás a földön befejezett. Nem az evangélium morálját, hanem eszméjét énekli meg, a megváltás művét, mellyel szemben a sátán küzdelme hiábavaló. Eposzának tengelyévé az Istenembert teszi, kit az érzés gyengédségével és mélységével kísér végig a megváltás főbb jelenetein.

Ujat alkotott még a nyelvben és formában is. Nyelvét szemléltető erő és festőiség jellemzik. Felismerte, hogy emelkedett lelkihangulatnak emelkedett kifejezés felel meg. Tanulmányozta a régi nyelvet Luther bibliafordításában és annak költőiségét erejében, méltóságában, szemléletességében látta. A magasröptű nyelv azonban nem igen tud alkalmazkodni az eddigi versformákhoz. Ezért választotta eposza számára a hősi versszakot, a hexametert, ódái számára pedig a görög lírai formákat. Fiatalos heve itt is tulzásokba ragadta: az idegen versmérték gondolatainak igazán költői nyelven való kifejezésben akadályozza és rövidségre való törekvésével

sokszor homályossá válik. Mindeme jelenségek után azt mondhatjuk, hogy Klopstock sokat veszít, ha közelről és részleteiben szemléljük, ezért bizonyos távolságról és egészében kell felfognunk.

Költői művei közül 1748-ban jelent meg a *Messiás* első három éneke. Huszonötévi nehéz munka után eposzát 1773-ban befejezte. Az eposz, mely Jézus életét Jeruzsálembé való utolsó bevonulásától dicsőséges mennybemeneteléig tartalmazza, cselekvényét, epizódjait, jellemait, leírásait a költő fantáziáján kívül a bibliából és — különösen részleteiben — John Milton «Elveszett paradicsom»-ából meríti. Az első részt kitörő lelkesedéssel fogadták, a befejezést agyonhallgatták. Klopstock hibája a feladat megoldásában van. A megváltás tényeit úgy mutatja be, amint ezek Isten örök gondolataiban kifejlődnek, a Megváltó akaratában elhatározást nyernek, égi lények ezt előkészítik, megvalósulásukban segítik. Ily módon jó eposz nem keletkezhetik. Az angyalokat individualizáló jellemzésre felhasználni nem lehet. Különben is a jellemalkotás a költő gyengéje. Angyalai allegorikus alakok, a szereplő emberek pedig homályos ködképek, testüktől megfosztott szellemek. Személyei inkább beszélnek, mint cselekesznek. A Messiás gyengéit elsősorban abban kell keresnünk, hogy Klopstock lírai természet, aki az eposzhoz szükséges objektív nyugalmat nem tudja megőrizni.

A költő lírai tehetsége *óráiban* jut kifejezésre. Leggyakoribb tárgyuk a vallás, barátság, szerelem, hazaszeretet, melyek mindegyikén végighúzódik a költő mély vallásossága. Drámáinak tárgyát részint a bibliából, részint a régi történelemből meríti. Ismertebbek: *Der Tod Adams*, *Salomo*, *David*, *Hermannschlacht*, *Hermann und die Fürsten*, *Hermanns Tod*. Ez utóbbi hármat barditáknak nevezi. Abból a téves véleményből indul ki, hogy a Tacitusnál említett barditust azonosította a kelta

bárdokkal, holott ezek Németországban sohasem léteztek. Drámái ugyanabban a hibában leledzenek, mint eposza: lírai jellegük van s hiányzik az egyéni jellemzés. A bárdköltészet híresebb követői: *Kretschmann Károly* (1738—1809.), *Denis Mihály* (1729—1800.) bécsi jezsuita és *Gerstenberg Vilmos* (1737—1823), a borzalmas tárgyú *Ugolino* tragédia írója.

A Messiás költője nem barátja a filozófiai irányoknak, költészetében kerül minden ilyen problémát. A filozófia nyelvének nehézkessége, körmondatai, újképzésű szavai a nyelvtisztaság felett őrködő költő előtt gyűlöltté tették Kant írásait. Prózája világos, szabatos, kifejező, logikus, mondatfűzése biztos. Tanítványai tisztelettel emlékeznek meg azokról a biztatásokról, melyeket Klopstocknak köszönhetnek, aki megindította a nemzeti költészet fénykorát, felszabadította az érzést és fantáziát, elsőnek fogta fel a költészet szent hivatását és mint költő elmaradt nemzetének nevelésére törekedett.

3. §. Lessing.

Lessing mint ember és mint író a Goethe előtti kor egyik legjelentősebb és legbefolyásosabb alakja. Habár nagy és sokoldalú tudós, tudománya mégis csak eszközül szolgált magasabb célok elérésére. Egész életét az igazság keresésére szenteli. Innen ered nyugtalan, fáradhatatlan tevékenysége, mellyel a theologia, filozófia, esztétika, filológia, irodalom területén dolgozott. Lessing elsősorban kritikus. Stílusának drámai élénksége, előadásának frissessége, világos áttekinthetősége a német próza legnagyobb mesterévé avatják.

Gotthold Ephraim Lessing, egy protestáns pásztor fia, 1729-ben Kamenzben született. Iskoláit Meissenben végezte, hol tanulmányain kívül nagy kedvvel olvasta Plautus drámáit és az egykorú német költőket, Gleimet,

Hageldornt, Hallert. 1746-ban Lipcsébe költözött, hogy szülei óhajára teológiát tanuljon. Ehhez azonban sem kedve, sem szorgalma nem volt. Sokkal jobban érdekelte az irodalom és színház, mely Neuber Karolina alatt szépen virágzott. A színészekkel való érintkezés és a színház gyakori látogatása által sok olyan kis dolgot tanult meg, «amiket a drámaköltőnek tudnia kell, de semmiféle könyvben meg nem talál». Maga is kísérletezett drámákkal, melyek előadásra is kerültek. Atyja azonban nem volt megelégedve fia életmódjával, haza is hívatta, de nemsokára visszatért és tovább folytatta foglalkozását, míg a társulat feloszlott. Anyagi eszközök, biztos kereset nélkül került 1748-ban Berlinbe, ahol ujságoknál keresett megélhetést. Helyzete csak akkor javult, mikor 1751-ben a Vossische Zeitung irodalmi rovatának vezetését vette át. Szorosabb érintkezésbe jutott *Nicolai Frigyes* (1733—1811.) könyvkereskedővel és a filozófus *Mendelssohn Mózes*szel. (1729—1786.). 1755-ben írta meg *Miss Sara Sampson*-t, az első német polgári szomorújátékot. Berlin francia izlése azonban nem szívesen fogadta drámai működését. Nagyobb világ- és emberismeret után vágyakozva, épen kapóra jött egy fiatal ember ajánlata, ki hosszabb európai utazásra útítársat keresett. Lessing szívesen vállalkozott, de alig érték Hollandiába, kitört a hétéves háború (1756—1763.), a költő visszatért Lipcsébe, hol Ewald v. Kleisttel meleg barátságot kötött, majd Berlinbe, hol Nicolai és Mendelssohn társaságában megkezdte a híres *Briefe die neueste Literatur betreffend* kiadását. Az irodalmi életbe belefáradva, 1760-ban a sziléziai helytartóhoz, Tauentzienhez megy titkárnak, ahol *Minna von Barnhelm* c. vígjátékát és *Laokoon*-ját készíti el. 1765-ben ismét visszatér Berlinbe, hogy a királyi könyvtárnoki állást elnyerje, de reményeiben csalatkozott. Ekkor hívták meg 1767-ben Hamburgba színi kritikusként. Működésének eredménye a *Ham-*

burgische Dramaturgie. 1770-ben Wolfenbüttelben könyvtárnoki állást tölt be. Itt írta *Emilia Galotti* c. drámáját. Utolsó éveit theologiai vitákkal töltötte el, melyek hatása alatt készült el *Nathan der Weise* c. drámája 1779-ben. Az utóbbi évek izgalmai azonban egészségét nagyon megtámadták és 1781-ben Braunschweigban meghalt.

Lessing sokoldalú tudásánál, bámulatos éles észtehetségénél, tiszta látásánál fogva elsősorban a kritikára volt hivatva, mely a német irodalmat megszabadította a külföld bámulásától, ledöntötte a hamis bálványokat, melyekhez nemzete ragaszkodott. Amilyen éles szemmel veszi észre mások hibáit, annyira szigorú önmagával szemben és őrizkedik minden elbizakodottságtól. Fényes kritikai erejét az *irodalmi levelekben* (*Litteraturbriefe*) csillogtatta először. Csodálatos éleslátással ismerte fel a helyeset és rosszat Klopstock, Wieland műveiben, sőt barátjait sem kimélte. Megingatta Gottsched nagy tekintélyét, mikor híres 17. levelében rámutat arra, hogy a francia dráma udvarias finomkodása nem felel meg a német gondolkozásmódnak, hanem az erő, a nagyszerűség, a fenség, amint az Shakespeare drámáiban található.

Winckelmann János (1717—1768.) *Gedanken über die Nachahmung der griech. Mahlerei* c. munkája ösztönözte *Laokoon* című értekezése megírására, melyet egy nagyobb éстетikai munka első részének szánt. Winckelmann szegény szülők gyermeke volt, de a szép utáni ellenállhatatlan vágytól ösztönözve nyomorogva és szívós kitartással egyengette útját Róma felé, hogy ott az antik művészetet közvetlenül szemlélje. Fentebb említett művében, valamint az ókori művészetek történetében, bár nem vonja kétségbe, hogy a klasszikus nyugalom és nemes egyszerűség az antik művészi és költői alkotások ismertetőjelei, még mindig a régi úti *pictura poesis* felfogása alapján áll és képzőművészetet, költészetet összevegyít. Ezt a kérdést tisztázza Lessing, mikor megállapítja a

költészet és képzőművészet közt levő különbséget. Vizsgálódása alapjául a híres Laokoon szoborcsoportozatot veszi, melynek tárgyát Vergilius is feldolgozta. Lessing a költő és szobrász művét összevetve megállapítja a képzőművészetek és költészet közt fennálló különbségeket és megvonja köztük a határt. Elveti azt a hamis véleményt, hogy a költészet beszélő festészet és a festészet néma költészet. Mindakettő külön területen mozog. A festészet területe a térbeliség, a költészeté az időbeliség. A képzőművészetek tárgya a testek látható tulajdonságaikkal, a költészeté a cselekmények. A festészet eseményeket is utánozhat, de csak testek által, a költészet is ír le testeket, de cselekvények által. Már Homeros követi e szabályt, mikor Achilles paizsát nem mint kész dolgot írja le, hanem amint a művész kezei között szemünk előtt készül. Ezzel a költészetet felszabadította oly feladatok megoldásától, melyeknek az uti *pictura poesis*, a reneszansz óta szinte törvényerővel bíró elv kényszere alá kellett magát vetnie.

A legnagyobb gondot a német színház reformjára fordította. A lipcei színpad, melyhez oly nagy reményeket fűzött, jelentőségét veszítette, maradt tehát a bécsi és hamburgi színház. Ez utóbbihoz került színikritikusnak. Az előadott darabok bírálatainak sorozatát *Hamburgische Dramaturgie* néven adta ki, mely a német dráma történetében új korszak kezdetét jelenti. Az eddigi francia minták, Pierre Corneille (1606—1684.), Voltaire, nem felelnek meg a német szellemnek, de meg a drámai művészet szabályaival is ellenkeznek. A franciák rosszúl értelmezték az Aristoteles által felállított hármas egységet, melyről Lessing kimutatja, hogy csak a cselekvény egysége lényeges. Shakespeare hasonlíthatatlanul felette áll a franciáknak, kinek művei époly pontosan felelnek meg Aristoteles által felállított követelményeknek, akár Sophokles drámái.

Habár Lessing nem tartotta magát nagy költőnek és a költészet. saját bevallása szerint, nagy nehézségeket okozott neki, az utókor mégis a nagyok közé sorolja. Megpróbálkozott dalokkal, epigrammákkal, mesékkel, költői hírért azonban drámaival alapította meg. Hiányzik ugyan belőlük az érzelem melegsége, a képzelőtehetség varázsa és inkább a számító ész, a gondos tanulmány munkája látszik meg rajtuk, de jellemeit a legplasztikusabban tudja megalkotni. Alakjai egyéniségek, tele természetességgel és valósággal.

Néhány jelentéktlenebb ifjúsági kísérlet után jelent meg *Miss Sara Sampson*, az első tragédia, melyben polgári személyek tragikus összeütközése jut kifejezésre. A darab felépítése, technikája ugyan még francia hatásra vall, de tárgya, érzelmős hangja Richardson regényének és Lillo (1693—1739.) angol dramatikus befolyását mutatja.

1760-ban Lessing eltűnt a berlini irodalmi életből és breslaui magányában közelről figyelhette a hétéves háború mozgalmas katonaelétét. Itt kezdett bele egyik legszebb alkotása: *Minna von Barnhelm*, az első klasszikus német vígjáték megírásába. Tárnya és alakja teljesen német, nagy idők nagy alkotása, melyben a német becsület és kötelességtudás, mély érzés és lelki nemesség, bátorság és hűség, szelid humor és szeretetreméltóság jut illő kifejezésre. Történelmi háttérével, a nagy politikai eseményekkel, melyek mindenütt közvetlenül nyulnak bele a cselekvénybe, Lessing messze mintái fölé emelkedett. A porosz Tellheim őrnagy és a szász Minna von Barnhelm házasságával a német törzsek kibékítésére törekszik, hogy nemzetét egy nagy közös német haza eszméje iránt lelkesítse.

Mélyen megrázó hatást kelt az ötfelvonásos *Emilia Galotti*, melynek összes jellemei művészi kézzel vannak felépítve. Lessing itt a XVIII. század sok fejedelmi

udvaránál uralkodó könnyelmű, erkölcstelen életet tárja fel. A nemes római Virginia sorsa játszódik le modern és olasz környezetben. A becsületes, szigorú erkölcsű Odoardo Galotti leszúrja leányát, Emiliát, hogy a laza erkölcsű Guastalla herceg hálóját kikerülje és a család nevét, becsületét tisztán megőrizze.

Lessing a hetvenes években Wolfenbüttelbe került. Itt adta ki a könyvtárban felfedezett *Fragment eines Ungenannten: Von Duldung der Deisten* c. iratot, mely a kinyilatkoztatást tagadja, a kereszténység isteni eredetét támadja, Krisztus személyét profanizálja, úgy hogy a hívő protestánsok is nagy felháborodással foglaltak állást az irat ellen. A harc oly hevességgel lángolt fel, hogy a hatóságnak kellett közbelépnie. Lessing erre irodalmi térre vitte át a küzdelmet és elveit *Nathan der Weise* c. drámai költeményében rakta le. A gondolatot Boccacciónak a három gyűrűről szóló meséje adta meg. Amint a három gyűrűnél az elveszett csodaerőt kinek-kinek szeretettel, megértéssel kell megszereznie, úgy a három vallás követői, keresztények, zsidók, izlam, ahelyett, hogy vallásuk isteni eredete felett vitatkoznának, melyet bebizonyítani nem tudnak, kölcsönös szeretettel adják meg vallásuknak az isteni jelleget. A deisztikus ész- és természetvallás dicsőítése Lessing célja. Szűnjék meg a türelmetlenség, korlát, mely az embereket vallás szerint elválasztja és legyen a humanitás az a győzelmes fegyver, mellyel a világot kell meghódítani.

Lessing türelmességet hirdet és ugyanakkor igazságtalan lesz a kereszténységgel szemben. A fanatikus izlamban és a zsidóságban csupa fény, világosság uralkodik, a kereszténységben minden sötét. A nemkeresztények saját vallásuk tanai által jutnak a lelki nemeség magaslatára, a keresztények csak vallásukkal való szakítás által érhetik el. Bölcs Náthán iránydarab a szó

rossz értelmében, a modern szabadkőművesség evangéliuma.

Eltételezve az elvi állásponttól, a darab művészi tekintetben kiváló szépségeket rejt magában. A szcenizálás itt is mesteri módon sikerült, didaktikus tartalma ellenére a cselekvény fokozatos haladást mutat. A külső formában a rímnélküli ötös jambust (Blankvers) viszi bele a német irodalomba.

Lessing a modern felvilágosodottság úttörője, aki úgy a keresztény ideálokkal, mint a nemzeti multtal szakított. Naggyá tették erős szellemi munkája, fáradhatatlan szorgalma, finom esztétikai ítéletei, de hiányzott nála az a titokzatos költői erő, mely ismeretlen forrásokból tör elő és amely a költői lángészben az összes szellemi erők felett uralkodik. Ehhez járult még tulzó, aggályoskodó kritikája. Művészeti elvei teljesen átjárták a német irodalmat, elévülhetetlen érdemeit a modern dráma megteremtésével szerezte meg, melyben az utókor számára klasszikus mintákat hagyott hátra.

4. §. *Wieland.*

Klopstock vallásos eposza és a germán hősöket dicsőítő nemzeti lírája a XVIII. század vallási és nemzeti tekintetben közömbös társadalmát nem tudta teljesen kielégíteni. Lessing klasszikus felfogását, komoly műalkotásait pedig vagy nem értették, vagy nem élvezték. Az előkelő körök átlag embere Wielandban találta meg klasszikusát. Vallási tekintetben szabadgondolkodó, filozófiájában kerüli a komoly és mély eszméket, helyette epikureista életfelfogást francia szellemességgel egyesít. Ezért keresi a tárgy megválasztásánál elpuhult idők elpuhult, az erkölcsi alapokat nélkülöző alakjait. Wieland a francia enciklopedisták kortársa és elveik hű követője, XV. Lajos és Dubarry grófnő korának németországi költői képviselője.

Wieland Márton Kristóf protestáns pásztor fia, 1733-ban Oberholzheimban született. A szülői házban, valamint a klosterbergeni iskolában szigorú vallásos nevelést kapott. Messiás három első éneke Klopstock lelkes tisztelőjévé tették. Az enciklopedisták iratai azonban nagy rombolást végeztek a 15 éves ifjú lelkében. Szívét a kételkedés szelleme szállta meg, melyet a szülői ház elnyomott ugyan, de kiirtani nem tudott. Tizenhétéves korában a tübingai egyetemre ment jogot tanulni, de szívesebben foglalkozott az irodalommal. Eleinte bizonyos jámbor, vallásos érzést erőltetett magára, melyet Zürichben Bodmernél való tartózkodása csak fokozott.

Wieland jámborsága, mely már eredetileg is beteges tüneteket mutatott és csupán külsőleges volt, csakhamar átcsapott az ellenkezőbe. A tulzó erkölcsi szigorúságra következett az érzékies irány, melyet a szabadszellemű angol és francia irodalom készített elő. Mindjobban behódolt a derús életfelfogásnak, különösen mikor a világlátott, a felvilágosodottság irodalmában otthonos Stadion gróf házában, Warthausenben a magasabb körök finomabb műveltségét és raffinált élvezeteit ismerte meg. Ebben a házban, melyben francia ízlés és szellemesség uralkodott, arra a meggyőződésre jutott, hogy a valódi életbölcse ség az élvezetek lehetséges kihasználásában áll. Műveinek külső alakjául a regényt választja, elbeszéléseinek színhelyét Spanyolországba, Keletre és Görögországba teszi át s így idegen köntösbe öltözteti gondolatait. *Nadine*, *Agathon*, *Muzarion* c. művei ennek az epikureista irányzatnak szóvivői.

Stadion gróf halála után feloszlott Wieland szellemes társasága s most az erfurti egyetemen a filozófiai tanszéket foglalta el. 1772-ben Amália weimari hercegnő hívására Weimarba Károly Ágost trónörökös és Kon-

stantin herceg mellé nevelőnek került. A trónörökös uralomrajutása után továbbra is ottmaradt és minden idejét tanulmányainak és műzsájának szentelte. Barátságos viszonyban volt Goethével, majd Herderrel és Schillerrel. Ebben a körben jelent meg szatirikus regénye : *Az abderiták*, melyben a világpolgárság és nyárspolgárság komikus harcát írja le. Wieland költészetének koronája a nagy népszerűséget ért hősköltemény : *Oberon*. Francia forrásokból, az Ezeregyéjszakából, a Szentiványi álomból szerencsésen választott motívumokból alkotta a remek mesét. Ehhez járult a művészi forma, melyhez az olasz stanzát választotta, az elbájoló nyelv, vonzó mesélőtehetsége, a szelid humor, a keleti világ bűvös színpompája, úgy hogy Goethe is azt mondta róla : «Amíg az arany arany, a költészet költészet, kristály kristály marad, mindaddig e költeményt, mint a költői művészet mesterművét fogják szeretni és csodálni». Ha Wielandnak érdemül tudják be, hogy az előkelő, francia ízléshez szokott köröket munkájával a német irodalomnak nyerte meg, ezt jórészt Oberonjának köszönheti.

Költői munkásságán kívül mint műfordító is szerepel. Shakespeare fordításával ő ismertette meg hazáját először a brit óriással. 1813-ban halt meg Weimarban és felesége mellé Osnabrückben temették el.

Wielandot érzéki élvezeteket hirdető életfilozófiája miatt — ő maga mint sokgyermekű apa mintaszerű családi életet élt — joggal támadták, mégsem szabad elhallgatnunk az irodalom körül szerzett érdemeit. Klopstock nyelvének páthoszával és merevségével szemben a német nyelvet simává, könnyeddé, kellemessé tette. A Klopstocktól elhanyagolt rímet ismét visszahelyezte régi jogaiba és újból megnyitotta a német költészet számára a romantika birodalmát.

5. §. *Herder.*

Az 1803. év december 18-án Weimarban egy nagy, de szerencsétlen ember hunyta le szemét örök nyugalomra. «Herder kétségbeesésében szállt sírba», írja Goethe barátjának. Ennek a nagy embernek a szerencsétlenségét nagymértékben külső körülmények is idézték elő. Szegény családból született Mohrungeben 1744-ben; sok küzdelem és nélkülözés közt nőtt fel, minek nyomait egész életén át viselte. És amint az ily embereknek szokás, mindig azt hitte, hogy tekintélyét, állását, hírét kell védelmeznie, bár senki sem támadta; elismerésre vágyott és türelmetlenül fordult el attól, ki vele ellenkezni mert. Az a súlyos disszonancia, hogy neki, a nagyembernek, ki az eszmék egész világát zárta magába, nem sikerült családjának még szerény viszonyok közt sem nyugodt megélhetést biztosítani, folyton gyötörte és megkeserítette életörömeit.

Herder szerencsétlenségét természete is okozta. Jellemében éles ellentéteket látunk. Természeténél fogva lágy és gyengéd, szeretetreméltó, de e szép vonásokat elnyomja az ellenmondás szelleme, éles, sértő megjegyzései, melyek néha szellemesek, de gyakran kíméletlenek, sőt kegyetlenek. Senki sem ment hozzá, kit kedves modorával le ne kötelezett volna, de kevesen távoztak tőle, kiket meg nem sértett volna. Ez a természete lassankint teljes egyedüllétre kárhoztatta. Szerencsétlenségét a magával és sorsával való elégedetlensége is növelte. Feladja tekintélyes állását Rigában, hogy Párist megismerhesse, de csakhamar ellenszenvvel fordul el a francia szellemtől. Eutin herceg útikísérője lesz, de itt sem marad meg, hanem Lippe gróf hívására Bückeburghban egyháztanácsosi állást vállalt. Itt viszont az élet volt sivár és elviselhetetlen. Örömmel ragadja meg az alkalmat, mikor Goethe a weimari fősuperintendensi állást közve-

títette számára. Rövidesen itt is oly szerencsétlennék érezte magát, mint azelőtt. 1788-ban vágya teljesül: Itáliát megláthatja. Alig ér Rómába, már hazavágyódik. Valóságos üldözési mánia gyötri. Nincs barátja, kivel szemben gyanu ne támadna szívében. Egykor csodálattal hallgatta mesterének, Kant Immanuel (1724—1804.) előadásait, mikor azonban a filozófus Herder egyik munkáját kissé élesebben bírálta meg, tisztelete ellenséges érzéssé változott, melyet nemcsak a filozófus, hanem hívei, így az esztétikus Schiller iránt is érzett. Valóban tragikus sors ez a nagyember számára. Megérte a költészet fénykorát, amit elvetett, az szépen kikelt, amit megálmódott, az valóra vált, csak ő nem látta, nem értette meg. Benne állott az ígélet földjében és nem tudott róla.

De Herder nemcsak mint ember, hanem mint költő is szerencsétlen. A költőnek hiányzott a tehetsége; nagyot csak a fordításban alkotott. A teológusnak és filozófusnak hiányzott az önálló tanuimányon alapuló tudása. Nála a subjektív érzés a fő és nem a tudományos kutatás. Még az a vigasztalása sincs, hogy az utókor megadta volna, amit kortársai megtagadtak tőle. Művei gyorsan feledésbe mentek, pedig egykor arról álmódott, hogy a nemzet nevelésére van hivatva. És mégis igaza volt. Amit megsejtett, tanított, az nem veszett el, hanem — ha közvetve is — hatékony és termékenyítő még ma is. A tudomány emberei, a költők és mindazok, kik a költészet alkotásait megismerni és élvezni akarják, az ő tanítványai.

Herder tanításait röviden így foglalhatjuk össze: elsősorban nemzeti költészetre van szükség. Nekünk ez természetesnek látszik, kortársaira azonban szinte a kinyilatkoztatás erejével hatott és egészen új művészetet, új költészetet keltett életre. Mikor a 23 éves férfi munkája: *Über die neuere deutsche Literatur* megjelent, a német irodalom a külföld bilincseibe volt verve.

Német költőt nem tudtak jobban megtisztelni, mint hogy külföldivel állították párhuzamba. Így lett Bodmer a német Homeros, Gleim Anakreon, Gessner Theokritos. A fiatal Goethe sóvárogva tekint Páris felé, mikor Herder szavait hallja: «Amint minden népnek megvan a maga külön természete, nyelve, úgy megvan a maga költészete is. Minden ember anyanyelvén érez és gondolkodik, anyanyelvén adja meg érzésének a leghívebb kifejezést». E szavak csodálatos hatást váltottak ki. A költészetben elhallgat az utánzás, megjelenik az első német nemzeti dráma: Götz von Berlichingen, a költők Herder és Goethe köré sorakoznak. Herder az önállóságon nem azt érti, hogy ezentúl szakítsunk a nagy görög, angol, francia költőkkel. Nem utánozni, hanem tanulmányozni kell őket, tanulni tőlük szellemet, ízlést és főként eredetiséget. A franciát ne tanulmányozzuk, mert a görögben bírja alapját, hanem Sophoklest és Shakespeare-t, különösen ez utóbbit, mert felfogása a németekhez közelebb áll.

Míg Herder ebben a pontban Lessinggel találkozott, addig teljesen új ama felfogása, hogy a költészet nem egyes tudós emberek magánügye, hanem a népek és nemzetek ügye. A költészet régibb a prózánál. Azt a felfogást, hogy a tanult ember egyszersmind jó költő, már a svájciak elvetették, de azt, hogy a nép költészete nem egyszersmind a tömeg költészete, azt Herder mondta ki először. Nem a képzettség teszi a költőt, hanem az érzés. Minél távolabb áll a nép a művészi tudatosságtól és tudományos felfogástól, annál eleve-nebb, annál szabadabb a költészete. Benne találjuk meg a valódi költészet sajátosságait: az előadásmód realitását, természetes, friss érzést, a képek élénkségét, magát a közvetlen természetet. Herder új életre támasztotta a népköltészetet, melynek drága maradványait *Stimmen der Völker* név alatt gyűjtötte össze.

Herder ama tanítása, hogy az igazi művészetnek nemzetinek kell lenni, nagy fontossággal volt a költői művek megítélésénél. A költőt mindig korának szemüvegén át kell nézni. A racionalisták a biblia költészetét gúnyolták, a filológusok mosolyogtak Homeros naiv leírásainál, Wieland Shakespearc-fordításában jegyzetekkel mentegette a költő nyers természetességét. Herder e felfogásnak véget vetett. Homerost csak a görögök értették meg. Mi tehát csak úgy érthetjük meg a régi nagyságokat, ha ismerjük koruk nyelvét, földjét, kultúráját, történelmét.

Aki ily finom lélekkel, ily mély látással ismerte fel a művészet lényegét, kinek tanításai oly örök igazságokat tartalmaznak és a német költészetet virágzásra juttatták, azt magát is megilleti a hely a nagy költők sorában. Herder írt is sok költeményt, legendát, parabolát, paramythiát és mégis nélkülözzük nála a költőt. Aki annyira gazdag volt eszmékben, oly tisztán költőileg érzett, az érzelmeit nem tudta költőileg kifejezni, hiányzott a megérzékítés képessége, plasztikus ereje. Egyedül *Cid-románcai* maradtak elevenek, de ezek sem eredetiek, hanem idegenből való átdolgozások. E téren Herder valóban mester; fordítás, utánköltés az eleme. A költemény szellemébe való beleélés, annak újból való átérzése csodálatosan ki volt nála fejlődve. Nem annyira fordított, mint inkább a német kultúra számára hódította meg azt az idegen művet. Herder valóban a világirodalomnak német nyelven, német szellemben való feltámasztója, megalapítója.

Herder tanításait a már említett elméleti művén kívül *Kritische Wälder, Blätter von deutscher Art und Kunst* című dolgozataiban fektette le. Lessing kritikai tárgyilagossága helyett nála gyakran a subiectív érzés tör elő. A legkiválóbb történetbölcseleti művek közé tartozik a *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, mely-

ben a természet és az emberi élet közti kapcsolatra mutat rá. *Briefe zur Beförderung der Humanität* című művében azt a gondolatát fejtegeti, hogy az emberiség állandó fejlődésre képes és az emberi természet legfőbb célja a humanitás.

Herder a német irodalom triászát, Lessinget, Goethét, Schillert ugyan nem érte el, dicsősége azonban fennmarad, mert nélküle nem képzelhető el a német irodalom klasszicizmusa és romanticizmusa. Méltán rávonatkozathatjuk saját szavait: «Műved élni fog, hű utódaid ellátogatnak sírodhoz és tisztelettel írják fel e szavakat: Voluit, quiescit».

Herder fiatalkorában szorgalmasan hallgatta a königsbergi *Kant Immanuelnek* (1724—1784.), a kritikai filozófia megalapítójának előadásait. Főművei: *Kritik der reinen Vernunft*, *Kritik der praktischen Vernunft*, *Kritik der Urteilskraft*. Azt igyekszik kimutatni, hogy a természetfölötti dolgokat a tiszta ész segítségével megismerni nem lehet. Isten, szabadság, halhatatlanság eszméi mind következményei a gyakorlati észnek, a lelkiismeretnek. A vallás alapja az erkölcsi törvény, a kategorikus imperativus. Tartós hatással azonban a szintén königsbergi *Hamann János György* (1730—1788.) «Észak mágusa» volt reá, aki megismertette vele Shakespearét és Ossiánt, felkeltette benne a népköltészet iránti érdeklődést és szétszórt műveiben általában az emberiség összes szellemi és lelki erőinek együttműködését sürgette.

6. §. *Sturm und Drang és a göttingaiak.*

Lessing és Herder bármily közel is álltak egymáshoz, annak a két iránynak képviselői, melyek élet-halálharcot vívtak egymás ellen. Lessing az ész embere, a felvilágosodottság apostola; Herder az érzelem embere, annak az

iránynak a megalapítója, melyet *Sturm und Drang* néven ismerünk. Herder Rousseau tanításait a költészetre alkalmazza. Rousseau nem törődik a művészettel, hanem elsősorban a szociális és politikai élettel, melynek megváltoztatásával akarja az embereket boldogítani. Herder ezt az állapotot a jövőben a humanitás diadalától várja, Rousseau a messze múltban, az emberiség őskorában keresi. «Minden jó, amint a Teremtő kezeiből kikerült, minden elfajul az emberek kezei között», ezekkel a szavakkal mondta ki Rousseau a civilizációra a halálos ítéletet. A tudására és magas képzettségére oly büszke korban tanította a tudás értéktelenségét, kárhoztatta az ész egyoldalú fejlesztését, az érzelmek elnyomását. A legvadabb despotizmus korában hirdette, hogy az emberiség legnagyobb baja az osztálykülönbség és a tulajdonjog, mert ellenkezik a természeti joggal.

Ezek a tanítások Franciaországot forradalomba sodorták, Németországban pedig szenvedélyes műalkotásokban robbantak ki és olyan alakokat hoztak létre, mint Faust, Prometheus, Götz von Berlichingen, Moor Károly. Az igazi ember legyen természetes, nemes, független minden tekintélytől. Félre minden tudással! Nem az értelem, hanem a szív az ember legdrágább kincse. Az ember célja nem az ismeretek halmozása, hanem az, hogy tudja átérezni az emberiség örömét, bánatát, hogy megtisztulva igaz ember váljék belőle. Legyünk olyanok, mint a természet egyszerű fiai. «Vissza a közvetlen természethez», ezzel foglalhatjuk össze a *Sturm und Drang* tanait. A régi tekintélyek és az ész uralmának elvetése egyrészt, másrészt a természetnek, az anyanyelv, a népdal, a nemzeti művészet ápolása azok a tanítások, melyeket Herder a fiatal Goethe lelkébe plántált. Az esztétika alapja a költő saját egyéni érzelme, az az isteni adomány, mely ott rejlik a lélek mélyén. E szavak a Sturm és Drang két nagy alakjában be is igazolódtak.

Goethe Götz, Werther és Urfaustjával indul meg és Schiller ifjúkori drámáival ér véget e korszak. A többi, úgynevezett *Kraft und Originalgenie*-k, kik megfelelő tehetség vagy önuralom és mérséklet híján voltak, nem tudtak az új program szerint maradandót építeni, hanem sokszor csak rombolni. Szertelenségekbe tévedtek és a szabadság nevében tudva és nem tudva inkább csak gúnyt űztek jogból, erkölcsből és törvényből.

Főbb képviselői *Klinger Miksa* (1752—1831.), Goethe földije, követője, hű tisztelője. *Sturm und Drang* című drámájáról nevezték el az egész irányt. Féktelen szenvedély és tulzás jellemzi ezt a darabot, valamint többi műveit is, melyek közül *Die Zwillinge* színi hatásaival kiváló. *Wagner Henrik Lipót* (1747—1779.) a gyermekgyilkos anya kedvelt motivumát viszi bele darabjába. Elsőrangú tehetség a livlandi *Lenz Reinhold* (1751—1792.), akít azonban gyermekes szenvedélyei, melyeket nem tudott fékezni, nyomorúságba és örületbe kergettek. Szerencsétlen véget ért *Schubart Dániel Kristóf* (1739—1791.) is, ki zsarnokgyölölete miatt hosszú börtönbüntetéssel bűnhődött.

A *Sturm és Drang* eget ostromló törekvéseivel szemben a gyengéd, finom lelkek lágy érzelgősségben olvadoztak. Göttingában egyetemi hallgatókból álló költői társaság alakult, melynek tagjai Klopstock hatása alatt fejlődve, tele ifjú lelkesedéssel és bátor elszántsággal a nehezen várt új német költészetet akarták életre kelteni. A gondolat megindítója *Boie Keresztély* (1744—1806.), aki 1769-ben Göttingában *Musen Almanach* néven lírai anthológiát adott ki. Ez az évenként egyszer megjelenő almanach a göttingai költők hivatalos folyóirata lett; munkatársai *Hölty Lajos* (1748—1776.), a gyengéd lírikus, *Miller Márton* (1750—1814.), kinek *Siegwart* című érzelgős regényét Barczafalvi Szabó Dávid és Kazinczy is lefordították, *Voss János* és egyideig *Bürger Agost* is.

A *Göttinger Hain* tagjai, kikhez később *Claudius Mátyás* (1740—1815.) és a két *Stolberg* gróf is csatlakozott, hetenkint összejöveteleket tartottak, felolvasták műveiket, ápolták a barátság, hazaszeretet érzelmeit, hódolatuakat nyilvánították Klopstock iránt és haragos gyűlölettel fordultak Wieland erkölcsrontó regényei ellen.

A társaság lelke *Voss János Henrik* (1751—1826.), aki egyrészt művészies fordításával, másrészt a német polgári életből vett idilljeivel döntő befolyással volt a német szellemi életre. Lefordította Homerost és majdnem az összes kiválóbb latin és görög klasszikusokat. Legkedvesebb idilljei: *Der siebzigste Geburtstag* és főként *Luise*, mely Goethet Hermann és Dorothea-ja, megírására indította.

A két *Stolberg* grófon is meglátszik Klopstock hatása. Az idősebbik, *Stolberg Keresztély* (1748—1821.), úgy látszik, teljesen öccsének, *Stolberg Frigyes Lipótnak* (1750—1819.) volt alárendelve. Ifjúkori lírája tele van féktelen szabadságszeretettel, mely szinte forradalmi erővel támadja a zsarnokságot és szolgalelkűséget. Jellemét a katolikus egyházhoz való visszatérése miatt racionalista kortársai nagyon eltorzították. A fiatal évek tombolása után a vallásos természet kezdett benne erősödni. Elhidegült a sivár racionalizmus iránt, de meg a protestantizmus sem tudta kielégíteni, melyet korában egyrészt deizmus és hitetlenség, másrészt valami egészségtelen érzelműség jellemezett. Münsterben ismerte meg Gallitzin Amália hercegnő udvarában a katolicizmust és hétévi nehéz belső küzdelem után otthagya előkelő állását és a katolikus egyházban keresett és talált megnyugvást.

A göttingaiakkal állt még összeköttetésben a tehetséges, de nyugtalan *Bürger Gottfried Ágost* (1747—1794.). Életének szenvedélyes féktelenségében, költészetének előnyeiben és hibáiban a Sturm és Drang gyermeke. Az a sok kiválóság, amely műveiből előcsillan, biztos

esztétikai alappal, erős férfiassággal, gondolat tartalommal, erkölcsi nemességgel párosulva a legnagyobbak közt biztosíthatott volna neki helyet. De nem tudta magát fékezni, ezért élete szétfolyt, mint költészete.

Hírét balladáival és románcaival érte el, melyekkel a német irodalomnak eddig töretlen talaját meghódította. Kiválóbbak: *Der wilde Jäger*, *Kaiser und Abt*, *Lied vom braven Mann*. Világhírré tett szert *Lenore*-ja, melyben a félelmetesnek a megrázó borzalmasságig való fokozásával leirhatatlan hatást keltett. Bármily népszerűek is balladáit, az irodalom fejlődése szempontjából elsősorban lírája fontos, mellyel egyrészt a Sturm und Drang szerelenségeit, másrészt Klopstock és a göttingiaiak merevségét szerencsésen kiegyenlítette. A Goethe előtti kor egyik legnagyobb lírikusa.

7. §. Goethe.

«Az utódok bámulni fognak, hogy valaha ilyen ember élt», így nyilatkozik Klinger a 26 éves Goethéről. Kortársait már külső megjelenése is elragadta. Hatalmas homloka, mély, tüzes tekintete, kifejező, kissé hajlott orra, nemesen ívelt ajkai, harmonikus vonásai, méltóság-teljes megjelenésével úgy állt előttük, mint a természet remekműve. Amint egész megjelenésének varázsa lényének gyönyörű harmóniájában rejlik, ebben kell keresnünk költői nagyságát is. Lehetséges, hogy mások egyes költői műfajokban — a lírát kivéve — fölülmulták, de nincs kívüle senki, aki a költészet és próza minden ágában egyformán oly kitűnőt alkotott volna. Mások nagy fáradsággal kerestek, kutattak a költői halhatatlanság forrása után, nála e forrás ezüstös csobogással csörgedezett kora ifjúságától késő öregkoráig. Költői alkotásaiban teljes obiectivitásra, természeti hűségre törekszik. Mindig a való életet rajzolja anélkül, hogy a naturaliz-

mus szirtjei közé vezetne. Amire törekedett, amit szenvedett, amit szeretett, átélt vagy átérzett, azt költőileg ki is fejezte. Egész költészete töredéke egy nagy életgyónásnak. Természetes közvetlensége, költészetének frissesége, érzelmeinek őszintesége, elsősorban a lírában, minden idők lírikusai fölé emelik.

Goethe János Farkas 1749. augusztus 28-án született a Majna melletti Frankfurtban. Amint megnyitotta szemeit, megjelentek a jóságos tündérek és elhalmozták ajándékaikkal: szépséggel, gazdagsággal, jóssággal s amit csak kívánni lehet. De mindez magában véve keveset ért volna, ha nem élvezhetett volna napsugaras, gondtalan, nyugodt gyermekkort. Nincs még egy költő, kinél az életviszonyok nagy képességeinek szabad kifejlődésére oly kedvezően alakultak volna, mint nála. Szülei Frankfurt előkelő társaságához tartoztak. Vagyoni állapotuk nyugodt életet biztosított nekik. Atyja császári tanácsos, derék, alapos képzettségű, kissé nehézkes, pedáns, de jóindulatú ember. Anyja vidám, szeretetreméltó teremtes, odaadó, példás háziasszony, gondos, szinte eszményi anyja nemes tulajdonságokkal, napsugaras kedéllyel, aranyos fantáziával felruházva, kihez fia teljes szeretettel ragaszkodott.

Ily környezetben élt Kornélia nevű hugával. Itt hallgatta anyja meséit, szívesen elszórakozott bábszínházával, itt kapta atyjától az első tanítást. Középiskolai tanulmányainak gerincét a nyelvek tették, de nagy gondot fordítottak a vallástanra, történelemre és jogi ismeretekre is. Részint atyja gazdag könyvtárából, részint barátjai révén korán megismerkedett a bibliával, Homerossal, a széphistóriakkal és az újabb költőkkel, akiknek a hatása alatt maga is megkezdte első szárnypróbálgatásait, sőt a drámával is kísérletezett.

Tizenhatéves korában 1765-ben a lipcsei egyetemre kerül, ahol atyja akarata ellenére nem annyira a joggal,

mint a széptudományokkal foglalkozott. A medikusok társaságában a reáliák felé fordult érdeklődése. Melegebb érzés fűzte vendéglőse leányához, Schönkopf Katalinhoz. Ennek a szerelemnek epilógusa gyanánt írja *Laune des Verliebten* c. kis pásztorjátékát. A frankfurti és lipcsei tapasztalatok hatása alatt készült *Die Mitschuldigen* c. vígjátéka. Mindkettő még a francia vígjáték merev alexandrinusaiban mozog.

Súlyos megbetegedése miatt tanulmányait meg kellett szakítania. Másfélévi pihenés után, mialatt különösen a pietisztikus Klettenberg kisasszony («Schöne Seele») vallásos környezete volt rá hatással, 1771-ben Strassburgba ment. Művészi fejlődése itt is teljesen rendszertelenül indult meg, mígnem Herderrel való találkozása egészen új világot nyitott meg előtte. A biblia és Homeros tanulmányozása alatt az őskor új fényben ragyogott fel előtte. A népköltészetben találta meg a költészet igazi forrását. Mikor mestere bevezette Shakespeare birodalmába és az utánzás szolgátságából a költészet tiszta magaslataira emelte, úgy érezte, mintha hályog hullt volna le szemeiről. Herder terelte rá figyelmét Goldsmith Olivér (1728—1774.) wakefieldi lelkészére és Goethenek csakhamar alkalmat nyílt a költészetet idillikus valóságában élvezni. A sesenheimi lelkész, Brion házában ismerkedett meg ennek leányával, bájos Friederikával (1752—1813.). Gyors szerelem kapcsolta egybe az ifjú szíveket és soha el nem muló az a hatás, melyet az egyszerű falusi leány a költőben kiváltott. Még az ősz ember szavain is végigremeg a kedves emlékek csendes bánata, mikor életírásában szerelmét elmeséli. A valódi élményeket azonban e leírásból már nem igen lehet kivenni, annál hívebben tükröződik vissza a költő boldogsága a sesenheimi dalokban, melyek a német költészet legértékesebb gyöngyei közé tartoznak. *Heideröslein, Es schlug mein Herz, geschwind zu*

Pferde, Wie herrlich leuchtet mir die Natur, Kleine Blumen, kleine Blätter a legszebbek. A költő csakhamar ráeszmélt, hogy a boldog együttlét csak szép álmokkép, mert úgy érezte, hogy az emberiség magaslatai felé induló életét nem szabad még lekötnie. Mikor búcsúzáskor könnyes szemekkel, megtörve állt előtte Friederika, kínos, elviselhetetlen bánat, keserű önvád nyugtalanította. Lelki gyötrelmeit költői önvalломásban önti ki, hogy szigorú vezeklés által méltó legyen a belső feloldozásra. *Goetz von Berlichingen, Clavigo, Faust* bűntudatának és bánatának emlékei.

A jogi licenciátus megszerzése után Goethe 1771-ben otthon ügyvédi irodát nyitott. Sokféle terv vetődött fel lelkében, melyek azonban nem tudnak megérlelni. Belső forrongása (1771—1775.) közt Faustot keltette életre, mely aztán végigkísérte egész életén; lírájában valami prometheusi dac jut kifejezésre, mely lassan csillapul és a *Wanderers Sturmlied*-ben már a génuszt hívja segítségül, hogy a ködös sötétségből a szebb élet biztos nyugalomába vezesse. Húgának biztatására 1771-ben befejezte *Götz von Berlichingen* című drámáját, melyben kora forradalmi eszméit juttatja kifejezésre. A darab egy csapásra az új irány vezérévé emelte. Götz a hanyatló lovagság képviselője, bátor, derék vitéz, aki a császárt is akarja szolgálni, de emellett az elnyomottakat is oltalmába veszi. Ifjúkori barátja, Weislingen, az udvarnál teljesít szolgálatot. Nemeslelkűségével a maga pártjára hódítja barátját, aki látszólag meg is tér és Götz nővérét, Máriát eljegyzi. De megszegi ígéretét, hűtlenül elhagyja barátait és ismét a szabad lovagok ellen harcol. Götzöt megtámadja, elfogatja, aki csak hűségeskü ellenében nyeri vissza szabadságát. Közben kitör a parasztháború, a parasztok Götzöt kívánják vezérnek. Nehéz lelki tusa után enged kérésüknek, mert úgy gondolja, hogy ezzel a vérengzést elháríthatja. A lovagot azon-

ban esküszegése miatt elfogják és börtönben hal meg. De elveszi büntetését Weislingen is, felesége, a gonosz Adelheid megmérgezi.

A dráma gondolataival, nyelvével, stílusával megváltólag hatott korára. A vers bilincseit elveti, helyette népies, kissé nyers, de erőteljes prózát használ. Mint Shakespeare tanítványa, nemcsak a hely és idő egységét mellőzi, hanem folytonos változásaival a cselekvény egységét is veszélyezteti. Jellemei, különösen nőalakjai élesen vannak megrajzolva és igazak. A hűtlen Weislingenben és a bánatos Máriában a sesenheimi emlékeket őrizi meg. A darab hatása óriási volt. A lovagdrámák és lovagregények nagy tömege követte Götzöt. Hatása külföldön is érezhető. Nálunk Katona József kapott ösztönzést Bánk bánja megírására.

Goethe drámájával csak a Sturm és Drang szenvedélyes, forradalmi tettekreklészségét fejezte ki. Az érzelgős, világfájdalmas természetrajongást *Die Leiden des jungen Werther* című regényében rajzolja. Amily fontos Götz megírására Strassburg, annyira fontos Wertherre nézve wetzlari tartózkodása, ahová 1772-ben ment joggyakorlatra. Itt ismerkedett meg egy Buff Sarolta (1753—1828.) nevű kedves, szép, házas leánnyal, aki Kestner János Keresztély nevű fiatalembernek volt eljegyezve. Bár Goethe semmi olyat nem tett, ami az ifjú pár közt a jóviszonyt megzavarta volna, mégis a jegyespárnál nyugtalanságot keltett és egyébként is kényes helyzetet teremtett, másrészt Goethe is tartott a sesenheimi idők ismétlődésétől, ezért búcsú nélkül hagyta el a fiatalokat. Lotte házasságának híre mégis szenvedélyes izgalommal hatott reá. Mindenképen szeretett volna megszabadulni a gyötrő gondolatoktól, de szíve mélyén ott voltak a wetzlari élmények, melyek egyre forrtak, de nem akartak költői alakot felvenni: készülő műve II. részéhez hiányzott a belső átélés. Ekkor kapott egy megrázó hírt:

Jerusalem Károly Vilmos nevű ismerőse szerelmi bánatában és társadalmi megalázás miatt öngyilkosságot követett el. Ez, valamint a Frankfurtban élő fiatal Brentanonéval való barátsága, melyért ennek férje féltékenységi jeleneteket rendezett, adta meg a mű befejező motívumait, mely 1774-ben jelent meg.

Werther lélektani regény, melyben nem külső eseményekről, hanem belső reflexiókról van szó. Werther szemlélődő természet, nagyfokú ingerlékenységgel. Nincs benne semmi aktivitás, csupa érzelm. Mikor egy alkalommal polgári származása miatt a nemesi társaságból kiutasítják, öngyilkosságot akar elkövetni, de meggondolja magát, a magányba vonul, hol lelki nyugalma visszanyeri. Itt ismerkedik meg egy családnál Lotteval, aki már el van jegyezve. Szerelmi ábrándjai teljesen lekötik. Mikor télen vissza kell térnie a városba, unatkozik és alig várja a tavaszt, hogy visszatérhessen. Megtalálja ismerős körét, de nyugalma odavész. Lotte már feleség. Werther tovább szövi ábrándjait és oktan, bűnös érzelmeinek áldozata lesz: agyonlövi magát.

Goethe regénye páratlan műremek. A magról fejlődnek a bimbók, a bimbók virágba pattannak, melyek lehullottak, mielőtt gyümölcsöt érlelődtek volna. Werther jelleme az általános emberi gyengeségekben és erényekben gyökerezik. Egészen más Lotte, kinek lelkében harmónia van önmagával és a világgal. Ő a wetzlari Lotte érzelmeinek mélységével, alakja a szenvedélyek viharában úgy áll előttünk, mint az esti csillag szelid ragyogása.

Werther, mint az akkori idők világfájdalmas hangulatának kifejezője, óriási hatást keltett. Valóságos Werther-láz keletkezett, sőt akadtak elvakultak, kik a regény hőstét utánózták. A wertheriádák nagy száma külön fejezete a világirodalomnak, melyben Magyarország Kazinczy Bácsmegyeivel, Kármán Fannyjával, Eötvös Karthauzijával van képviselve.

Götz és Wertherrel nagyon rokonok *Clavigo* és *Stella* című tragédiái. Az elsőnek főhőse egy elpuhult, hűtlen jellem, Weislingen lelki rokona; Stellában, Werther eme mellékdarabjában, a kor érzelgősségét a maga erkölcstelen oldaláról mutatja be.

Mikor Goethe «életgyónásának» két nagy töredékével visszanyerte lelke nyugalmit, életkedve is megjött és kedvesen látott vendége volt a frankfurti társaságnak. Különösen meleg barátságba került egy gazdag bankárcsalád leányával, Lili Schönmannel, aki a költő szívét ismét dalra hangolta. El is jegyezte Lilit, de a társadalmi és vallási különbségek miatt (a leány református, Goethe evangélikus volt) a szülők nem voltak vele megelégedve. Goethe szabadságvágya is küzdött a házasság ellen. A két Stolberg gróffal Svájcba utazott, hogy egy kissé megnyugodjék. Visszatérve, rövidesen felbontotta az eljegyzést. Feldúlt lelkiállapotában Frankfurtban sem érezte jól magát s szinte megváltás volt számára, mikor Károly Ágost (1757—1828.) weimari herceg udvarába hívta. Goethe szívesen tett eleget a meghívásnak és 1775. novemberében Weimarba érkezett.

Weimar a német irodalomban valóságos fogalomná lett. Ez a kis város adott a német kultúrának évszázados szétszórtság után eleven központot, innen indult ki a német génusz hódító útjára. A német szellem története alig ismer drágább helyet. És ez a fényes dicsőség Goethe és ama férfiak szelleméből sugárzik elő, kik csillagként ragyogtak Weimar egén. A fiatal uralkodó, Károly Ágost herceg, aki nem annyira fejedelem, mint ember akart lenni, gyorsan megszerette Goethét, benső barátságot kötött vele és azon volt, hogy magának teljesen megnyerje. Goethe állami szolgálatba lépett és később titkos tanácsos és a hercegség vezető minisztere lett. Egy évtizeden át vezette a kormányzási ügyeket lelkiismeretes körültekintéssel és kötelességtudással és csak-

hamar mindenkinek a bizalmát, szeretetét nyerte meg új otthonában. Hivatalos teendői mellett lelket öntött az udvari társaságba, a színházat vezette, alkalmi darabokat írt, melyekben maga is fellépett.

A sok udvari ember közül legmélyebb hatással volt rá a nemes gondolkozású, finom műveltségű Charlotte von Stein asszony (1742—1827.), aki a legjobban értette meg a költő géniuszát és mint irodalmi terveinek bizalmasa, minden iránt érdeklődött, amihez kezdett. Goethének a férjes asszonnyal való bizalmas barátsága sok veszélyt rejtett magában, sok nyugtalanságot okozott neki, másrészt azonban az asszony mérsékelt nyugalma nemesítőleg és tisztítólag hatott Goethe jellemére és költészetére. Hivatalos teendői és sokféle szórakozásai miatt sem régi terveit: Faustot, Egmontot, sem újabb műveit: Iphigeniát, Tassót egyelőre nem tudta befejezni. A költői meddőség kínos érzésével kapcsolatban támadt fel lelkében Itália után való régi vágya, melynek győnyörű kifejezést ad *Mignon* című költeményében.

1786. nyarán üdülésre ment Karlsbadba a herceg, Stein asszony és Herder kíséretében. Innen szeptemberben teljes titokban kocsira szállt és Itália felé tartott. Majdnem két esztendőt töltött a klasszikus emlékek földjén és hosszabb ideig időzött Rómában, Velencében, Nápolyban és Firenzében. Tapasztalatait kitűnő útleírásában örökítette meg. Az a hatalmas átalakulási folyamat, mely Frankfurtból való távozásakor megindult, itáliai útjával befejeződött. Tiszta, világos látással tekintett lelke mélyébe és fogta fel a világhoz való viszonyát. Fejlődése tetőpontján olimposi nyugalommal haladt élete útján, mely őt előbbre, de nem magasabbra vitte. Az antik művészi eszménybe szellemének fénye és gazdagsága gyujtott életet s azt a maga számára egyszersmindenkorra meghódította. Az államkormányzatban elfáradt költői lelkületét az olasz föld

ismét felfrissítette, régi munkakedve visszatért és egymásután fejezte be legszebb alkotásait: Egmontot Iphigeniát és Tassót.

Egmont egyike Goethe legnagyobb drámai alkotásának, belső fejlődése szempontjából összekötőkapocs Götz és Iphigenia között. Tárgyát a németalföldi szabadságharc idejéből veszi. A lovagias Egmont az elégedetlenek pártjára áll anélkül, hogy összeesküvésükben részt venne, a nép kedvence lesz, de királyához hű marad. Érdeklődik a nép bajai iránt, de nem cselekszik. Inkább eljátszik Klärchennel, a nép egyszerű, gondtalan gyermekével. Ekkor jön Alba herceg, a szigorú hadvezér. Orániai Vilmos Egmontot óvatosságra inti. De ez telve önbizalommal, szabad folyást enged a dolgoknak. A figyelmeztetésre nem hallgat, ezzel előkészíti tragikus végét. Alba bevonul a városba és Egmontot elfogatja. Hába tüzeli fel Klärchen a polgárokat Egmont megmentésére, azok nem mozdulnak. Mikor látja a szomorú véget, megmérgezi magát. Egmontot halálra ítélik. Utolsó álmában megjelenik előtte kedvese, mint a szabadság gényusa. Mikor felébred, katonák veszik körül és vesztőhelyre viszik. Goethe a történelmi Egmonton sokat változtatott. Egy jellemvonása maradt meg: ügyének igazságába vetett bizalma. A derült jókedv, gondtalan élet, ábrándozó természet a Sturm és Drang eszméitől hevített Goethe hű képe. Klärchen a költő egyik legbájosabb nőalakja. Friss, egyszerű, közvetlen, mint a természet. Ő az odaadó szeretet. A múlt számára letűnt, a jövővel nem gondol, a jelen minden boldogsága. Az egyszerű polgárleányt szerelme hőssé avatja és mint a szabadság vértanúja hal meg. Klärchenben állít a költő emléket frankfurti jegyesének, a szép Lili Schöнемannnak. A darabot Schiller színre alkalmazta, Beethoven Lajos (1770—1827.) megzenésítette.

A két másik drámában eltűnnek a Sturm und Drang utolsó nyomai és a klasszikus művészi ideál eredeti tisztaságában jut kifejezésre. *Iphigenie auf Tauris* című drámájával fejedelmi módon jutalmazta meg Stein asszony megértő szeretetét. Tárgyát Euripides hasonló nevű drámájából veszi, de a görög minta csak drága edény, melyben Goethe saját termésű csillogó bora gyöngyözik. Iphigenia vallomás, mely a költő saját élményeinek fájdmától van átítatva. Feldúlt lelkiállapottal, a béke utáni vágytól eltelve érkezett Weimarba. És ekkor megjelent Charlotte von Stein, aki szelid, gyengéd nőiességének varázsával lelke egyensúlyát helyreállította. Ezt a problémát ragadta meg és oldotta meg Goethe Iphigeniájában. Iphigenia Tauris partjain mint Diana papnője teljesíti szolgálatait. Minden idegen, aki partra lép, mint áldozat, az oltárra kerül. De Iphigenia gyengéd nőiessége megszeli a barbár Thoas király szívét s sok idegent ment meg a haláltól. Mikor a király meg akarja kérni kezét, családja multját tárja fel előtte és visszautasítja az ajánlatot. Ez az elutasítás megkeményítette a király szívét. A véres áldozatokat ismét visszaállítja. Éppen ekkor szállt partra Iphigenia testvére, Orestes és barátja, Pylades. Menekülésre gondolnak. Pylades a szökést ajánlja, de a testvérek az egyenes utat választják. Iphigenia Thoas elé lép, nyíltan elmondja kérését és meg van győződve, hogy a király nemes szíve nem fog akadályokat gördíteni az elutazás elé. Nemes fensége és őszinte szavai megindítják a király szívét és útnak bocsátja őket. Iphigeniában a női eszmény lép elénk. Hazája iránti szeretete, származására való büszkesége, magas méltóságának tudata görög vonásokat adnak neki, de nemes emberisége, mellyel embertársait a haláltól megmenti és a király szívét is megindítja, tisztára keresztény vonások.

A harmadik darab *Tasso*. Goethe éveken át foglalkozott tárgyával, míg végre olasz utazása meghozta a befejezést. Ezt a drámáját is Stein asszonyhoz fűződő legbensőbb érzelmei sugalmazták. Torquato Tasso pártfogójának, a ferrarai hercegnek ajánlja eposzát. A költőt a herceg nővére, Eleonora, koszorúzza meg. A megkoszorúzott költővel találkozik Antonio államtitkár, kinek higgadtsága és józan esze Tasso heves és ábrándos lelkületével ellentétben van. Antonio ócsárolja a könnyen szerzett babért. A hevesvérű költő kardot ránt. A herceg azonban megakadályozza a párviadalt és a feleket ki akarja békíteni. Tasso elkeseredésében távozni akar. A búcsúzásnál azonban lobbanékony természetete hibát követ el. A hercegnő résztvevő érdeklődését belső vonzalomnak veszi és szerelmet vall neki. Ez teljessé teszi a szakítást. Csak Antonio áll mellette, kit legnagyobb ellenségének tartott. Meghatva fogadja távozásában annak baráti jobbát és önmagán tanulja meg, hogy az önuralom az ember egyik legszebb erénye.

Tasso maga Goethe, Eleonora Stein asszony. Az első felvonást egy szerető szív meleg érzelmeivel, a másodikat a vizontszerelem boldogító tudatában írta. A munka itt megakadt. Hogyan is szakíthatta volna el egymástól Tassót és Eleonorát, mikor Stein asszonnyal benső lelki közösségben élt? A töredéket elvitte Itáliába és mikor szenvedélye elmúlt és a szakítás megtörtént, Tassóját is befejezhette.

Tasso Goethenek formailag legtökéletesebb alkotása, melyben a weimari herceg iránt érzett hálájának állít emléket. Ő volt az egyedüli Weimarban, ki mélyen megértő lélekkel szemlélte munkáját és mikor hazatért, levette vállairól a kormányzás súlyos terheit, hogy szabadon élhessen a szellemi munkának.

A francia forradalom jelenségei meglehetősen hidegen hagyták Goethét, vagy legfeljebb annyiban hatot-

tak rá, amennyiben nyugalmanak megzavarásától tartott. Amikor évszázados intézmények dőltek romba, a *Reinecke Fuchs* című állateposzán dolgozott. Goethe nagy alkotásai után kissé megpihen, míg nem Schillerrel való barátsága új virágzást hozott létre. Hat évig éltek egymás közelében a költőfejedelmek s mégis idegenek voltak. Schiller 1789. óta a jenai egyetemen tanárkodott. Innen kérte fel Goethet 1794-ben új folyóiratához, a *Horen*-hez munkatársnak. Goethe engedett a kérelemnek és a barátság meg volt kötve. A lap azonban nem járt a kívánt eredménnyel és a második évfolyammal már megszűnt. Efőlött való haragjukban elhatározták, hogy koruk irodalmának vezetőit, műveit, közönségét, izlését ítélet alá veszik. Közösön megírt *Xeniaikban* a csipős gúny nyilait árasztják ellenfeleikre, ami aztán tehetelen ellentámadásokat váltott ki.

A támadásokra mesterművekkel válaszoltak. Ekkor jelentek meg Goethe legszebb balladái: *Zauberlehrling*, *Schatzgräber*, *Die Braut von Korinth*. Befejezte két nagy alkotását: *Wilhelm Meisters Lehrjahre* című regényét és az idillikus *Hermann und Dorothea*t. Regényének megírásához már 1777-ben fogott hozzá *Wilh. Meisters theatralische Sendung* címen, melynek kézirat-másolata ujabban került napvilágra és Urmeister néven ismeretes. Ezt később átdolgozta, majd rövidebb-hosszabb pihenés után 1796-ban befejezte. Wilhelm fiatal gazdag kereskedő, aki abban a meggyőződésben, hogy művészi pályára van hivatása, vándorszínész társasághoz csatlakozik. Pénzével és szépségével megkedvelteti magát, bár művészethez nincs igen tehetsége. Sokáig kóborol társulatával, sokakat hódít meg vonzó megjelenésével, sok szívben támaszt hiú reményeket, míg végre elnyeri egy művelt grófnő kezét és a vándoréletet abbahagyja. Wilhelmben magára Goethére ismerünk, aki szintén komolyabb hivatás, tapasztalat nélkül indult neki a

világnak, úgyszólván csak a pillanatnak élt és a legkülönbözőbb emberek társaságát kereste. A regény értékes jellemzéseket ad különösen a női alakokról, érdekes irodalmi és művészeti kérdéseket tárgyal, de hiányzik egységes szerkezete.

Hermann und Dorothea című idillikus eposzában a német erkölcsös családi életnek hű képét mutatja be. Tárgyát a Salzburgból kiűzött protestánsok történetéből vette. A vallási indítóokot azonban politikaira változtatta, az egész történetet a francia forradalom mozgalmas korába helyezte, miáltal a cselekménynek világtörténelmi háttérrel adott. Francia kivándorlók menekülésük közben egy kis rajnamenti városkába érkeztek. A lakosok eléjük mennek, hogy a szegényeket mindennel ellássák. A jószívű adakozók közt találjuk Hermannt, egy vagyonos korcsmáros fiát. Különösen megnyeri tetszését egy fiatal leány, Dorothea, aki egy beteg asszonyt ápol. Hazatérkezve, az ifjú megvallja szüleinek, hogy a szép, nemes lelket, szívesebben venné feleségül, mint a szülőktől kiválasztott, összeférhetetlen természetű szomszéd leányt. Az apának nincs kedvére Hermann választása, de anyja rábeszélésére megtárgyalja a dolgot a helybeli pappal és gyógyszerésszel, akik mindjárt utánuk is mennek a menekülőknél, hogy Dorothea felől érdeklődjenek. Eközben Hermann is elindul a leány felkeresésére, hazavezeti szüleihez, akik beleegyezésüket adják a frigyhez. A kis eposz tökéletes remekmű, mely antik versformája, a művészi hexameter ellenére teljesen nemzeti. Németek a jellemek, az erények, az erkölcsök. Eposzában embereket rajzol, kik hozzá legközelebb álltak: atyját, anyját és bájos fiatalkori jegyesét Lilit, kiről azt a szomorú hírt hallotta, hogy urával, Strassburg előjárójával és gyermekeivel a forradalom hóhérai elől a Rajna vidékére kellett menekülnie. Ettől a hírtől meghatva és Lili változatlan, régi szeretetének tudatától megihletve két

hét alatt írta meg a bámuló Schillernek szinte szemeláttára legkedvesebb művét : mint Hermann megköti Lilivel, ki valamennyi szerelme közül hozzá legillőbb és legméltóbb volt, azt a frigyet, amely a valóságban nem jöhetett létre.

Schiller energikus, magasra törő szelleme Goethe szunynyadó geniuszát állandóan buzdította és munkára serkentette. Sajnos, Schillert, Goethe legigazibb barátját a halál nagyon is korán, 1805-ben elragadta. A nagy veszteség fölött érzett fájdalmát élete végeig sem tudta teljesen legyőzni. Vigasztalást egyedül a tudományos foglalkozás és a költészet nyújtott. Közben Németország sötét jövőnek nézett eléje. A Jena melletti ütközet (1806.) megpecsételte Poroszország sorsát s a győzelmes francia csapatok rabolva vonultak Weimaron keresztül. A költő életét is csak Vulpius Christianenak, akivel ekkor lépett törvényes házasságra, bátor elhatározása tudta megmenteni.

Az években előrehaladt költő ekkor sem pihent. Amit csak szelleme átfogott, azt költőileg feldolgozta. Átnézte korábbi élményeinek gazdag készletét és amit még talált, azt felhasználta. Így jöttek létre *Wilhelm Meisters Wanderjahre* és *Die Wahlverwandschaften* című regényei és nagy önéletrajza : *Dichtung und Wahrheit*. *Wilhelm Meisters Wanderjahre* a *Lehrjahre* folytatása, apróbb novellákból áll, melyek nagyrészt az ember művészi nevelésével foglalkoznak. A *Wahlverwandschaften* Goethe ama felfogásán alapszik, hogy egyes emberek valami belső rokonság folytán akarati elhatározás nélkül, szükségszerűen úgy vonzódnak egymáshoz, mint a kémiai affinitas szerint az egyes elemek. A regény alapját a nő költőnek Minna Herzlieb iránt érzett szenvedélyes szerelme képezi. Önéletrajzában még egyszer végigéli aranyifjúságát. Akinek minden műve költői formába öntött vallomás, még egyszer prózában akar számot vetni magá-

val és az életét meghatározó korról és viszonyokkal. Ifjúsága azonban nem jelenik meg előtte objektiv megvilágításban. Azóta nagy tisztuláson ment át, életének egyes szakaszait lezárta, úgy hogy életrajzát *Dichtung und Wahrheit* névvel jelölte.

Lényének lírai forrása öreg korával sem apadt el. A keleti költészet tanulmányozása és Marianne Willemerrel kötött barátságának emléke a *Westöstlicher Divan* című lírai gyűjteménye, melyben Suleika név mögött rejlő szerelmét ünnepli.

Feleségének 1816-ban történt halála nagyon lesújtotta. Szívós akaratereje azonban legyőzte a fájdalmat, fáradhatatlanul tovább dolgozott. Szellemének öregkorában is megőrzött frissességét mutatják bizalmasával, Eckermann János Péterrel 1823. óta folytatott beszélgetései, Schillerrel való levelezésének kiadása, negyven kötetből álló műveinek rendezése, különösen pedig *Faust*jának befejezése 1831-ben.

Faust Goethe költészetének koronája, a költő életműve, mely 60 éven kísérte végig. Benne tükröződik vissza a költő egész fejlődési menete. Még gyermekéveiben ismerte meg a nagy varázsló alakját, a frankfurti bábszínházban látta, a népkönyvben olvasta történetét. A Sturm és Drang korszakban írta az első rész leghatásosabb jeleneteit. A költemény eme legrégibb alakját Luise von Göchhausen weimari udvarhölgy másolta le magának és százéves elrejtettséggel *Ur-Faust* néven látott napvilágot. Weimari éveiben, itáliai tartózkodása alatt néhány jelenettel tovább szötte darabját, míg végre Schiller biztatására az első részt befejezte és 1808-ban kiadta. Azóta ismét húsz év telt el, míg végre hozzáfogott a II. rész kidolgozásához, melynek tervezete és egyes jelenetei már régebben készen voltak. 1831-ben halála előtt néhány hónappal fejezte be és pecsételte le a kéziratot.

A drámát ajánlás és két előjáték előzi meg. Az egyik prológos a színpadon játszódik le, melyben a színigazgató színészeivel és a közönséggel művészi dolgokról vitatkozik. A második prológos, mely már lényegesen hozzátartozik a drámához, az égben folyik le. Angyalok dicsőítik a Teremtő munkáját, de jön Mephistopheles a tagadás szelleme és kigúnyolja Isten alkotását, az embert. Isten hivatkozik Faustra s fogadást ajánl, tegyen vele amit akar, végül mégis az övé lesz, mert «jó embernek jó útát sugalmas ösztöne mutat»...

Magas, boltíves gotikus szobában ül Faust. A tudomány minden ágait áttanulmányozta s «tüzes lánggal marja szívét, hogy tudnunk semmit sem lehet». Ezért bűvésztetre adja magát, hogy «szellemajkról ellesse mindazt, ami rejtett és való». Meg is idézi a föld szellemét, de csak azért, hogy hallja gúnyolódását: «Kit fölfogsz, ahhoz vagy hasonló, én hozzám nem». Faust kétségbeesésében öngyilkosságra gondol, előveszi a méregpoharat, de a husvéti ének felidézi boldog ifjúságát és visszaadja az életnek. Még egyszer csalogatja az egyszerű, boldog élet vidámsága, de egy öreg paraszt dicsérő szavai ismét régi rossz kedvét hozzák vissza. Nemsokára megjelenik Mephistó is. Megígéri, hogy a földön boldoggá teszi, ha lelkét neki hagyja. Faust rááll az alkura: «Ítt a kezem! Ha szólsz majd a tünde perchez: maradj, oly szép vagy énnekem, akkor mindjárt bilincsbe verhetsz, elhullok szívesen». A lipcsei Auerbach-pince dőzsölő társasága nem tudja kielégíteni. A boszorkánykonyhában aztán meglátja Gretchen alakját, aki után ellenállhatatlan szenvedély fogja el. A darab most éri el tetőpontját: egy nagy tragédia szövődik bele, Gretchennek Fausthoz való szerelme és erkölcsi bukása. Mialatt Faust Walpurgis éjszakájának kicsapongásait élvezi, a szegény megtévedt, a kettős gyilkosságtól és haldokló bátyja átkától földresujtott Gretchen elméjében megháborodik

és gyermekgyilkosságért a földi igazságszolgáltatás kezébe kerül. A börtönben bűnbánó lelkét Isten irgalmába ajánlva Isten bocsánatát nyeri el, Faust pedig még mindig belső elégedettség, béke nélkül van Mephistóhoz láncolva.

A második részben Faust a nyilvános életbe lép, talán azért is, hogy hosszú munkássággal vezekeljen azokért a tettekért, melyeket életdrámájának első részében elkövetett. Az udvari élet ármányain, erkölcsi és pénzügyi zűrzavarán és ingadozásain át új bonyodalmakba keveredve, végre megpillantja a varázslattal felidézett Helénát és forró szerelemre gyulad iránta. Mephistó engedni kénytelen és feltárul előttünk a görög klasszikus világ, melynek panoptikumán át egy egész kor szellemével és fejlődésével ismerkedünk meg. Itt már érvényesül az öreg Goethe allegorizáló hajlama. Faust a középkori romanticizmust, Heléna a klasszikus görög szellemet képviseli. Az előbbi eltávozott a természettől és világtól s hogy felfrissüljön, az antikhoz fordul. Az antik szeretete ujjíateremti. Faust és Heléna, a középkori romanticizmus és az ókori klasszicizmus társaságából születik Euphorion, a modern poézis, akit Byronban, a nagy angol költőben (1778—1824.) személyesít meg. Eltelve egy világot újjáalkotó kulturális eszmekincessel, Heléna köntöséből alakult felhőn tér vissza a világba, hoi a második felvonás császára döntő harcra készül vazallusaival. A harcban Faust Mephistótól támogatva a császárnak nyújt segédkezet, hogy fáradozásaiért tért nyerjen emberboldogító terveinek. A császár győz és Faust a tengerpartot kapja jutalmul. Itt szorítja vissza annak zúgó áramlatát, millióknak földet teremt és ez üdvözítő, népboldogító pillanat előérzetében, annak a pillanatnak előérzetében, melyet meg szeretne állítani, éri el a halál. Holtteste fölött Mephistó örökös, de a halhatatlan lelkéért az angyalokkal vívott harcban kénytelen hát-

rálni. Faust pedig anélkül, hogy a kereszténység tanítása szerint életének bűnnel telt fordulatát megbánta volna és Isten irgalmát kérte volna, örök dicsőségben részesül. Üdvözlésének magyarázata e szavakban van kifejezve: «Ki mind magasbra törve fárad, az olyat megválthatjuk attól (t. i. kárhozattól.) S ha benne az égi szerelemnek volt munkás része szintén — az üdvözültek éléje mennek, őt szívesen köszöntvén».

Miután az ősz költő nagy munkáját lezárta, életének 83-ik évében 1832. március 22-én meghalt és négy nappal rá a fejedelmi sírboltban Schiller mellé temették.

Goethe egész élete, működése mutatja, hogy rendkívüli emberrel van dolgunk. Megjelenése meglepett mindenkit s még maga Napoleon is a vele való találkozás alkalmával e szavakra ragadtatta magát: «Voilà un homme!» Természete nagyon szerencsés összetételű. Tudott kellő időben kedvesen vidám és mélységesen komoly lenni. Utálta a tettetést. Az volt, aminek mutatta magát, de csak nagyon keveseknek tárta fel az egész énjét. Belsejét okos tartózkodással elrejtette. Irigységet nem ismert, szívesen elismerte más csillagok ragyogását, de viszont éreztette mindenkivel, hogy ő elsőrangú csillag. Bizonyos megközelíthetlenség jellemezte öregkorában, melyet különösen az a tolongó hódolat okozott, mellyel körülvették.

Páratlanul sokoldalú volt élete és működése, de minden az ő legsajátabb birodalmában, a költészetben központosult. Ez pótolta nála a pozitív kereszténységet és a politikai érzéket is. Mily csekély volt német tudata mellett politikai érzéke, mutatja Napoleon iránti csodálata. Mikor a megalázott ország 1813-ban végre talpraállt és a népek örömmámorban úsztak, Goethe érzékletlenségében egy csehországi fürdőre utazott, hol a keleti költészetet tanulmányozta.

Határozott filozófiai világnézete nincs. Megvetett min-

den egyoldalú filozófiai rendszert és még legközelebb állott Spinoza világszemléletéhez. Mint erkölcsi ember a vallásos hitet nem tartja fölöslegesnek, hanem tudásunk szükségszerű kiegészítésének. Erre vezette őt az emberiség történelmének tanulmányozása. A vallásban felismeri a békekövetítőt az ember érzékiessége és ama szellemi birodalom törvényei között, melynek mi is polgárai vagyunk és ahová egykor visszatérünk. Amily szükséges a vallás az ember erkölcsi magatartása szempontjából, éppoly fontos a művészetben, névszerint a költészetben. «Az emberek csak addig produktívak a költészetben és művészetben, amíg vallásosak, azután csak önmagukat ismétlik meg és utánzókká válnak.»

A különböző monotheistikus vallások közül egyedül a keresztény vallás tűnik fel előtte mint a legtökéletesebb, legmaradandóbb és bizonyos tekintetben az egyedül esztétikusnak. «Bármennyire halad a szellemi kultúra — mondja Eckermannak — fejlődnek a természettudományok, bővülnek az emberi ismeretek, a kereszténység fenségét és erkölcsi kultúráját, amint az az evangéliumokban felénk ragyog, sohasem fogják elérni.» A kereszténység isteni alapítója előtt tisztelettel meghajol, tiszteletben tartotta a szent könyveket és öregkorában azokkal szemben is nyíltan kereszténynek mondotta magát, akik pogánynak nevezték. Igaz, hogy Goethe különbséget tett Krisztus és az egyház tanítása között és tekintélyről nem akart hallani. Vallási ítéleteiben hangulatoktól vezettette magát és néha-néha bizony szívesen szeretne volna Prometheus-Faust módjára «az örök, nagy érchevéselt törvények» bilincseit széttépni. Mikor azonban a belső lázadás lecsillapult, ismét felébredt benne az élet forrásai utáni vágy. Goethe lutheránusnak született és az is maradt mindvégig; de minél érettebb lett szellemi fejlődése, annál jobban hajlott a katolicizmus felé, mely «jobban ki van gondolva,

és összefoglalóbb, egységesítőbb, mint a protestantizmus». Önéletírásában gyönyörű nyilatkozatok hangzanak el az egyház szentségeinek felségéről és nagy életművének főhőse Faust, a reformáció korának büszke apostatája, a német varázslóművészet képviselője, a Helénában megszemélyesített klasszikus szépség hódolója, a Sturm és Drang eget ostromló titánja a nagy dráma végén Szűz Mária lábainál térdel és Gretchen a három bűnbánó nővel Faust nevében irgalomért és kegyelemért esedezik.

8. §. Schiller.

Mily különösen is osztotta a sors kegyeit a két német költőfejedelemnek! Goethét ölelő karjai közt dédelgette, szíve minden vágyát teljesítette, frankfurti kelles otthonában, a lipcsei évek gondtalan szabadságában, Strassburgban, Wetzlarban és Weimar vidám udvari hangulatában. Schiller egy függő viszonyban levő hivatalnok fia, kit lelkének minden tiltakozása ellenére szorítottak a szigorú katonai iskola falai közé, egész pályája a létfenntartásért vívott emberfeletti küzdelem s csak rövid időre ragyogta be törékeny életét a hanyatló nap szelid fénye. Goethe nem ismerte a gondot, Schillernek a württembergi herceg keserű kegyelemkenyere után meg kellett ízlelnie a szenvedést és nélkülözést, gazdag költői működésének óráit csak nyugalma és egészsége feláldozásával tudta megvásárolni. Amint Schiller élete folytonos harc az ellenséges behatások ellen, úgy a költészete is küzdelem az ideálokért, küzdelem az emberiség legnemesebb javaiért, küzdelem a szabadságért, világosságért, harmóniáért és szépségért, menekülés az érzéki világ börtönéből a gondolatok szabad birodalmába. Gazdag idealizmusából különösen az ifjúság merít lelkesedést, költészetének, egyéniségének

nemessége pedig soha el nem muló szeretetet biztosít a német nemzet szívében.

Schiller Frigyes Kristóf 1759. november 10-én született a württembergi Marbachban. Atyja katonaorvos Károly Jenő herceg seregében, anyja egy vendéglős leánya, aki már korán nevelt mély vallásosságot a fiú fogékony lelkébe. Mikor atyját Lorchba helyezték át, az ottani protestáns pásztor részesítette alapos oktatásban. Ludwigsburgban fejezte be iskoláit és legfőbb vágya a teológiai pálya volt. A herceg zsarnoki önkénye azonban az általa alapított és később Stuttgartba áthelyezett «Karlsschule»-ba kényszerítette, hol orvosnak készült. 1780-ban medikusi minőségben beosztást nyert Stuttgartban. Költői ihlete már tanulókorában szólalt meg. Féktelen szabadságvágyának, az iskolai fegyelem elviselhetetlen szigorúsága és sorsával való elégedetlenségének ad kifejezést *Die Räuber* című drámájában, melyet 1782-ben Mannheimban elő is adtak. A darab maga nem jelent új irányt, hanem a Sturm und Drang-korszaknak egy késői hajtása, melyben még egyszer végigtombol a Kraft- és Originalgenie-k izzó szenvedélye a fennálló társadalmi rend ellen. Egy magános ember, Moor Károly arra vállalkozik, hogy véget vet kora romlott állapotainak, megvalósítja Rousseau tanait és visszaállítja a természet ideális rendjét, mely nem ismeri a gonosztságot. Az igazságtalanságot akarja a világból kiirtani, de ezt csak újabb igazságtalanság és büntett által érheti el. Végül arra a rettenetes tudatra ébred, hogy hiába minden borzalmas tette, hiába folyt annyi vér, eredményt nem ért el, hanem ellenkezőleg: két olyan szörnyeteg, mint ő, képesek volnának az erkölcsi világ egész építményét lerombolni. A darabnak vannak nagy hibái, de ezeket nem a lángésznek, hanem az ifjúnak kell betudni, aki az iskola falai közé szorítva, sem kellő ember- és világismerettel, sem kiforrott eszté-

tikai érzékkel és színpadi jártassággal nem bírt. A darab hatása óriási volt, mert mindenkit magával ragadó drámai ereje, lendülete, hatásos előadása, személyeinek egyénítése, a dráma felépítésének biztonsága már az ifjúban olyan drámaírói képességeket árulnak el, melyek Lessingnél hiányoztak s melyekkel maga Goethe sem rendelkezett.

A forradalmi darab előadása Stuttgartban nagy feltűnést keltett. A herceg megtiltotta Schillernek, hogy költészettel foglalkozzék. Ez a tilalom előkészítette Schiller szökését. Éjnek idején Streicher András nevű barátjával Mannheimba menekült, ahol a színházi inténdánsnak, Dalberg Károly Tivadarnak segítségére számított. Ez azonban cserbenhagyta, úgy hogy a költő a végső szükséggel küzdött. Ekkor talált egy barátja édesanyjánál, Wolzogen asszonynál Bauernbachban barátságos otthont, hol félévet töltött. 1783-ban aztán a mannheimi színházhoz került és ebben a minőségben írta meg *Fiesko* és *Kabale und Liebe* című tragédiáit. *Fieskóban* Génua történelmének egy epizódja játszódik le. A költőt nagyon akadályozták munkájában a megélhetési gondok és betegsége, nem csoda tehát, hogy nem lobog benne annyira a Räuber írójának belső tüze és hatásában is mögötte marad. Génuaiban összeesküvés készül az uralkodó doge, Doria András ellen. A mozgalom élén áll Fiesko, Lavagna grófja. Tulzó önérettől indíttatva azonban nem akarja a köztársaság érdekeit szolgálni, hanem maga akarja az uralmat kezébe kaparintani. Ezért a republikánus Verrina kezétől kell elesnie. Bár a szereplő személyek természetesebbek, mint első darabjában, a politika mozgató rugóit még nem igen ismeri.

Kabale und Liebe vagy eredeti címén *Luise Millerin*, társadalmi tragédia, mely Emilia Galotti mintájára az akkori udvari életéről fest elrettentő képet. Ferdinánd,

a mindenható miniszterelnöknek, Walternak fia, Miller Lujzát, egy becsületes városi muzsikos leányát szereti. A büszke apa és az alattomos Wurm titkár azonban a szerető szívek boldogságát szét akarják zúzni. Ferdinándban Lujza hűtlenségének gyanuját élesztik, mire a szerencsétlen ifjú magát és kedvesét megmérgezi. A darabnak van sok hatásos jelenete. Felkelti méltó felháborodásunkat egyes magasabb körök szívtelen önzése ellen, kik semmibe sem veszik az alacsonyabbak boldogságát, de egyoldalúan is bánik embereivel, mikor az egyikben csupa rosszat lát, a másikban meg csak az erényt veszi észre.

Schiller mannheimi állása nem volt megfelelő. A csekély jövedelem, lázas betegsége, a sok surlódás után szinte megváltásként jött egyik tisztelőjének, Köner Gottfried Keresztély meghívása. Ez Lipcsében nyugodt otthont biztosított számára, ahol zavartalanabban dolgozhatott és képezhette magát. Itt fejezte be és alakította át *Don Carlos*-át, mely szellemének tisztulását és formai tökéletességre való törekvését mutatja. Az első drámák viharzó szenvedélyét a nyugodt reflexió, az eszmények iránti rajongása váltja fel. Első darabjaiban a létező rend lerombolására törekszik, itt valami újnak felépítésére gondol. A világot nem nyers erőszakkal, forradalommal, hanem az igazság fényével, a szabad szó fegyvereivel kell átalakítani. Don Carlosban rakta le kozmopolita, világmegváltó eszméit, a szabad állam ideálját s egyúttal politikai hitvallását. Don Carlost, II. Fülöp spanyol király fiát mostohaanyja, Valois Erzsébet felszólítja, hogy a németalföldieket szabadítsa meg atyja uralmától. A herceget törekvéseiben a nemesszívű Posa marquis is támogatja. A király feleségét és fiát a marquis-val figyelteti. Posa Don Carlost is letartóztatja, így akarja a herceget megszabadítani és a németalföldiek szabadságát kieszközölni.

A király gyanuját maga ellen fordítja, ezért minden bűnt magára vállal és áldozatul esik a baráti hűségnek. «Don Carlos» a hosszú pihentetés alatt sokat veszített a felfogás és szerkezet egységéből. Schiller eredetileg II. Fülöp despotizmusából eredő bonyodalmakat akarta jellemezni, de mikor újból hozzáfogott, megváltozott felfogásának megfelelően kozmopolita eszméit hirdeti. Ezért Don Carlosnak háttérbe kell vonulnia és a vezetőszerepet a humanizmusért rajongó Posa veszi át.

A történelmi drámák Schillert a történelem tanulmányozására indították. E tanulmányokat azonban nem magáért a történelemért végzi, hanem hogy drámáihoz anyagot szerezzen. Kedves írója a francia Mercier Lajos, kivel abban egyezik, hogy nem az objektív igazságot, hanem a történelmi személy terveit, akaratát kutatja. Schiller tehát már eleve költői szemmel nézte a históriát, melynek nála csak lélektani és morális jelentősége van. A sietős gyors munka, a forrástanulmányok hiányossága miatt azonban a történelem egyes alakjainak belső vizsgálata lehetetlen volt. Történelmi műveit a *Németalföld elszakadásáról* és a *Harmincéves háborúról* ép emez okból nem lehet történelmi, hanem legfeljebb csak költői szempontból megítélnünk.

Schiller 1787-ben Weimarba ment egyrészt, hogy családot alapítson, másrészt hogy esetleg biztosabb megélhetést keressen az akkor már híressé vált költői székhelyen. Álláshoz egyelőre nem juthatott, de hűséges élettársat talált a kedves Charlotte von Lengefeldben. 1788-ban az Itáliából visszatért Goethe ajánlatára a jenai egyetemen a történelem tanárának nevezték ki. A nyomasztó szükség azonban most sem tágított oldala mellől és az 1791. év elején támadt erős tüdőbaja majdnem a sír szélére juttatta.

Magasrangú tisztelői és pártfogói súlyos helyzetének hírére nagyobb anyagi támogatással siettek segítségére,

egyrészt hogy egészségét helyreállíthassa, másrészt családjának nyugodt megélhetést biztosíthasson és tanulmányait gondtalanabban végezhesse.

Történelmi és klasszikus tanulmányai után filozófiai és esztétikai kiműveléséhez fogott. Már barátja, Körner hívta fel figyelmét Kantra, akivel jenai éveiben foglalkozni is kezdett. Természetének megfelelően elsősorban az erkölcsi és esztétikai célt vette szemügyre és amint a történelemből megismerte a külső embert, a filozófiának kellett őt a belső emberről felvilágosítania. Amint Goethe művészi felfogása itáliai útjában kristályosodott ki, úgy Schiller filozófiai és esztétikai vizsgálódásai útján érte el eszméinek tisztulását. Eme tanulmányoknak eredményeként egymásután jelentek meg a Kant-féle esztétikai elveket továbbfejlesztő dolgozatai: *Über tragische Kunst* (1792.), *Über Anmut und Würde* (1793.), *Vom Erhabenen* (1793.), *Briefe über die aesthetische Erziehung des Menschen*, (1794.). Leghíresebb értekezése: *Über naive und sentimentalische Dichtung* (1794.), melyben finom művészi megállapításokat tesz az antik (naiv) és a modern (sentimentalisch) költészet mibenlétéről, egymáshoz való viszonyáról és utóbbinak jogosultságáról. Egyben párhuzamot von a maga és Goethe költészete között.

Miután Goethe és Schiller még a Károly-akadémián látták egymást, ahol persze Goethe a tanuló Schillerről nem vett tudomást, 1788-ban találkoztak először, de útjaik még szétváltak, mert az Olaszországból visszatért Goethénél nem találtak tetszésre Schiller forradalmi hangú ifjúkori drámái. Csak 1794-ben közeledtek egymáshoz, szoros barátságot kötöttek, kezdetben sűrű levélváltással, majd 1799. óta, amikor Schiller Weimarba költözött, személyesen érintkeztek egymással. Azáltal, hogy önállóságukat megőrizve, gondolataikat kölcsönösen kicserélték, minden költői művet közös megbeszélés tárgyává tettek és teljes őszinteséggel mondtak egy-

másról ítéletet, erőik nemes versenyre keltek egymással és a német irodalom legfényesebb korszakát nyitották meg.

A mozgató erő Schiller volt. *Die Horen* című folyóiratában egyesíteni akarta a német irodalom összes erőit. Mikor azonban fáradságát nem koronázta siker, Goethével egyetemben *Xeniáiban* tartott ítéletet az irodalom felett és nevetségessé tette a Nicolai-féle felvilágosodottság korlátoltságát.

A következő években megjelentek szebbnél-szebb balládái. Az ókor gyönyörű szép mondái: *Der Ring des Polykrates*, *Die Kraniche des Ibykus*, *Die Bürgschaft* élő német nemzeti közkinccsé váltak; de új életre támasztotta a lovagságot és a középkort is *Der Handschuh*, *Der Taucher*, *Ritter Toggenburg*-ban. *Der Gang nach dem Eisenhammer*-ben a szentmisét igazi áhitattal és bensőséggel tiszteli. Az alázatosságnak és eucharisztikus hitnek költői hódolata *Graf Rudolf von Habsburg*, melyben a régi császárság minden fénye övezi a nemes grófot, aki a szentségi Jézusba vetett gyermeki hitével szolgálja a beteghez siető lelkipásztort.

Schiller magas szárnyalásának megfelelőek lírai költeményei is: *An die Freude*, *Die Götter Griechenlands*, *Die Ideale*, *Ideal und Leben*, *Der Spaziergang*. Érzelmek eszmékből törnek elő és eszmék felé emelkednek. Kedvese nem halandó nő, hanem az igazság, szabadság, emberség, szépség, művészet, az eszmény. Amit ezekről mond, az nem üres retorika, hanem a legforróbb érzelmek ragyogó képekben megtestesítve, szépséges ritmusokba olvadva, nem lantkíséretre szánva, hanem magasztos, mint a harang zúgása vagy orgona bűgása. Művészete elé a legnagyobb célokat tűzi ki, melyeket valójában csak a vallással kapcsolatban lehet elérni. Anélkül, hogy tudatosan erre törekedett és a keresztény talajban igazán meggyökerezett volna, költészetének mégis sok

keresztény vonása van. Lírája egy hatalmas *Sursum corda*, mely kiemel bennünket a hétköznapiság silányságából az örökkévalóhoz, az istenihez. Fényes befejezése ennek a lírának *Das Lied von der Glocke*, az a csodás alkotás, mely felülmulhatatlan klasszikus szépségű felépítésében és a német kedély egész mélységével azt a költői varázst és fenséget juttatja kifejezésre, melyet a haranggal jelképezett krisztusi vallás az egyesnek és az egész emberiségnek életére kiáraszt.

Mialatt Bonaparte a régi Európát darabokra zúzta, Schiller Goethével karöltve az új német irodalom széles alapjait rakta le és magával ragadó költészetével azt a tudatos nemzeti szellemet, a szabadság és hit, a jog és igazság iránt érzett ama fiatalos lángolást élesztette, mely a szabadságharcban magasra fellobogva Németországot a korzikai hódító bilincseitől, irodalmát és művészetét pedig a voltairei izlés és forradalmi radikalizmus befolyásától szabadította meg. 1798-ban került színre *Wallensteins Lager*, 1799-ben *Wallenstein*, *Wallensteins Tod*, 1800-ban *Maria Stuart*, 1801-ben *Die Jungfrau von Orléans*, 1803-ban *Die Braut von Messina*, 1804-ben *Wilhelm Tell*.

Wallenstein a harmincéves háború tanulmányozásának eredménye. A rengeteg anyagot trológiában dolgozta fel: *Wallensteins Lager*, *Piccolomini*, *Wallensteins Tod*. Az első rész eleven képet ad Wallenstein seregéről, mely vezére mellett minden körülmények között híven akar kitartani. A második rész a cselekvényt kifejleszti. Wallenstein azzal a gondolattal foglalkozik, hogy Csehország koronáját megszerzi. De Octavio Piccolomini, egy alattomos olasz, a hadvezér látszólagos barátja, a császárnak a tervet el akarja árulni. Octavio fia, Max, derék, becsületes jellem, szembehelyezkedik apjával, mert lelkesedik Wallenstein nagyságáért, azonfelül ennek leányát, Theklát is szereti. A harmadik rész végre meghozza a katasztró-

fát. Az áruló Octaviót a császár a hadsereg fővezérévé nevezi ki, aki a maga részére nyeri meg majdnem az összes parancsnokokat. Wallenstein pedig, aki terveinek végrehajtására a svédekkel szövetekezett, katonáitól elhagyatva Éger felé menekül, ahol meggyilkolják. A modern államférfiú és hadvezér jellemzetes tulajdonságai mellett Wallenstein alakja misztikus zománccal és a csodálatosnak bizonyos varázsával van övezve. Csodálatos uralkodói képessége és energiája magával ragad, de mindeme fényes jelenségek mellett egy sötétben tapogatódzó, horoszkópok után kutató végzethős, aki az örök törvények ellen vívott küzdelemben elbukik. Hiába küzd végzete ellen, melyet saját szenvedélyei idéztek fel és szerencsétlen elvakultságával egy egész birodalmat döntött romba. Ez az önzése, mellyel még a legfőbb hatalmat is magához akarta ragadni, az a korlátlan individualizmus, mely saját előnyén kívül a közjával és a fennálló jogrenddel nem törődött, megtörte az ország belső erejét és a német nemzetet idegen hatalom játékszerévé alacsonyította. Ebben a darabjában a költő némiképp függetlenítette magát attól az antikatholikus elfogultságtól, mely történelmi munkái megírásában oly károsan befolyásolta.

Másik drámája a szerencsétlen *Stuart Mária* skót királynőnek történetét tárgyalja. Máriát azzal vádolják, hogy Angolország koronájára vágyik. Erzsébet királynő elfogatja és éveken át tartja börtönében. Angol lordokból álló bíróság halálra ítéli. Erzsébet habozik, hogy az ítéletet aláírja-e. Eközben Leicester gróf és Mortimer Mária menekülésére gondolnak. Az előbbi a királynő kibékítésére törekszik és találkozásukat készíti elő. Az utóbbi Máriát csellel és erőszakkal akarja kiszabadítani. Mindkét terv balul üt ki. Az ellenfelek elkeseredését a találkozás csak fokozta. Mária sorsa meg van pecsételve. Erzsébet aláírja a halálos ítéletet és Burleigh

kincstartó az itélettel a kezében Máriát lefejezteti. A királynő mint egy szent hal meg, Erzsébet pedig magát megnyugtatón akarván, a bűnt Burleighre hárítja. Az ellenséges és gyűlöletes elemek zürzavarán diadalmas ragyogással tör át a katolikus egyház képe, mely annak szépsége, nagysága, egyetemessége iránti lelkesedéstől van átszellemülve és méltán tekinthetjük a költő esztétikai hódolatának. Erzsébet meg van fosztva attól a csalóka ragyogástól, melybe a reformáció legendái burkolták, féltékeny, erőszakos, kegyetlen, alattomos aszszony, aki vérengző intézkedéseinek felelősségét alattvalóira, vak eszközeire akarja hárítani, de minden külső pompa és siker ellenére sem tudja elrejtetni lelke erkölcsi rútságát. A darab hősnője csábító szépségével, gyenge akaraterejével tragikus vétségbe sodródik, de nem az a férjgyilkos szörnyeteg, akinek a puritánok feltűntetik, hanem gyengeségei ellenére is telve van lelki nemességgel, nehéz szenvedéseiben megtisztul, egy bűnbánó rajongó szeretetével kulcsolja át a keresztet és mint hitének bátor harcosa lép a vérpadra. Eszményi magaságban áll a zsarnok Erzsébet felett a szerencsétlen királynő, kinek legnagyobb vétke az volt, hogy jogot formált Anglia és Skócia koronájára és hű maradt egyházához.

A középkor magasztos eszméi hatják át *Die Jungfrau von Orléans* című romantikus drámát. A jámbor francia leánynak, Jean d'Arc-nak megjelenik a Boldogságos Szűz és felszólítja, hogy hazáját szabadítsa meg az angoloktól. Hogy nagy hivatását teljesíthesse, le kell mondania a világról és minden földi szerelemről. Mikor isteni küldetését csodával is bizonyította, a hadsereg élére áll és leveri az ellenséget. Az utolsó ütközet előtt azonban megfélemezik magasabb hivatásáról; a heves viadalban megkiméli az angol Lionelt, szívében szerelem ébred hazája ellensége iránt. Ezzel elveszíti hatalmát

és fogságba kerül. A franciák fegyverét is balszerencse kíséri. Jean d'Arc megbánja vétkeit, széttöri bilincseit és népét diadalra viszi. Ő maga halálosan megsebesül és a király karjai között hal meg. Schiller tragédiája a legnemesebb költészet diadala a silány nyárspolgárság felett, melyet a XVIII. század francia filozófiája nevelt. Megszabadította a francia középkor legszebb alakját a pellengértől, melyhez őt az angol gyűlölet láncolta, kiragadta a mocsárból, melybe Voltaire cinizmusa a La Pucelle-ben sülyesztette. Mikor a szűznek pillanatnyi gyengeséget tud be, a történelemtől eltér és ezért szemrehányásokkal is illették. Bár a történelmi alak többet szenvedett és jobban megérdemli csodálatunkat, de kit ne hatna meg a költő Jean d'Arc tisztulási folyamata, mely benne végbemegy? Hisz ami eddig természetéhez tartozó volt, az most — ami sokkal tökéletesebb — erkölcsi cselekvés eredménye lesz. A költő ezenkívül nem is ismerhette teljesen a középkor eszmei világát, de ideális alapvonását helyesen fogta fel és nagyszerűen rajzolja meg azt a magával ragadó erőt, melyet a hazaszeretet és királyhűség a keresztény világnézet mélységeiből merít.

A következő darab, *Die Braut von Messina*, a végzettragédiák egy neme, melyben a költő a klasszicizmus és romanticizmus egyesítésére törekszik. A drámában antik mintára a karokat alkalmazza, melyek azonban nem a pártok felett állnak, hanem telve szenvedéllyel folynak bele a cselekvénybe. Tárgya egy messinai fejedelmi család története, melyen rettenetes átok nyugszik. A fiatal fejedelmi pár újszülött leányát, Beatricet, meg akarják gyilkolni, mert az álmok azt jelezték, hogy az egész nemzetséget ki fogja irtani. Az anya azonban titokban felnevelteti. A család két fia, Don Caesar és Don Manuel egymást gyűlölik. A sors úgy akarja, hogy mindketten ismeretlen nővérükbe szeretnek. Don Caesar

féltékenységében megöli testvérét és mikor Beatrice-ban nőtestvérére ismer, saját életének is véget vet.

Míg Schiller ezzel a darabjával Aeschylos és Sophokles drámáihoz közeledik, utolsó művében: *Wilhelm Tell*-ben, Shakespeare nagy históriadrámáit követi. A császári helytartók, különösen Gessler Hermann elnyomják a svájciakat. Gessler parancsára egy póznára tűzött kalap iránt tiszteletüket kellett kifejezniök. Tell Vilmos azonban nem törődik a paranccsal, ezért fiával Gessler elé viszik. A helytartó csak az esetben engedi Tellt szabadon, ha ez kis fia fejről lelövi az almát. A lövés sikerült. Tellt ennek ellenére fogva tartják és egy csónakon Küsnachtba akarják szállítani. Útközben elmenekül és a helytartót lelövi. Így lett Tell népének megmentője, amely az ősi szabadság megvédésére a Rütlin már korábban szövetkezett. A darab hőse egy egész nép. A darab szerkezete látszólag nem egységes, de a svájciak szövetkezése, Tell sorsa, Rudenz és Berta jeleneteit a közös nagy cél eleven, hatásos egészben egyesíti. A költő Svájcot sohasem látta, de amit Goethe róla beszélt, amit a régi krónikákban róla olvasott, az elegendő volt ahhoz, hogy a legszebb képet rajzolja, amit Svájcról valaha alkottak. Mint ifjúkori drámáiban itt is a szabadság eszméje jut kifejezésre. De nem az a véres szörnyeteg, mely a jogon és törvényen gázol keresztül, hanem a középkori népszabadság génye, mely az egyén, a család, a község természetes jogaiból kifejlődve, egy igazi zsarnok elnyomó, törvénytelen erőszakoskodása ellen védekezik.

Schiller utolsó drámája, *Demetrius*, melyben a lengyeleknek az oroszokkal vívott nagy harcát írja le, befejezetlen maradt. Szellemi alkotásának legszebb virágzásában ragadta el a halál 1805. május 9-én, életének 46. évében. Teljes csendben, éjnek idején temették el, mígnem két évtizeddel rá a weimari fejedelmi sírboltban

méltó nyugvóhelyet kapott, ahol Károly Ágost nagyherceggel és Goethével együtt pihen.

Schiller halálával befejeződik az a korszak, melyet klasszikusnak nevezünk. Goethe úgy érezte, mintha barátja elhunytával lelkének fele szállt volna el. Nincs mellette többé az önzetlen, jószívű, szerető társ buzdí-tásaival, ösztönzéseivel, példájával. Amit Goethe ezentúl még alkotott, szinte mind a Schillerről töltött években gyökerezik vagy onnan táplálkozik.

9. §. Goethe és Schiller költői kortársai.

Anélkül, hogy a költői fejedelmeknek a német irodalomra tett nagy hatását lebecsülnők, meg kell állapítanunk, hogy közvetlen kortársaik keveset tanultak tőlük. Az idősebbek felfogása már kialakult és az új irányzatba nem tudták magukat beletalálni, a fiatalabbak pedig megelégedtek a külső utánzással. Legkevesébbé látszik meg e hatás a lírában, melyben az anakreontikusok, Kolpstock és a göttingaiak iránya folytatódik. Főbb képviselői *Mathisson Frigyes* (1761—1831.) és *Salis-Seewis Gaudenz*. (1762—1834.)

A színpadot sem sikerült Goethének tartósan meghódítania. Schiller darabjaival egyideig távoltartotta ugyan a betolakodókat, de a hatásvadászó tömegárú hamarosan kiszorította a művészetet. A színházak száma akkorában nem volt nagy. A bécsi és berlini színházon kívül említést érdemelnek a mannheimi, mainzi, hamburgi és a Goethe által vezetett weimari színház. Legkedveltebb írójuk *Iffland Ágost Vilmos* (1759—1814.), aki inkább kitűnő színész, mint költő. Tárgyait a békés családi és társadalmi életből veszi. A csendes meghatottságra számító jeleneteiben hirdeti polgári morálját a jóban való kitartásról, a kevéssel való megelégedésről. Míg Iffland darabjainak erkölcsi komolysága miatt

elismerést érdemel, addig *Kotzebue Ágost* (1761—1819.) akire Iffland híre megnagyobbodva szállt, erkölcsi tekintetben nagyon is érzéketlen, laza és megbízhatatlan. Egyike a leghíresebb német vígjátéktíróknak, kinek 216 darabját nemcsak Németország színpadjain adták elő évtizedeken keresztül, hanem magyarországi német és magyar színházainkban is sokáig műsoron maradtak és többek közt Kísfaludy Károly drámai kifejlődésére is hatással voltak.

Sokkal változatosabb a regény tárgya. A szentimentális családi regényeken, Basedow filantropinista társainak didaktikus regényein kívül Goethe és Schiller ifjúkori drámáinak hatása alatt nagyon elszaporodtak a lovag-, kísérteties- és rablótörténetek, melyeknek vérengző, borzalmas, erkölcstelenségektől hemzsegő jelenetei annak a közönségnek eldurvulását mutatják, melynek ebben kedve tellett. Leghíresebb Goethe sógorának, *Vulpius Keresztély Ágost* (1762—1827.) regénye : *Rinaldo Rinaldini*.

Ha áttekintjük a klasszikus kor napi irodalmát, mely sekélyes felfogásával az erkölcsöt és az irodalom fejlődését veszélyeztette, akkor megértjük azt a szigorú kritikát, melyet Goethe és Schiller Xenia-ikban gyakorolnak, meg tudjuk becsülni a romantikusok érdemeit, melyeket a klasszikusok esztétikai eredményeiért vívott küzdelmekben a felvilágosodottak felszineskedésével és erkölcstelenségével szemben elértek. Az új és régi kor határán áll a német irodalom egyik legnagyobb humoristája : *Jean Paul*. (Friedrich Richter 1763—1825.) Belsejében kettős természet lakik. Az egyik édeskés szentimentalizmusával átsuhan az emberi természet végeségén és megnyugvást keres az eszmény megálmodott csodavilágában, a másik kedves, mély odaadással és igazán költői látással merül el a legegyszerűbb polgári élet apró örömeiben. Így lett idealista és realista egy

személyben, de ahelyett, hogy ez a két szempont egymást kiegészítené, elkülönülve váltakoznak. Humora nem éri el a legmagasabb fokot, ehhez hiányzik költői alkotóereje, széles látóköre, éles emberismerete, melyet angol mintáiban annyira csodálunk; de szerető szíve, mély, meleg kedélye még életében nagyobb közönséget vonzott, mint Goethe vagy Schiller. Hatvan kötetre terjedő költői munkáiból megemlítendőek: *Die unsichtbare Loge*, *Hesperus*, *Quintus Fixlein*, *Siebenkäs*, *Der Titan* és legjobb alkotása: *Die Flegeljahre*.

Schiller halála utáni évben vívták meg Jena mellett a nagy csatát, melyben a németrómai szentbirodalom végleg összeomlott. A napoleoni elnyomás és a nemzeti öntudat ébredésének évei következtek. Mind a politikai történelem, mind az irodalomtörténet új fejezethez jutottak. Elmúlt a felvilágosodottságnak és az esztétikai klasszicizmusnak ideje, romantika és politika hatotta át félszázadon keresztül a német szellemi életet.

IX. rész. A romanticizmus, követői és ellenzői. (1805—1848.)

1. §. Általános áttekintés.

Amint valamely irodalmi áramlat határozott formát ölt, megtalálja a maga alkalmas jelszavát is. «Sturm und Drang» volt a jelszó a XVIII. század utolsó negyedének elején, «Blaue Blume» annak a végén. A képzelet birodalmának kék virága a sóvárgásnak, a lelki honvágnak, a német kedély nyugtalan meg nem elégedettségének szimboluma s először jelenik meg a Heinrich von Ofterdingen című regényben, melynek szerzője Novalis — kiről még szó lesz — ebben a képben akarja a romantikus költészetet kimeríteni és a költészet szellemével az összes korokat, osztályokat, tudományágakat átfogva a világot meghódítani.

A romantika követői, különösen az első romantikusok, a legkülönbözőbb indítóoktoktól vezettetve kerültek össze, de minden különböző és sokszor ellentétes fel fogásaik mellett is egy közös vonás jellemzi őket : mindnyájan kereső emberek. A rideg racionalizmussal szakítanak és valami magasabb, megnevezhetetlen, végtelen, örök után vágyakoznak. A vágyakozás fogalmát, melynek felkeltésében nagy része van Kant és Fichtének, kifejlesztették és azáltal, hogy a kereszténységhez közeltek, megtöltötték azt tartalommal és céltudatossággal. Minél jobban fokozódott és tisztult ez a sóvárgás, annál nagyobb lett a szakadék, mely az új irányt a felvilágosodottságtól elválasztotta. Minél határozot-

tabban fordult ez a romantikus vágyódás a közelebbi céljain át a természetfölötti, isteni felé — s ez különösen a későbbi s inkább csak a katolikusoknak született romantikusokra vonatkozik — annál szembetűnőbb lett az ellentét közte és a klasszikus irány között.

Mivel a romantikusok a költészetet akarták összes lélettörekvéseik középpontjává tenni, mindenekelőtt az emberiség fejlődéstörténetének ama korszakaira mutattak rá, ahol az életet bevonja a költészet lehellete, ahol a képzelet és kedélyvilág gazdagon fejlődhetik. Tekintetüket a klasszikus világról, ahonnan ők is kiindultak, a középkor lovagvilágára, misztikájára, mély hitére vetették. Némelyek nem elégedtek meg a katolicizmus iránt tanusított esztétikai hódolattal, hanem a sivár racionalizmus ellen az egyházban kerestek menedéket.

A német középkortól aztán a román népek felé fordultak, melyeknek költészetét hozzáférhetővé tették, formáit utánozták. Visszahozták a Keletnek képzeletben gazdag mesevilágát és virágos költészetét, lelkesedtek az angol irodalomért és Shakespeare bennük találta meg legőszintébb csodálóit. Nyilvánvaló, hogy a világ-irodalom ezen meghódításában a Herder és Goethe vágta ösvényeken haladtak. Tevékenységük inkább reprodukáló, mint alkotó, nem annyira eredeti szellemek, mint kitűnő tehetségek, akik inkább buzdítólag, mint átalakítólag hatottak. A romantikusok keltették fel az érdeklődést a régi német költészet iránt. Összegyűjtötték és feldolgozták a népmondákat, népdalokat, legendákat, megújították a csodás meseországot; ők tették ismertekké az olasz Dantét, Petrarcat, Boccacciót, a spanyol Cervantest, Calderont, Lope de Vegát. Körükből indult ki Shakespeare művészi fordítása, romantikus talajon fakadt Grimm Jakab (1785—1863.) és Grimm Vilmos (1786—1859.) német nyelv kutatása.

Bármily nagyok is voltak a romantikusok érdemei,

voltak fogyatkozásaik is. Nem elégedtek meg a költészet eddig elismert mintáival, hanem a látókört minden nép irodalmára kiterjesztették, elvetették a tiszta szép iránti érzéket és a helyes ízlést. Mivel azonban az összes irodalmak szépségeit akarták egyesíteni, a formák tarka vegyülékét hozták létre és bizonyos fokú tervszerűtlenség kapott lábra. *Fichte Gottlieb János* (1762—1814.) és *Schelling Frigyes József* (1775—1854.) filozófiája a szimbolizálás és allegorizálás iránti hajlamot ébresztette fel, ami a közepes tehetségeknél üres játéokra vezetett. Fichte Kant kriticismusától áttért a tiszta idealizmushoz. Az egész képzeletvilágot a tiszta Én-ből származtatja. A külső világ, a tárgyak csak az Én-ben és az Én által léteznek. Az ember tehát a külső tárgyakat csak annyiban ismeri meg, amennyiben azok az Én-ben visszatükröződnek. Ennek folyománya, hogy a külső világ tárgyainak realitását tagadta. Schelling Fichtéből indul ki, a teremtő Én gondolatából, mely mint tudattalan a reális természetet, mint tudatos az ideális szellemi világot alkotja. De a kettő csak különböző oldala az azonos indifferens Én-nek. Innen filozófiájának neve azonossági rendszer. (Identitätsphilosophie.)

A romantikusok fáradozásait nem koronázta az a siker, melyet megérdemeltek volna. Gyönyörű ideálok szolgálatába álltak, de a legtöbbben nem vonták le a praktikus következményeket, ezért a belső meggyőződés híján a külső lelkesedés is csakhamar elszállt.

2. §. A korai romantikusok.

Mivel a korai romantikára nézve irányadó volt esztétikai elmélete, a romantika esztétikusaival nyitjuk meg a sorozatot. *Schlegel Vilmos Ágost* 1767-ben Hannoverben született. Iskoláit Göttingában végezte, ahol megismerkedett Bürgerral. Néhány évig házitanító volt,

majd 1798 óta Jenában irodalmat adott elő. Lelkes tisztelője volt Goethének, Schillernek, akinek folyóiratában is dolgozott. Mikor a viszony Schillerrel elhidegült, öccsével megalapította az *Athenäum*-ot, a romantikusok hivatalos folyóiratát. Kevéssel Jenába való költözése előtt feleségül vette a fiatal özvegy Böhmer Carolinát, aki életsorsában igazi típusa a kor romantikus műveltségű asszonyainak. Nagy irodalmi műveltséggel bírt, de nem volt meg írói becsvágya, hogy valamit alkosson. Mikor férjét otthagyta és Schellinggel lépett házasságra, Schlegel elhagyta Jenát, Berlinbe ment, hol megkezdte felolvasásait az irodalomról és művészetről, melyeket később Bécsben folytatott. Goethe útján ismerkedett meg egy francia miniszter nagyműveltségű leányával, Staël asszonnyal, akit utazásaira elkísért és kivel hosszabb időt töltött svájci birtokán. Ennek halála után a bonni egyetemre került tanárnak, ahol 1845-ben meghalt.

Schlegel nem annyira költői alkotóerő, mint kiváló tehetség. Műveiben hiányzik a melegség, az érzelmek őszintesége, a költői lendület. E hiányokat még csodás formai készsége sem tudja pótolni. Naggyá tette őt az a munkája, melyet mint kritikus és műfordító végzett. Mélyenjáró jellemzései és méltatásai nemcsak alapos tudományos készültségről és az esztétika törvényeinek kitűnő ismeretéről tanuskodnak, hanem valamely mű belső szépségeinek semmiféle elméleti szabály által el nem sajátítható helyes megértéséről is. Shakespeare, Dante, Calderon műveinek bámulatos fordításait nemcsak a költői sajátosságok hű visszaadása, hanem a német nyelv erején és finomságain való tökéletes uralkodás is jellemzik, úgy hogy szinte eredetieknek látszanak és így a külföld nagy költői szellemeinek Németországban való hatását végleg biztosította.

Schlegel Vilmos Ágostnál eszmékben gazdagabb, ere-

detibb, jelentékenyebb, de nyugtalanabb vérű ennek öccse, *Schlegel Frigyes*. 1772-ben született. Atyja kereskedőnek szánta, de ragyrahivatott természete rem tudott ezzel a gondolattal megbarátkozni, lelkét az eszmények világa utáni vágy vonzotta. Gyorsan elvégezte a gimnáziumot, bátyját Göttingába követte, aki anyagilag is sokat segítette. 1791-ben Lipcsébe megy, hol különösen történelmi tanulmányokkal foglalkozik. A tudományos munkásság után a költészetre veti magát. Néhány költemény után megírta *Lucinde* című regényét, ifjúkori eltévelyedésének szomorú emlékét, melyet *Alarkos* drámája követett. 1804-ben vette feleségül a zsidó Dorothea Mendelssohnt. Párisban bátyja példájára szanszkrit tanulmányokkal foglalkozott, míg végre megtette azt a lépést, melyre természete, lelkülete és lassankint meggyőződése is vonzotta : feleségével együtt Kölnben 1808-ban katolikussá lett. A következő évben Bécsben telepedett le, ahol a kancelláriánál titkárrá nevezték ki. Meghalt 1829-ben Drezdában.

Schlegel Frigyes munkáit a XIX. század ouverture-jének nevezhetnők. Az újabb gondolkodás és költészet összes alaphangjai megcsendülnek benne. Az összes irányok, a legszélsőbb radikalizmustól a leghatározottabb katolicizmusig képviselve vannak nála. Átélt mindent, amit írt : filozóf, művészbárát, költő, historikus, filológus, kritikus, tanár, diplomata, atheista, pantheista, misztikus, protestáns, katolikus volt a német romantika vezetője. A róla alkotott vélemények nagyrészt eltérnek, de abban megegyeznek, hogy jelentékeny ember volt.

Kielégíthetetlen tudásvágytól indítatva kutatott az igazság után. Hitt erősen ebben az ideálban, ennek létezésében, csak azt nem tudta, hol van. Végre ifjúságában felvetett kérdéseire megkapta a választ a katolicizmusban. És ezt a katolicizmust megtalálta történelmi

és filozófiai utakon : megtalálta a távolban és a mélységben. A mélységben : látta, hogy az ész, mely a történelmi hagyományoktól és a kinyilatkoztatástól el van szakítva, a végtelen úrbe vész. Kell tehát egy magasabb világnak lenni. És a mélységből tekintete a távolba szállt, a messze Indiába. Megtalálta egy személyes Istenben való hitet és a személyes halhatatlanságba vetett reményt. És Schlegel abban a pillanatban lesz a legnagyobb, mikor ennek megismerése után megállapodik, hogy a világnak a megtalált ideált hirdesse. Csak most lett világossá saját világa. Az emberiség sarkcsillagát, melyet egykor annyira keresett, megtalálta és álmadozó romantikus vágyakozása erős keresztény reménnyé szellemül.

Schlegel Frigyes karjai közt halt meg a harmadik jelentékeny romantikus, a szelid lelkű, mély érzésű *Hardenberg Frigyes*, költői nevén *Novalis*. 1772-ben született. A jenai egyetemen megismerkedett Schlegellel és Fichtevel. Schiller lírai szárnyalása őt is követésre buzdította. Mikor fiatal menyasszonyának halálhírért vette, a halál szépségének valami melancholikus hangulata szállta meg lelkét, melynek legszebb kifejezése : *Die Hymnen an die Nacht*. Egyetlen nagyobb műve a befejezetlenül maradt regénye : *Heinrich von Ofterdingen*, a költészet gyönyörű apoteozisa. Meghalt 1801-ben.

Novalis legkomolyabb, legodaadóbb, legőszintébb képviselője annak a romantikának, mely minden sóvárgásával keresi az örökkévalót, a végtelent, az Istent. Lelkében egy hatalmas dóm kövei szétszórtan hevernek. Kétkedés és sejtelem, mély hit és leplezett pantheizmus váltakoznak benne, olyan, mint a villámtól áttört éjszaka. Néha-néha oly közel jár már az igazsághoz, hogy csak a megfelelő szó hiányzik, aztán ismét eltér iránya, hogy újra utána kutasson. Amíg a dóm tervét rajzolja és alapjait rakja, minden könnyen megy ;

amint magasabbra tör az épület a kereszt felé, az emberi légkör határain túl, egyszer csak szédülés fogja el, kétféle nyelven kezd beszélni, melyek közül az egyik tagadja, amit a másik állít. Habár Novalis az egyház világosságát nem láthatta is, nagy jelentőségét nem tagadhatjuk, mert ráirányította a XIX. század figyelmét a katolikus egyházra, az emberiség eme legnagyobb kultúrtényezőjére.

Míg Novalis az életben, művészetben egyaránt a jelenségek lelkét kutatta, barátja, *Tieck Lajos*, a felszínen marad. Ingatag természet volt egész életén keresztül, lelkében a legellentétesebb meggyőződések váltakoznak. Először a szabadgondolkodók táborában találjuk, majd átcsap a romantikusokhoz, élete végén pedig a polgári liberáliszmus zászlaja alatt küzd. Berlinben született 1773-ban. Világnézetét a Sturm und Drang műveiből merítette. Alapos irodalmi és nyelvészeti tanulmányok után bejárta Európa nagyobb városait, ahol felolvasásokat tartott. Kitűnő felolvasói készsége megnyitotta számára a berlini udvart, ahol gondtalan öregkort élvezett 1853-ban bekövetkezett haláláig.

Tieck érdeme egyrészt önálló költői alkotásaiban, másrészt irodalmi kutatásaiban rejlik. Költői alkotásai nem tökéletes mesterművek. Regénye, *Sternbald's Wanderungen*, a művészlelkeket most is leköti, eszmei tartalmát azonban barátjának, *Wackenroder Henriknek* (1773—1798.) *Herzenergiessungen eines Klostersbruders* című regényéből merítette. Legszebb alkotása talán *Genoveva* című drámája, mellyel a katolikus szentek tiszteletébe kapcsolódik. Jól sikerültek meséi és mese-szerű elbeszélései is. Lírája inkább csillogó szavak, tarka képek ügyes játéka, mely mélyebb lelki hangulatot nem tud kiváltani. A felvilágosodottság és Iffland, Kotzebue érzelgős drámáit gúnyolja ki *Der gestiefelte Kater*, *Prinz Zerbino* című szatirikus vígjátékaival.

Nem csekély a jelentősége mint fordítónak, kiadónak, irodalomtörténésznek, kritikusnak. Itt is nagyon akadályozta állhatatlansága. De ha vannak is hibái, annál többet tett buzdításaival, melyeknek nyelvészek és filológusok, esztétikusok és költők egyaránt hasznát vették. Ez áll régi műdal- és mesegyűjteményéről, első-sorban pedig egy életen át végzett Shakespeare tanulmányairól. Nincs egy második ember, ki annyit tett volna megismertetése érdekében. És ha már egyéb tekintetben állhatatlan volt, ebben az egy pontban élete végéig megmaradt romantikusnak.

Novalisszal nagyon rokon természet *Hölderlin Frigyes*. (1770—1843.) Ő is egy letűnt históriai korszakban keresi a boldogságot, de nem a középkorban, hanem a klasszikus Görögországban. *Hyperion* című regényében keserűséggel telik el hazája sivár jelene és reménytelen jövője iránt és elégikus bánattal sirja vissza a szép görög világot, melyben a szabad és nemes emberiség megvalósulását látta.

3. §. A heidelbergi romantikusok.

A korai romantikusok nem érték el, amire törekedtek: egységes filozófiát, költészetet, életet. Egy ifjabb nemzedéknek sikerült elődei álmát életben, költészetben legalább részben megvalósítani. Mikor a Jenában tartózkodó idősebb romantikusok köre feloszlott, Heidelbergában egy romantikus triumvirátus alakult meg *Brentano Kelemen*, *Achim Arnim* és *Görres József* személyében.

Brentano Kelemen (1778—1842) szívében apai részről forró olasz vér lüktetett, de minden cseppje a német nemzet nagyságát szolgálta. Katholikusként született, de vallási érzületét sem gyermek, sem ifjúkorában nem ápolták, ezért a tévelygések hosszú útját kellett megjárnia, míg végre géniusza az erős lelki hullámmás, a

szirének csábító éneke ellenére a hit és igazság útjára vezette, melynek drága emlékét szíve mindig híven megőrizte.

Brentano született költő, az izzó, képzeletben gazdag délvidéknek ritka csodavirága. Gazdag fantáziája szinte féktelenül csapong, annál bámulatosabban kezeli a nyelvet, mely minden érzésének pontosan engedelmessékedik. Első műveit a képzelet szilaj vadsága jelzi, melyekben az erkölcstelenségtől sem riad vissza. Kedves és vonzó: *Die Geschichte vom braven Kasperl und schönen Annerl*. Egyszerű, megható sorokban fejt ki az alapgondolatot: Teljesítsd kötelességedet és imádd az Istent. Meséi közül a *Gockel, Hinkel und Gackeleia* talán a német irodalom legjobb ilyenmű alkotásai közé tartozik. Világi és vallási lírája egy kétkedő, majd hívő lélek mélységeiből tör elő. Tele marékka szórta el a költészet drágagyöngyeit, melyeket, ha egy kis fáradságot vesz és gyöngy-sorba fűzi, a világirodalom egyik nagy katolikus költője válhatott volna belőle. Kiváló érdemeket szerzett népdalgyűjteményeivel, melyeket költőtársával, Achim v. Arnimmal *Des Knaben Wunderhorn* néven adott ki.

Achim v. Arnim (1778—1831.) Brentanóval még az egyetemi évek alatt ismerkedett meg s később Bettinával, Brentano nőtestvérével kötött házassága által sógori viszonyba is került vele. Arnim igazi lovag, ravaszság és képmutatás nélkül, aki a közönségeset, a félszogséget egyaránt gyűlöli. Költészetében a régi német császárság nagyságáért lelkesedik. *Die Kronenwächter* című befejezetlen regényében I. Miksa császár korát mélyértelmű kapcsolatba hozza az általános emberi és nemzeti szempontokkal.

A harmadik a heidelbergi romantikusok társaságában: *Görres József*. Szinte hihetetlen, mily hatással volt az ifjúságra, mellyel érintkezésbe jutott. Ez a titkos erő jellemének nagyszerűségében, igazságszeretetében és sza-

badságérzésében nyilvánul. Anélkül, hogy magasabb iskolát végzett volna, vagy egy bizonyos tudománynak szentelte volna magát és bár mindenben autodidakta volt, mégis csodálatos sokoldalúság és a szellemi benyomások iránti érzék jellemzik. Így lett ő államférfi és historikus, költő és filozófus nem hivatásból, de hivatottságból, úgy hogy feladatát legalább is úgy végezte, mint bármely kortársa; nemzetének védője a franciák és az őket követő reakció ellen, a katolikus németiség apostola a jogaiért vívott küzdelmében.

Görres annak a romanticizmusnak képviselője, mely nem tévelyedett el a fantasztikus világba, hanem a német nemzetben, annak keresztény kultúrájában gyökerezve készítette elő az ország igazi újjászületését. Koblenzben született 1776-ban. Fiatalkorában őt is magával ragadták a francia forradalom eszméi, de csakhamar magába vonult és publicistikai tevékenységét tudományos és irodalmi munkássággal cserélte fel. Hogy a nemzeti öntudatot fejlessze, visszaszállt a múltba és annak irodalmi emlékeit tárta fel. *Die deutschen Volksbücher, Alt-deutsche Volkslieder und Meisterlieder* című gyűjteményei, ha nem is tudományos kiadások, mégis a megalázás napjaiban nagy szolgálatot tettek a nemzetnek.

A tudományos foglalkozásból az események hirtelen a politikai küzdőtérré ragadták. A lipcei népek csatája, Napoleon legyőzése után az egyes fejedelmek inkább pillanatnyi lelkesedésből és a néphangulat hatása alatt, mint belső meggyőződésből a szentszövetségbe tömörültek. Ily kicsinyes gondolkodás mellett azonban félt volt, hogy a nemzeti talpraállás csak kevés áldásos gyümölcsöt hoz. Ekkor alapította Görres lapját: *Der Rheinische Merkur*-t, melynek páratlan hatású cikkei az erők egyesítésére, erős ellentállásra és a német jövő megalapozására buzdítottak. Méltán nevezte Napoleon a lapot la cinquième puissance, ötödik nagyhatalomnak.

Minél több csalódás érte a politika terén, annál inkább belátta, hogy csak az egyház, melynek ő is tagja, képes a népek üdvét előkészíteni. Ennek szolgált ezentúl egész lélekkel, minden munkájával élete végeig. Átköltözött Münchenbe, mely I. Lajos király támogatásával Németország katolikus életének igazi melegágya lett és a híres tudósok középpontja, az egyház szabadságának előharcosa Görres. Egykori rajongói közül sokan elhagyták, de ő folytatta megkezdett útját 1848-ban beállt haláláig. Valláspolitikai végrendeletének végrehajtását átvette a még életében megindított *Politisch-historische Blätter* című folyóirat és a századik születési emlékünnepeére alakult *Görres-Gesellschaft*.

4. §. Az északnémet romantikusok.

Nagy Frigyes alatt a zsidóság polgári szabadsághoz jutott és a «felvilágosodott» nemességnél a legjobb fogadtatásra talált. Lessing szövetekezése Mendelssohnnal a racionalista protestantizmus szövetsége a zsidósággal. A háborús időkben szerzett vagyon lehetővé tette nekik, hogy nagy háztartást vigyenek és az udvari embereket a király távolléte alatt szalonjaikba hívják. Az irányadó zsidó körök egyideig tényleg reprezentálták Berlin modern műveltségét, ünnepelték Kantot, Goethe-társaságokat alakítottak, művészeket, tudósokat és különösen a romantikusokat vonták körükbe, úgyhogy Berlin szellemi kiválóságai rendszerint itt adták egymásnak találkozást. Még most is sokat emlegetik *Levin Rahel* szalonját. Ez az állapot csak az egyetem felállításával szűnt meg, amely lehetővé tette a keresztény-germán szellem fellendülését.

Míg Novalis misztikus, Tick és Brentano fantasztikus, addig *De la Motte-Fouqué* Frigyes (1777—1843.) a romantika hűbéri lovagvilágának a képviselője. Eleinte a spanyol költészet nyomain halad, de a szabadságharc fel-

élesztette benne a kereszteslovagok és az északgermán mythologia emlékeit. Költői működésének koronája a Weber egyik zeneművének alapul szolgáló kedves kis mese: *Undine*.

A lüneburgi pusztá szülötte *Schulze Ernő* (1789—1847.) már ifjúkorában táplálta gazdag fantáziáját különösen Wielandból vett lovagi történetekkel. A legdallamosabb német stanzákban írta meg kedves kis eposzát: *Die verzauberte Rose*, melyben előadja Klotilde királykisasszony szabadulása történetét, kit Alpin dalnok éneke rózsabimbóvá varázsolt.

Chamisso Adalbert (1784—1838.) francia származása ellenére izig-vérig német költő. Boncourt várából szüleivel a forradalom borzalmai elől kellett menekülnie és Poroszországban telepedett le. Mint katona tökéletesen elsajátította a német nyelvet és költészetet. Később nagy buzgalommal és sok sikerrel foglalkozott a természettudományokkal. Gazdag költői tehetsége, a könnyed forma, nemes lírája tesz az ő értékét. Kedves a *Frauenliebe und Leben* című lírai ciklusa, melyben a nő lélek minden érzelemhullámzását a bontakozó szerelemtől a hitves haláláig végigkíséri. Költői hírét kisebb elbeszéléseivel alapította meg, melyek közül *Salas y Gomez* története a legjobb. Kár, hogy a külső hatás kedvéért borzalmas tárgyakat választott. A hazájából száműzött, nemzetétől elszakított költő hontalanságának fájdalma tölti be *Peter Schlemihl* történetét, aki nyomorúságában eladja az ördögnek saját árnyékát.

A romantika szatirikus hangját tulzásba vitte a königsbergi *Hoffmann Tivadar Amadé* (1776—1822.). Nagy és sokoldalú képességeit egyrészt állhatatlan, kalandos, kicsapongó életmódja, másrészt megélhetési gondjai miatt nem tudta teljesen kifejezni. Zenekritikus és komponista, karrikaturarajzoló és festő, kitűnő jogász és költő anélkül, hogy egyik téren is kifogástalant alko-

tott volna. Elbeszéléseit, meséit a romantikus keretes elbeszélések mintájára *Die Serapionsbrüder* néven adta ki, melyek közül a legszebb *Fräulein Scudéry*. Túl-hajtott fantáziájának példáit *Elixiere des Teufels*, *Kater Murr* című elbeszéléseiben mutatja be.

A legkiválóbb sziléziai költő, a romantika utolsó lovagja, *Eichendorff József* (1788–1857.). Jogi tanulmányait Heidelbergában végezte. Szóval és tettel küzdött nemzete szabadságáért. A háború után mint kitűnő hivatalnok szolgálta hazáját. Eichendorff nagyon szerencsés, gyermekien kedves természet. Mély vallásos érzület, a természetnek szinte rajongásig menő szeretete, ártatlan humor alkotják szellemi énjének alapvonásait. Belseje egy csendes tengerszem, melyben az ég derült kéksége és az erdőborította hegykoszorú tükröződik vissza. Mint költő elsősorban lírikus, ez látszik meg regényein, novelláin is. Novellisztikájának gyöngye a pompás elbeszélés: *Aus dem Leben eines Taugenichts*. Kedvesebb naivsággal nem lehetne a dolce far niente költészetét életrekelteni. Amit a költő valaha vándoréletről, nap- és holdsugárról, ábrándozásról, természet-szeretetről, mély istenbizalomról, gyengéd szerelemről énekelt, azt mind ebben a kis elbeszélésében foglalta össze. Említésreméltót alkotott a drámáiban is, melyek közül *Der letzte Held von Marienburg* joggal megérdemli a színrehozatalt.

Eichendorff a német irodalom legnépszerűbb lírikusainak egyike. A katolikus szülői ház megadta neki mindazt, amit a romantikusok csak nagy lelki harcok után értek el. Innen van az a felüdítő lelki béke, mely minden művéből előtűnik. A csendes mező, az elhagyatott kastély, a friss erdei illattól terhes harmatos reggel, a félre-eső remetebarang, a hajnal áhítatos, halk istenvárása: ezek lírájának újabb és újabb szépségekkel ismétlődő motívumai.

Tiszta hévvel védi *irodalomtörténetében* a katolikus álláspontot. A művészi szépségek mellett keresi az erkölcsi tartalmat, ezek figyelembevételével állapítja meg a költők igazi értékét, mert semmi sem bántotta annyira, mint az, ha egyesek a költészetet a vallás anyai szívéből elszakítani, elidegeníteni törekedtek.

5. §. A szabadságharc költői.

1805. december 2-án Napoleon az austerlitzi ütközetben legyőzte Ausztriát. A következő év júliusán 16 német állam megalkotta Párisban a rajnai szövetséget és Napoleon védelme alá helyezkedett. Erre Ferenc császár letette a német császári koronát és ezzel több mint ezeréves fennállás után megszűnt a régi német-római birodalom. Napoleon sorozatos győzelmei azonban a németek számára egy új hajnal pirkadását jelezték. A nagy csapás felrázta a nemzetet álmából és előkészítette annak újjászületését. Elsősorban a belső restauráción dolgoznak. Stein Frigyes, Humboldt Vilmos, Scharnhorst Gerhard, Gneisenau Ágost Vilmos, Hardenberg Poroszországban, Gentz Frigyes és Schlegel Frigyes pedig Ausztriában álltak munkába. A filozófus Fichte 1807—1808. telén mondotta el a berlini akadémiában összegyűlt közönséghez a német nemzethez intézett lelkesítő beszédeit, miközben a terem ablakain át a francia megszálló csapatok szuronyai villantak meg.

A szabadság ügyét szolgálták a költők is és minden vidéknek megvan a maga lelkes éneke: a brandenburgi Kleist és Fouqué, a keleti porosz Schenkendorf, a sziléziai Eichendorff, a szász Körner, az osztrák Collin, a frank Rückert, a sváb Uhland.

Mindezek vezetője pedig *Arnát Móric* (1769—1860.), a porosz Tyrtaeus. Amit a német nemzet a megpróbáltatás napjaiban érzett, azt kifejező, érzéssel teljes nyelv-

ven meg is szólaltatta. A katonák az ő dalait énekelték a harctéren, a békés családok vele együtt ünnepelték a franciák fölött kivívott győzelmeket. *Was ist des Deutschen Vaterland? Was blasen die Trompeten? Der Gott, der Eisen wachsen liess, der wollte keine Knechte* s ehhez hasonló sok más dal még ma is ismeretes a nemzet apraja-nagyja előtt.

Schenkendorf Miksa (1783—1817.) csendes, elmélyedő természet, kinek lelke a császári korona dicsőségét álmodja vissza. A nemzet szerető nagyrabecsülését még ma is megőrizte a fiatalon elesett *Körner Tivadar* (1791—1813.) iránt. Atyjának házában nyert meleg otthont egyideig Schiller is, kinek költői tüzéből és páthoszából a fiatal Körner sokat elsajátított. Drámái közül nagy sikert aratott *Zrinyi-jével*, melyet Kölcsey magyarrá fordított és hosszabb tanulmányban méltatott. Hazáját Lützow szabadcsapatában szolgálta, ahol karddal és lanttal buzdított a bátorságra. Legszebbek *Leier und Schwert* gyűjteményében megjelent harci költeményei: *Das Volk steht auf, der Sturm bricht los; Lützows wilde verwegene Jagd; Vater ich rufe dich*, melyekben annyi derék katona sorsát énekli meg, kik vele együtt áldozták fel fiatal életüket a hazáért.

6. §. A romantikus dráma.

A romantika álmvilágából az idők halálos komolyságába, megrázó valóságába vezet a nagytehetségű *Kleist Henrik*. (1777—1811.) Sem katonai hivatása, sem művésze nem elégítette ki, a legmagasabb célok felé törve, szenvedélyes önérzettől eltelve, a világtól meg nem értve, csak kevesektől becsülve, önmagával meghasonulva vetett véget életének ez a nagy költő, aki Schiller halála után egyedül volt hivatva a német dráma továbbfejlesztésére.

Életének nagy disszonanciái továbbcsengenek drámái-

ban. De már első darabja : *Die Familie Schroffenstein*, melynek témája Romeo és Juliára emlékeztet, szerelensége ellenére erőteljes jellemzésével, biztos felépítésével a született dramatikus nagy tehetségét mutatja. Ugyancsak a tragédia mesteri expozíciójának példája a töredékes *Guiskard Róbert*. Párisi tartózkodása alatt dolgozta át Jean Baptiste Molière *Amphitryon*-ját. Egy svájci rézmetszet adta meg a német irodalom egyik legsikerültebb vígjátékának : *Der zerbrochene Krug* témáját. A főcselekvény törvényszéki jelenet, melynek abban van a komikuma, hogy Adam községi bírónak kell egy olyan pörben ítélnie, melyben nem a vádlott, hanem ő maga a bűnös. A kihallgatás során mindenáron a vádlottra szeretné hárítani a bűnösséget, de a keresztkérdések tüzeiben egyszer csak borzadva veszi észre, hogy saját magát leplezte le. Következő tragédiájában, *Penthesileában* antik tárgyat romantikusan dolgozott fel. A férfigyűlölő amazon a szép Achillest szenvedélyesen szereti, de az a gondolat, hogy Achilles őt legyőzte, gyűlöletre és bosszúra ösztönzi. Achilles ki akarja békíteni és csak hiányosan fölfegyverkezve új harcot ajánl. Penthesileia a hőst megöli, majd őrvjögésében fogaival marcangolja kedvese holttestét, míg ő is utána hal. Ennek megfordítottja *Kätchen von Heilbronn*. Amily erős Penthesileia a cselekvésben, annyira hatalmas ez odaadó szeretetében. Kätchen a romantikus álmvilág igazi típusa. Valóságos alvajáró. Mikor nevelőatyjánál meglátja álmai lovagját, hűséges odaadással minden szenvedésen át követi. Ez a ragaszkodás a rideg lovagot is meg hatotta és mikor kitűnt, hogy Kätchen a császár elveszett gyermeke, a házasságnak immár semmisen áll útjában. Ez a dráma maig is Kleist legjobb darabja, melynek egyes jelenetei a világirodalom legjava alkotásaival vetekednek. Igazi hazafias tűz lüktet *Die Hermannschlacht*-ban, mely Németország szégyenletes

megalázkodásának és az idegen járomban synylődő nép szabadságvágyának hű képe. Novellái közül legkiválóbb *Michael Kolhaas*. Utolsó darabja *Prinz Friedrich von Homburg*. A herceg a fehrbellini ütközet alkalmával a kapott utasítás ellenére az ellenséget megtámadta és legyőzte. Engedetlensége miatt azonban törvény elé állítják és elveszett volna, ha ki nem tudódik, hogy az ütközet napján álmokóros volt, az ütközetet szinte öntudatlan állapotban vívta meg. A hercegben a költő saját bensejében uralkodó ellentéteket egyéni szabadság és katonai fegyelem között, hazaszeretetét és győzelmi vágyát testesítette meg, ezért darabja a szigorú köteleltségteljesítésre épített porosz katonaszellem dicsőítése.

Kleist nem talált drámái számára kiadót, annál kevésbbé számíthatott arra, hogy színpadra kerülhesenek. Ezeket jóideig a *végzetdrámák* foglalták le. Fatalisztikus elemeket találunk már Schiller Wallensteinjében vagy a Braut von Messinában. De amíg a rossz csillagzatok tulajdonkép Wallenstein öntelt lelkében fénylenek és a messinai uralkodóház ősi átka a testvérek szenvedélyében lobban fel, addig a végzetdrámákban a végzet hatása esetleges dologhoz, például naphoz, képhez, késhez, helyhez van kötve. A költő nem azt mutatja be, hogyan támad az ember bűnössége a szívben, hogyan növekedik az az erkölcsi világrend ellen vívott küzdelemben, nem azt tárja szemünk elé, hogy az állandó bűnözésben megőszült nemzedékben hogyan öröklődnek át a bűn csirái szokásokban, hajlamokban, nevelés és példák útján, hanem azt, hogyan jut napvilágra egy szerencsétlen, csupán külső, esetleges körülményekből szövődött bonyodalom. A drámai kifejlet ezekben a többnyire egyfelvonásos darabokban hiányzik, csak a végső katasztrófa bekövetkezését látjuk.

A végzetdráma egyik leghatásosabb művelője *Werner*

Zakariás. (1768—1823.) Könnyelmű, nyugtalan, kicsapongó életet élt. Itáliában végre fordulóponthoz jutott, áttért a katolikus vallásra, 1813-ban pappá szenteltette magát, Bécsbe költözött, hol Hofbauer szent Kelemen (1751—1820.) társaságában vallásos buzgó-sága megerősödött. *Die Schöne des Thals*, *Das Kreuz an der Ostsee* című első drámáival már olyan sikert ért el, aminőről Kleist hiába álmodott. Leghíresebb alkotása: *Der 24-ste Februar* című végzettragédiája. Kunz Kuruth egyszer felindulásában kést hajít atyja felé, mert ez feleségéről megvetőleg nyilatkozik. Az apa megátkozza fiát és febr. 24-én meghal. Ugyancsak e napon Kunz fia ugyanazzal a késsel megöli hugát. Erre az ifjú világgá bujdosik. Évek múlva gazdagon tér be elszegényedett szüleihez. Ezek nem ismerik meg, kincsei után áhitoznak és az apa febr. 24-én a végzetes késsel megöli fiát. Nem értékük miatt, hanem a végzetdrámáknak egy évtizedig tartó színpadi sikerük miatt említendőek: *Müllner Adolf* (1774—1829.) *Der 29-ste Februar*, *Die Schuld*; *Houwald Keresztély* (1778—1845.) *Die Heimkehr*, *Das Bild*, *Der Leuchtturm*. Még olyan nagy dramatikus is, mint Grillparzer is adózott a végzetdrámának *Die Ahnfrau* című darabjával, amely egyúttal a legjobb is amit a dráma e fájában alkottak.

7. §. A sváb költők.

A középkornak a romantikusok által megindított tanulmányozásának köszönhetjük azt az egészséges népies irányt, melyet a sváb költők köre követett. Nagyon kevesen közelítették meg Goethe dal- és balladaköltészetét annyira, mint *Uhland Lajos*, a társaság feje. A klasszikusok kozmopolitika felfogásával szemben a sváb költők erősen hangsúlyozták a nemzeti és népies irányt. Költeményeikben a német kedély

melegsége lüktet, német alakok, nemzeti tárgyak elevednek meg. Költészetük komoly és vidám hangulatán átszövődik a haza kedves képe, mindegyikben van valami az erdők balzsamából, a mezők illatából.

Az iskola középpontja *Uhland Lajos* (1787—1862.) aki mind az egyetemi tanszéken mind a parlament padjairól szolgálta a német nemzeti ügyet. 1804—1810 között hangzottak fel először balladaszerű apró kis dalai, tele a természet szeretetével. Ilyenek az egyszerű *Droben stehet die Kapelle*, a sokszor elénekelt *Das ist der Tag des Herrn*, a vidám *Ich bin vom Berg der Hirtenknab*. Ebből az időből való sok balladája is. *Die Vätergruft*, *Das Schloss am Meer*. Legbefejezettebb költeményei közül valók: *Der gute Kamerad*, *Der Wirtin Töchterlein*, igazi népdalok, hangulatosak, egyszerűek és igazak; a bájos allegoria: *Einkehr*, a kedves románc: *Der weisse Hirsch*. A Karoling-mondakörből veszi *König Karls Meehrfahrt*, *Roland Schildträger* című balladáit. A szabadságharc idejébe esik néhány lelkes hazafias dala, három pompás balladája: *Der blinde König*, *Das Sängers Fluch*, *Schwäbische Kunde*. Uhland nem volt klasszikus, de nem volt epigon sem. Egyszerűsége nem laposság, nyugalma nem tartalmatlanság. Arról írt, amit átélt, átértett, szeretett, gyűlölt, amiért lelkesedett s mivel nemzete ugyanezt szeretete, gyűlölte, ezért lelkesedett, azért nem veszített még maig sem népszerűségéből. Drámáiban: *Herzog Ernst von Schwaben* és *Ludwig der Bayer*, a német hűséget dicsőíti, egyébként nagyobb sikert velük nem ért el.

A sváb költők barátságos fogadtatásra találtak *Justinus Kerner* (1786—1862.) vendéglátó házában, a weinsbergi szőlőben. Anyjától örökölt idegessége, érzékeny, könnyen izgatható természete a spiritizmusba vitték. Egy beteges asszony megfigyeléséről írt könyve: *Die Seherin von Prevorst*, sok feltűnést, de sok gúnyos meg-

jegyzést is váltott ki. Lírájának alapja a halk melankólia, ismeri a fájdalmat, de távol áll tőle akár a benső meghasonlás, akár világgyűlölet, mert Istenbe vetett bizalma megnyugvást nyújt neki.

Kerner költői barátai közé tartozik a stuttgarti *Schwab Gusztáv*. (1792—1850.) Élénk természete lendületet vitt bele városának társadalmi és irodalmi életébe. Nem annyira produktív, mint reprodukáló tehetség, nem annyira irányító egyéniség, mint a hazai írók jóakarató védelmezője és tanácsadója. Közelebb hozta egymáshoz az észak- és délnémet költőket, sőt szoros barátságot kötött az osztrák Lenauval és Grün Anasztázzal is. A technikai segédeszközökben való jártasága, a költészet feladataiba és céljaiba nyert betekintése gyenge alapokon álló költői tehetségének erős támaszt adott, úgy hogy mint költő is jobban érvényesült, mint pusztán tehetsége folytán elérhette volna.

Míg ennek a szűkebbkörű társaságnak tagjai lírikusok voltak, addig egyik földijük, *Hauff Vilmos* (1802—1827.), az elbeszélést művelte. Költői alkotásának virág-bontásában, ifjan távozott a földről. Már gyermekkorában a romantika csodavilágába vonul. Irodalmi pályáját meséivel nyitja meg, melyeknek bája különösen abban rejlik, hogy mindenütt megőrzi a mesélő naiv hangját és az illúziót semmiféle didaktikai részletekkel nem zavarja. Novellái közül legjobbak: *Der Bremer Ratskeller*, *Lichtenstein*, *Das Bild des Kaisers*, *Die letzten Ritter von Marienburg*. Kevés számú lírai költeménye közül csak kettő ment át a nemzet tulajdonába: *Soldatenliebe* és a megható *Morgenrot*...

A sváb föld legegényibb, legnagyobb lírikusa *Mörike Eduárd*. (1804—1875.) Egyénibb, mint Uhland, bár hiányzik ennek férfiassága. Uhland mindenkit tud lelkesíteni, Mörike élvezéséhez egy finoman hangolt lélek szükséges. Nem csoda, ha a realizmus és naturalizmus

kora nem kedvezett neki. Csak újabban, mióta az eszteticizmus kezdi visszaszorítani a naturalizmust, Mörike lírai nagysága is nagyobb megértést talál. Külső élete csendben telt el. A nyilvánosságot féltéken kerüli, élete csendes álmadozás. Érdeklődik minden iránt, ami a világban történik, de a dolgokat csupán a négy fal között akarta meglátni. Ez a zárkózottság adja meg költeményeinek báját. Távol minden szándékosságtól, alkotásai magukon viselik a közvetlen művészi meglátásnak és megérzésnek csendes áhitatát. Mindenben elmélyítésre törekszik, ennek pedig főfeltétele a magány és nyugalom. Líráján kívül írt elbeszélő műveket is. Életregénye a Wilhelm Meister mintájára készült *Maler Nolten*. A történelmileg színezett novella mintaképe *Mozart auf der Reise nach Prag*, melyben a vele lelkiileg rokon művésznek állít emléket a halhatatlan mester életéből kikapott részlet megjelenítésével.

8. §. Osztrák költők.

Bécs a jozefinista felvilágosodottság ellenére is egy darab középkor volt és hogy ez most tudatosabbá lett, azt a romanticizmus hatásának köszönhette. Schlegel Ágost Vilmos felolvasásokat tartott, Schlegel Frigyes pedig szította a nemzeti lelkesedést és egyéb költők is dalban üdvözölték Ausztria fegyverkezését Napoleon ellen. A nagy háború után Ausztriában a felvilágosult abszolutizmus intézményei nagyjában megmaradtak. Metternich kancellár kimondott ellensége volt minden nép-jognak és nemzeti mozgalomnak. — A konzervatív iránnyal szemben, mely a népnek adandó politikai engedményekről hallani sem akart, a liberálisok alkotmányt, sajtószabadságot, jogegyenlőséget, esküdtbírásgot, tan-szabadságot kívántak. Ausztriának szellemi elzárása a nyugattól és a cenzurának sokszor kiméretlen kezelése

nagy elidegenedést váltott ki. Ennek ellenére is a német klasszikusok utat találtak Ausztriába. Így *Collin Henrik József* a drámát a gottschedianizmustól megszabadította és a Schiller által megjelölt irányba terelte.

A színház fellendítésén nagy szakértelemmel és lelkesedéssel dolgozott *Schreyvogel József* (1768—1832.), aki a vezetése alatt álló Burgtheatert oly művészi magaslatra emelte, hogy Európa egyik legszámottevőbb színháza lett. Érdemeinek koszorújában a legszebb virág illeti meg azért az atyai pártfogásért, mellyel Ausztria legnagyobb költőjét, *Grillparzer Ferencet* (1791—1872.), vezette a nyilvánosság elé. És erre a támogatásra rászorult volna egész életére, mert alig van költő, kinek élete és költészetének sorsa oly változatos volna, mint az övé: korán kivívott fényes siker után nehéz küzdelmek, a tépelődés és hallgatás évtizedei, végül a fényes elégtétel, amely azonban már későn jött. De a sok küzdelem, meg nem értés ellenére is a 80 év szomorú bánatát a legszebb költészet ragyogta be. A szellem mélységeit ismét feltárta és a német irodalmat kiaknázatlan erőforrások bőségével gazdagította. Grillparzer ujjáteremtette az osztrák irodalmat, úgy hogy a nagynémet irodalmon belül súlyban és tekintélyben ismét növekedett.

Költői működésének első kora Bécs külvárosi színházainak hatását mutatja, a klasszikus dráma iránt elég későn kezdett érdeklődni. Bár a romantika törekvéseit általában nem osztotta, mégis ennek hatása alatt fordult az olasz és főként a spanyol irodalom felé, melytől erős ösztönzéseket kapott. Első darabja, *Blanca von Kastilien*, nem került előadásra. Következő drámájának, *Die Ahnfrau* alapgondolatával, hogy az ősök bűneiért az utódoknak utolsó izig kell bűnhődniök, közel jár a végzetdrámához. A mű páratlan sikere ellenére a költőt nagyon elkedvetlenítette az igazságtalan és a dráma belső jelességeit elhallgató kritika. Ez arra vitte, hogy

elhagyja a romantikus irányt és a görögöket és Goethét tanulmányozza. *Sapphóban* az antik világ egyszerű fenségéhez, Iphigenia és Tasso stílusához, a tiszta lelki-rajzhoz tért vissza. A lelkes fogadtatáson felbátorodva megírta hatalmas trológiáját: *Das Goldene Vlies* (1821.), mellyel drámai munkásságának tetőpontját érte el. Az első részben *Der Gastfreund*-ban, Aietes király vendégének, Phrixosnak meggyilkolásával, ki az aranygyapjat hozza Kolchisba, szörnyű átkot von magára. A második rész, *Die Argonauten*, előkészíti az átok teljesülését, a gyilkos család pusztulását. Jason megszökteti az aranygyapjúval Medeát, Aietes leányát. De az átok tovább pusztít és a harmadik részben, *Medea*-ban, őt magát és gyermekeit sújtja.

Hazai tárgyú darabjait *König Ottokars Glück und Ende* megírásával kezdte meg. Ottokár, akiben féktelen uralomvágy veleszületett jóssággal egyesül, szerencsével és fáradtságos munkával felküzdötte magát, de átlépi Istentől és a világtól megvont határokat, ezért külső és belső boldogságának elvesztésével kell bűnhődnie. Magyar tárgyat dolgoz fel *Ein treuer Diener seines Herrn* című művében. Bánk bán lelkiismeretességének és szinte heroizmusig fokozódó hűségének emel emléket, aki még akkor is híven szolgálja urát, II. Endre királyt, mikor ennek sógora Bánk bán családjának boldogságát feloldulja. Hero és Leander történetét *Des Meeres und der Liebe Wellen* című drámában dolgozza fel. Történelmi vígjátéka *Weh dem, der lügt*, mellyel új irányban tett kísérletet. De a közönség sértő gúnyja és a bántó kritika annyira elkésértette, hogy teljesen visszavonult és csak magának dolgozott. Ilyen darabok: *Die Jüdin von Toledo*, *Libussa*, *Ein Bruderzwist in Habsburg*. A forradalmi időkben Grillparzer híven szolgálta szóval és tettel dinasztiaját. Élete végén egymásután érték a kitüntetések, de az alkonyi bíbor már nem hozott meleg-

séget. Így halt meg az a költő, ki elsősorban azért volt boldogtalan, mert nem volt bátorsága, hogy boldoggá legyen.

Grillparzer nevét egy ideig elhomályosította *Halm Frigyes*, (1806—1871.) Spanyol hatás alatt készült drámái tulajdonképp nem jellemdrámák: mindig egy bizonyos problémából indul ugyan ki, de feladatát nem annyira lélektani analízissel, mint inkább hatásos jelenetekkel próbálja megoldani. A bécsi népszínpad megnemesítésén fáradozott *Raimund Ferdinánd*, (1790—1836.). Hans Sachs óta az első, ki az egész népet a színházhoz tudta kötni és emellett a művelt közönség izlését is kielégítette. A Stegreifkomödie utolsó névszerinti képviselője *Nestroy János* (1802—1862.), ki tárgyait politikai és szociális beállítással tette izgalmasakká. A modern közép-osztály írója *Bauernfeld Eduárd* (1802—1890.). Vígjátékainak jellegei nincsenek ugyan elmélyítve, de érdekesek, amennyiben a társadalom mindig egy bizonyos körét rajzolja. Szorgalmas költői munkásságával Ausztria legjelentékenyebb vígjátékírója lett.

A dramatikuskok mellé méltón sorakozik a legnagyobb osztrák lírikus, *Lenau Miklós* (Nikolaus Niernbsch von Strehlenau.) 1802-ben született a Temesvár melletti Csatád községben. Élettörténete szomorú példát mutat arra, hogy a hit elvetése és a kételkedés miként pusztíthat el gazdag költői szellemet. Fiatalon került Tokajba, majd a piaristák budapesti gimnáziumában szép fejlődésnek indul, de családi körülményei korán lerombolták gyermeki jámbor hitét és pesszimistává nevelték. Főiskolai tanulmányait részint Bécsben, részint Pozsonyban, részint Magyaróvárott végezte. Bécsben megismerkedett a legnevesebb írókkal, württembergi tartózkodása alatt pedig a sváb költőkkel kötött szoros barátságot. Sem az Alpok hegyóriásai, sem Amerika őserdei, hová 1832-ben ment, nem tudták lelke nyugalmaát megszerezni.

Búskomorsága és rendetlen életmódja elméjét elborították és a döblingi tébolydában halt meg 1850-ben.

Lenau a legragyogóbb költői tehetséggel volt megáldva. Bensőséges német lelkivilágában magyar tűz lángolt. Ifjúságát jámbor édesanyjának szeretete és gyermeki hitének boldogsága sugározta be. Lelkének elvesztett egyensúlya búskomorságra való hajlamát csak növelte és végül az örülésbe kergette. Lenau az alkonyat költője, amelyre csak éjszaka következik. Megkapó nádi dalaiban — Schilflieder — sóhajtsái halk esti imát rebegnek. Az erdő magánya, a végtelen tenger felel meg legjobban fájdalmas lelkének. Bánkódva siratja *Doppelheimveh*, *Primula veris*, *Lenz*, *Postillon* című költeményeiben az ártatlanság elveszett paradicsomát, mely édesanyja halálával szállt sirba. Magyar hazájának szeretetéből fakadnak: *Werbung*, *Heideschenke*, *Mischka an der Theisz*, *Drei Zigeuner*. *Faust*, *Savonarola*, *Die Albigenzer* című epikus költeményeiben a búskomorságában is szeretetreméltó költő valami titáni daccal küzd korának problémáival, de mivel elérhetetlen célokat tűzött ki maga elé, a küzdelemben el kellett buknia.

9. §. Átmeneti irány.

A romantikával szemben egyre jobban erősödtek a törekvések, hogy mind politikai, mind irodalmi téren a való életnek megfelelőbb, realisztikusabb világfelfogásnak útját egyengessék. A két irányt mintegy egyesíti magában *Rückert Frigyes* (1788—1866.), aki Schlegel Frigyes ind tanulmányaitól buzdítva a keleti tudományokkal foglalkozott, önálló költeményeiben pedig népiességre, természetességre törekszik. Hazafias lelkesezését *Geharnischte Sonetten* című gyűjteményében fejezi ki. Kedves történeteket mesél a gyermekeknek (*Vom Bäumchen, das andere Blätter hat gewollt*), német

érzületét románcformába önti. (*Barbarossa*.) A kelet költészetére utal paraboláival, paramythionáival, különösen pedig *Weisheit der Brahmanen* című tanítókölteményével. Önálló művein kívül a keleti irodalom legszebb virágainak átültetésével gazdagította a német költészetet, még pedig a nyelv és rím legnehezebb formáinak olyan mesteri kezelésével, hogy e tekintetben a német költészetben alig van párja.

Platen Ágost gróf (1796—1835.) nem kereste Rückert formai változatosságát, hanem inkább a kifejezés, ritmus és rím tisztaságára törekedett. Tulzó önérzetében azonban a legnagyobbak babéraitra pályázott és mikor a kritika nem részesítette a várt elismerésben, haragosan fordult el hazájától. Írt románcokat (*Grab im Busento*), drámáinak sikertelensége után szatirikus vígjátékaiban (*Verhängnisvolle Gabel*, *Der romantische Ödipus*) fordul a végzetdrámák és költői riválisa, Immermann Károly ellen. Legjobb még *Die Abassiden* című epikai költeménye.

Minél jobban háttérbe szorul az eposz, annál több figyelmet érdemelnek azok, kik e műfajjal megpróbálkoznak. Ezek közül való *Felsőbéri Pyrker László*, ki 1772-ben Nagylángon született, majd a lilienfeldi ciszterci rendbe lépett. Egymásután érte el az egyházi fokozatokat: szepesi püspök, velencei patriárka, majd egri érsek lett. Meghalt 1847-ben. Leginkább Klopstock hatása alatt két nagyobb eposzt írt; az egyikben, *Tunisiás*-ban, V. Károly tunisi hadjáratát énekli meg, *Rudolf von Habsburg*-ban pedig a császárt mint embert és mint uralkodót dicsőíti. *Perlen der heiligen Vorzeit* az ószövetségből vett epikus képsorozat, melyet Kazinczy «Szent hajdan gyöngyei» címen magyarra fordított.

A drámában Kotzebue termékenységére és színi hatásaira törekszik *Raupach Ernő*. (1784—1852.) A

drámaírást mesterséggként űzte, sokszor triviális még a komolyabb tárgyakban is. Legismertebb darabja a még ma is előadott *Molnár és gyermeke*.

A drámai jellemek lélektani megokolására törekszik *Grabbe Keresztély* (1801—1836.), aki azonban a tulságosan eredetiségre irányuló törekvéseivel személyeit eltorzította és bizarr ötleteivel a művészi formát is megrontotta. Legsikerültebbek: *Don Juan und Faust*, *Die Hohenstaufen*, *Napoleon oder die hundert Tage*.

Lényegében még a klasszikusok és romantikusok eszméivel táplálkozik, de drámáiban, regényeiben a realiztikus irányt választja *Immermann Károly* (1796—1840.). Komoly, gondolkodó fő, de ritkán képes gondolatait költőileg megtestesíteni; képzelete merész szárnyalásba kap, de józansága visszahuzza a prózaíasságba; finom műérzéssel bír, de kevés benne a költői indukció. Különböző műfajokkal próbálkozik, míg végre népszerűségét *Tulifäntchen* című komikus eposzával biztosítja. Gondolatokban gazdag misztériumában, *Merlinben*, hitetlenségét és vallási szükségletei nyomán támadt belső meghasonlását fejezi ki. Legjobb műve azonban *Münchhausen*, az egyszerű westfáliai falusi életnek idillikus képe.

Míg a művelt emberek egy része kitartott a költészet régi feladatai mellett, Platenben és Immermannban pedig oly tehetségek támadtak, kik a kor követelményeinek teljes megértése mellett sem feledkeztek meg arról, hogy a klasszikus kor nyereségeit nem szabad lebecsülni vagy önkényesen elvetni, addig egy forradalmi csoport szembehelyezkedve a fennálló társadalmi, erkölcsi, művészi törvényekkel, *Das junge Deutschland* néven saját elvei megvalósításáért küzdött.

10. §. «*Das junge Deutschland*» és a politikai költők.

Az a szellemi elnyomás, melyben a német nemzet a szabadságharcot követő kormányok alatt sínylődött a legészszzerűbb politikai szabadságjogok megvonása, *Hegel Frigyes* (1770—1831.) filozófiájának az állami és vallási ügyekre tett bénító hatása mind gyújtó anyagot tartalmazott, mely a nagy tömegnél, különösen pedig az ifjúságnál forradalom alakjában lobbant fel. Mint a «*Sturm és Drang*» korban, most is elsősorban idegen hatások működtek közre. A francia júliusi forradalom, *Saint Simon* (1760—1825.) írásai, a szociális felforgató törekvések *Das junge Deutschland* táborában élénk viszhangra találtak. A forradalmat német területre is át akarták ültetni és harcot indítottak a létező rend ellen. Szét akarták tépni nemcsak az államhataiom, hanem az erkölcs és vallás kötelékeit is. A testiség felszabadításával megszüntették a házasság szentségi jellegét és a legsértőbb gúnnyal rántották sárba Krisztust és a kereszténységet.

Ennek az irányynak megindítói *Börne Lajos* és *Heine Henrik*, két zsidó író, kiknek a haza és vallás keresztény fogalma természetyszerűen idegen volt. Börne szigorú, hajthatatlan jellem, melybe azonban a zsidó vér egyoldalúságot, elégedetlenséget, sarcasmust vegyített. Szellemes *Párisi leveleivel* Németországban a forradalmat akarta lángra lobbantani, mikor pedig ez nem sikerült, elkeseredésében világ- és embergyűlölő lett. *Heine Henrik* (Düsseldorf, 1797—Paris, 1856.) a kor legtehetségesebb költője. Első műveivel *Buch der Lieder*, *Lyrisches Intermezzo* félig romantikus talajon mozog. A legédesebb rajongás, álmadozás, gazdag természetérzéke apró kis dalaiban a legegyszerűbb,

legbájosabb, szinte utólérhetetlen formában jutnak kifejezésre. *Leise zieht durch mein Gemüt . . . , Du bist wie eine Blume, Ein Fichtenbaum steht einsam . . . , Und wüsstens die Blumen, die kleinen . . . , Loreley, Belsazar, Die zwei Grenadiere, Wallfahrt nach Kevelaer* szinte egy Goethéhez méltó alkotások, de Heine nem ismeri saját értékét. Valóságos Mephistopheles lakik benne, ki démoni kárörömmel, egy szólehellettel rob-bantja szét legszebb alkotásait. Egy-egy odavetett frivol élc elégséges arra, hogy legszebb versei hatását lerontsa és érzelmei őszinteségébe vetett bizalmunkat megrendítse. Ragyogó prózában megírt *Reisebilder*-ében sem tagadja meg gunyolódó, cinikus hangját.

Jungdeutschland többi költői, kik azonban később többé-kevésbé komolyabb irányba terelődtek, regény-és drámaírók voltak. Legkiválóbb köztük *Gutzkow Károly* (1811—1878.), rendkívül sokoldalú tehetség. Regényeiben az erkölcsi törvényeket még lábbal tiporja, a kereszténységet izzó szenvedélylyel gyűlöli. Nagyobb regényei: *Die Ritter vom Geest, Der Zauberer von Rom, Hohenschwangau, Die Söhne Pestalozzis*. Sokkal nyugodtabb, objektivebb drámáiban és képességei legszebben *Zopf und Schwert, Der Königsleutnant* című vígjátékaiban tűnnek elő. Gutzkow mellett a legtermékenyebb költő *Laube Henrik* (1806—1884.), aki mint zszurnaliszta, regényíró, drámaíró és a bécsi Burgtheater igazgatója működött. Érdekfeszítő mesét, de kevés költői lendületet mutatnak regényei: *Chateaubriand, Junker Hans, Waldstein, Herzog Bernhard*. Drámái közül említésreméltók irodalmi tárgyuknál fogva *Gottsched und Gellert* és Schiller ifjúkorát tárgyaló *Karlsschüler*.

Az eddigi írók általában egy nagyobb műveltségű, válogatott közönségnek írtak, a néptömeget figyelmen-kívül hagyták. A 30-as, 40-es évek forradalmi hangu-

latában egyre többen léptek fel, kik a költészetet politikai céljaik megvalósítására, a néptömegek megindítására használták fel. Szítják a forradalmi tüzet nemcsak a fejedelmek és a birtokos osztály, hanem a vallás és annak ápolói, sőt Isten ellen is. A forradalmár költők vezetője *Herwegh György* (1817—1875.), jelentős tehetség, de ellensége minden fennálló társadalmi és erkölcsi világrendnek. *Hoffmann von Fallersleben Henrik* (1798—1874.) is jól megérdemelt költői koszorújába politikai töviseket kötött. Nevét hazafias, katona-, bor- és gyremekdalaival tette népszerűvé, melyekben finom művészettel utánozza a népdal egyszerűségét, színezetét. *Treue Liebe bis zum Grabe, Deutschland, Deutschland über alles* nemzeti közkinccsé váltak. Hofmann politikai barátja *Freiligrath Ferdinánd* (1810—1876.). Ifjúkori művei távoli földrészek exotikus világát varázsolják elénk, forradalmi költészete miatt száműzésbe kell mennie, hol politikai, szociálista irányú működését folytatja s csak a hetvenes évek eseményei hangolják múzsáját a német nagyság dicsőítésére. Az osztrák politikai költészetet *Grün Anasztáz*, családi nevén *Auersperg Antal* gróf (1806—1876.) nyitotta meg, de nem törekedett efemer jellegű sikerekre, nem kereste a nép kegyét, hanem magába vonulva külön utakon haladt. Megemlíthetjük a zsidó származású bajai születésű *Beck Károlyt* (1817—1879.) is, kinek forróvérű fantáziája nem tudott művészi mérséklethez eljutni.

A Jungdeutschland által hirdetett nőemancipációnak egyik leglelkesebb és legtehetségesebb szószólója *Hahn-Hahn Ida grófnő*. (1805—1880.) Fiatalságának keserű tapasztalatai és csalódásai, szerencsétlen házassága abban a gondolatban erősítették meg, hogy a házasság a nő számára rettenetes bilincs. Első regényeit mind ez a felfogás hatja át. Mikor hosszas lelki

küzdelmek után Ketteler Vilmos püspök hatása alatt áttért a katolikus hitre, nézetei is tisztultak. Újabb regényeinek témája megmaradt, de a lázadó szenvedélyeket sikerül a vallási korlátok közé szorítania és legfőbb lélektani valószerűséggel festenie. Hibája, hogy mindvégig arisztokrata maradt, nem ismeri a nép józan gondolkozását, hanem csak a felső tízezrek lelki ürességét.

A század közepe táján a «jungdeutsch» irány gyorsan letűnt. A csalódások, melyek az 1848-i eseményeket követték, a politika iránti érdeklődést is lelohasztották. Ekkor vették észre, hogy távol a napi lármától egy, a kornak mégis jobban megfelelő irodalmi irány fejlődött, mely a német irodalomnak új fejezetét nyitotta meg.

X. rész. Realizmus, naturalizmus, szimbolizmus, Heimatskunst. (1848-tól napjankig.)

1. §. Általános áttekintés.

Az irodalomtörténet ez utolsó korát irodalmi Németországnak is nevezhetnők annak jelzésére, hogy ellenében az utolsó századokkal, most, mikor egy kiterjedt átlagműveltség folytán a nagy néptömegek is érdeklődnek az irodalom iránt, minden osztály, mint alkotó és fogyasztó oly tevékeny részese lett az irodalomnak, mint a XVII. sz. reneszánsz óta soha. Nem lehet feladatunk, hogy e téren befejezett egészet nyujsunk, sok jelenség még nem a múlté, sok felkapott tehetség dicsősége rövidéletű és sokkal nehezebb dolog most, mint volt a múltban, az értékeknek a selejtestől való különválasztása.

A modern kritika nem mindig irányadó a költői mű irodalmi értékére nézve, még kevésbé a közönség változó ízlése. Hány jelentős költő nem tudott érvényesülni éveken át a közvélemény előítélete miatt, viszont hány féltehetséget, hány semmitmondó alkotást magasztaltak égis az újságokban. Az irodalomban egy kárhoztatandó klikkrendszer uralkodik, nemzeti vagy felekezeti szimpátiák vagy antipátiák, vagy még sötétebb motívumok döntenek; különösen károsnak bizonyultak az általános ízlésfejlesztés szempontjából a napisajtó tárcarovataiban sokszor felületesen odavetett gyorsítéletek. Mi itt megelégszünk azzal, hogy a jelentősebb írókat sajátságaik szerint csoportosítsuk, határköveket állítsunk fel és így legalább némi áttekintést lehetővé tegyünk. A két

főirány, a formalisztikus és realizztikus máig is egymás mellett halad, de az utóbbi hatásosabbnak bizonyult és neki köszönhetők az újabb irodalom terén elért legszebb sikerek, de egyúttal a legnagyobb kilengések is.

A realista korszakok sohasem lehetnek igazi virágkorok; hiányzik egységes, világosan megrajzolt jellemük és vagy tisztán hanyatlási szakaszok, vagy pedig előkészítői új kultúrfokoknak, melyek teljes kifejlődésükkor esetleg megfelelő irodalmi virágzást is teremthetnek. Amíg egy népnek sok új dolgot kell megtanulnia, eddig nem sejtett helyzetekbe magát beleélnie, addig irodalmuk is inkább átvevő, receptív természetű, mint önálló produktív. Új anyaghoz jut, új formákkal kísérletezik, de nyugodt tisztuláshoz nincs ideje.

A tudomány fejlődése, különösen a természettudományok csak nemrég alkalmat adtak a Hegel-féle bal-szárnynak és a «jungdeutsch» iskolának egy rideg, materialisztikus világnézet kialakítására, melynek a félművelt tömegben ma is számos híve van. De semmiféle vállalkozás nem lehet tarthatatlanabb, mint egy oly dogma-rendszernek megalapozása, melynek hipotéziseit a rohamosan fejlődő tapasztalati tudomány folyton megváltoztatja. Így alakult a materialisztikus dogmatizmusból a minden magasabb megismerésben való kételkedés, a legfőbb és végső dolgok iránt tanusított szkepticizmus, mely a maga belső ürességénél fogva nem volt alkalmas talaj a költői lelkesedés és alkotó kedv kifejlődésére. Annyit még megenged, hogy az érzéki benyomásokat a legfinomabb nuance-ig megfigyeljék és legközvetlenebb hatásaiban gyorsan megrögzítsék, de már nem tud szabad fantáziájával alkotni, legfeljebb csak közölni; egyszóval: neki köszönhetjük a képző és szólóművészetben kifejezett impresszionizmust.

A jó értelemben vett művészi realizmus a természettel szorosabb kapcsolatot keres anélkül, hogy a költésze-

tet az elfajult naturalizmus mintájára természettudományi eljárás alá akarná vetni. Nem az értelem, hanem az érzelem, nem a tudásvágy, hanem a természetszeretet az indítóerő. Vizsgálódó szemével sok oly dolgot fedezett fel, ami az eszmék világába merült ember figyelmét elkerülte. Az újabb líra és elbeszélés a minket körülvevő természet jelenségeiből sok új motivummal gazdagodott.

De mélyreható változásokon ment át az emberek rajza, jellemzése is, ami pedig a művészet leglényegesebb feladata. A nagy technikai átalakulások korában és ezzel kapcsolatban a szociális életviszonyok erőszakos eltolódása mellett az egyén a társadalmi élet tipikus jelenségeivel és problémáival szemben egészen háttérbe szorult. Mindennapi és eddig figyelemre alig méltatott életviszonyok épen azért, mert átalakulóban vannak, az érdeklődés középpontjába kerülnek. A kisvárosi és falusi élet már nemcsak a maga idillikus felfogásában, hanem valódi alakjában is alkalmas tárgy. A társadalmi életben majdnem minden osztálynak, hivatásnak megvan a maga problémája. Általában többet foglalkoznak problémákkal, mint emberekkel s ha mégis valamely egyén kerül a cselekvény középpontjába, problematikus természetnek kell lennie. Ha pedig az író mégis meg akarja őrizni önállóságát a kor nagyon is elhatalmasodó problémáival szemben, a legtöbbször történelmi vagy idegen köntösbe burkolózik.

Ami az egyes költői műfajokat illeti, a túlnyomó esz-kultúrának megfelelően első helyen a prózai elbeszélés áll. A líra, amennyiben többre törekszik, mint pusztá formajátékra, az elmélyített természetérzésből fakad és sok tekintetben a Goethe és a romantikusok által járt úton halad. A legeredménytelenebb marad a dráma, mert ez a műfaj tudja legkevésbé nélkülözni az ideális meggyőződés alapjait. Örökbecsűt a német színpad számára csak Wagner Rikárd adományozott, de alkotásai, mint elsősorban zenei jellegűek, tárgykörünkön kívül esnek.

Meglepően csekély a nagy nemzeti események hatása a költészetre. A bajnak egyik részét a szociális fejlődésben kell keresnünk, legnagyobb okát azonban annak a sajnálatos körülménynek kell betudnunk, hogy a politikai egységnek megfelelően nincs szellemi egység, sőt a szellemi szétszakadás egyre nagyobb lesz. A felekezeti megoszlás mellé már régóta a minden erkölcsi és vallási idealizmust radikális módon tagadó irány lépett, egy olyan ellenség, mely minden magasabb életet és vele együtt a költészetet is pusztulással fenyegeti. Ahelyett, hogy a veszélyek ellen felsorakoztatták volna azokat az erőket, melyek különösen a német nép katolikus részében még éltek, a kultúrharcban erejének gyökereit akarták elválni. Ezzel azonban szerencsére oly ellenállást idéztek elő, mely még az irodalomban is egy specifikusan katolikus költészet fejlődését eredményezte. Ezzel a jelenséggel azonban koránt sincs kimerítve egy keresztény költészet hivatása. Ennek eredeti módon, tendenciák nélkül kell érvényesülnie és ez meg is van ott, ahol a természetes, az egészséges néplélek érzés- és gondolatvilágához közeledik. Egy másik körülmény is kezére jár ennek az iránynak. A sajtó által támogatott ama kísérlet, hogy Berlint párisi mintára irodalmi központtá tegyék, meddő maradt. Épen a délvidék az a termékeny talaj, ahol a keresztény néplélek, legyen az akár katolikus, akár protestáns, a leghamisíthatatlanabban megmaradt. A szellemi élet és irodalom jövője attól függ, vajjon a hit és kereszténység, a nemzeti szokás és erkölcs ismét eleven és tetterős lesz-e vagy pedig a hanyatlás továbbterjed és a forradalom győz. Ha az irodalom keresztényibb, tehát tartalmasabb, nemzetibb, tehát népszerűbb lesz és a modern vívmányokat tényleg költői módon értékesíteni tudják, akkor, de csakis akkor várhatunk egy új virágzást. A nemzet olyan irodalmat teremt magának, amilyenre méltó. Próféta lelkülettel mondotta Schlegel

Frigyes : «Talán nincs is oly messze az az idő, amikor nem annyira az egyes írók, mint a nemzet fejlődése jön tekintetbe ; az az idő, mikor nem az író fog magának közönséget nevelni, hanem a nemzet a maga szükségletei és belső törekvéseinek megfelelően választja meg a maga íróit».

A) A forradalmi évektől a nemzeti birodalom meg-
alapításáig. (1848—1871.)

2. §. A művészi realizmus.

A realizmus igazság, valóság, nem menekülés a képzelet birodalmába a valóság harcai elől, hanem művészi feldolgozása annak, ami igaz. Ez értelemben a realizmus nem jelent újat ; realisták Homeros, Shakespeare, Cervantes, Molière, Goethe, szóval azok a költők, kiket Schiller a «naiv» jelzővel illet, mivel művészetük a való élet realitásán alapszik. Művelői független, élesen meg-
rajzolt személyiségek, kik legfeljebb a művészethez való viszonyban vallanak egy nézetet. Legfontosabbnak tekintik a tartalmat, amint az mint saját egyéniségük átélése külső kifejezésre törekszik. Keresik a jellegzetest és élethűet és aztán azt nézik, alkalmas-e formai szépség felvételére. Természetesen nem az volt a főcéljuk, hogy a szépet alkossák, amint nem osztották azoknak a költőknek a rút iránti előszeretetét sem, kik által a 80-as években a naturalista realizmus kezdett hódítani. Fichte, Schelling, Hegel filozófiájának letűnése után a realizmus költői Schopenhauer Artur (1788—1860.) világfájdalmas pesszizmusának hatása alatt állnak. A szükség, a szenvedés, az élet bajainak a rajza nagy szerephez jut és a drámák egyedüli tartalmát sem az akarat és szenvedélyek harca tölti be, mióta Schopenhauer megingatta az akarat szabadságának elvét és azt hirdette, hogy az ember ugyanazt teszi, amit akar, de csak azt akarja, amit

lényének megfelelően szükségképen akarnia kell. A német filozófia két legszélső ellentétjének, Schopenhauer és Hegel rendszerének egyesítésére törekszik *Hartmann Eduárd* (1842—1906.). Hegel rendszerének veleje a logikai eszme, Schopenhauré az akarat, Hartmann mindkettő helyébe teszi a tudattalant (das Unbewusste), mely mind a logikai eszmét, mind az irracionális akaratot egyesíti magában.

A realizmus céljainak legjobban megfelelt a regény. Walter Scott történelmi regényeinek német követője *Willibald Alexis*. (Häring György, 1798—1871.) A romantikus történetekbe beleunt közönség nagy mohósággal vetette magát az amerikai James Fenimore Cooper indián történeteire, melyeket a németek részéről *Charles Sealsfield* (Postl Károly, 1793—1864.) és *Gerstäcker Frigyes* (1816—1872.) műveltek. Két különálló egyéniség *Stifter Adalbert* (1805—1868.) és *Droste-Hülshoff Anette*. (1797—1848.) Mindkettő konzervatív, mélyen katolikus gondolkozású. Stifter az osztrák erdőségek csendes rajzolója, utóbbi Westfália páratlan, gazdag képzelettel megáldott művésznője. Stifter költői sajátossága a természeti és lelki rajzokban rejlik. A természetben a legparányibb dolgot is figyelemre méltatja, novellái telve vannak lehelletfinomságú leírásokkal. Regényhősei leginkább ifjak, kik rózsás színben látják a jövőt, vagy öregek, kik életüket lezárták, mind erkölcsileg tiszta alakok. Droste-Hülshoff kissé nyers, de annyi eredetiséggel, tartalmi és előadásbeli erővel, frissességgel, hogy tulajdonképp egy csoportba sem tartozik. Az érzelmek mélysége, ment minden tulzástól, a gondolkodás nemessége, mely jótékonyan melegít, a kifejezés ereje, melyben kevés költő fogható hozzá, emellett az enyhe szelidség nőies vonása, a kicsi és jelentéktelen dolgok iránti szeretete, éles megfigyelőképesége, ezek költői és emberi sajátosságai.

A modern realiztikus dráma megteremtője *Hebbel*

Frigyes (1813—1863.), egyike a legnagyobb dramatikusoknak, de egy rendkívül rideg, ideges, pesszimisztikus, érzéki természet, mely nagyon hatott költői alkotásaira is. A drámai motivumok és lelki processusok kifejlesztésében elsőrangú mester; de sajnos, abban tetszelgett magának, hogy különös problémákat, elvont tragikus konfliktusokat, hallatlan helyzeteket rajzoljon s azok megoldását tekintet nélkül a hatásra, vaskövetkezetességgel keresztülvigye.

Főbb drámái: *Judith*, aki női hivatásának határait átlépi, mikor Holofernes megölésére vállalkozik, ezért pusztul el. *Genovevá*-ban azt mutatja be, hogyan lesz egy nemes, tiszta ifjú a vad szenvedélyek által aljas gonosztevő. *Maria Magdalená*-ban a darab hősnője Klára, azáltal, hogy az emberektől való félelmében egy olyan vőlegénynek, akit nem szeret, engedi át a férj jogait, hogy így házasságra kényszerítse, a maga erkölcsi bukását idézi elő. Hebbel tragédiáinak sajátos jellege, hogy a hős tulajdonkép vétség nélkül bukik el, legjobban meglátszik *Agnes Bernauer*-ban, aki egyszerű leány léteire egyéni hajlamait követve beleegyezik Albrecht herceggel való házasságba és mint a kényszerűség áldozata bünhődik. *Herodes und Marianne*-ban a főhős egyéni vonása az az önző szeretet, mellyel megparancsolja, hogy feleségét öljék meg, ha útjáról élve nem jönne vissza. Ezért életében kell elveszítenie azt, akit a halál után is akart bírni. *Gyges und sein Ring*-ben Kandaulos király túlteszi magát az általános vallási és erkölcsi felfogásokon és saját felfogását akarja másokra erőszakolni. Ez okozza vesztét. *Nibelungen trilogiájában* (Der gehörnte Siegfried, Siegfrieds Tod, Kriemhildens Rache) hatalmas eszmét: a pogányság pusztulását a győzelmesen előretörő kereszténység által vette alapul.

Hebbel követője *Ludwig Ottó* (1813—1865.). Míg Hebbel az emberi zajt kedvelte, Ludwig a természet csendjét

kereste fel ; míg amaz a kor különféle eszméinek szabad bejáratot engedett, addig Ludwig ideálját egyszerű emberek egyszerű viszonyaiban látta, melyeket realiztikus megfigyelő és kifejező erejének teljes odaadásával keltett életre. Legtökéletesebb alkotása *Die Makkabäer* című tragédiája és *Zwischen Himmel und Erde* című regénye.

Hebbel mellett a másik nagy dramatikus *Wagner Rikárd* (1813—1883.), a zenedráma megteremtője. Első nagyobb alkotása, *Rienzi*, külsőleg még a hagyományos operai tipust követi ; megvan a történelmi tárgy, látványosság, a hatásos zene nagy áriákkal, duettekkel, himnuszokkal, nagy felvonásvégekkel, de a biztos drámai felépítés, az igazi szenvedély, a költői tartalom már megkülönbözteti a francia és olasz operáktól. A *Bolygó Hollandival*, *Tannhäuserrel*, *Lohengrinnel* a művészetnek új formáját teremti meg : az operától áttér a zenedramára. Mivel a históriai drámát hálátlan anyagnak tartja zenei szempontból, szövegei mondaszerűek. Eme külső mondaszerű konkrét cselekmény mellett azonban egy belső, teljesen eszményi és láthatatlan cselekmény is van, mely a műnek mintegy élő lelkét alkotja. A *Bolygó hollandi* meséjében Wagner költői jelképét látja ama nyugalomravágyásnak, mely az ember lelkét az élet viharai közt elfogja. A *Tannhäuser* meséje már teljesen az író egyéni leleménye. Két egymástól teljesen elütő mondát egyesített igen eredeti módon : Tannhäuserét, az érzéki gyönyörűséget hajszoló vezeklőét, kit a pápa kiátkozott, de végül az isteni irgalomtól kegyelmet nyert és a Wartburgi dalnokversenyét, melyben a költő képzelete mérkőzésre hívja össze Hermann thüringiai örgróf várába Németország legnevezetesebb minnedalosait. Tannhäuser alakjában olyan lelki bonyadalmat testesít meg, melyet saját maga is jól ismert és átszenvedett : az összeütközést a férfi érzéki és lelki természete, az

élvezetvágy és eszményi törekvések, a gyönyörök szomjúhozása és a lemondás közt. Amint Wagner a Tannhäuserben elénk tárta az emberi természet tragikus dualizmusát, *Lohengrinben* a művész tragédiáját jeleníti meg előttünk. Lohengrin a Monsalvat magaslatain meghallja kétségbeesett segélykiáltását Brabanti Elzának, kit ellenségei álnokul bevádolnak. Segítségül siet, hogy Elzát megmentse, ellenségeit megbüntesse. A művész is, aki a tökéletes szépség birodalmában él, vágyakozik, hogy az emberek közé leszálljon, hogy megvigye nekik isteni ajándékait, enyhítse fájdalmaikat, békét, boldogságot árásszon. Cserébe nem kíván mást, csak egy kis gyengédséget. Lohengrin azt akarja, hogy Elza anélkül szeresse, hogy titkát fölfedné. A művész is a szívhez fordul, nem az értelemhez. Elza lelkében azonban kétség támad. Nem elégszik meg, hogy szeret és viszontszeretik. Tudásra vágyik. Kimondja a végzetes kérdést. Lohengrin sem maradhat közelében, visszatér a Szent Grál várába. Ha a művészt a világ visszautasítja és elzárja előle szívét, arra kényszeríti, hogy ábrándvilágában keressen menedéket.

A forradalmi idők Wagnert is magukkal sodorták, úgy hogy az országból távoznia kellett és Párisban, majd Zürichben élt 1859-ig. Ezeket az éveket művészi elveinek filozófiai megalapozására fordította. Eddigi terveinek sikertelensége és pesszimiztikus hajlama Schopenhauer karjaiba vetették. Ebben a felfogásban írta meg *Tristan und Isoldé*-t. A két szerelmes egymáshoz van láncolva, de a becsület törvénye elválasztja őket. Ebből a helyzetből csak a halál válthatja meg őket. Ezért a méregpohár után nyúlnak, hogy legalább a halálban minél előbb egyesülhessenek. A hű Brangäne azonban kicseréli a mérget a varázsitallal, miáltal a fiatalokat a gyors halál helyett a szerelem gyötrelmei közt való lassú kimulásra szánta. Majdnem egy emberöltőn át

dolgozott leghatalmasabb művén: *A Nibelungok gyűrűjén*, melynek részei: *Rajna kincse*, *Walkür*, *Siegfried* és *Istenek alkonya*. A mű a német idealizmus hatalmas hirdetője és a költőnek intő szava az emberiséghez, mely csak hatalomra és gazdagságra törekszik, azonkívül nemcsak saját szociális nézeteinek kifolyása, hanem alkotója egész világnézetének művészi kifejezése. A rablott kincsen nyugvó átoknak áldozatul esnek emberek, istenek egyaránt s az átok csak akkor szűnik meg, mikor a Nibelungok a kincset ismét visszakapják. A vidám zenei dráma terén írt halhatatlan alkotása *A nürnbergi mesterdalnokok*. Utolsó nagy műve *Parsifal*, melyben elmélyíti Wolfram v. Eschenbach gondolatát, hogy nem a visszavonultság és lemondás, hanem a bűn és kísértés elleni harc és győzelem tesz az ember értékét. Wagner hőséneke önmagán kell mindazt átélnie, amit Amfortas átélt és szenvedett, hogy a részvét által a helyzetet megismerve, a Grálnak és királyának megszabadítója lehessen.

A modern dráma úttörői mellett találunk elsőrangú elbeszélőket is *Freytag Gusztáv*, *Reuter Frigyes*, *Auerbach Berthold*, *Gotthelf Jeremiás*, *Storm Tivadar*, *Raabe Vilmos* és *Keller Gottfried* személyében. *Freytag Gusztáv* (1816—1895.) nevét különösen nagy történelmi regényeivel alapította meg, melyekkel a 70-es háború nyomán támadt nemzeti lelkesedést élesztette. *Bilder aus der deutschen Vergangenheit* előtanulmány *Die Ahnen* című regényciklusához, melyekben a német történelemből vett nyolc legfontosabb momentumot dolgozott fel sok szeretettel és szemléletességgel, de nem mindig kellő objektivitással. A társadalmi életből vett *Soll und Haben* (Üzlet és becsület. Szent-István-Társulat) tanulságos olvasmány az ifjúság számára. Az északnémet humor legkiválóbb képviselője és a dialektikus költészet legbuzgóbb művelője *Reuter Frigyes* (1810—1874.), aki plattdeutsch

elbeszéléseivel sok sikert és elismerést aratott. A svájci *Gotthelf Jeremiás* (Bitzius Albert, 1797—1854.) költői erejét a nép oktatására, a szociális helyzet javítására fordította. *Uli der Knecht*, *Uli der Pächter*, *Bauernspiegel* című regényei éles megfigyelőképességről, kitűnő jellemzésről tanuskodnak és a német irodalomban a naturalizmus első képviselői. Gotthelf sok kiválósága ellenére a falusi történetekben a pálmát *Auerbach Berthold* (1812—1882.) *Schwarzwälder Dorfgeschichten* című gyűjteményével vitte el. Később áttért liberális irányú regényeinek: *Auf der Höhe*, *Landhaus am Rhein*, *Waldfried* megírására. Az újabb novellisztikának is elismert mestere *Storm Tivadar* (1817—1888.), igazi lírikus, aki természetét elbeszélő műveiben sem tagadta meg. Stílusa rövid és tömör, feltűnően takarékos a dialogizálásban. Költői lelkének belső sajátságaiából fakad nyelvének csodás tisztasága, plasztikus ereje és festői bája, stílusának befejezettsége és jellemző különlegessége. Bár hiányoznak műveiben a nagyobb kompozíciók, mégis az újabb idők nagy írói között foglal helyet, mert feltárta az élet kevésbé ismert oldalait, megvilágította a hagyomány és szabadság, természeti kényszer és erkölcsi akarat lelki kapcsolatait. Legismertebb alkotása *Immensee*. A hangulat erejében Stormmal rokon, de az emberalakításban gazdagabb, világfelfogásában mélyebb és csodás humorral megáldott költő *Raabe Vilmos* (1831—1910.) Elbeszéléseinek középpontja rendszerint valamely különc, aki az emberek előtt gúny és nevetség tárgya. Jellemeit belülről fejlesztve élethűen állítja elénk. Nem áll alakjai felett, hanem tanácsaival segíti, résztvevő szívvel megmosolyogja gyengeségeiket. Filozófiája ebben a mondatban fejeződik ki, hogy az ember boldog és boldogtalansága csak saját szívében lakik. Raabe az idealizmus dicsőítője és ellensége a materializmusnak, melynek követőit a társadalmi és politikai stréberek közt

bőségesen megtalálja. A két irány közti különbségeket találóan mutatja be a mélyérzésű *Hungerpastor*-ban. A német elbeszélők egyik legértékesebb és sikereiben, hatásaiban még egyre növekvő alakja a svájci *Keller Gottfried* (1819—1890.). Költői realizmusa főművében: *Der grüne Heinrich*-ben jut kifejezésre, mellyel valóságos önéletrajzot alkotott. A svájci élet változatos képei, a különböző élethivatások oly friss közvetlenséggel vonulnak el szemeink előtt, hogy a részletek szépségeinek szemlélete mellett nem is vesszük észre az egységes szerkezet hiányát. Hőse problematikus természet, egy második Wilhelm Meister, aki a tudás és akarás közti ellentét miatt tragikus véget ér. Míg ez a regénye költői motívumainak gazdagságával tűnik ki, addig *Die Leute von Seldwyla* című elbeszéléseivel a novellaköltők pályáját nyerte el. *Zürichi novellái* legszűkebb hazájában gyökereznek, de mint igazi költő a részlegest, a különöst mindig az általános magaslatára tudja emelni. Keller az elbeszélő irodalmat sok belső értékkel gazdagította és ama kevésszámú költők közé tartozik, ki személyiségével egész költészetéért kezeskedik. Ifjúkorának küzdelmeiből magyarázható némikép, de teljesen nem menthető a kereszténység, különösen pedig a katolicizmussal szemben táplált ellenséges érzülete, mely lassankint teljes hitetlenségre vezetett.

3. §. Az újklasszicizmus.

Ellentétben a «jungdeutsch» és realista iránnyal, a XIX. század közepe táján egy költői nemzedék lépett fel, mely a szépnek klasszikus-romantikus kultuszát írta zászlajára és a klasszikus forma, romantikus tárgy és modern gondolkodás harmónikus összekapcsolására törekedett. Így keletkezett egy idealisztikus l'art pour l'art költészet, a költő és olvasó ismét becsülni kezdte a mű-

vészi formát, a művészileg befejezett mű esztétikai élvezetét. A költészet ismét művészetszámba megy, tekintet nélkül arra, hogyan szolgálja korát. A külső alak ápolása és fejlesztése azonban a belső tartalom elhanyagolásával szemben egészségtelen túlzásba esett. Az egész irányzat inkább szellemes élvezetet nyújt, az életet szebbé teszi, de hiányzanak belőle az örök emberi értékek. Jó hatása legfeljebb abban nyilvánul, hogy megóvta az irodalmat az eldurvulástól és késleltette a naturalizmus fellépését. Irodalmi középpontja München.

Az új iskola vezérei *Geibel Emánuel* és *Heyse Pál*. *Geibel Emánuel* (1815—1884.) nevét mint lírikus alapította meg. Érzéseinek, gondolatainak nem tudja megadni azt a tömör kifejezést, mint egy *Möricke* vagy *Storm*, ezért formaművészetének eszközeit kellett felhasználnia. Lírájának hangja lágy és gyengéd, egészséges és igaz, tiszta és őszinte, nemes és erőteljes, sehol semmi zavaró akkord, hanem kellően tompított, tisztult és ünnepélyes. A romantikus költészet hatása alatt áll *Heyse Pál* (1830—1914.), a német novellaköltészet és elbeszélő művészet mestere. Kötetekre terjedő, sok, művészileg befejezett novellái közül legjobb *L'Arabiata*. Regényei közül *Die Kinder der Welt*-ben az atheista felfogást mutatja be, *Im Paradiese*-ben bevezet a müncheni művészvilágba, *Roman einer Stiftsdame*-ben az elhamarkodott házasság következményeire mutat, *Über allen Gipfeln* Nietzsche és Übermenschét támadja. *Kolberg*, *Hans Lange* című drámaiban sok, plasztikusan rajzolt jellemet találunk.

A középelnémet líra felújítója és a *Trompeter von Säckingen* vidám költője *Scheffel Viktor*. (1826—1886.) Nemcsak a német Burschenschaftoknak írt bordalokat, hanem neki köszönhetjük a német irodalom egyik legbájosabb történelmi regényét: *Ekkehard*-ot. Sankt Gallenkolostor krónikája nyomán gazdag és szemléletes képet

fest a X. századbéli német életről, melyet különösen a magyarok kalandozása élénkít meg. A cselekvény közép-pontjában a fiatal szerzetes, Ekkehard áll, kinek Hadwiga hercegnő iránti vonzalma elveszi lelki nyugalmát. Ezért elvonul a hegyek közé, hol az egyszerű pásztornép között meg is találja lelkének elveszett békéjét.

B) A német birodalom megalapításától az irodalmi forradalomig. (1871—1884.)

4. §. Dekadencia és pesszimizmus.

Nem tekintve a háborús irodalmat, az 1871. év kevés hatást tett a következő évtizedek költészetére. Csak amennyiben az egész nemzeti élet új alapokra épült, annyiban nyert irányítást az irodalmi fejlődés is. A beállott új életviszonyok inkább zavarólag, mint tisztítólag hatottak és épen a nemzet életében felgyülemlett egészségtelen részt vetették felszínre. A szellemi elfajulás jelei már a 60-as években jelentkeztek. Már a lélek nélküli materialisztikus világfelfogásban megvolt a hajlam, hogy a felszínes optimizmusból a pesszimista gyengeségbe csapjon át. A költészetben is a fokozott érzékies élvezetvágy és pesszimista bágyadtság gyanus jelei mutatkoznak. A költők nem választanak többé egészséges, természetes viszonyokat, hanem felkutatják a korhadrt részt, melyet mint valami érdekességet világitanak meg. Játszanak a bűnnel, vagy a nemzet testének bajairól panaszkodnak anélkül, hogy energikusan a javulás eszközeit keresnék.

A dekadencia hatása mutatkozik *Spielhagen Frigyes* (1829—1911.) regényeiben. Korában sokat olvasták, de mivel könyvei a változó korszellem jegyében születtek, azóta feledésbe is mentek. Annak a világ- és embergyűlölő pesszimizmusnak, mely a szépség mámorát

keresi, hogy belső nyomorúságát feledje, legzseniálisabb költője az osztrák *Hamerling Róbert* (1830—1889.). Alapvonása a világfájdalom, mely az élet szépségeit sejtí ugyan, de fizikai és szellemi életviszonyainak tökéletlensége miatt azokat elérhetetlen távolban látja. Leghíresebb művében, *Ahasver* című eposzában az Istentől megfosztott világ borzalmait tárja fel, mely az ideálokat eldobta magától. Az emberiségnek szép, harmónikus valóságban való újjászületés gondolatát veti fel *Der König von Sion*-ban. A modern életre írt szatirája: *Homunkulus*. Hamerling hatása alatt áll a fehértemplomi születésű *Marie Eugénie delle Grazie* (1864), ki *Robespierre* című eposzával szerzett magának nevet. Most teljesen a katolikus irány szolgálatában áll. A pesszimizmusból tisztább régiókba küzdötte fel magát *Schönaich-Carolath Emil herceg* (1852—1908.), sőt a királyi trónon is akadt a költészetnek művelője Erzsébet román királyné személyében, ki *Carmen Sylva* (1843—1916.) néven ismeretes.

5. §. A realizmus utóhajtásai.

Távol a napi lármától a 70-es években a költők egy csoportja a realizmus jegyében dolgozott, de sikereket csak akkor ért el, mikor a realizmus virágzása már elmúlt. Ide tartozik a három osztrák költő: *Anzengruber Lajos*, a dramatikusan, *Rosegger Péter*, az ünnepelt népies író, *Ebner-Eschenbach Mária*, egyike a legelismertebb női elbeszélőknek.

Anzengruber Lajos (1839—1889.) drámáiban fényesen továbbfejlesztette a régi osztrák népszínpad hagyományait. Míg a paraszt eddig a színpadon csak mint komikus személy szerepelt, ő a parasztéletet a valóságnak megfelelően törekedett bemutatni. Ezzel azonban még kevés sikert ért volna el, ha alakjait nem állította

bele kora szellemébe. Sok drámájában egyházellenes és szociális célzásokat találunk s bár ezek igazi művészettel a személyekben vannak képviselve s így magából a cselekvényből folynak, mégis érezzük, hogy a költő a maga nézeteit adja személyei szájába. Hirét *Der Pfarrer von Kirchfeld* című népdramájával alapította meg, melynek kiindulópontja itt is, mint a *Kreuzschreiber*-ben, harc az infallibilitás dogmája és a cölibátus ellen. A házasság felbonthatatlanságát támadja *Hand und Herz* és a *Gwissenswurm*. A vallási problémákon kívül a szülőknek gyermekeikhez való viszonyát fejtegeti a *Meineidbauer* és a hiressé vált *Vierte Gebot*-ban.

Egyike a legkedveltebb népies íróknak *Rosegger Péter*. (1843—1918.) Egyszerű földműves szülőktől származott, elemi oktatásban is csak később részesült és a szabómesterséget tanulta. Írói hajlamai azonban már korán ébredtek, egy grázi ujságba küldött cikkei pedig feltűnést keltettek. Ekkor fogott hozzá tanulmányainak folytatásához és az irodalomra adta magát. Rosegger korunk egyik legtermékenyebb írója. Főereje a falusi történetekben van, melyeket gazdag tapasztalataitól és megfigyelőképességétől támogatva művészi tökéletességre emelt. Ilyenek: *Waldheimat*, *Als ich noch jung war*. A terjedelmesebb regényben már elhagyja komponáló ereje és ami egy *Peter Mayr*, *Heidepeters Gabriel* és leghíresebb regényének *Schriften des Waldschulmeisters* nagy elterjedtségét adta, az a művészi hangulatfestés, személyeinek plasztikus rajza, a költő mélyen érző szíve. Ahol a falut vagy szűkebb stájer hazáját szólaltatja meg, ott szinte felülmulhatatlan; mikor azonban vallási és szociális témák tárgyalásába fog, nyomban látjuk tudásának határait. *Der Dorfskaplan*, *Der Gottsucher* című regényeiben támadja az egyházi viszonyokat és személyeket. Később ugyan meggyőződött a vallási és egyházi életnek a néplélekkel való

szoros kapcsolatáról, theológiai kérdésekbe mélyed, de alaposabb tudás nélkül csak egy Tolstoi stílusában prédikáló laikus apostol szerepét vállalja *Mein Himmelreich, I. N. R. I., Frohe Botschaft eines armen Sünders* című regényeiben.

Aggódó komolysággal szemléli az élet vad tombolását az újabb kor egyik legnagyobb írónöje, *Ebner-Eschenbach Mária* (1830—1916.). Akár az arisztokraták szalonjaiba, akár a falusi kunyhókba vezet az emberek kitűnő megfigyelője, mindenütt hű életképet alkot és pompás jellemeket nyújt. Alapvonása a szívjóság, mely a jónak még legkisebb szikráját sem hagyja elhamvadni. *Das Gemeindegeld* az emberiesség igazi szószólója. Nála is nélkülözzük a lelki nemességnek természetfölötti motívumokkal való kapcsolatát, amely egyedül a kereszténység útján válhatnék elevenné és tudatossá.

Egy másik osztrák író, *Saar Ferdinand* (1833—1906.) egyike a legfinomabb novellistáknak. Elbeszéléseit a forma szokatlan gondossága, a jellemek hű és mélyen átérzett rajza és egy nyugodt, de mindemellett plasztikus és vonzó nyelv jellemzik. Osztrák hazájából merített elbeszéléseiben (*Innocenz, Geigerin, Steinklopfer*) nagy embersorsok csatája viharzik. Szociális és vallási kérdésekben elhangzott ítéleteit ugyan nem mindig fogadhatjuk el, de megnyugtató optimisztikus felfogása, mely hőseit sohasem engedi teljesen elpusztulni.

A történelmi regénynek és még inkább a történelmi novellának klasszikus képviselője a svájci *Meyer Konrád Ferdinand* (1825—1898.), aki csak későn, a hetvenes években lépett kiforrott alkotásaival a nyilvánosság elé, bár korábbi balladái, románcai között is vannak mesterművek, mint *Michelangelos Gebet*. Elbeszéléseinek háttere leginkább a reneszánsz és a reformáció. Csak nagy, hatalmas alakokat, a világtörténelem nagy korszakait választja ki művészi alakításra és ezekben az

emberekben ismét a nagy eseményeket, fontos elhatározásokat rögzíti meg, hogy a jellem tisztán és leplezetlenül kialakulhasson. *Huttens letzte Tage* című epikus költeményében a német győzelemnek állít emléket. Első prózanovellája, *Das Amulett* jelenet a szentbertalan-éjből. A harmincéves háború zavaiba vezetnek *Jürg Jenatsch*, *Der Schuss von der Kanzel*, egyike a legfrissebb novelláknak *Gustav Adolfs Page*. Meyer nyelve érces, tömör, gondolatai művészileg csiszolt épületkövek módjára illeszkednek egybe, melyekből az együttes hatás veszélyeztetése nélkül egy darab sem mozdítható el. Méltán nevezték a novella Tacitusának. Stílusa ezért artisztikusan finomult, ami inkább a francia, mint német művészi eszménynek felel meg. Világnézete történelmi-etikai; kálvinista hitvallásán belül messze-menő determinizmus ellenére hívően vallásos. Bántólag hatnak azok a sértések és gunyolódások, melyekkel a katolikus egyházat és papságát illeti, de ezeket leginkább a viszonyok, melyek közt élt és történelmi forrásai táplálták benne.

Egyike a legeredetibb és legszerencsésebb természet-lírikusoknak *Greif Márton*. (Hermann Frey, 1839—1911.) Lírájának tárgyköre nem nagy: tavaszi virágzás és őszi hervadás, szerelem és bánat, reggeli ébredés és esti csend az alaptémái. Jelentősége költői nyelvében rejlik, mely mint Goethénél, érzelmeinek belső, szükségszerű kifejezője. Ellesi a népdal hangját, keresetlen egyszerűségében kerüli a szokatlan fordulatokat, de a legegyszerűbb szavakkal is a legmélyebb érzelmi életét művészi tökéletességgel adja vissza. Formaművészete nemcsak dalai-ban, kis természeti képeiben érvényesül, hanem balladái és románcai is mintaszerűek. Különösen balladaciklusa: *Das klagende Lied*, bájos romantikus meseszerűségével, a keresztény isten- és a német hazaszeretet melegével tűnik ki.

A tiroli nép hűségét vallása, hazája, császára iránt megkapó drámákban juttatja kifejezésre *Domanig Károly* (1851—1913.), aki a mindent nivelláló kor káros hatásaival szemben népe elé régi eszményeit lelkesítő, átszellemült alakban állítja.

A szélesebb néprétegek kedvelt írója *Otto von Schaching* (Otto Denk), aki mint a *Deutscher Hausschatz* hosszú éveken volt szerkesztője, mind történelmi regényeiben, mind a jelenből vett elbeszéléseivel a bajor nép életét eleven, vonzó előadásban rajzolja meg. Elődje *Keiter Henrik* (1853—1898.), ki részben népies elbeszéléseivel (*Der tolle Christian*), különösen pedig irodalomtörténeti és kritikai dolgozataival a kultúrharc nyomán új életre kapott katolikus szépirodalom irányítója. Bajorország nagyszerű hegyvidékeibe vezet *Ganghofer Lajos* (1855—1920.). Elbeszélései a mélyebb kedélyű közönség legkedveltebb olvasmányai. Megkapóak különösen a *Hochlandgeschichten* (*Edelweisskönig, Schweigen im Walde*), melyekben a természetet a maga pusztító vadságában, álmadozó szépségében és vidám frissességében jellemzi. Hírét *Der Herrgottschneider von Ammergau* című népdramájával alapította meg. A vadászok kedvelt regénye *Schloss Hubertus*, nagyon elterjedt könyve *Der Dorfapostel*, melynek egyik pompásan sikerült alakja a jó öreg falusi plébános. Művészi fejlődésének tetőpontját *Der Klosterjäger*-ben érte el, regényírói népszerűségét pedig a drámai elevenességgel megírt *Martinsklause*-nek köszönheti. Egészen különleges író a freiburgi plébános, *Hansjakob Henrik* (1837—1918.). Művészi ambíciói nincsenek. Nem követi a «szürke teóriát», mindenütt az életet nézi. Éles szemmel látja meg a népelet költői vonásait, biztos kézzel rajzolja meg természet után alakjait. *Wilde Kirschen, Schneballen, Bauernblut* című elbeszélésgyűjteményeiben művelődéstörténeti értékű jellemrajzokat ad a schwarzwaldi parasztról. A kato-

likus népies írók közt kétségkívül a legjelentősebb *Stolz Albn* (1808—1883.), akit csak a középkor népszőnokai-val lehetne összehasonlítani. Mivel látja, hogy az emberek prédikációra nem igen járnak, más alkalmas eszközökről gondoskodik, hogy az igazságot érthetően megmondja. Nagyon elterjedt olvasmány a *Kalender für Zeit und Ewigkeit*. Az igazságot költői hévvel, kitűnő lélek- és emberismerettel, mindig új és megkapó kifejezésmóddal, mélyen járóan és mégis világosan, gazdag humorral adja elő. A népies írások új formáját honosítja meg: *Spanisches für gebildete Welt* és *Besuch bei Sam, Cham und Japhet* című műveiben. Ehhez járulnak még értékes épületes könyvei is. Nagyon szubjektív gondolkozású a svájci *Spitteler Károly* (1845—). Írásait mély gondolatok, merész képzelet és ritka nyelvkészség jelzik. Első művét *Prometheus und Epimetheus* maga Keller Gottfried is dicséretre méltatta. Legjobb *Der Olympische Frühling* című mythológiai nagy eposza, melyben az író minden kiválósága, különösen nagy epikai ereje nyilvánul meg.

A nemzeti öntudat erősödésével, melyet a német birodalom megalapítása hozott létre, fokozódott a nemzeti mult iránt való szeretet is. Ennek hatása alatt fejlődött a történelmi regény. A gazdasági fellendülés újabb szociális jelenségek egész sorát teremtette, melyekhez mind a historikus, mind a költő a multban keresett analógiát, a középkori császárságban és hűbérrendszerben, az egyiptomi faraók világában, a római cezárizmusban és a francia forradalomban. Schopenhauer eszméi átjárják a történelmi regényt is és letűnt korok, idegen népek ezek hordozói lesznek. Mivel pedig ez irány ép a kultúrharc idején indult fejlődésnek, egyes írók regényeiket egészen ennek a harcnak szolgálatába állították.

A régi németektől, kikkel Freytag Gusztáv regénysorozatát megindította, *Dahn Felix* (1834—1912.) *Ein*

Kampf um Rom című regényében a gótokhoz tért vissza és egy csapásra a közönség kedvelt írója lett. Regényeinek nyelve költőileg emelkedett, de sohasem dagályos, konfliktusai érdekesítőek, ügyesen váltakoznak megrendítő jelenetek kedves képekkel, de teljesen elhibázott az a gyűlöletes hang, mellyel majdnem minden művében az egyházat, különösen pedig annak fejét, a római pápát támadja és az a kérkedés, mellyel magát a kereszténység renegátjának vallja. Még régebbi időkbe nyúlnak vissza *Ebers György* (1837—1898.) regényei. Egyptológiai tanulmányainak eredményei *Die ägyptische Königstochter*, *Uarda*. Tendenciája nem oly bántó, mint Dahné, de művészi alkotóereje is gyengébb, tudományos apparátusa meg szinte elnyomja a költészetet.

A történelmi irányú lírikusai és epikusai közül kétségkívül a művészileg legnagyobb tehetség, *Weber Frigyes Vilmos* (1813—1894.) az újabb katolikus költészet legnevezetesebb alakja. *Dreizehnlinden* című híres epikai költeményében a vezetőgondolatot két kultúrkorszak alkotja. A százszokat a frankok legyőzték. További fennmaradásuk azonban csak a kereszténység felvételétől függ, melyet gyűlölnék, mert legyőzőik hozzák. A pogány szász Elmárnak a keresztény frank Hildegunddal való házasságát Elmár megtérítésével Dreizehnlinden kolostor szerzetesei lehetővé tették és a szerelmes pár egymásra találása jelzi az eddig ellenséges törzsek békés egyesülését. Bibliai tárgyak költői feldolgozásával szerzett magának nevet a müncheni *Ringseis Emilia* (1801—1895.), akinek szülőházában a szellemi arisztokrácia, Görres Guido, Brentano, Schubert gyűltek össze és művészi hajlamai bő táplálékot nyertek. Drámái: *Veronika*, *Sibylla von Tibur*, *Der Königsman*. Legszebb műve a Szűz Mária és az Üdvözítő életéből vett nagy epikus költemény: *Die Königin*.

A hetvenes évek dicsősége, a sedáni nagy napok

emléke gyorsan feledésbe mentek. Egy új irodalmi irány a gall szellemnek német talajra való átültetését tűzte ki feladatául. A német alaposság és lelkiismeretesség helyébe a napi kérdéseknek öntetszelgő, felszíneskedő tárgyalása lépett és ha eddig magáért a tárgyért írtak, ezentúl mindent a cél elérésére szükséges eszköznek tekintettek, melynek még a költő objektivitását is áldozatul dobták. Az egész irányt tárcairodalomnak, feuilletonizmusnak szokták nevezni, ezt mutatja a regény, a dráma, a kritika egyaránt. A nagy realisták feledésbe mentek, Goethe, Schiller drámáit már csak illendőségből adják elő. A pillanatnyi élvezetet nyújtó munkák háttérbe szorították a költői értékeket. Szórakoztató írók kerestek, mint *Lindau Pál* (1839—1918.), aki regényíró, drámaíró, kritikus egy személyben. Sem eredeti, sem mélyenjáró, sem szenvedélyes természet, sem gazdag fantáziával bíró, csak könnyed, tetszetős csevegő. Lindau tanítványa *Blumenthal Oszkár* (1852.), aki novelláival, különösen pedig bohózataival mesterének erős vetélytársa lett.

Nagyon megsaporodott a női írók száma is. A sok szépirodalmi folyóirat buzgó munkatársat kapnak bennük. Kedvelt műfajuk a regény. Némelyek — különösen az újabbak közül — művészi magaslatra is emelkednek, legtöbben azonban csak szórakoztatnak. A *Gartenlaube*ba írta első regényeit *E. Marlitt*. (John Eugenia) (1825—1887.) Meséit ügyesen szövi, kellemes elbeszélő, de pártoskodó. Ügyes írónők még *Eschtruth Natália* (1860.) *Boy-Ed Ida*. (1852.)

Maga a színház is teljesen francia ízlés hatása alatt áll, mígnem *Strauss János* ugyanabban a szellemben, de német ízlésnek megfelelően megteremtette a bécsi operettet. A különbség legfeljebb annyi, hogy az érzékiséghez egy csepp bécsi kedélyesség, a párisi boulevardok sikamlósságához bizonyos német érzelgősség járult.

Mind a társadalomban mind az irodalomban, minden feltétel megvolt arra, hogy a balszárny egy újabb, a legifjabb Németország forradalmát előkészítse.

C) Az irodalmi forradalomtól napjainkig. (1884.)

6. §. A «moderne» alapelvei, úttörői, vezetői.

A hetvenes évek végén s a nyolcvanas évek elején új irodalmi nemzedék mozdult meg, mely tudatos ellentétben állt minden eddigi művészi multtal. Fialat entusiasták, kik lármás superlativusokban egyik programot a másik után hirdették, de akiket művészi céljaik különbözősége mellett is az az egy érzés hat át: Félre a hagyományokkal mind az életben, mind a művészetben. Szükség van új technikára, új stílusra, új tárgyakra, új világnézetre. Mivel pedig szerintük a németek közt nincs, kit követniök érdemes volna, a külföldön kerestek maguknak mintákat, ezek a francia *Emile Zola*, *Gustav Flaubert*, *E. de Goncourt*, az orosz *Leo Tolstoi* és *Fedor Dostoiewski* és a dán *Hendrik Ibsen*. Ennek a legifjabb Németországnak megszületését az *Arent Vilmos* és *Conradi Hermann* által szerkeztett *Moderne Dichtercharaktere* megjelenési éve, 1884 jelzi.

Mily okok, vágyak, kívánságok keltették életre e mozgalmat? Annyi bizonyos, hogy a hetvenes évek irodalmának mesterkéltisége, természetellenessége hozta meg a reakciót. Az emberek megelégték a Marlitt-regények édeskés hazug világát, egy Blumenthal Oszkár sekélyes tákolmányait és eleven, élettől duzzadó művészet után áhítoztak. Nem a forma adja meg a mű értékét, hanem a tartalom, mert ez német művészet a francia formaművészettel szemben. Szóval egy egészséges nemzeti érzés az egyik motivum. Ez azonban rövidéletű volt, elnyomta ezt a szociális vonás. Az új

birodalom megalapításával és a francia arannyal, mely az országba özönlött, megnövekedett az éhség a pénz és vagyon, az élet örömei és élvezetei után. Szinte márhóholnapra új ipartelepek keletkeztek, gyárkémények nyultak a magasba, bérkaszárnnyák épültek, a nép a vidékről a városba, különösen Berlinbe tódul, új proletáriátust teremtett, mely aztán a mohó élvezetvágy és ennek kielégítésére szolgáló anyagi eszközök elégtelensége miatt elkeseredetten tekintett a jómódban élők osztályára és s szociáldemokrácia táborát növelte. Ezek az állapotok egyes íróknak bőséges anyagot szolgáltatottak s így azt a nemzeti vonást, melynek jegyében az új irány megindult, felváltotta az internacionalista jelleg, melyet még maig sem tudott a nemzeties irodalom, a Heimatskunst tökéletesen legyőzni. Az új felfogás szerint a férfi és nő egymáshoz való viszonya is meg van fosztva minden magasabb szempontoktól. A pusztá nemi élet rajzára szorítkoznak és ezt néha félre nem ismerhető célzatosággal, vagy pedig egy kísérletező nyugalomával végzik. A természetfilozófusok közül nagy hatással volt a modernek világnézetének kialakulására *Haeckel Ernő* (1834—1919.) jenai tanár. Monista elvei *Welträtsel* című művével a közönség legszélesebb rétegeihez jutottak el és áthatották az egész naturalista költészetet.

Mivel a szocialisták szerint a társadalmi szokások, erkölcsök mind hazugságok, melyek ellen a kíméletlen igazságérzet zászlaja alatt kell harcba szállni, azért hadat üzennek az irodalmi formák ellen, melyek az igazságot elferdítik és helyébe a rideg valóságot szépítés nélkül feltárják. Így lett a költőből, akiben Herder kora egy Prometheus, egy alkotó szellemet látott, nyomorult fotográfus.

A modern irodalomnak alapjában véve atyja *Conrad Mihály György* (1846.), aki a Münchenben megjelenő *Die Gesellschaft*-ban társainak módot nyújtott alkotásaik

nyilvánosságra hozatalára. Társaságába tartozik *Bleibtreu Károly* (1859.), egy roppant szorgalmas és sokoldalú író, aki minden műfajjal megpróbálkozott, de jelentőségét Hauptmann fellépésével hamar elvesztette. A modernnek előkészítője *Kretzer Miksa* (1854.). Fellépése valóságos szenzáció. Mindenütt német Zolának nevezik. Munkásregényei: *Die Betrogenen*, *Die Verkommenen*, különösen pedig *Meister Timpe*, fogatkozásai mellett a munkáséletnek élethű, gondos szeretettel megrajzolt képei. *Die Bergpredigt*-ben vallásos témát fejteget, melyben azonban a keresztény vallást az egyházzal ellentétbe állítja. Mélyebb vallási felfogásról tanuskodik *Das Gesicht Christi* című szimbolisztikus regénye. Kretzer autodidakta; munkássorból fejlődött íróvá, ezért nyelve érdes, de kitűnő megfigyelő és minden nyersesége mellett is meleg érzések hatják át alakjait. A modern irányú úttörői és vezetői leginkább a *Moderne Dichtercharaktere* írói. Ide csoportosul a legtöbb lírikus, köztük a *Hart testvérek*, *Arno Holz*, a német naturalizmus megalapítója. Velük összekötetésben áll *Wille Brunó* (1860.), a szociáldemokraták vezetője és *Bölsche Vilmos* (1861.), aki a modern természettudomány eredményeit regényekben dolgozta fel. A berlini legifjabbak vezetői a *Hart testvérek* voltak *Kritische Waffengänge* című folyóiratukkal. Mint költők a régiebb és újabb nemzedék közt állanak. *Hart Henrik* (1855—1906.) eleinte lírikus, de ezt háttérbe szorította nagy epikus műve: *Das Lied der Menschheit*. Öccsétől, *Hart Gyulától* (1859.) valók: *Sansara*, *Homo sum*, *Der Triumph des Leben* című versek.

Van két írónk, kik nem tartoznak ugyan e csoportba, de nagyokká a modernnek által, a modernekkel együtt lettek. Ezek *Wildenbruch Ernő* (1845—1909.) és *Detlev von Liliencron*. (1844—1909.) Wildenbruch drámaírónak született eleven színpad számára. A dráma neki szubjek-

tíve, objektíve véve nemzeti ügy. Rá akar mutatni, hogy vannak az emberiség számára nagyobb kérdések és fontosabb drámai konfliktusok, mint a francia mintára tárgyalt házasságtörések. Mivel nagy, erős tömegérzelmeket akar színpadra vinni, mint Schiller, azért a német nép válságos időit keresi fel. Sokszor természetesen olyan elvekért is lelkesít, melyek közkinccsé váltak, a nemzeti öntudatban meggyökeresedtek, melyek talán objektíve véve szükségesek voltak, de nem nyújtanak irányítást a jövőre.

Liliencron elsősorban lírikus, aki művészetében egy új világnézet eszményét látszott megvalósítani. A falusi élet csendes álmadozása, a bensőséges, szerény elmélyedés a természetbe épűgy, mint a nagyváros vidám, tomboló élete mohó élvezeteivel, rövid szenvedéseivel kifejezésre találtak verseiben. Liliencron nem tartozik a modernnek közé abban az értelemben, hogy új tárgyak után kutasson és a szokásos formákat elvesse. Költészetében a modern irány kapcsolatot talál a mult irodalmával. Goethétől, Stormtól, Lenautól, Freiligrathtól az egyes szálak az ő kezében futnak össze. Liliencront mint az élet lírai hirdetőjét első hely illeti meg. Keze alatt minden dalba ömlik, de gyenge elbeszélő és még gyengébb dramatikus. Költeményei *Adjutantenritte*, *Haidegänger*, *Neue Gedichte*, *Nebel und Sonne* néven jelentek meg. Háborús emlékek, az erdő, a mező, a tenger, a falu, a város élettellel telnek meg és minden versét áthatja a szülőföld szeretete. Minden verse belső átélés, melyet a szépség utáni vágy hevít, minden költeménye szíve vérének egy cseppje.

7. §. A modern dráma.

A dráma terén némi joggal stagnálásról beszélhetünk. A modernnek újításai lényegileg keveset javított-

tak. A hagyományokkal való szakítás az anyag megválasztásában és kezelésében és a technikában mutatkozik. A dráma régi belső felépítése helyébe események sorozata kerül, melyek mindegyike a maga kis motivumából fejlődik. Mivel a szabadakaratot tagadásba vették, magától eszik a bűn és bűnhődés kapcsolata, ami pedig a régi tragédia lényege. A szabadakarat elhatározás helyét a körülmények, átöröklés vagy a milieu foglalják el, melyek a cselekvést magyarázzák. A magasabb motivumok elvetésével a materialista vonás, a rút és pathologikus jelenségek jutnak előtérbe. Technikai tekintetben az egyes felvonások nem záródnak hatásos jelenetekkel, a hosszabb beszédeket, monológokat kerülük, helyettük rövid, szaggatott mondatokat, tájszavakat, nyers, realisztikus nyelvet használnak. Berlinben külön színház, a *Freie Bühne* hozta színre az új drámákat.

A modernnek közül *Hauptmann Gerhart* (1862.) az első, ki általános sikereket aratott. Irodalmi fejlődésében folyton változó, fáradhatatlanul előre törő, anélkül, hogy egy határozott irányban megállapodnék. Első drámaival a naturalizmust szolgálja. *Vor Sonnenaufgang* még laza szerkezetű, jellemei kifogásolhatók és érezhető rajtuk Ibsen hatása. Tárgya az iszákosságban és kicsapongásban pusztulásnak indult család tragédiája. Hasonló témát dolgoz fel *Friedensfestben*, melyben a felelősséget az átöröklésre hárítja. Legnagyobb színpadi sikerét 1893-ban *Die Weber* című darabjával érte el. Nem forradalmat hirdet, hanem a kor hangulatának adott erőteljes, művészi kifejezést. Élesen megrajzolt korszépekben kell látnunk a takácsok éhező, nyomorgó, szenvedő tömegét, hogy megérthessük fanatikus, elvakult rebellekké való átváltozásukat. A darab hőse maga a nyomor; ennek hordozói a takácsok, gyötrő gondjaikkal, nélkülözéseikkel, a napsugár után

való törekvésükkel. Kifogást legfeljebb a beállítás ellen tehetnénk, mely a tömeget a katonák szuronya elé viszi, miáltal a győzelem lehetőségétől, mely amúgy sem lehet kétséges, teljesen megfoszt. Ezzel a darabbal a naturalista dráma tetőponthoz ért.

Kollege Crampton és *Florian Geyer* című darabjainak színrehozatala után nagy meglepetést készített hiveinek, mikor *Hanneles Himmelfahrt* jelent meg. A darab első részében egy szegény leány szenvedéseit ismerjük meg, ki a tóba akarta magát ölni. A beteg lázalmában erős naturalizmussal megrajzolt jelenetek tárulnak elénk a család életéből. A második részben a fantasztikus elemek csak azáltal nyernek némi naturalista színt, hogy azokat az író mint látható lázalmokat mutatja be. Nagy sikert ért el szimbolisztikus mesedráma: *Die versunkene Glocke*. Tárgya egy nős ember köznapi története, aki hűséges feleségét egy utcai leány kedvéért elhagyja, hogy aztán bánkódva térjen vissza hozzá, mikor már késő és az elhagyott asszony sírján önthesse ki keservét. A dráma nagy előnye, hogy benne ismét felzúg a német erdő lelke, a romantika üdítő forrása ismét vigan csörgedez a völgybe le, hol virágok mosolyognak a napsugaras égre. A közönség szinte megkönnyebbült, mintha érezte volna, hogy a mindennapi élet élesen megrajzolt silhouette-je nem képes tartósan kielégíteni. Következő darabjában, *Fuhrmann Henschel*-ben, azonban ismét a naturalizmushoz tért vissza. Ezután irodalmi határozatlansága egyre fokozódik s ha azelőtt még gondolni lehetett arra, hogy éles megfigyelő képességeivel még nagystílusú jellemeket fog kidolgozni, ez a reményünk az utóbbi években egyre jobban halványul.

Hauptmann a naturalista dráma főképviselője. Az életet úgy bemutatni, amint van, az mellékes, vajjon nemes vagy közönséges, erkölcsös vagy erkölcstelen,

szép vagy rút, a milieut, amelyben az emberek élnek, a legapróbb pontossággal megrajzolni, ez legfőbb művészi törekvése. A naturalizmus kétségkívül nagy nyereséghez juttatta az irodalmat: a költészetnek a való élet-hez való viszonyát mélyítette, a költői tárgykört kibővítette, új technikát teremtett és egyengette a Heimatskunst útját.

Hogy mily kevéssé tudta azonban a naturalizmus az embereket kielégíteni, mutatja, hogy mellette egy teljesen ellentétes irány, a *szimbolizmus* fejlődhetett. Minden érzékelhető dolog csak kifejezési eszközök és jelképek összessége a költőt érdeklő eszmének. A szimbolista nem akar világos fogalmakat alkotni, nem akarja a naturalizmus módjára a külvilágot katalogizálni, hanem csak sejtetéssel, a szavak zenéjével, színekkel az érzelmeket fölkelteni. A naturalista pontos részletezéssel tárja elénk a valót, tartózkodás nélkül mindent kimond. A szimbolizmus titkokba burkolózik, rejtvényekben beszél, mélyértelműen homályos.

A szimbolizmus létrejöttén idegen befolyások működtek közre, így a *Paul Verlaine* köré csoportosuló francia lírikusok, *Ibsen*, a belga *Maurice Maeterlinck* és *Emile Verhaeren*. Legnagyobb hatással azonban *Nietzsche Frigyes* (1844—1900.) volt *Zarathustra*-jával. Dithyrambikus, csodálatos nyelve szinte magával ragadta az embereket; csodálták szellemes aphoristikáját és büszkén egyetértettek vele az emberiség jelen társadalmának elvetésében, bár pozitív vezető elveit nem is értették meg világosan. Mindenütt hangoztatták a társadalomellenes frázist az «Übermenschentum»-ról, csak azért, mert a kereszténység gyűlöletes «rabszolgamoralájának izent hadat. Nietzsche hatása alatt változik az irodalom érzékiből szellemivé, materiálisból formálissá, reálisból fantasztikussá, demokratikusból arisztokratikussá. Még nyelvét is átvették. A köznapi nyelv nem

elégsges, szükség van nuance-okra, képekre, metaforákra, ritmusra, zenére, hogy a lélek nyilvánulásait kifejezhessék. A fizikai impresszionizmust, a naturalizmust lassankint a pszichikai impresszionizmus, a szimbolizmus váltja fel. Egyébiránt a szimbolizmus eme faja épolý beteges jelenség a költészetben, mint a naturalizmus és távol áll a régi romanticizmustól és az igazi szimbolizmustól, mely egy Fausttal ajándékozta meg a világot.

Ami Hauptmann etikáját illeti, van bizonyos vallásos érzése, de világnézete materialista, melyet mint Haeckel Ernő tanítványa sajátított el. Nagyobbat, mint a természetet nem ismer, sem Istent, sem gondviselést. A világ jelenségeit földi tényezőköl magyarázza, az emberek cselekedeteit természetes életfeltételek szerint értékeli. Világnézetében gyökerezik determinizmusa is, mellyel alakjainak hibáit elnézi és azokat a blazírt, betegesen túlizgatott egyedeket teremti meg, amint azok drámáiban élénk lépnek.

A modernek másik dramatikusá *Sudermann Hermann* (1857.). Sikerét *Die Ehre* című drámájának köszönheti, csak ezután tudott drámáinál sokkal értékesebb elbeszéléseinek és regényeinek is közönséget szerezni. Alapgondolatát így fejezi ki: Becsület nem létezik. Amit mi annak tartunk, az csak saját árnyékunk, ha az általános megbecsülés napja felénk ragyog. A legrosszabb az, hogy annyiféle a becsület, ahány társadalmi osztály van. Következő darabja, *Sodoms Ende*, azt a társaságot mutatja be élethűen, melyet személyes érintkezésből oly jól ismert. Az erkölcsi rothadás, az aljas érzékiesség, a belül üres parvenü kihívó cinizmusa és lelkiismeretlensége, az egész modern Sodoma, ahol az elmésség képviseli a természetet, az igazságot, az erkölcsöt, visszataszító képekben tárul élénk. Sudermann épen az a társaság ítélte el, melynek iskolájába járt,

ahol talán inkább tisztelettől körülvéve, mint jól érezte magát. Legnagyobb sikerét *Die Heimat* című darabjával aratta. Tárgya két ellentétes világnézet (Herrenmoral, Herdenmoral) összeütközése, a falu szigorúbb erkölce és a nagyvárosi élet szabadabb felfogásának harca. Következő darabja, *Die Schmetterlingschlacht*, egy szegényes hivatalnokcsalád milieudrámája, melyben az anya és leánya férfitavadászatra indulnak.

Mikor drámai sikerei szerényebbek lettek, visszatért régi hivatásához, a regényíráshoz. Első regénye *Frau Sorge*, sikerült a legjobban. Nagy bensőséggel írja meg Meyhöfer Pál és vele együtt sok ember életsorsát. Gond asszony ott állt bölcsőjénél és végigkísérte egész életén. De az ifjú pontos kötelességtudásával kiszabadítja magát befolyása alól. Másik regényében, *Der Katzensteg*-ben is ügyes jellemzőerejét csillogtatja, hatalmas szenvedélyeket szabadít fel és feszült érdeklődésben tartja olvasóját. Kevésbé sikerültek *Es war*, *Jolanthas Hochzeit*, *Das hohe Lied*.

Sudermann Hauptmannal együtt szokták emlegetni s bizonyos vonatkozásban van is köztük valami hasonlóság. Először a világnézetük: Sudermann is a modern fejlődéstudomány alapján áll, mely szerint az ember magasabbfokú állat, az erény, morális kötelesség pedig csak egy konzolidált idegelváltozás. Az életproblémákat nem képes belsőleg felfogni, még kevésbé erkölcsi értelemben megoldani. Drámáival nem alkotott újat, mint Hauptmann, hanem régebbi hagyományokon áll s ezekkel jutott népszerűséghez. Drámai alapelvei a mesterséges ellentétek a problémák megoldásában, jeleneteinek felépítése és stílusa. Ezzel éri el hatását, erre is törekszik. A gyors jelenetváltozás, izgalmas, röviden odavetett párbeszéd, a milieunek gyakran az embertelenséggel hatásos rajza tartják fogva a néző figyelmét.

Hauptmann és Sudermann köré csoportosul számos

drámaíró, akik részben velük függő viszonyban vannak, részben önállóak. Ezek *Halbe Miksa*, *Hartleben Ottó Erik*, *Ernst Ottó*, *Flaischlen Cézár*, *Wedekind Frank*, *Fulda Lajos*, *Voss Rikárd*, a bécsiek közül *Hofmannsthal Hugó*, *Bahr Hermann*, *Schnitzler Artur*, és *Schönherr Károly*. A legtöbb dramatikus sorsa hasonló a vezetőkéhez. Egyik darabjukkal nagy sikert aratnak, melyet azonban hiába igyekeztek megtartani. *Halbe Miksa* (1865.) kínos hatást keltő, de kitűnően jellemzett milieudrámájával *Die Jugend*-del lett ismeretes. Újabban regényeket ír. Hauptmann tendenciája és Sudermann technikája egyesül *Hartleben Ottó Erik* (1864—1905.) műveiben, melyekben a külföldiek közül Guy de Maupassant hatása észlelhető. A dramatikusok közt szerepel *Flachsmann als Erzicher* című darabjával *Ernst Ottó* (Schmidt, 1862.), egy éles és epés szatirikus, gyenge drámaíró, kedves lírikus, mindenekelőtt pedig kedélyes csevegő, kinek humoros elbeszélései maradandó értékűek. Legmelegebben megírt művei azok, hol saját emlékeiből merít, elsősorban *Armus Sempers Jugendland*, *Semper der Jüngling*, *Semper der Mann*. *Flaischlen Cézár* (1864—1920.) működését mint naturalista drámaíró kezdte, sikereit azonban lírai prózájával, különösen pedig hangulatos naplószerű regényével, *Jost Seyfried*-del aratta. Sötéten és rejtélyesen lép elénk *Wedekind Frank* (1864—1918.), a szkepticizmus és a világtagadás költője. Élete, művészete tele van ellenmondásokkal. A bohóctréfákat odaállítja a tragikum mellé és mivel nem tudja elosztatni az ellentéteket, karikatúrát rajzol. Nem ismeri sem a művészi, sem az erkölcsi korlátokat, könnyedén túlteszi magát az erkölcsiségen és a legrútabbat, amivel valaha előhozakodni mertek, a színpadra viszi.

A naturalizmussal teljes ellentétben van a bécsi *Hugo von Hofmannsthal* (1868.). Legfőbb célja a szépség kultusza. A forma neki minden, ebben van egész ereje.

A nyelv tisztasága és költői bája, a kifejezés csodás gazdagsága, a művészet és tudás minden területéről vett képek gazdag sokasága, az a rendkívüli képessége, mellyel szüntelen szavakba eredeti szófüzéssel új életet önt, a virtuózitásig fejlesztett stílusa, ezekben van költészetének varázsa. A természetnek számára kevés mondanivalója van, legfeljebb csak szimbolum gyanánt szolgál. Tárgyát nagy szeretettel a biedermeierkorból, az ókor és reneszánsz művészi alkotásaiból meríti. *Der Tod des Tizian* a képzőművészet apoteozisa. Mintegy komoly kontraszthatást vált ki a Faust-reminiscenciákban gazdag *Der Tor und der Tod*. A költői invencióval nem sokat törődik. Nagy drámáihoz antik mesterektől kölcsönzi a tárgyat, csak modern formát ad nekik és jellemeit a modern psychologia minden finomságával motiválja. Antik tárgyúak: *Oedipos und die Sphinx*, *Elektra*, *Ariadne in Naxos*. Utóbbi kettőt, valamint *Der Rosenkavallier*-t Strauss Rikárd operává dolgozta fel. Általában drámáiban is hangulatot akar kelteni és a drámai forma gyakran lírai monológban és dialógban oldódik fel. Lírai részletei a legszebbek s ahol drámáiban az hiányzik, ott megszűnik művész lenni. Hofmannsthal ama túlfinomult és fáradt lelkek költője, akik nem törődve az élet örömeivel, az áloméletben keresik legfőbb boldogságukat. Költeményei misztikus elmélyedést, szimbolikus átélést kívánnak.

A bécsi mulatók világának költője *Schnitzler Artur* (1862.). Tulajdonképen három dologról van nála szó: szerelemről, halálról és színházról. A fájdalom és humor sajátságos vegyülékével találkozunk nála. A lelkiállapotokat, különösen a pathologikus tüneteket a belső és külső körülmények finom analizisével jellemzi, emellett a külső formákat bámulatos könnyedséggel és hajlékonysággal kezeli. Ezzel és lágy, behizelgő nyelvével bilincseli le olvasóit, bár az, amit mond, sokszor jelentéktelen vagy

aggasztó. Nem oly felületes és mindig szórakoztató a maga proteus természetével *Bahr Hermann* (1863.). Katholikusnak született, de hitétől korán elidegenedett és kora minden irányának apostola lett: naturalista, materialista, szocialista, szimbolista és emez elveit szinte máról-holnapra változtatta. Első darabja, *Die neuen Menschen*, az érzékiség győelmét hirdeti az ember jó feltételei fölött. Legismertebb, *Die Mutter* című darabja, mely hírét nagy erkölcsi lesiklásának köszöni. Amint azonban a háború utáni nagy összeomlásból a kereszténység mint új nagyhatalom támadt fel, Bahr lelkében is megrázó tapasztalatok után rombadőlnek a régi bálványok, katholikussá lett s ma ő a legünnepeltebb katolikus írók egyike. Sokan nyugtalan Ahasvér-természete miatt kételkednek megtérése őszinteségében, de talán épen ez a nyugtalanság bizonyítja, hogy szelleme éles, gondolkodása sokkal fennköltebb, semhogy holmi divatos jelszó kielégítse és a katholicizmusnak igazán mély felfogása és lelkes megvallása nem teszük valószínűvé, hogy az örök magasságokat, a napsugaras ormokat lidércfényű ingoványokért elhagyja.

Csak nagyon későn lépett a nyilvánosság elé a Bécsben élő *Schönherr Károly* (1869.). Működését elbeszélésekkel kezdte, mígnem a drámában találta meg megfelelő terrénját. Sikereit nem annyira költői invenciójának, nagy életproblémák megoldásának, mint drámai alakító erejének és hatásos jelenetek kidolgozásának köszönheti. Művészete hazai földön gyökerezik. Hatalmas szenvedélyeket tud felkelteni, bár sokszor tulságosan élénk színekkel fest. Kétségtelenül költő, ki fejlődése tetőpontját talán még nem érte el. Jelentéktlenebb népdramák után haladást mutat a *Sonnwendtag* és *Die Erde* című parasztdramája. Még nagyobb sikert ért el a sokat vitatott *Glaube und Heimat*-tal, melynek hatását a vallási motívum és a történelmi háttér bevonásával

akarta fokozni. Bár nem akarja a felekezeti ellentéteket kiélezni, hanem a hithűség és a szülőföld szeretetének tragikus összeütközése lebegett szemei előtt, mégis méltatlanul bánik a katolikusokkal, ami egy drámaíró objektivitásának rovására megy.

A formanélküli és naturalista színpadi művésszettel szemben *Ernst Pál* (1866.) visszatért a régi klasszikusokhoz, különösen Sophokleshez. Első darabjai még a naturalizmus hatását mutatják, majd *Der schmale Weg zum Glück* című fejlődési regénye után megjelent *Demetrius, Canossa, Brunhild* című drámáin már az új iskola hatása látszik. Naturalista behatások nélkül kezdi működését *Scholz Vilmos* (1879.) először a líra terén, majd Shakespeare iránti lelkesedése drámaíróvá tette. Jobb darabjai: *Der Besiegte, Der Gast, Der Jude von Konstanz, Meroe*. Csupa problémákkal, de mindenütt csak félbenmaradt jellemekkel találkozunk a még mindig forrongó *Eulenberg Herbert* (1886.) *Schattenbilder, Anna Walewska, Leidenschaft, Fürst von Waldeck, Kassandra* című drámáiban.

8. §. A modern líra.

Ha a naturalizmus programját az epikában és drámában részben meg is lehetett valósítani, a lírában ez eleve kizárt dolog. Az elvekhez való következetesség ugyanis azt kívánta volna, hogy ezt a műfajt megszüntessék, amint a drámában is felhagytak a monológgal. Ehelyett *Arno Holz* (1863.) csak a líra forradalmasítását követelte és formális tekintetben prózai lírát akart teremteni, mely a rímet, a dallamosságot, a szerkezetet és állítólag a ritmust is mellőzni kívánja. Amit azonban ilymódon alkottak, az csak sajátságos továbbképzése a régi szabad ritmusoknak, melyeknek szintén megvannak a maguk törvényei. A prózai líra példája, *Phantasus* című verses gyűjteménye. Holz-cal sokáig együtt élt, ennek sok

tekintetben szellemi irányítója, de nem olyan egyéni *Schlaf János* (1862.). *Meister Oelze* című drámáját a Freie Bühne adta elő. Később a novellát (*In Dingoda*) és a regényt (*Das dritte Reich, Die Suchenden, Der Kleine*) választotta.

Proletárdalaival lépett fel a katonatisztból munkássá lett *Maurice Reinhold von Stern* (1860.), anarchista célzatossággal írt az angol eredetű *John Henry Mackay* (1864.). A szociális tendenciáktól és naturalizmustól távol állva, de *Lebe* című főművének alaphangulatával ide tartozik a *Kunstwart* kiadója, a fáradhatatlan esztétikus, *Avenarius Ferdinánd* (1856—1923.). Liliencron mellett korunk legsajátosabb és legeredetibb lírikusa *Dehmel Rikárd* (1863—1920.). Bár erős, önálló tehetség, különböző hatások nyoma mégis meglátszik rajta. Mindez azonban mitsem von le jelentőségéből a modern líra számára, mely benne az ú. n. világnézetköltészetnek főképviselőjét látja. A szociáletikusok helyébe a 90-es években a költőbölcse Nietzsche lépett, kinek az Übermenschről szóló tanítása, melyet a Zarathustrában és Götzendämmerungban lerakott, majdnem az összes modern lírikusokra hatott és egy világnézetköltészetet teremtett, mely a szellemi és érzéki ösztönök teljes kiélvezését tűzte ki céljául. «Művész, tárd fel szellemed világánál az élet mélységeit, sőt a közönségeset is, de úgy, amint az a tisztát behálózza» — ezt hangoztatja Dehmel. Első művétől, *Erlösungen*-től kezdve valóságos vihar zúg költészetén keresztül. A költő és gondolkozó vívja benne ádáz küzdelmét. Betegesen tulzó reflexiói és a perverz erotikának vad lázrohamaiból és az ösztönösség démoni egoizmusából, mely még a házasságtörést és vérbűnt is védelmébe veszi, csak ritkán tűnnek elő világos, nyugodt pillanatok: a lélek sóvárgása a tisztulás és tisztaság után. Az ilyen alkotásai aztán tiszta élvezetet nyújtanak s mind tartalmukkal, mind művészi

sajátságaikkal megkapnak. Dehmelhez több lírikus csatlakozott, kik valamennyien Nietzsche Dionysos-himnuszainak, melyek a modern szimbolista lírát bevezették, hatása alatt állnak. De kortársai közül senki sem multa felül a természetfilozófiai impresszionizmus világító erejében, a képek merészségében, a nyelv könnyedségében és zenéjében, a szavak csillogó színpompájában és nemes egyszerűségében.

A másik vezető lírikus *Stephan George* (1865.). Művészete arisztokratikus, csak kevés választottaknak való, ezért szándékosan megnehezíti a megértést. A való élettel minden kapcsolatot megszüntet. Álomvilágba merül, alakjai nem érzékelhetők. A tartalom többnyire mellékes s csak szimbólum gyanánt szolgál. Művészetének célja, hogy a forma szépségével s minél tökéletesebb stílusművészettel hangulatot keltsen, tehát zenei hatást elérjen. Ez a tisztán l'art pour l'art költészet bizonyos ünnepélyes és a szép forma által emelkedett hangulatot vált ki, de nem melegít. Legszebb műve *Die Seele des Jahres*.

Annak az érzéki sóvárgásnak, mely Dehmel gondolkozását és költészetét áthatja, ellentéte és a hangulatemberek kedves költője *Rainer Maria Rilke* (1875.). Egy régi prágai kúria alkonyi hangulatait hozta a költészetbe, rejtelmes szavak, sápadt, halvány világítás, titokkal teljes szobák és termek emlékét és egy édesanya képét, aki az esti szürkületben fia homlokát simogatva, az aranyhajú hercegnőről mesélget. Legmélyebb könyve a *Buch der Stunden*, mely tele van hittel és pogánysággal, racionalizmussal és hangulatjátékkal, de az emberi lélek legmélyét tükrözi. A hangulatok zenéjéhez a szerzetes lélek szláv megalázkodása adja a hangot, a bölcselő ember éles szeme válogatja össze az ellentétek színeit. Költészete nem keresztény, de emberi és Istenhez törő lelkeknek szárnyat és lendületet ad.

A modernnek nyomán indult meg *Schaufal Rikárd* (1873.) is, de hamarosan magános utakra tért. Elsősorban előkelő élvező, a művészet barátja, inkább a szépség bámulója, mint teremtő művész. Kritikai írásai-ban finom esztétikai érzéket, az elmúlt és modern kultúra iránt őszinte lelkesedést, egy erősen szubjektív ítéletre hajló felfogást és irodalmi harcikészséget árul el.

9. §. *A modern regény.*

A modern regény kezdetei a nyolcvanas évek «Sturm és Drang» periodusába esnek. Vezetőjük az öreg *Fontane Tivadar* (1819—1898.) volt. Szerette a régit, de megjegyezte, hogy az újért, a leendőért, mely előbb-utóbb úgyis a múlté lesz, szintén lelkesedik. «A művészetben épúgy, mint az életben, ugyanaz a törvény érvényesül. Midőn az elmúlt nagy idők epigonjai atyáik örökségét már felemésztették, azokat fogják dicsérni, kik új javakról — az mellékes, hogy milyenekről — gondoskodnak. Elegendő, hacsak nyersanyagot szolgáltatnak, amiből aztán lehet valamit formálni.» Fontane az élet iskolájában nevelődött naggyá. Hosszas vándorlásai megerősítették szülőföldje iránti szeretetét, a háborúk pedig meggyőzték korának nagy fontosságáról.

Fontane volt a megfelelő író, aki a nagyváros új és nehéz problémáit realista biztossággal, higgadtan, világosan, tendencia nélkül szemügyre vette. Nem egyes osztályokra vagy személyekre koncentrálódik figyelme, hanem a társadalmi élet lefolyására és személyei jellemükkel, életsorsukkal csak környezetük eredői. Még hibáikat és gyengeségeiket sem veti meg vagy veszi védelmébe, hanem csak emberi megértéssel magyarázza. A saját költői és ethikai temperamentumának ilyen mérséklését egy egészséges természet csak később tudja elérni. Ezért is írta öregkorában legszebb regényeit:

L'Adultera, Grete Minde, Petöfi, Irrungen und Wirrungen. Bár a szabadszerелем, házasságtörés témái nála is felvetődnek, kerüli a durva érzékiséget. Regényein kívül írt még számos formailag tökéletes balladát, melyek a német irodalom enemű alkotásainak legjavához tartoznak.

Fontane példájára a nagyvárosi, elsősorban a berlini regények nagy tömege árasztotta el az irodalmat, melyek egyszer az arisztokrácia vagy a zsidó plutokrácia fényes szalonjaiba világítanak, máskor ismét leszállnak a pincelakásokba vagy utcai leányokkal és lélekkufárokkal keresnek költői érintkezést. Idetartozik *Heinz Tivote* (1864.), aki berlini regényeiben tudatosan keresi az erotikát, *Hegeler Vilmos* (1870.), kinek lélektanilag analízáló regényei, *Ingenieur Horstmann, Pastor Klinghammer, Paul Bourgetra* (1852.) emlékeztetnek; *Herzog Rudolf* (1869.), kinek *Wiskotten* és *Hanseaten* című regényei már a Heimatskunst hatását mutatják és szép természeti leírásaikkal gyönyörködtetnek.

A berlini és nagyvárosi társadalmi regények mintájára keletkeztek a katonaregények és diákregeńyek is. A kor felfogásának megfelelően, mely az iskolai reform és a gyermek századának jelszavai alatt nyert kifejezést, sokan az ifjúkorba szálltak vissza, hogy annak örömeit, szenvedéseit felújítsák és az iskolai és családi nevelést kritika tárgyává tegyék. Így jöttek létre a pedagógiai regények. Az új irodalmi áramlat hatása alatt találta meg egyéni stílusát *Wolzogen Ernő* (1855.). A modernektől eltérően távortartotta magától a külföldi befolyást. Gazdag humorát a pompás muzikustörténetben, *Kraft Mayr*-ban csillogtatja, a politikai stréberek regénye az *Ecce ego*, míg a berlini bohéméletet a *Lumpengesindel*-ben mutatja be. A közönség kegyét *Überbrettl*-jével játszotta el, melyben a varietét akarja művészi magaslathoz emelni. Az előkelő világból vett tarka képeket dolgozott fel *Stratz Rudolf* (1864.). Nem éppen művészi

becsű, de kellemesen szórakoztató olvasmányokat írtak az udvari, a művészi, a katonai és társadalmi életből *Hans Zobeltitz* (1853.), *Fedor Zobeltitz* (1857.), *Höcker Pál Oszkár* (1865.). Ugyancsak a katonák és művészek világába vezet a Maupassanthoz közel álló *Ompfeda György báró* (1863.), egy ügyes és gyakorlott elbeszélő, aki nyílt, megértő szemmel tekint az élet gazdagságába és a látottakat friss közvetlenséggel fejezi ki. Elsősorban a német nemesség költője, melybe ő is tartozik. Főműve a *Deutscher Adel* című sorozata, melynek egyes darabjai *Sylvester von Geyer*, *Eysen*, *Cäcilie von Sarryn*. A müncheniek közül egyike a legeredetiebbeknek *Thoma Lajos* (1867—1921.), a *Simplicissimus* volt szerkesztője. Drámái kisebb jelentőségűek, szatirikus rajzai inkább aktualitással bírnak, annál tökéletesebbet alkotott anekdotaszerű elbeszéléseivel (*Agricola*, *Hochzeit*, *Der heilige Hies*), melyekben élethűen, bár egy kissé egyoldalúan mutatja be a parasztokat. *Andreas Vöst* című regénye már csak részleteiből sikerült.

A naturalista elbeszélők egészségesebb fajtájához tartozik *Polenz Vilmos* (1861—1903.). Regényei sok tekintetben a Heimatskunsttal rokonok, hisz részben szülőföldjének, az Oberlausitz vidékének életét rajzolja meleg szívvel és népbe vetett erős hittel. Mesterműve, *Der Büttnerbauer*, egy parasztcsalád pusztulásának története, mely a legszívósabb küzdelem dacára sem tudja megtartani az ősi rögöt. Optimisztikusabb junckerregénye *Der Grabenhänger*, melynek hőse egy derék asszony hatása alatt követelődőz ingyenélőből szorgos gazdálkodóvá lett. Polenz szociális és etikai felfogása is felülemelkedik a naturalizmuson. Utolsó befejezett regényében, *Wurzel-locker*-ben már egy szilárdabb élet és művészi felfogásra való törekvését látjuk.

A társadalmi osztályregények mellett Nietzsche hatása alatt a *fejlődési regény* (*Entwicklungsroman*) is talált

ápolásra. Formailag semmi újat nem mutat, csak visszatérés Goethe Wilhelm Meister-éhez. A pszichológiai elem az uralkodó: a lelket rostokra szedik szét, melyek az idő fejlődési harcában feloldódnak vagy összeforrnak. Ehhez rendszerint beteges, ideges médiumokat választanak. A regénynek ezt a formáját *pszichológiai realizmus* névvel is szokták jelölni. Képviselői *Stehr Hermann* (1864.), *Wassermann Jakab* (1875.) és *Kurt Martens* (1870.). Mellette fejlődött az u. n. világnézetregény, melyben filozófiai és vallási kérdések vetődnek fel, melyek rendszerint egy pantheisztikus monizmusban találnak megoldást. Látszólag Hofmann Tivadar Amadé kísérteties elbeszéléseire emlékeztetnek, de sokkal egészségtelenebbek és némi perverz vonást mutatnak *Hans Heinz Ewers* (1871.) különös történetei: *Das Grauen*, *Die Besessenen*, *Der Zauberlehrling*. Ezt a sajátosságot találjuk *Indien und ich*, *Mit meinen Augen* című utirajzaiban és a nagyon is perverzre hajló *Alraune* című regényében. Tőle való Dohnányi Ernő *Vajda tornya* című operájának librettója is.

A naturalizmus az írókat is hatáskörébe vonta és kettős befolyást gyakorolt rájuk: egy szociálist és egy irodalmit. Az első a férfi ellen emelt vádban nyilvánul, aki a nők bajainak okozója, vagy ha már a férfi nem is az, akkor az okot a családi és társadalmi morálban keresik. A naturalizmus továbbá teljes nyíltsággal és tartózkodás nélkül a szexuális és erotikus problémákat tette diskuszió tárgyává. A női író sem érezte magát ezekután kötelezve, hogy e témákról hallgasson, sőt arra törekedett, hogy a nők világát összes lelki és fiziológiai momentumaival lehetőleg híven megrajzolja még akkor is, ha ez a világ kívül-belül romlott. Emellett az önálló személyiség jogainak és szabadságának gondolatát is kifejezésre juttatják s ezzel a modern nőkérdés egyik-másik problémájára is kitérnek.

A naturalista női írók közt a legerősebb tehetség *Viebig Klára* (1860.). Helyes megfigyelőképesége egyszerűbb dolgokban csodálatosan érvényesül. Jól sikerül valamely vidék és lakói természeti sajátságainak rajza, valamint olyan emberek jellemzése, kik egyszerű viszonyok közt élve, szerény kívánságokkal és reményekkel rendelkeznek. *Die Kinder der Eifel, Das Weibersdorf, Die Wacht am Rhein, Das schlafende Heer* című regényeiben hatásos képeket hoz az Eifel magányos mocsárvidékéről és a keletporoszországi Posen vidékeiről. Mihelyt azonban komplikált természetek és szokatlan konfliktusok megalkotásához fog, ereje elhagyja. Ezért nagyvárosi regényei és elbeszélései csak egyszerű szórakoztató olvasmányok.

Viebig naturalista regényei mellett *Böhlau Ilona* és *Huch Rikárda* a szimboliztikus irányt követik. *Böhlau Ilona* (1859.) írásaiban egyéniségének két nehezen összeegyeztethető vonása nyilatkozik meg: Weimar régi nagyjainak kedélyes elbeszélője, másrészt ama nőknek áll élére, kik nemük érdekében síkra szállnak és keserű vádakkal illetik a férfiakat és a társadalmat. Ideges, izgatott temperamentumával függ össze költészetének szimbolikus vonása. Alakjai kezei között szellemi irányok jelképei lesznek, akikre minden részvétét, de minden keserűségét is kiönti. Szenvedélyes természeténél fogva a meseszöveget nem tudja egyenletesen végigvezetni, sem objektivitását megőrizni. Minden művében érezzük jelenlétét. Él alakjaival, körükben tartózkodik, az egyikre haragszik, a másikkal örül és boldog, ha sikerül egy pompás jellemet kifejleszteni. Sajátságaihoz tartozik a humor is, mely egyszer meleg és ártatlan, máskor irónikus, sőt néha epés. Pesszimista felfogását, mellyel annyszor vádolja az életet, újabban kezdi elhagyni. Főművei: *Der Rangierbahnhof, Isebies*.

Míg a modern írók legtöbbje a körülöttünk hul-

lámzó életbe visz, hogy javítson és tanítson, dicsérjen vagy dorgáljon, addig *Huch Rikárda* (1864.) távol a napi problémáktól, szemlélődésre hív. Ebből azonban nem következik, mintha hiányzanék nála a szenvedély, az érzés melege, az élet ismerete; ellenkezőleg: jól ismeri az életet, van erős temperamentuma, mely stílusára is rányomja egyénisége bélyegét. De el van halmozva a művészet ajándékaival is, gazdag fantáziával, pompás alakítóerővel és azzal a titokzatos hatalommal, mellyel minden élő és élettelennek bensejét ki tudja kutatni s oly ragyogó szavakba önteni, hogy a dolgok rejtett szépsége feltárul előttünk. Képzelőereje azonban néha szabadjára ereszti a gyeplőt, melyet mindent mérlegelő értelme fékez s átengedi magát szubjektív érzéseinek. Szüleitől örökölt szomorú szíve és vidám szelleme költészetére elhatározó befolyással vannak és benne valami határozatlan vágy érzetét keltik. És ez a vágyakozása kielégítetlen marad mindaddig, míg pesszimista világfelfogásából és önistenítéséből ki nem szabadította magát. Nagyon sajnálatos, hogy a nagytehetségű művésznő gazdag tudása mellett oly kevésbé tudja tárgyilagosságát megőrizni, sőt gyűlöletre ragadtatja magát, mihelyt keresztény, különösen pedig katolikus dologról van szó. Költészetének tetőpontját verseivel és két regényével, *Erinnerungen an Ludolf Ursleu* és *Vita somnium breve*-vel érte el.

10. §. Heimatskunst.

A legifjabb irodalomban az út a szülőföld, a német haza felé vezet. Egy negyedszázad alatt a realizmus, impresszionizmus, spiritualizmus, szimbolizmus és miszticizmus területeit járta be. Féktelen akarás, ezerfelé aprózódó erő, vágyaktól hevített értelem egy oceánjáró sebességével szelte át az etikai és esztétikai irányok

tengerét, amit a régi idők vitorlásai alig egy évszázad alatt tudtak megtenni. Egy kultúrnemzet sem, még a francia nemzet sem, melynek villanó esprit-je pedig a szellemi életben mindig mint a hangulatok megindítója szerepelt, változtatta, módosította vagy forradalmasította az utolsó évtizedekben hasonló önkénnyel és szeszélyességgel művészi nézeteit. Ezeknek a moderneknek idegességére pedig semmi sem jellemzőbb, minthogy ezekben a változásokban alig találunk rendszert, hogy a különféle áramlatok sokszor minden irányból egyszerre törnek egymásra, hogy ennek a világnak korifeusai gyakran kétszer-háromszor változtatják költői felfogásukat anélkül, hogy tisztuláshoz, világossághoz eljutnának.

A modern irány roppant áldásos volt az irodalomra, mert a tárgykört kibővítette, érzékeinket élesítette és az irodalom további fejlődésére, a Heimatskunstra nagy jelentőséggel birt. Maradandót azonban keveset alkotott, egyes hatásai pedig nagyon sajnálatosak. Megfosztotta a világot eszményeitől és bár a legmagasabb költői formák és célok lebegtek szeme előtt, végeredményben mégis csak egy pesszimiztikus érzékies kultúrát vagy egy esztétikai álművészetet teremtett. A művészet öncélúvá és csak kiváltságos esztétikusok csemegéje lett.

Még mielőtt a modernnek diadalútjukat befejezték volna, 1894-ben *Jakobowski Lajos* (1868.) és *Zoozmann Rikárd* (1863.) folyóiratukban, *Der Zeitgenosse*-ban programul tűzték ki egy tendencianélküli, keresetlen, igazi, a nép kultúráján nyugvó, tehát egységes művészet ápolását. Amint a hazai nyelvjárások azok az örökifjú források, melyekből az irodalmi nyelv mindig új erőt merít, úgy a szűkebb haza a maga népies sajátosságaival az a termékeny talaj, melyből a német nép jelleme erőre kap, egyre gazdagabb fejlődéshez, nagyobb egységhez

jut. Ennek a törekvésnek az irodalomban való megvalósulását *Heimatskunstnak* nevezzük. Eddig a modernnek a nagyváros szennyében, világpolgáriás forgatagában tartózkodtak s azt hitték, hogy itt állnak a valósághoz a legközelebb. Most elfáradva a mindent felőrlő élettől, a falu csendjébe vonulnak vissza, hogy a hazai rögből, mely a testet táplálja, a lélek számára is új, eredeti, termékenyítő erőt szívjanak.

A Heimatskunstnak semmi köze a falusi történetekhez, az oktató célzatú népies irodalomhoz, hanem az élet hű jellemzését akarja adni, de nem a naturalista pesszimista vádaskodásával, hanem a nemzetében erősen bízó férfi acélos alkotókedvével. Az igazi nemzeti író erejét a honi földtől nyeri, amelyben egész lényével gyökerezik, de emellett mindent, ami környékezi, a költő szemével néz és a művész ihletével jelenít meg. Ha azt akarjuk, hogy a Heimatskunst ne szűk határokat szabjon, hanem a magasságok művészetét jelentse, akkor ki kell emelkednie a haza határaiból és világképpé alakulnia, akkor az egyéni életnek olyan problémáit kell tárgyalnia, melyek egyúttal örök emberi problémák, akkor ki kell fejeznie az általános érvényűt az egyénben, egyszóval az individuumból fel kell emelkednie az emberhez. A Heimatskunst ilyenén felfogása egészséges, ígéretes alapja lehet az irodalom továbbfejlődésének, mely mindenütt buzgó ápolókra talált.

Az áttekinthetőség szempontjából a Heimatskunst költőit vidékek szerint csoportosítjuk. Az *északnémetek* közül valók a hannoveri *Börries Münchhausen báró* (1874.), a legnagyobb élő balladaköltő (*Der Hunnenzug, Jenseit, Der Todspieler*), a holsteini *Tim Kröger* (1844—1918.) regény- és novellaíró (*Leute eigener Art, Um den Wegzoll*), *Bartels Adolf* (1862.) irodalomtörténész, dráma- és regényíró. Kiválóbb drámái: *Martin Luther*, trilogia, *Römische Tragödien*; regényei: *Die Dithmarscher, Diet-*

rich Sebrandt. Voigt-Diederich Ilona (1875.) lírikus és elbeszélő (*Dreiviertel Stund vor Tag*), *Niese Sarolta* (1854.) novellaíró (*Aus dänischer Zeit*). Legnagyobb sikert ért el a ditmarscheni *Frenssen Gusztáv* (1863.) *Jörn Uhl* című parasztrehányával. Ez tette népszerűvé a Heimatskunstot. Mindenestre erőteljes, élvezetes könyv, mely anélkül, hogy a hazai földet megtagadná, ki van szélesítve egy általános emberi szempontból jelentős képpé, melynek paraszthőse gond és fáradság között, szenvedély és könnyelműségen át belső és külső megviláraduláshoz jut. A könyv nagy elterjedése nincs eléggé megokolva s itt megint az irodalmi reklám és a közönség kritikátlanságának példáját látjuk. Hasonló kelendőségnek örvend *Hilligenlei* című regénye, mely azonban alatta áll az előbbinek. Alapgondolata : kutatás a szentföld után az Istent és hazát kereső emberi szeretet segítségével, de ennek megvalósításához hiányzik a világnézet szükséges mélysége. Kevéssé ismert *Mayrhofer József* (1877.) a berlini «Germania» egyik szerkesztője. Pozitív keresztény világnézete, melyért bátran sikraszáll, jótékonyan hat írásaiban.

Egy új Fontane támadt a lübecki *Mann Tamás*-ban (1875.), mikor nagystílusú regénye, *Die Buddenbrooks* megjelent. Amint Kretzer a kisiparos, Polenz a parasztság, addig Mann egy patriciuscsalád hanyatlásáról ír. A regény házavató ünneppel kezdődik, végét pedig annak az egynek panaszai töltik be, aki az egykor gazdag, egészséges patriciusnemzetségből megmaradt. Intím családi képek sorozata pereg le előttünk és ezek a kis hangulatrajzok teszik ezt a családi történetet bájoszá. Novelláinak (*Der kleine Herr Friedmann, Tristan* című gyűjt.) tárgya egyrészt a köznapi életből van merítve, másik részük szubjektívebb és az író lelkét tárják fel előttünk (*Tonio Kröger.*). *Fiorenza* című drámája talán Gobineau József Artúr reneszánsz jeleneteitől kapott

ösztönzést, *Königliche Hoheit* című regényében pedig bevezet minket az udvari életbe, hogy megmutassa, hogy a legalacsonyabb sors is kíváncsabb, mint a fényes, de sívár és hazug magasabb körök. A három hercegi testvér sorsában jelképiesen rajzolódik meg az individualizmus krízise és áttérés a demokratikushoz, a közösséghez, a szeretethez. Mann regényeinek és novelláinak cselekvénye jelentéktelen, de bámulatos a művészi ereje, egészen egyéni kifejezőmódjának határozottsága és eleganciája. Nyelve és stílusa csodálatosan gondos. Minden mondatnak megvan a maga jelentősége. Képei, hasonlatai nem idealizálásra, hanem jellemzésre szolgálnak. Mann Tamásnak harmonia és művészi mérték iránti helyes érzéke hiányzik bátyjában, *Mann Henrikben* (1871.). *Keyserling Ede gróf* (1855—1918.) költői tárgyköre Keletporoszország. (*Beate und Mareile, Schwüle Tage.*) A legfiatalabb női írók közt talán a legtehetségesebb a königsbergi *Miegel Ágnes* (1879.), aki lírai költeményeivel és különösen balladáival méltóképen sorozható Bőrries Münchhausen és Lulu Strauss mellé. Az újabb írónők közül nagy olvasótábort szerzett magának *Günter Ágnes Die Heilige und ihr Narr* című regényével. A mazuri tavak vidékéről való *Skowronnek Frigyes* (1858.) és *Skowronnek Rikárd* (1862.). Kitűnő lírikus a dessauai *Hans Bethge*. (1876.)

Nagyon élénk a *Rajna vidékének* részvéte az irodalmi életben. Lírai tehetség *Hans Eschelbach* (1868.), aki mint népies elbeszélő is nagy olvasótáborral rendelkezik. Ismeri a szegények és szenvedők bajait, van meleg szíve s bár nyíltan katolikusnak vallja magát, sehol sem erőszakolja vallási feifogását. Regényeiből megemlíthjük *Der Volksverächter* és *Ihm nach* címűeket. Dehmelféle és szimbolista hatások érvényesülnek a koblenzi *Falkenberg Ottó* (1873.) lírájában. Tehetséges költő, finom kritikus, ügyes publicista volt a jezsuita *Kreiten*

Vilmos (1847—1902.). Nagy feltűnést keltett lírai költeményeivel (*De profundis*) a saarburgi *Thrasolt Ernő* (1878.) plébános. *Fabri de Fabris* álnév mögé rejtőzik Schmitz Mária, a kitűnő meseíró és finom érzékre valló ügyes novellista. (*Jugendschriften, Ruth Hergarten.*) Igazi lírát nyújt a széptehetségű *Kiesenkamp Hedwig*, álnéven *L. Rafael*. (1846.) A sóvárgások költője *Lulu von Strauss und Torney* (1873.), kinek dalai mély fájdalomból születtek. Vágyakozása ugyan kielégítetlen marad, de lassankint a fájdalmat mint kegyelmet tanulja megbecsülni, mert tudja, hogy igazán teremtő gondolat csak szenvedéstől barázdált homlok mögött születhetik. Szép balladáit: *Des Rewentlowen Ehre, Letzte Ernte, Jungfer von Harlem*. Később regényírással foglalkozik. (*Aus Bauernstamm, Ihres Vaters Tochter, Judas.*) Kitűnő esztétikusnak és lírikusnak mutatkozott be a *Hochland* folyóiratban *Flaskamp Kristóf*. (1880.) A westfáli dialektusköltők között kimagaslik *Wibbelt Ágoston* (1862.), aki pompás humorát csillogtatja elbeszéléseiben és *Mäten-Gaitlink* című verses könyvével a plattdeutsch lírikusok élére került. A női írók legörvendetesebb jelenléte közé tartozik *Maria Herbert* (Keiter Terézia, 1859.), kinek regényeiben (*Kind seines Herzens, Jagd nach dem Glück, Die Wenderoths*) bámulatosságot, mélységet, a gondolatok s érzelmek sokaságát, istenbemerülést, gazdag ember-, természet- és műszeret nyilvánul meg. Fáradhatatlan essayíró *Hamann Erzsébet Margit* (1853.). Hosszú belső küzdelmek után a katolikus vallásra tért *Krane Anna bárónő* (1853.), aki különösen a bibliai személyiségek és események kifejlesztésével alkotott *Vom Menschensohn, Licht und Finsterniss, Magna peccatrix, Wie der König erschrak* című regényeiben értékes műveket. Elzászi születésű a Heimatskunst megalapítója *Lienhard Frigyes* (1865.). Eleinte a forradalmárok közé állt, de egészséges érzéke a nagyvárosi életben, a külön-

böző irányok harcában örömet nem talált. Irodalmi felfogását e szavakban fejezi ki: Csak aki az örökkévalók között él és mozog, aki minden érzéki dolgot az örökkévalóra vonatkoztat és az időlegesben békét nem talál, — csak annak világfelfogása költői. Regényei: *Die weisse Frau, Till Eulenspiegels Ausfahrt, Die Wasgau-fahrten*. Drámái közül legértékesebb a Wartburgtrilogia: *Heinrich von Ofterdingen, Die hl. Elisabeth, Luther auf der Wartburg*.

A svájci írók közül kiválók Zahn Ernő (1867.), kinek regényeiben (*Albin Indergand, Lukas Hochstrassers Haus*) az alpesi élet minden szépsége újra feléled. A legújabb időben támadt a zürichi katolikus plebánosban, *Federer Henrikben* (1863.) a Heimatskunst egyik legkiválóbb művelője, kinek elbeszélései, *Lachweiler Geschichten, Jungfer Therese* (Magyarul Szt.-István-T.), *Berge und Menschen, Pilatus* éles megfigyelőképességről, élénk fantáziáról, az alpesi ember mély ismeretéről tanuskodnak. Eleinte francia, de később német nyelven írta regényeit *Kaiser Izabella* (1866.), melyekben az író nő idealizmusa és realizmusa szerencsésen egyesült. A lélek szárnyalása és a jóban való bizakodás az egyiknek, a természet és élet biztos meglátása a másinak folyománya. Nevezetesebb regényei és elbeszélései: *Wenn die Sonne untergeht, Seine Majestät, Das Vaterunser, Der wandernde See*. Régi meghitt dallamok csengenek ki a kapucinus Koch *Gaudentius* (1867.) legendáiból és regényeiből. Gazdag tudás, mély kedély, könnyed stílus jellemzi a jezsuita *Spillmann József* (1842—1905.) ifjúsági iratait és történelmi regényeit. Egy másik rendtársa, *Baumgartner Sándor* (1841—1910.) pedig az irodalomtörténet fáradhatatlan munkása.

A délnémetek közül egészen lírai természet nemcsak költeményeiben, hanem regényeiben is a sváb *Hesse Hermann* (1877.). Csendes álmadozó, kinek tevékeny-

sége a meglátás, világa a saját kedélye, élete belső erőinek csendes kiképzése. Minden hangulatnak kifejezést, formát tud adni. Egyszerű, mélyen átérzett dalokat ír. Ugyanez áll elbeszéléseiről is, melyek közül legjobb *Peter Camenzind*. Romantikus természetével azonban embereket alkotnia nem sikerül. Személyeit nem látjuk, csak érezzük, alakjai csak képek és nem plasztikus domborművek. Nagyon felkapott író lett *Kellermann Bernát* (1879.) *Der Tunnel* című regényével. Korábbi műveiben általában nem az esemény a fő, hanem annak a hős lelkében való visszatükrözése. Kedves novelláival érdemei említést az ügyes népiró, *Kümmel Konrád* (1848.). Délnémet a bencés *Pöhlmann Ansgar* (1871.) is, a *Gottesminne* szerkesztője. Nincs hiány a vallásos lírában sem, de csak ritkán találunk e téren igazán költői alkotást. *Krapf Lőrinc* (1882.) ezt a területet is méltóképen műveli. Azóta, hogy Assisi nagy troubadourja, szent Ferenc az *In fuoco amor* mi pose-t elzengette, a vallásos költészet szikrája fiaiban sem aludt ki. Közülük való *Schmidt Expeditus* (1868.), aki *Blüten vom Stamme des Kreuzes* című versgyűjteményével szerzett nevet az irodalomban. Legfőbb tevékenysége az irodalomtörténetre és a népszínpad problémájára irányul. A fiatalabbak közül sokat ígérnek: *Weismantel Leo* (1888.) *Mari Madlen*, *Peter Dörfler* (*Als Mutter noch lebte*), *Castelle Frigyes* (1879.) (*Das Haus in der Dreizehnmännnergasse*).

Szilézia sok olyan férfit ajándékozott az irodalomnak, akik nemcsak előkelő helyet foglaltak el a költők között, hanem sokszor úttörő munkát is végeztek. Méltóképpen sorakozik melléjük az élők közül az elbeszélés elsőrangú művésze, *Keller Pál* (1873.). Az uralkodó ízlés és szeretetreméltó modora működtek közre, hogy korunk egyik legkedveltebb írója lett. Szülőföldjével szorosan összeforrt, ezt mutatják első regényei, *Waldwinter* és *Heimat*.

Természeti leírásaiban megszólal az erdők és hegyvidékek lelke. *Sohn der Hagar*-ban (magyarul Szt.-István-T.) problémát tárgyal, mely a hazai földben gyökerezik, az élet romantikus felfogása a Heimatskunstattal van összekötve, de általános emberi jellegével messze kinőtt a haza határaiból. Legbájosabb alkotása *Das letzte Märchen*. Keller azonban itt sem fantaszta, a való élettel a kapcsolatot mindig megtartotta és részleteiben realista; de kitűnően tudja a napi élet legjelentéktelenebb momentumának is költői oldalát ellesni és mindent, még a nyomasztó gondokat és földi bajokat is aranyos humorával beragyogja. Ez az ő gyermekies lelkületében, embertársai iránt érzett meleg szívében, a jövő boldogság lelketöntő eszményében és határozott világnézetében gyökerezik. Egyéb művei: *Gold und Myrrhe*, *Die alte Krone*, *Insel der Einsamen*, *Ferien vom Ich*, *Hubertus* (magyarul Szt.-István-T.), *In fremden Spiegeln* (magyarul Szt.-István-T.), *Die vier Einsiedler*.

Osztrák költő a kiváló tiroli elbeszélő, *Hans Schrott Fichtl* (1867.). Őszinte hatást értek el a szintén tiroli *Buol Mária* (1861.) dalai és elbeszélései. A Heimatskunst fellendülése egy olyan férfira irányította a közönség figyelmét, aki hosszú ideig távolmaradt az irodalmi mozgalmaktól, ez a Grázban élő *Fischer Vilmos* (1846.). Csáktornya mellett született. Iskoláit részben a székesfehérvári gimnáziumban végezte. Magas stílusművészetéről és mély gondolatairól tanuskodik *Atlantís* című eposza. Novellái közül legjobbak a *Grazer Novellen*, legnépszerűbb regénye *Die Freude am Licht*. A német becsületességnak, férfiaságnak énekese *Kernstock Ottokár* (1848.), aki mint ágostonrendi szerzetes egy kis stájer plébánián hiveinek és művészetének él. Verses gyűjteményei: *Die wehrhafte Nachtigall*, *Aus dem Zwinger-gärtlein*, *Unter der Linde*, *Turmschwalben*, *Tagweisen*, mind egy tiszta költői léleknek, népét lángoló lelkesedés-

sel szerető férfinak ajándékai. A Böhmerwald költője *Schott Antal* (1866.), aki regényeiben markáns parasztokat rajzol hibáikkal, erényeikkel együtt. A hazai erdők alkotják elbeszéléseinek háttérét még akkor is, mikor az egyszerű falusi történetből kiemelkedve szociális vagy politikai problémákat fejteget. Legkiválóbbak *Der Bauernkönig*, *Gottestal*, *Notwebers Gabriel*. Késő öregkorában írta *Weltenmorgen* című hatalmas drámai költeményét a nemrég elhunyt *Hlatky Ede* (1834—1922.). Az impulzust Madách *Ember tragédiája* adta meg, melyben különösen Lucifer és a nő szerepe lázító benyomást keltett benne. Épen Pécssett tartózkodott mint mérnök és már hosszas küzdelmek után visszanyerte gyermekkorának elveszett hitét, mikor mintegy engesztelésül írta dramatikus költeményét, melyben a világ nem mint egy nagy fiaskó, hanem mint az Isten szándékait jóban-rosszban egyaránt szolgáló teremtes mutatkozik be.

A magyarországi németiség köréből is származott a Heimatskunst több művelője, így a Bécsbe szakadt bánáti *Müller-Guttenbrunn Ádám*. (1852—1923.). Született Temeshidegkuton, iskoláit Temesvárott, majd Nagyszébenben végezte. Bécsben Laube mellé kerül és hosszú ideig mint dramaturgus működött. Legnagyobb sikereit regényeivel érte el. A magyarországi svábság életéből és történetéből ő merített először költészetet *Der grosse Schwabenzug*, *Die Glocken der Heimat*, *Götzendämmerung*, *Meister Jakob* című regényeiben, bár a magyarság ellen irányuló némi pángermán célzattal. Történeti regényeiben Mária Terézia és II. József korába visz; irodalmi vonatkozású regénytrilógiájában nagy földijének, Lenaunak állít emléket. Izléses kis novellákat ír a tolnavidéki *Triebnigg-Pirkhert Ella* (1873.) és a mosonmegyei *Nitsch Mátyás* (*Hans und Hani*), ki mint stilisztá is eredeti és egyéni tud lenni. Kedves kis regényekben (*Die neue Heimat*, *Gottes Wege*) mondja el *Faul Farkas*

János a budavidéki svábok letelepülési történetét, mint otthagynva régi hazájukat, a távol, ismeretlen Magyarországra felé indultak új hazát keresni. A hazai németiség köréből meríti tárgyát a soproni Schwarz Alfréd's *Reserl von Burgenland* című novellakötete is.

Bécs katolikus irodalmi életének középpontjában áll Králik Rikárd (1852.), egy éles, filozófiailag iskolázott, egyetemes tudással és szokatlan alaposággal bíró szellem, egy sohasem pihenő munkaerő, aki mindenkinben, bármily álláspontot is foglaljon el, kultúreszményei, filozófiája, esztétikájával szemben, becsületes akarásával és ideális szárnyalásával tiszteletet parancsol. Fiatalabb éveiben a modernekkel tartott, mikor azonban hivatását felismerte, elvált tőlük s mikor amazok a naturalizmustól a szimbolizmusához és az újromantikához tértek át, Králik már romantikus-katolikus kultúrprogramjába volt elmélyedve. Ausztria katolikus íróit egy szövetségbe tömörítette, melyből 1905-ben a *Gralbund* alakult meg, Eichert Ferenc (1857.) kitűnő szerkesztésében megjelenő *Gral* folyóiratával. Králik keresztény ideálrealizmusát hirdetik *Weltweisheit* és *Kulturstudien* című filozófiai tanulmányai. Évtizedes szorgalmával dolgozta át a német múlt irodalmi emlékeit *Das deutsche Götter- und Heldenbuch*, *Gralsage*, *Goldene Legende* című műveiben. Felújította a régi népies bábszínházakat, népjátékokat. De nemcsak receptív, hanem eredeti alkotó szellem is, mint azt a költészet minden műfaján elért sikerei mutatják.

Meg kell emlékeznünk még egy írónőről, ki meglehetősen izoláltan áll a többitől, ez a legnagyobb női történelmi regényíró, *Enrica Handel-Mazzetti* (1871.). Első feljelenésekor különbözőképpen ítélték meg, egyes gyengeségei mellett nem vették észre azokat a tagadhatatlan és megbecsülhetetlen értékeket, melyek őt a legnagyobbak sorába iktatják. Az író nő mindig katolikusnak vallotta

magát s az a művészete is. Csak erőteljes, egyházas meggyőződésből — írja — jöhet létre igazi vallásos művészet, egy olyan művészet, mely az ellenfélre is képes induktíve hatni. Erős igazságérzete teszi azt, hogy regényeiben a fény és árnyék talán nincs egészen igazságosan elosztva, az a művészi és emberi igazságérzet, mely más felfogások képviselőinek inkább többet néz el, mint keveset. Igaz, hogy a szeretet és igazság méltó viselői mellett olyanokat is rajzol, akikben a katolikus ideál talán csak tökéletlen módon jut kifejezésre, de vajjon melyik, történelemben jártas ember akarná ebben a katolikus öntudat tagadását és nem inkább a költő igazságszeretetét látni? Handel-Mazzetti még nem érte el fejlődése tetőpontját, de érezzük, hogy erős fejlődésben van. Az édes-kés légyságnak és véres kegyetlenségnek merev ellentétei már középutat keresnek és a tulságosan rikító színek kezdenek eltompulni. Az író objektivitása azonban csak egyik oldala művészetének. Ugyanilyen csodálatos a cselekvény menete: lassan indul meg, de azután végig mindenkit fogva tart. A gazdag kultúrhistoriai rész sohasem mutatja a fáradságos tanulmányozás eredményét, hanem természetszerűen, mintegy a tárgy szükségszerű folyamányaként tűnik fel a régies, minden egyes regényében másként alakított nyelve. Első két regényének: *Meinrad Helmpersgers denkwürdiges Jahr* és *Jesse und Marie* (magy. Szt.-Istv.-T.) alaptémája *Magna res est amor*. A hitújítás harcaiba vezetnek, hol a meggyőződésbeli túlbuzgóság mindkét részről a sok lelki nemesség mellett sok gyengeséget is mutat. Az ember-szeretet és női méltóság dicsőítő éneke *Die arme Margaret. Brüderlein und Schwesterlein* (magyarul Szt.-Istv.-T.) című regényében megkapó képet fest az erkölcsileg olyan mélyen sülyedt mai Bécsről, ahol egy «modern szent Ágnes» a kis Kürschner Grete alakjában tisztaságáért vívott küzdelmében hősnővé fejlődik. Leghatal-

masabb, legjobb műve, a *Stephana Schwertner* című háromkötetes nagy életregénye, mely ismét visszavisz az ellenreformáció idejébe. A látóhatára kitágult, az egymástérő események lázas rohanását szinte lélekzet-visszafojtva szemléljük, jelenetei egyre megkapóbbak és erőteljes lendülettel fokozódik az előadás drámai ereje. És ebben a vadul rohanó cselekményben valóságos nyugvópontot képeznek azok az apró kedves kis képek, melyek lehelletszerű finomsággal, tarka színpompáival, elragadó bájjal vannak megrajzolva. Jellemei szinte felülmulthatatlanok. Jesse und Maria, Die arme Margaret lehetnek nagyon kitűnő regények, de a Stephana Schwertner az élet maga.

Vándorlásunk végéhez értünk. Napjaink költészete az átmeneti kor jeleit viseli. Mint a XVIII. században a Sturm und Drang, úgy a XIX. század irodalmi fordulalma is szakított a hagyományos klasszikus művészi ideálokkal és a költészetnek más célokat tűzött ki. De ez irány nem tarthatta magát sokáig. A naturalizmus, a testileg-lelkileg beteges emberiség rajzával túlélte magát. A szimbolizmus, melyről úgy látszott, hogy sikerülni fog a romantizmus által az idealizmushoz való visszatérés útját megtalálni, az *expresszionizmust* hozta létre, mely nem a művésznek a külvilágban szerzett benyomásait akarja visszaadni a művészetben keresztül, hanem a benyomások által támadt érzéseket akarja művészi eszközzel kifejezni. Az érzés kifejezése pusztán nem lehet a művészet jövője, hanem legfeljebb valamely általános jelentőségű, világnézetet hirdető művészet alkotó eleme. Így tehát, ha azt akarjuk, hogy a művészi törekvések káoszába világosság gyuljon, nem marad más hátra, mint visszatérni egy határozott, erősen körvonalazott ideálban való pozitív hithez. Nagy eszmék utáni sóvárgás járja át költészetünket. Az egészséges keresztény romantika szellemében való megújulás kezd

már saját útját egyengetni. A forma maga már nem elegendő, bármily élethű alakokat teremt is a modern irány, feledésbe mennek, ha nincs bennük igazi éltető erő. Az igazi költészet virágokat és gyümölcsöt hoz, mely más határban, más napsugárban, egy boldogabb természetben érlelődött.

NÉVMUTATÓ.

Abraham a Sancta Clara
121—122.
Achim Arnim 201. 202.
Addison József 133.
Aeosopus 26. 103.
Aetius 12.
Ágoston, Szent 18. 19.
Ahasvér 105.
Aist, Dietmar von 59.
Alboin 13.
Albrecht 52.
Alexanderlied 35. 42.
Alexis, Willibald 230.
Alkuin, Flaccus Albinus 19.
Alpharts Tod 71.
Amadis de Gaule 105.
Amis pap 72. 80. 104.
Anakreon 135.
Anakreontikusok 135—136.
Angelus Silesius 119.
Angilbert 19.
Angol komédiások 108.
109—110.
Annodal 34.
Anzengruber Lajos 239—
240.
Apollonius királyfi 105.
Arent Vilmos 247.
Ariosto Lodovico 114.
Aristophanes 102.
Aristoteles 93. 146.
Arminius 9.
Arndt Móric 207—208.
Arnulf 24.

Artus monda 44.
Attila 12.
Auerbach Berthold 235.
Auersperg Antal Sándor gróf
(Grün Anasztáz) 213. 223.
Áva asszony 33.
Avenarius Ferdinand 260.
Ayryer Jakab 110.

Baechtold Jakab 7.
Bahr Hermann 258.
Balde Jakab 119.
Barbarossa Frigyes 40. 59.
Barczafalvi Szabó Dávid 158.
Bartels Adolf 7. 269.
Barthel Regenbogen 83.
Batthyány Károly gróf 132.
Bauernfeld Eduárd 217.
Baumgartner Sándor 7. 273.
Beck Károly 223.
Beda, Venerabilis 19.
Beethoven Lajos 168.
Benedek, Szent 20.
Berger Károly 7.
Berthold von Regensburg 89.
Bessenyei György 132.
Bethge, Hans 271.
Bethlen Gábor 114.
Bielschowsky Albert 7.
Biese Alfréd 7.
Birk Sixtus 108.
Birken Zsigmond 117.
Biterolf 71.
Bitzius Albert 235.

- Bleibtreu Károly 249.
 Bleyer Jakab 7.
 Blumenthal Oszkár 246. 247.
 Boccaccio Giovanni 104. 148.
 195.
 Bodmer Jakab 133. 134. 150.
 154.
 Böhlau Ilona 266.
 Böhmer Karolin 197.
 Boie Keresztély 158.
 Boileau 130.
 Bölsche Vilmos 249.
 Bonifacius (Winfried) 16—18.
 Börne Lajos 221.
 Bourget Paul 263.
 Boy-Ed Ida 246.
 Brant Sebestyén 85. 100.
 Breitinger Jakab 133.
 Brentano Bettina 202.
 Brentano Kelemen 201—
 202. 245.
 Brion Friderika 162. 163.
 Brugier 7.
 Buff Sarolta 164.
 Buol Mária 275.
 Bürger Ágost 158. 159. 196.
 Byron, George Noel Gordon
 Lord 176.
 Calderon de la Barca, Don
 Pedro 195. 197.
 Calprenède, Gautier de Cos-
 tes de la 123.
 Calvin János 102.
 Carmen Sylva (Erzsébet ro-
 mán királyné) 239.
 Carmina Burana 30.
 Castelle Frigyes 274.
 Cervantes Saavedra, Miguel
 de 195.
 Chamisso Adalbert 205.
 Chanson de Roland 36.
 Chrestien de Troyes 44 skk.
 Claudius Mátyás 159.
 Clerici Vagi 29—30.
 Clodvig 13. 16. 18.
 Colin, Fülöp 78.
 Collin József Henrik 207.
 215.
 Conrad Mihály György 248.
 Conradi Hermann 247.
 Constantius 15.
 Cooper, James Fenimore 230.
 Corneille Pierre 146.
 Cramer János 135. 140.
 Császár Elemér 7.
 Dach Simon 117.
 Dahn Felix 244—245.
 Dalberg Károly Tivadar 181.
 Dante Allighieri 5. 195. 197.
 David von Augsburg 89.
 Defoe Daniel 126.
 Dehmel Rikárd 260—261.
 Delle Grazie, Marie Eugénie
 239.
 Denis Mihály 143.
 Dohnányi Ernő 265.
 Domanig Károly 243.
 Domonkos, Szent 89.
 Dörfler Péter 274.
 Dostoiewski Fedor 247.
 Droste-Hülshoff Anette 230.
 Dubarry Jeanne Marie
 grófnő 149.
 Ebers György 245.
 Ebner-Eschenbach Mária 241.
 Ecbasis cuiusdam captivi
 26—27.
 Eckardt mester 90.
 Eckermann János Péter 174.
 Edda dalok 11.
 Eginhart (Einhard) 19.
 Erhardt Ágost 8.
 Eichendorff József 7. 206—
 207.
 Eichert Ferenc 277.

- Ekkehard 25.
 Ems, Rudolf von 55.
 Ének szent Györgyről 24.
 Eötvös József báró 165.
 Ermanarich 12.
 Ernő herceg 37.
 Ernst, Ottó (Schmidt) 256.
 Ernst Pál 259.
 Erzsébet román királyné
 Eschelbach Hans 271.
 Eschenbach, Wolfram von
 6. 43. 48—53.
 Eschtruth Natália 246.
 Esterházy Miklós gróf 132.
 Eulenberg Herbert 259.
 Euripides 169.
 Ewers, Hans Heinz 265.
 Expressionismus 279.
 Ezzo, bambergi pap 32.
 Fabri de Fabris (Schmitz
 Mária) 272.
 Falkenberg Ottó 271.
 Fastnachtspiele (farsangi
 játékok) 85. 88. 107.
 Faul Farkas János 276.
 Faust, Doktor 105.
 Federer Henrik 273.
 Ferenc I., király 207.
 Ferenc, Szent 89.
 Fichte Gottlieb János 194.
 196. 207.
 Fischart János 102. 103.
 Fischer Vilmos 275.
 Flaischlen Cézár 256.
 Flaskamp Kristóf 272.
 Flaubert Gusztáv 247.
 Fleck Konrád 55.
 Fleming Pál 116.
 Folz, Hans 88.
 Fontane Tivadar 262—263.
 Fortunátus históriája 105.
 Fouqué Frigyes, De la
 Motte 204—205. 207.
 Frauenlob 83.
 Freidank 73.
 Freiligrath Ferdinand 223.
 250.
 Frenssen Gusztáv 270.
 Frey Hermann (Greif M.)
 242.
 Freytag Gusztáv 234.
 Frigyes, II. 60.
 Frigyes, katolikus 60.
 Frigyes, Nagy 136. 138. 141.
 204.
 Frigyes, szász választófeje-
 delem 98.
 Frischlin Nikodemus 109.
 Fuetrer Ulrik 79.
 Fulda Lajos 256.
 Fülöp, kölni érsek 40.
 Gallitzin Amália hercegnő
 159.
 Ganghofer Lajos 243.
 Gärtner Keresztély 135. 140.
 Geibel Emanuel 237.
 Geiler von Kaisersberg 90.
 100.
 Gellert Keresztély 135. 140.
 Gengenbach Pamphilus 109.
 Genovéva 105.
 Gentz Frigyes 207.
 George Stephan 261.
 Gerhardt Pál 118—119. 140.
 Gerstäcker Frigyes 230.
 Gerstenberg Vilmos 143.
 Gessner Salamon 136. 154.
 Gesta Romanorum 104.
 Géza, II. király 3. 4.
 Giseke Miklós 135.
 Gizella királyné 3.
 Gleim Lajos 136. 143. 154.
 Gnaphäus Vilmos 108.
 Gneisenau, Ágost Vilmos 207.
 Gobineau József Artur gróf
 270.

- Göschhausen Lujza 174.
 Goethe János Farkas 107.
 151. 154. 158. 160—179. 184.
 Goethe Kornélia 161.
 Goldsmith Olivér 162.
 Golther Vilmos 8.
 Goncourt, Edmond de 247.
 Görres Guidó 245.
 Görres József 202—204.
 Gottfried von Strassburg 6.
 42. 53—55.
 Gotthelf Jeremiás (Bitzius Albert) 235.
 Gottsched János Frigyes
 129—134. 145.
 Grabbe Keresztély 220.
 Grálmonda 47.
 Greif Márton (Frey Hermann) 242.
 Grillparzer Ferenc 211.
 215—217.
 Grimm Jakob 195.
 Grimm Vilmos 195.
 Grimmshausen, Joh. Jak.
 Christoffel von 124—125.
 Grizeldis 105.
 Grün Anasztáz (Auersperg Antal gr.) 213. 223.
 Gryphius András 126—128.
 Gudrunének 69.
 Günter Ágnes 271.
 Gutzkow Károly 222.
 Gyula, braunschweigi herceg
 110.
 Habsburgi Rudolf 76.
 Haekkel Ernő 248. 254.
 Hagedorn Frigyes 134. 135.
 144.
 Hahn-Hahn Ida grófnő
 223—224.
 Halbe Miksa 256.
 Halbsuter Hans 84.
 Haller Albrecht 134. 144.
 Halm Frigyes 217.
 Hamann Erzsébet Margit
 272.
 Hamann János György 156.
 Hamerling Róbert 239.
 Handel-Mazzetti Enrica
 277—279.
 Hansjakob Henrik 243—
 244.
 Hardenberg Frigyes (Novallis) 194. 199—200. 207.
 Häring György 230.
 Harsdörffer Fülöp 117.
 Hart Gyula 249.
 Hart Henrik 249.
 Hartleben Otto Erik 256.
 Hartmann Eduárd 230.
 Hartmann von Aue 42—47.
 Hauff Vilmos 213.
 Haupt- és Staatsakciók 129.
 130.
 Hauptmann Gerhart 251—
 254.
 Hausen, Friedrich von 59.
 Hebbel Frigyes 230—231.
 Hegel Frigyes 221. 230.
 Hegeler Vilmos 263.
 Heine Henrik 221—222.
 Heinemann Károly 7.
 Heinrich Gusztáv dr. 7.
 Heinrich von Melk 32. 56.
 Heinrich von Veldeke 43. 59.
 Heisterbachi Caesar 33.
 Heliand 21—23.
 Helmbrecht, Meier 72.
 Henrik III. császár 31.
 Henrik IV. császár 31.
 Henrik (Heinz) németújvári
 gróf 4.
 Henrik, Madarász 24.
 Herbert Mária (Keiter Teréz) 272.
 Herder János Gottfried 119.
 151. 152—157. 162.

- Hermann, thüringiai őrgróf 43. 49.
 Herwegh György 223.
 Herzlieb Minna 173.
 Herzog Rudolf 263.
 Hesse Hermann 273—274.
 Hét bölcshistóriája 88. 105.
 Heusler József 8. 64.
 Heyse Pál 237.
 Hildebrandének 14. 79.
 Hlatky Ede 276.
 Höcker Pál Oszkár 264.
 Hofbauer, Szent Kelemen 211.
 Hoffmann Tivadar Amadé 205—206. 265.
 Hoffmannsthal Hugó 256—257.
 Hofmann von Fallersleben Henrik 223.
 Hofmann von Hoffmannswaldau Keresztély 117.
 Hölderlin Frigyes 201.
 Hölty Lajos 158.
 Holz Arno 249. 259—260.
 Homeros 93. 146. 155. 159. 161.
 Horatius Flaccus 27. 85. 115. 130. 135.
 Hörnen Seyfried Lied vom 79.
 Houwald Keresztély 211.
 Hrabanus Maurus 19.
 Hrotsvita 27—28. 86.
 Huch Rikarda 267.
 Hugdietrich 14. 71.
 Humboldt Vilmos 207.
 Husvétijátékok 87.
 Hutten Ulrik 101.
 Ibsen Hendrik 247. 251.
 Iffland Ágost Vilmos 191. 200.
 Immermann Károly 219. 220.
 Iskola drámák 107.
 István király, Szent 3.
 Iulius Caesar, C. 9.
 Izidor, szevillai 19.
 Jaeobus a Voragine 33.
 Jacobowski Lajos 268.
 Jean Paul (Richter Frigyes) 192—193.
 Jeromos, Szent 19.
 Jerusalem Károly Vilmos 165.
 John Eugenie (Marlitt E.) 246.
 Joost van den Vondel 126.
 József II. 4.
 Junge Deutschland, Das 221—222.
 Kaiser Izabella 273.
 Kaiserchronik 34. 35.
 Kalenberg papja 72. 80.
 Kant Immanuel 143. 153. 156. 184. 196.
 Karácsonyi játékok 87.
 Karlmeinet 78.
 Kármán József 165.
 Károly III. 24.
 Károly Ágost weimari herceg 150. 166.
 Károly Jenő herceg 180.
 Károly, Kopasz 22. 24.
 Károly, Nagy 17—20. 24. 56.
 Katona József 164.
 Kazinczy Ferenc 158. 165. 219.
 Keiter Henrik 243.
 Keiter Teréz (M. Herbert) 272.
 Keller Gottfried 236.
 Keller Pál 274—275.
 Kellermann Bernát 274.
 Kerner Justinus 212—213.
 Kernstock Ottokár 275.

- Kestner János Keresztély 164.
 Ketteler Vilmos püspök 224.
 Keyserling Ede 271.
 Kieseckamp Hedvig 272.
 Kisfaludy Károly 192.
 Kláj János 117.
 Kleist Ewald 136. 144.
 Kleist Henrik 207. 208—210.
 Klettenberg Zsuzsanna 162.
 Klínger Miksa 158. 160.
 Klopstock Gottlieb Frigyes
 134. 135. 139—143. 145.
 151. 160.
 Koch Gaudentius 273.
 Koch Miksa 7.
 Kölcsey Ferenc 208.
 Könnecke Gusztáv 8.
 Konrád 24.
 Konrád pap 36.
 Konstantin herceg 151.
 Könyörgés szent Péterhez
 24.
 Körner Gottfried Keresztély
 182.
 Körner Tivadar 207—208.
 Kosch Vilmos 7. 8.
 Kotzebue Ágost 192. 200.
 Králik Richárd 277.
 Krane Anna bárónő 272.
 Krapp Lőrinc 274.
 Kreiten Vilmos 271.
 Kretschmann Károly 143.
 Kretzer Miksa 249. 270.
 Kröger, Tim 269.
 Kühnemann Jenő 8.
 Kümmel Konrád 274.
 Kürenberg lovag 58. 83.

 Lajos I., király 204.
 Lajos XIV., király 111.
 Lajos XV., király 149.
 Lajos, Jámbor 21. 22.
 Lajos, Német 22. 23. 24.
 Lalenbuch 104.

 Lamprecht pap 35.
 Lange Gotthold Sámuel 135.
 Laube Henrik 222.
 Lauremberg János 121.
 Laurin 71.
 Leibniz Gottfried Vilmos
 129. 132.
 Lenau Miklós (Niernbsch von
 Strehlenau) 213. 217—218.
 Lengefeld, Sarolta 183.
 Lenz Reinhold 158.
 Leo pápa 18.
 Lessing, Gotthold Ephraim
 115. 121. 140. 143—149.
 155 204.
 Levin, Rahel 204.
 Lichtenstein, Ulrich von 61.
 Lienhard Frigyes 272—273.
 Liliencron, Detlev von
 249—250.
 Lillo George 147.
 Lindau Pál 246.
 Lindemann Vilmos 7.
 Lipót, osztrák 59. 60.
 Logau Frigyes 121.
 Lohengrin 52.
 Lohenstein Gáspár Dániel
 117. 123. 128.
 Lope de Vega 195.
 Lothar 22.
 Ludwig Ottó 231.
 Ludwigslied 24.
 Luther Márton 4. 5. 97—100.
 118. 133. 141.

 Mackay, John Henry 260.
 Madách Imre 276.
 Maeterlinck Maurice 253.
 Magelona 105.
 Mairhofer József 270.
 Mann Henrik 271.
 Mann Tamás 270—271.
 Manuel Miklós 109.
 Marini Giambattista 117.

- Mária Terézia királyné 4.
 Marius C. 9.
 Marlitt E. (John Eugenie) 246.
 Martens Kurt 265.
 Matthisson Frigyes 191.
 Maupassant, Guy de 256.
 Megerle Ulrik (Abraham a. S. Clara) 121—122.
 Meissen, Heinrich von 83.
 Melk, Heinrich von 32.
 Meluzina 105.
 Mendelssohn Dorottya 198.
 Mendelssohn Mózes 144. 204.
 Mercier, Louis Sebastien 183.
 Mercy Claudius Florimond gróf 4.
 Merseburgi varázsigék 10.
 Mesterdalnokok 82—83. 106.
 Meyer Konrad Ferdinánd 241—242.
 Meyer Rikárd Móríc 8.
 Miegel Ágnes 271.
 Miksa császár 79.
 Miller Márton 158.
 Milton János 133. 134. 142.
 Molière, Jean Baptiste 209.
 Montfort, Hugo von 81.
 Morális hetilapok 133.
 Móríc, szász választófejedelem 139.
 Mörike Eduárd 213.
 Morungen, Heinrich von 59. 84.
 Moscherosch Mihály 121.
 Müllner Adolf 211.
 Müller-Guttenbrunn Ádám 276.
 Münchhausen Borries báró 269.
 Muncker Ferenc 8.
 Murner Tamás 100. 101.
 Muspilli 20. 27.
 Nadler J. 7.
 Nagel János 7.
 Naogeorgius Tamás 109.
 Napoleon I. Bonaparte 177. 186. 203. 207.
 Necker Móríc 8.
 Neidhart Fuchs 80. 104.
 Neidhart von Reuenthal 62. 80. 83.
 Nestroy János 217.
 Neuber Karolina 131. 144.
 Nibelungének 5. 64—69.
 Nicolai Frigyes 144.
 Niese Sarolta 270.
 Nitsch Mátyás 276.
 Nietzsche Frigyes 237. 253—254.
 Notker Labeo 30.
 Novalis (Hardenberg Frigyes) 194. 199—200.
 Nyelvművelő társaságok 112.
 Odo 24.
 Odovakar 13.
 Ompteda György báró 264.
 Opitz Márton 5. 113—116. 117. 118. 121.
 Orendel király 38.
 Ortnit 14. 71.
 Ossian 156.
 Oswald király 38.
 Otfried 23.
 Otto Denk (Schaching Ottó) 243.
 Ottó, Nagy 24.
 Ovidius Naso P. 19. 27. 43. 85.
 Pálmarend 112.
 Passiójátékok 87.
 Paul Hermann 7.
 Paulus Diaconus 19.
 Peter Leu 72.
 Péter, pizai 19.

- Petrarca Francesco 135. 195.
 Platen Ágost gróf 219.
 Plautus, T. Maccius 108. 143.
 Polenz Vilmos 264. 270.
 Pöllmann Ansgar 274.
 Pontus és Sidonia 105.
 Postl Károly 230.
 Prudentius 25.
 Püterich Jakab, von Reichertschausen 79.
 Pyra Emánuel 135.
 Pyrker László 219.

 Raabe Vilmos 235—236.
 Rabelais François 103.
 Rabener Vilmos 135. 140.
 Rabenschlacht 71.
 Rafael L. (Kiesekamp H.) 272.
 Raimund Ferdinand 217.
 Ramler Károly Vilmos 136.
 Ranke Lipót 140.
 Raupach Ernő 219—220.
 Rebhuhn Pál 109.
 Reinmar der Alte 59. 60.
 Reinmar von Zweter 59.
 Reuchlin János 108.
 Reuter Frigyes 234—235.
 Reuter Keresztély 125.
 Richardson, Sámuel 126. 135. 147.
 Richter Jean Paul Frigyes 192—193.
 Rilke, Rainer Mária 261.
 Ringseis Emilia 245.
 Rist János 117.
 Robinsonádok
 Rolandslied 36. 42.
 Romulus Augustulus 13.
 Rosegger Péter 240—241.
 Rosengarten 71.
 Rosenplüt, Hans 88.
 Rother király 14. 37.
 Rousseau, Jean Jaques 156.

 Rückert Frigyes 207. 218—219.
 Rudolf von Ems 55.
 Ruodlieb 28. 56.

 Saar Ferdinand 241.
 Sachs, Hans 103. 106. 107.
 Saint Simon 221.
 Salamon és Markalf 88. 104.
 Salis-Seewis Gaudenz 191.
 Salman és Morolf 38.
 Salzer Anselm 7.
 Schaching Ottó 243.
 Scharnhorst Gerhard 207.
 Schaukal Rikárd 262.
 Scheffel Viktor 237—238.
 Scheffler János (Angelus Silesius) 119.
 Schelling Frigyes József 196. 197.
 Schenkendorf Miksa 207—208.
 Scherer Vilmos 7.
 Schildbürger 104.
 Schiller Frigyes Kristóf 122. 151. 153. 158. 168. 171. 173—174. 179—191.
 Schlaf János 260.
 Schlegel Frigyes 197—199. 207. 214.
 Schlegel János Illés 135.
 Schlegel Vilmos Ágost 196. 197. 214.
 Schmid Ottó Ernst 256.
 Schmidt Erik 8.
 Schmidt Expeditus 274.
 Schnabel János 126.
 Schmitz Mária 272.
 Schnitzler Artur 257—258.
 Scholz Vilmos 259.
 Schönaich-Carolath Emil herceg 239.
 Schönbach Antal 8.
 Schönnemann Lili 166. 168. 172—173.

- Schönherr Károly 258—259.
 Schönpopf Katalin 162.
 Schopenhauer Artur 229—230. 234.
 Schott Antal 276.
 Schreyvogel József 215.
 Schrott Fichtl Hans 275.
 Schubart Dániel Kristóf 158.
 Schubert Ferenc 245.
 Schulze Ernő 205.
 Schwab Gusztáv 213.
 Schwarz Alfréd 277.
 Scudéry, Madeleine de 123.
 Sealsfield Charles (Postl K.) 230.
 Seneca, L. Annaeus 108. 116.
 Seuse Henrik 90.
 Shakespeare, William 110. 126. 127. 145. 151. 154. 155. 156. 162. 164. 190. 195. 197. 201.
 Sigenot 71.
 Scott Walter 230.
 Skowronnek Frigyes 271.
 Skowronnek Rikárd 271.
 Soergel Albert 7.
 Sophokles 116. 146. 154. 190. 259.
 Spee Frigyes 119—120.
 Spervogel 59.
 Spielhagen Frigyes 238.
 Spielmann 31—32. 34. 37. 38. 64.
 Spillmann József 273.
 Spitteler Károly 244.
 Stadion Fülöp János gróf 150.
 Staël-Holstein, Anne Louise 197.
 Stehr Hermann 265.
 Stein Frigyes 207.
 Stein Sarolta 167. 169—170.
 Stern, Maurice Reinhold von 260.
 Stifter Adalbert 230.
 Stockmann Alajos 7. 8.
 Stolberg Frigyes Lipót 159. 166.
 Stolberg Keresztély 159. 166.
 Stolz Albán 244.
 Storm Tivadar 235. 250.
 Stranizky József 129.
 Strassburg, Gottfried von 6. 42. 53—55.
 Stratz Rudolf 263.
 Strauss János 246.
 Strauss Rikárd 257.
 Strauss und Torney, Lulu von 272.
 Streicher András 181.
 Stricker 72.
 Sturm und Drang 156. 158. 159. 168. 180.
 Sudermann Hermann 254—255.
 Tacitus, P. Cornelius 9. 56. 142.
 Tannhäuser 63. 84.
 Tasso Torquato 114.
 Tatianus 21.
 Taudentzen, Bogislaw Frigyes 144.
 Tauler János 90.
 Terentius Afer 27—28. 86. 108.
 Tertullian 85.
 Theodimir 12. 13.
 Theodorik, Nagy 13.
 Theodulf 19.
 Theokritos 136.
 Thoma Lajos 264.
 Thomasin von Zirklaere 73.
 Thrasolt Ernő 272.
 Tieck Lajos 200—201.
 Till Eulenspiegel 72. 104.
 Titurel 52.
 Tolstoi Leo gróf 241. 247.
 Tovote Heinz 263.

- Triebnigg-Pirkhert Ella 276.
 Trimberg, Hugo von 73.
 Uhland Lajos 207. 211—212.
 Uz Péter János 136.
- Varus, P. Quintilius 9.
 Veit Weber 84.
 Veldeke, Heinrich von 43.
 59.
 Velten János 128.
 Vergilius Maro, P. 19. 25. 27.
 43. 85. 120. 136. 146.
 Verhaeren Emile 253.
 Verlaine Paul 253.
 Viebig Klára 266.
 Vogelweide, Walter von der
 49. 59—62. 83.
 Vogt Frigyes 7.
 Voigt-Diedrich Ilona 270.
 Voltaire, François Marie
 Aronet 138. 146. 189.
 Voss János Henrik 158. 159.
 Voss Rikárd 256.
 Vulpius Krisztina 173.
 Vulpius Keresztély Ágost
 192.
- Wackenroder Henrik 200.
 Wagner Henrik Lipót 158.
 Wagner Rikárd 53. 63. 69.
 107. 232—234.
 Walter von der Vogelweide
 49. 59—62. 83.
 Waltharius manu fortis 25—
 26.
 Walzel Oszkár 8.
 Wassermann Jakab 265.
 Weber, Frigyes Vilmos 245.
- Weber, Károly Mária 205.
 Weckherlin György Rudolf
 114.
 Wedekind Frank 256.
 Weise Keresztély 126. 128.
 Weismantel Leo 274.
 Werner Zakariás 211.
 Wernher der Gärtner 72.
 Wessobrunni imádság 20.
 Wibbelt Ágoston 272.
 Wickram György 105.
 Wieland Kristóf Márton
 145. 149—151.
 Wildenbruch Ernő 249—250.
 Wille Brunó 249.
 Willemer Marianna 174.
 Winckelmann János 145.
 Winsbeke és Winsbekin 73.
 Wisse, Claus 78.
 Wittenweiler Henrik 80.
 Wolfdietrich 14. 71.
 Wolff Keresztély 130. 138.
 Wolfram von Eschenbach
 6. 43. 48—52. 234.
 Wolkenstein, Oswald von 81.
 Wolzogen Ernő 263.
 Wulfila 15—16.
 Würzburg, Konrad von 55.
- Zachariä Frigyes Vilmos 135.
 Zahn Ernő 273.
 Zeidler Jakab 7.
 Zesen Fülöp 117. 123.
 Zobeltitz Fedor 264.
 Zobeltitz Hans 264.
 Zola Emile 247.
 Zoozmann Rikárd 268.
 Zwingli János 101.
 Zsigmond király 82.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Bevezetés	3
<i>I. rész. Pogány kor. 750-ig...</i>	9
1. §. Az ősgermánok	9
2. §. A népvándorlás. A hősmonda... ..	11
3. §. A germánok megtérése... ..	15
<i>II. rész. Ófelnémet kor (750—1056.)</i>	18
1. §. A Karolingok (750—919.)	18
2. §. A szász és az első frank uralkodók kora (919—1056.)	24
<i>III. rész. Az utolsó frank uralkodók és az első kereszties háborúk kora. (1056—1180.)</i>	31
1. §. Általános áttekintés	31
2. §. Vallásos költészet	32
3. §. Világi epikus költészet	34
<i>IV. rész. A középfelnémet költészet virágkora. (1180— 1250.)</i>	39
1. §. Általános áttekintés	39
2. §. A lovagi epika	42
3. §. A lovagi líra	56
4. §. A nemzeti epika	63
5. §. Költői elbeszélés és tanítóköltészet	72
<i>V. rész. A középkori költészet hanyatlása. Polgári költők. (1250—1500.)</i>	75
1. §. Általános áttekintés	75
2. §. Az epikus költészet	78
3. §. A lírai költészet... ..	80
4. §. A dráma	85
5. §. A próza... ..	89

<i>VI. rész. A reformáció és humanizmus korának irodalma. (1500—1624.)</i>	92
1. §. Történelmi áttekintés	92
2. §. Luther Márton...	97
3. §. A szatira	100
4. §. A polgárság szórakoztató irodalma. Hans Sachs	103
5. §. A dráma	107
<i>VII. rész. A tudós reneszánsz és barokk-költészet kora. (1624—1748.)</i>	111
1. §. A kor jellemzése. Nyelvművelő társaságok	111
2. §. Opitz és követői	114
3. §. A vallásos költészet	118
4. §. Az epigramma és szatira	120
5. §. A regény	123
6. §. A dráma	126
7. §. Gottsched és a svájciak	129
<i>VIII. rész. A klasszikus költészet kora. (1748—1805.)</i>	137
1. §. Általános áttekintés	137
2. §. Klopstock	139
3. §. Lessing	143
4. §. Wieland	149
5. §. Herder	152
6. §. Sturm und Drang és a göttingaiak	156
7. §. Goethe	160
8. §. Schiller	179
9. §. Goethe és Schiller költői kortársai	191
<i>IX. rész. A romanticizmus, követői és ellenzői. (1805—1848.)</i>	194
1. §. Általános áttekintés	194
2. §. A korai romantikusok	196
3. §. A heidelbergi romantikusok	201
4. §. Az északnémet romantikusok	204
5. §. A szabadságharc költői	207
6. §. A romantikus dráma	208
7. §. A sváb költők	211
8. §. Osztrák költők	214
9. §. Átmeneti irány	218
10. §. «Das junge Deutschland» és a politikai költők	221

	Oldal
X. rész. Realizmus, naturalizmus, szimbolizmus, Heimatskunst. (1848-tól napjainkig.)... ..	225
1. §. Általános áttekintés	225
A) A forradalmi évektől a nemzeti birodalom megalapításáig. (1848—1871.)	229
2. §. A művészi realizmus... ..	229
3. §. Az újklasszicizmus... ..	236
B) A német birodalom megalapításától az irodalmi forradalomig. (1871—1884.)	238
4. §. Dekadencia és pesszimizmus	238
5. §. A realizmus utóhajtásai	239
C) Az irodalmi forradalomtól napjainkig. (1884.)... ..	247
6. §. A «moderne» alapelvei, úttörői, vezetői	247
7. §. A modern dráma	250
8. §. A modern líra... ..	259
9. §. A modern regény	262
10. §. Heimatskunst... ..	267
Névmutató	281

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

Katolikus kultúrát fejleszteni, katolikus tudományt terjeszteni és népszerűsíteni, ez a hivatása a Szent-István-Társulatnak, ez a hivatása a kiadásában megjelenő Szent István könyveknek.

A Szent István könyvek sorozata az emberi tudás minden ágát fel akarja karolni. A Szent István könyvek a tudomány mai színvonalán mozognak. Oly stílusban öhajtjuk a könyveket megjelentetni, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy minden művelt egyén érdeklődéssel olvashassa. Viszont súlyt helyezünk arra, hogy a Szent István könyvek mindegyike a katolikus világnézetnek legyen beszédes hirdetője.

Ily módon — reméljük — elérjük azt a célt is, mely e könyvek kiadásánál szemünk előtt lebegett: az olvasni vágyó katolikus közönségnek oly műveket nyújtani, amelyek kielégítik igényeiket anélkül, hogy veszélyeztetnék hitüket, sőt amelyek alkalmasak arra, hogy a tudás és műveltség eszközeivel is megerősítsék őket vallásos meggyőződésükben és világnézetükben.

Természetesen e program megvalósítása nagyban függ attól, hogy a kath. közönség felkarolja-e, támogatja-e nagylelkűen e vállalatot. A Szent-István-Társulat igen nagy anyagi áldozatokkal indítja útjára a Szent István könyvek sorozatát, a nagy közönségtől függ, hogy a könyvek eljussanak oda, ahova szánva vannak.

A SZENT ISTVÁN KÖNYVEK sorozatából megjelentek:

1. *Zubriczky Aladár dr.*: Jézus élete és a vallástörténet. (Elfogyott.)
2. *Wolkenberg Alajos dr.*: A teozófia és antropozófia ismertetése és bírálata.
- 3—4. *Wolkenberg Alajos dr.*: Az okkultizmus és spiritizmus multja és jelene. (Elfogyott.)
- 5—6. *Balanyi György dr.*: A szerzetesség története.
- 7—8. *Alszezhgy Zsolt dr.*: A XIX. század magyar irodalma.
9. *Miskolczy István dr.*: Magyarország az Anjouk korában.
10. *Palau-Timkó Jordán*: Krisztus útján. A katolikus tevékenység főelvei.
11. *Quadrupani-Babura László dr.*: Útmutatás jámbor lelkek számára.
12. *Prohászka Ottokár*: Elbeszélések és utirajzok. (Elfogyott.)
13. *Trikál József dr.*: Természetbölcsélet.
14. *Bognár Cecil dr.*: Értékelmélet.
15. *Prohászka Ottokár*: A bünbocsánat szentsége.
16. *Babura László dr.*: Szent Ágoston élete.
17. *Lepold Antal dr.*: Szalézi szent Ferenc válogatott levelei.
18. *Áldásy Antal dr.*: A kereszteshadjáratok története.
19. *Marosi Arnold dr.*: Átöröklés és nemzetvédelem.
20. *Zoltvány Irén dr.*: Erotika és irodalom.
21. *Horváth Sándor dr.*: Aquinói szent Tamás világnézete.
22. *Balogh Albin dr.*: Művelődés Magyarország földjén a magyar honfoglalás előtt.
23. *Marczell Mihály dr.*: A katolikus nevelés szelleme.
- 24—25. *Motz Atanáz dr.*: A német irodalom története.
26. *Babura László dr.*: Szent Ambrus élete.
27. *Márki Sándor dr.*: II. Rákóczi Ferenc élete.
28. *Kiss Albin dr.*: A magyar társadalomtan története.
29. *Szabó Zoltán dr.*: A növények életmódja.
30. *Weszelszky Gyula dr.*: A rádium és az atomelmélet.
31. *Balanyi György*: Assisi szent Ferenc élete.